

T.C.

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

27.
ARAŞTIRMA SONUÇLARI
TOPLANTISI
2. CİLT

25-29 MAYIS 2009
DENİZLİ

T.C. Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yayın No:3250-2
Kùltür Varlıkları ve Mùzeler Genel Mùdùrlùđù Yayın No:142-2

YAYINA HAZIRLAYANLAR

Dr. Haydar DÖNMEZ

Candaş KESKİN

Kapak ve Uygulama

Necdet ÇELİKTAŞ

ISSN: 1017-7663

Kapak Fotoğrafı: *Harun ÖZDAŞ*

“Ege-Akdeniz Bölgesi Sualtı Araştırması 2008 Yılı Çalışmaları”

“Datca Yarımadası Gazze batığı sepet formulu amphoralar”

Not : Araştırma raporları, dil ve yazım açısından Klâsik Filolog Dr. Haydar Dönmez tarafından denetlenmiştir. Yayımlanan yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.

İsmail Aygùl Ofset Matbaacılık
San. Tic. Ltd. Şti.
ANKARA-2010

İÇİNDEKİLER

Christopher H. ROOSEVELT, Christina LUKE Central Lydia Archaeological Survey: 2008 Results	1
Brian PEASNALL Diyarbakır Small Streams Archaeological Survey, Results of The 2008 Field Season.....	25
Nicoletta MOMIGLIANO, Alan GREAVES, Tamar HODOS, Belgin AKSOY Çaltılar Survey Project 2008	43
Hanifi BİBER, Rafet ÇAVUŞOĞLU Elazığ Müzesi'nden Bir Grup Urartu Adak Levhası.....	57
Zeynep KOÇEL ERDEM Tekirdağ Ganos Dağı Araştırmaları, 2008.....	79
Ayşe Ç. TÜRKER Byzantine Architectural Sculpture and Liturgical Stonework in Çanakkale Archeology Museum – Studies in 2008.....	109
Yaşar ERSOY, Elif KOPARAL Urula ve Seferihisar İlçeleri Yüzey Araştırması 2008 Yılı Çalışmaları.....	127
Beate BÖHLENDORF-ARSLAN Byzantinische Siedlungen in Der Sudlichen Troas: Kampagne 2008.....	145
Peter LAMPE Die 2008-Kampagne Der Archäologischen Oberflächenuntersuchungen in Tymion und Pepouza	167
Lutgarde VANDEPUT, Veli KÖSE Pisidia Survey Project: Survey in The Territorium of Pednelissos	179
Mehmet ÖZSAİT, Nesrin ÖZSAİT 2008 Yılı Tokat ve Amasya İlleri Yüzey Araştırmaları	195

Aynur ÖZFIRAT	
Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırması, 2008.....	223
Ali Yalçın TAVUKÇU, Zerrin TAVUKÇU, Mehmet YAVUZ, Hasan KASAPOĞLU	
Bozcaada (Tenedos) Araştırmaları 2008	239
Martin BACHMANN	
2008 Yılı Kızıl Avlu Onarım Çalışmaları	255
Felix PIRSON, Barbara HOREJS, Martin ZIMMERMANN, Helmut BRUCKNER, Martin SEELIGER	
Pergamon – 2008 Kampanyasında Yakın Çevrede Yapılan Çalışmalar	259
Özdemir KOÇAK	
Afyonkarahisar İli ve İlçeleri 2008 Yılı Yüzey Araştırması	287
Serdar AYBEK, Ali Kazım ÖZ	
Ulubat Gölü Çevresi 2008 Yılı Yüzey Araştırmaları.....	313
Thomas MARKSTEINER, Banu MARKSTEINER	
Bericht Zur Arbeitskampagne Andriake 2008	329
Hatice ÖZYURT ÖZCAN	
Muğla İli ve İlçelerindeki Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Bizans Dönemine Ait Taş Eserler	337
Burcu ERCİYAS, Emine SÖKMEN	
Komana Antik Kenti Arkeolojik Araştırma Projesi 2008 Yılı Raporu.....	355
Akın BİNGÖL, Alpaslan CEYLAN, Yasin TOPALOĞLU, Yavuz GÜNAŞDI	
2008 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları	375
Rafet ÇAVUŞOĞLU	
Bir Grup Urartu At Koşum Parçası.....	399
Mehmet ÖZSAİT, Nesrin ÖZSAİT, İsmail BAYTAK	
2008 Yılı Isparta ve Burdur Yüzey Araştırmaları.....	419
Marijana RICL	
Report on the Results of an Epigraphic Survey in the Cayster Valley in October 2008	439

Marijana RICL
Greek Inscriptions in the Museum of Tire.....445

Thomas DREW-BEAR
Apameia, Dokimeion ve Kotiaieion Yazıtları 451

CENTRAL LYDIA ARCHAEOLOGICAL SURVEY: 2008 RESULTS

Christopher H. ROOSEVELT*
Christina LUKE

I. INTRODUCTION

The fourth season of the Central Lydia Archaeological Survey (CLAS) Project, sponsored and supported by Boston University, the National Science Foundation (NSF), and anonymous donors, took place between 15 May and 20 June 2008, with a total of 22 days spent conducting fieldwork and the remaining time devoted to the processing and analysis of finds. The ultimate goal of the Central Lydia Archaeological Survey is to record accurately the locations of sites of cultural activity in the area of central Lydia surrounding the ancient Gygaean Lake (Marmara Gölü), comprising parts of the districts of Ahmetli, Saruhanlı, Gölarmara, and Salihli in the province of Manisa. The project aims to understand better the multi-purpose use of the landscape for settlement, burial, and resource exploitation from prehistoric to modern times and shifts in such use in response to environmental, socio-political, and economic changes.

The 2008 field season included work on all sides of the Gygaean Lake, including the region known as Bin Tepe, just south of the Gygaean Lake, which is commonly thought to be the royal burial ground for the ancient Lydian capital of Sardis, located around 10 kilometers to the south, across the middle Hermos (Gediz) River valley (Map 1). The season focused on a combination of fieldwork and labwork aiming 1) to clarify the earliest evidence for human activities in the survey area, specifically at the site of Bozyer (POI05.43); 2)

---

* Christopher H. ROOSEVELT, Department of Archaeology, Boston University, 675, Commonwealth Avenue, Boston, MA 02215, USA.
Christina LUKE, Department of Archaeology, Boston University, 675, Commonwealth Avenue, Boston, MA 02215, USA.

to clarify the extent and organization of three fortified sites of the second millennium B.C.E: Asartepe (POI06.24), Gedevre Tepesi (POI07.01), and Kaymakçı (POI06.01); 3) to further explore evidence for ancient fluctuations in the location and water levels of the Gygaean Lake; and 4) to continue our assessment of the overall condition of sites and monuments, given the high frequency of plunder and other forces that destroy cultural heritage in the region, in combination with the ongoing development of a regional ecological and cultural heritage management program. Additional results of the past year not to be presented here include continuing development of Bronze Age ceramic typologies in central Lydia (e.g., Boulanger et al. 2008); development of our GIS and database systems for eventual open-access publication on the internet; and four scholarly presentations at the annual meetings of the American Schools of Oriental Research, the Archaeological Institute of America, and the Society for American Archaeology (Roosevelt and Luke 2008b, 2009b; Luke and Roosevelt 2009; Özgüner and Wolff 2009).

II. INTENSIVE SURVEY OF BOZYER AND THE EARLY PREHISTORY
OF CENTRAL LYDIA

Since the inception of CLAS, we have documented a number of archaeological sites and monuments in the rolling hills of Bin Tepe. The best known of these are the large earthen burial mounds, or *tumuli*, of the Lydian and Achaemenid periods, yet there are a number of occupation sites scattered among the tumuli. The majority of these sites date from between Early Bronze Age (EBA) and early modern times. Yet, at least one site may have a much longer history: Bozyer (POI05.43), a low mound that rises 4–15 meters from its surrounding, rolling landscape and covers around 14 hectare of modern agricultural territory in the town of Karayahşi (Salihli) (Map 1; Fig. 1). Cultural materials in the form of lithic and ceramic remains were seen to cover the surface of the site during visits in 2005 through 2007 (Roosevelt 2007; Roosevelt and Luke 2009b), and an intensive survey was conducted in 2008 to refine their chronology and determine their density and distribution.

Supervised by Kevin Cooney and Çiler Çilingiroğlu, PhD candidates from Boston and Tübingen Universities, respectively, and conducted with the assistance of other survey team members, the survey commenced by superimposing a 20-meter grid over the site, using a high-accuracy Real-Time Kinematic (RTK) GPS system and GIS software (ArcGIS). Five percent of each grid was then surveyed intensely within circles (or “dog leashes”) of 20 square meters. Given varying field conditions and access, this resulted in the sampled coverage of 248 grids covering 10.3 hectare of the site. All finds within each sample area were counted, while only diagnostics were kept. For lithics, collection focused on known tool types, items with retouch, and items made from unique or rare materials. For ceramics, collection focused on “feature” sherds (e.g., rims, bases, and handles), decorated body sherds, and distinctive fabrics (e.g., clay, temper, etc.), as well as other indicators of production (e.g., wasters, loom weights). The benefit of using the RTK GPS system to layout the grid was that we simultaneously recorded an accurate digital elevation model (DEM) for understanding better the topographical configuration of the site and the possible impact of erosion and other natural or anthropogenic forces (Fig. 2).

The results from the 2008 work at Bozyer are interesting. As suspected, a number of lithic finds are stylistically consistent with known types, as analyzed by Cooney. Middle Paleolithic materials included a variety of flakes and cores, usually produced from large river cobbles of quartzite and white chert, including small prismatic blade cores, discoidal and globular flake cores, and cores of Levallois and Abbevillian styles. Probable Epi-Paleolithic and Mesolithic materials included small, spent or almost spent cores with geometric flake removals (Cooney 2008), and more abundant EBA materials included bipolar chert cores among ground stone products including a number of sling bullets, grinding stones, and a polished, greenstone hand axe, attesting multiple productive activities at the site (Cooney 2008; Çilingiroğlu 2008). Ceramics collected in 2008 and analyzed by Çilingiroğlu, confirm and refine our understandings of material collected in previous years that pointed to dense phases of occupation in the early EBA and, perhaps, the Late

Chalcolithic period, and less dense occupation in the second and first millennia B.C.E. (Roosevelt and Luke 2009b). Characteristics pointing to an early EBA date include hand-made production; inverted rims; tripod feet; dark, olive-brown-gray burnishing; and a number of other stylistic conventions common to contemporary ceramic traditions in western Anatolia. Chalcolithic materials were marked out by distinctive features such as pattern burnishing; “horned” handles; horizontal, triangular handles; and “anti-splash” rims (Çilingiroğlu 2008).

Lithic and ceramic materials were distributed across the site, yet with highest concentrations in areas just to the southwest, northwest, and southeast of the highest point of the site, where surface soil conditions were optimal for discovery (Figs. 3–4). This distribution may result as well from erosional conditions, with seasonal plowing resulting in the deflation of the top of the mound and the concentration of finds along its fringes. Notable patterns include the highest concentration of Paleolithic material in the southwest, where Cooney suggests the material may have washed out from deeply stratified deposits along the natural gully in this area (Cooney 2008).

The 2008 results confirm our preliminary analysis that Bozyer is the earliest known site not just in central Lydia, but also in this wider area of central western Anatolia, with lithic materials showing Middle Paleolithic use. The location and general topography of the site – a low mound nestled in the open, rolling hills of the surrounding landscape – contrast with typical Paleolithic sites, notably rock shelters and caves, and thereby offer further proof of the diversity of Paleolithic sites. The site also happens to be the earliest site of permanent settlement in the study area we know of, with occupation by the Late Chalcolithic period, and perhaps earlier in the Chalcolithic period (Çilingiroğlu 2008). Based on the size of the mound – around 14 hectares – Bozyer would have functioned as a large node in the east-west communication networks linking central Anatolia and the Aegean. The range of later EBA finds – ceramics, lithics, grinding stones, loom weights, and sling bullets – indicates a thriving site with multiple productive and, perhaps, defensive

activities, and it is one of several such sites located near the Gygaean Lake, the Hermos River, and seasonally flooded grass- and marshlands. After the EBA, central Lydia became a powerhouse for Middle to Late Bronze Age centers, later the Iron Age cemetery of Lydian kings, and later still, the rural hinterland of a provincial capital through the Roman period. While Bozyer is now a key to our understanding of the earliest activities in the region, in each of these subsequent eras the site appears to have been relatively abandoned in what may have become and what remains today territory given over primarily to agricultural activities.

*III. MICROTOPOGRAPHY AND ARCHITECTURAL SURVEY AT
SECOND-MILLENNIUM B.C.E. CITADELS*

In 2007, we conducted what we called microtopography survey at two second-millennium B.C.E. fortified citadels to determine the extent and organization of their settlement by means of close-contour and high-accuracy RTK-GPS measurements. We proposed that one of these sites, Kaymakçı (POI06.01), was most likely a regional capital in the second millennium, perhaps the capital of the Seha River Land known from archives at Hattuša, while the other, Kızbacı Tepesi (POI07.04), was a member of a roughly contemporary, coordinated network of at least four fortified citadels surrounding the Gygaean Lake basin (Roosevelt and Luke 2009). In 2008 we continued microtopography survey at the two other known members of this network, namely the fortified citadels of Asartepe (POI06.24) and Gedevre Tepesi (POI07.01), to explore these monuments as best we could by non-invasive means.

A. Asartepe (POI06.24)

Asartepe was discovered in 2006 during survey of the northern extent of the CLAS study area (Roosevelt and Luke 2008). The site is located overlooking the northern fringe of the Gygaean Lake basin, roughly 155 meters above

the modern town of Kılcanlar (Gölmarmara) and the ancient site of Kılcanlar Höyük (Fig. 5). From the initial assessment of the 3.45 ha site and from a 2006 QuickBird satellite image, its date, monumentality, and general organization were clear (Fig. 6). The site consisted of a fortified terrace surrounding a central area of slightly higher elevation. Using the RTK GPS system, the entire site was surveyed at a 1-meter interval over several days to produce an accurate DEM and hillshade model that shed further light on site organization (Fig. 7).

Most apparent in the hillshaded DEM is the circumferential terrace associated with the fortification wall. A short break on the north and an elevation break on the east may indicate where gates provided accesses to the site. Within the circumferential terrace, numerous architectural remains are readily apparent in the heaps of stone that are spread across the central area. Clarity of most of these features is lacking at this time. They appear to be most concentrated in the northern and eastern parts of the area, especially north and east of a north-south oriented ramp-like corridor that appears to extend across the central portion of the site.

Additionally, a pile of stones with c. 22 m. diameter and c. 3.2 m. height was mapped at the southern end of the site, just outside the fortification terrace. The core of this stone pile had been looted to a depth of c. 2.7 meters, presumably owing to its similarity to a tumulus. Although fragments of a large, rectangular, thick-bodied, and footed terracotta vessel were discovered among the disturbed stone packing (a basin with feet? a sarcophagus?), no other pottery suggested that the feature post-dated the rest of the site. Further clarification of the original configuration and purpose of the feature must await further study and, most likely, excavation.

B. Gedevre Tepesi (POI07.01)

Gedevre Tepesi sits atop a hill that rises some 65 meters above the flood plain west-northwest of the Gygaean Lake, and just north of the Gedevre Çiftlik (its namesake) in the town of Hacíveliler (Gölmarmara) (Fig. 8). The 1.2

ha site was first explored in 2007 following its discovery in the 2006 QuickBird satellite image in which the prominent circumferential terracing associated with its fortification was readily apparent (Roosevelt and Luke 2009) (Fig. 9). Other organizational details of the 1.2 ha site remained unclear, including evidence for how it was accessed. Following a protocol with the RTK GPS system similar to that used at Asartepe, we produced an accurate DEM and hillshade model of the site, intending to clarify its internal organization (Fig. 10).

This work revealed the probable main access to the site on the southwest side, where a steep slope and bedrock outcrops provide a naturally defensible corridor that could be fortified easily with manmade constructions. A ramp-like corridor then leads to the circumferential terrace and central area, with some evidence for additional fortifications and/or gates at these points. Furthermore, the hillshade model shows that the central area surrounded by the circumferential terrace is divided by walls that define a quarter-circle shaped space at the highest point of the site and an abutting arcuate terrace. Interestingly, the organization and size of this complex is reminiscent of the central sector at Kaymakçı, where we see a similarly sized, quarter-circle shaped space and accompanying arcuate terrace (see Fig. 12). Gedevre Tepesi and Kaymakçı, less than 5 kilometers apart, thus illustrate an uncanny similarity in the spatial planning of presumably restricted, high-status areas. The difference in their orientations, though perhaps resulting in part from natural topography, is still to be explained, yet it seems clear that they mirror each other.

C. Kaymakçı (POI06.01)

Work at Kaymakçı in 2008 focused on defining further the interior organization of the site by surveying the faces of walls visible on its surface. As described in previous presentations, the site is defined by an 8.6 hectare fortified citadel surrounded by a lower settlement area and at least one cemetery on the lower terminus of a ridge extending from Gür Dağ towards

the Gygaean Lake and defining the border between the towns of Hacivéliler (Gölmarmara) to the northeast, and Büyükbelen (Saruhanlı) to the southwest (Fig. 11).

In 2008, numerous wall faces were identified (Fig. 12), providing wall thickness ranges for the various types of walls found on the site: preserved wall faces apparently belonging to the fortification circuit measured 1.7–2.5 meters thick; walls of inner circuits measured around 1.2–1.4 meters thick; and walls belonging to interior buildings measured around 0.65–0.80 meters thick. These surveyed walls will assist in the creation of digital site models intended to illustrate the organization of the site, and will also be useful in the planning of future excavations. Additionally, in 2008 thought was given to the definition of the lower settlements surrounding the 8.6 hectare fortified circuit. At this time, we have surveyed intensively only features located within the fortified area, yet it is probable that settlement extends well beyond the primary fortifications down both sides of the Kaymakçı ridge, and probably all the way to the modern lake shore, where the remains of second-millennium B.C.E. settlement were discovered in earlier seasons. If this understanding is correct, the total site size of Kaymakçı would probably surpass the size of known contemporary sites in western Anatolia, just as its citadel is the largest we know of in western Anatolia at 8.6 ha. Plans to quantify the extent of settlement outside the citadel of Kaymakçı are set for the 2009 season.

IV. GEOMORPHOLOGICAL CORING

One of the primary goals of CLAS is to understand long-term cultural changes with respect to concurrent changes in the central Lydian environment. In 2006 we began to address this goal with a program of lake-sediment coring under the supervision of Dr. Mark Besonen, University of Massachusetts, Amherst, in which we extracted several cores from the bottom of the Gygaean Lake to help determine its history of formation and fluctuation over time and to recover proxies for ancient environmental conditions (Besonen and Roosevelt 2008a, 2008b; Roosevelt and Luke 2008a). A preliminary result

of that work seemed to confirm an earlier proposal that the Gygaean Lake initially formed somewhere to the east of its current basin and gradually migrated into its current position (Hakyemez, Erkal, and Göktaş 1999). In 2008 we aimed to investigate this theory further to help refine our preliminary understandings.

Under the supervision of Dr. Besonen, we obtained ten sediment cores of shallow subsurface stratigraphy to the east and southeast of the modern lake basin (Map 1), using a gouge auger with 6 cm. and 3 cm. diameter barrels, with core lengths ranging between 4–8 meters (Fig. 13). Core sediment stratigraphy was logged at the field house and subsamples were exported to the US for sedimentological, magnetic susceptibility, and radiocarbon analyses. While these analyses are still incomplete, observations made during core logging showed the presence of lacustrine sediments beneath modern floodplain sediments in multiple core locations, presumably revealing ancient configurations of the Gygaean Lake. In addition, the presence of scoria pebbles in one sediment core (MGT-16JUN2008-AUG-1) appears to indicate that a former course of the Hermos (modern Gediz) River passed at least as far north as the location of this core. These preliminary observations further support the theory of the gradual migration of the Gygaean Lake into its current position (Hakyemez, Erkal, and Göktaş 1999), and that its formation resulted, at least in part, from the alluviation of the Hermos River.

V. HERITAGE MANAGEMENT ASSESSMENTS AND PLANNING

As part of our cultural heritage management initiatives, CLAS aims to revisit 10 to 20 percent of the tumuli located in the survey area each year in addition to investigating the historical pattern of destruction in the area. The goals each year are to record the conditions of the tumuli and to make assessments regarding what, if any, conditions have changed. In addition to recording changes in the condition of tumuli themselves, most usually represented by evidence for ongoing plunder, we record also changes in the use of surrounding fields to assess possible correlations between field use

and tumulus conditions. Our results have continued to show that tumulus destruction is an ongoing occurrence. Plowing of surrounding agricultural fields often results in destruction to the edges of tumuli, slowly but surely cutting away their bases and reducing their diameters. The recent and rapid increase in the prevalence of olive orchards in Bin Tepe further jeopardizes these monuments, with several orchards actually planted up the sides of tumuli. In 2008, 44 percent of the revisited tumuli showed signs of recent looting, with at least three looted within the last year. One tumulus of special note – previously identified by us as BT05.39, a tumulus in the Teslimbaş neighborhood of the Tekelioğlu (Salihli) – had been looted within the previous six weeks, and in its tunnels were discovered both a previously undocumented tomb and an assortment of looters’ equipment including picks, shovels, buckets, and other equipment, in the documentation of which we were enthusiastically accompanied by Salihli Jandarma representatives.

The previously undocumented tomb was accessed via a pit and tunnel on the lower south-southwest slope of the tumulus and consisted of a small tomb chamber built of roughly worked limestone blocks and containing a sarcophagus of bathtub type, also made of limestone, set against the interior east wall of the chamber (Fig. 14). The chamber and sarcophagus had been looted previously, perhaps repeatedly, and numerous fragments of ceramics and bone, as well as a few fragments of bronze and iron, recovered from the sarcophagus and floor were turned over to the Manisa Museum. Description and dimensions of the chamber and sarcophagus are as follows:

BT05.39

Est. D: 50 m.; Est. H: 9.8 m.

Condition: Mound riddled with deep pits and tunnels on north, south, and west; from southwestern scarp of southern pit, short tunnel leads to a stone-built chamber, accessed via its southeast corner, from which a block had been pried. Bathtub sarcophagus found within chamber, and at least

one floor slab had been removed by looters.

Burial Type: Sarcophagus within a small, doorless chamber.

Plan: Oblong

Orientation: N-S

Placement: SSW

Chamber: L 2.39–2.49 m, W 1.20–1.33 m, H 1.04–1.20 m. *Walls:* two courses of irregular height, very roughly finished limestone blocks; *Ceiling:* roughly flat and composed of four very roughly finished limestone slabs; *Floor:* roughly flat and built of at least three very roughly finished limestone slabs. *Notable features:* Flat chisel marks at roughly edged / banded joints between blocks that show hammer marks; sarcophagus set against east wall.

Sarcophagus: Ext. L 2.25 m, W 0.92–0.925 m, H c. 0.57 m; Int. L 1.95 m, W 0.72–0.73 m, DP 0.48 m. Limestone sarcophagus of so-called bathtub type, with horizontal faceting along long sides (in 0.12–0.13 m. tall bands) and protruding flange of 0.14m. height. *Notable features:* Covered with flat chisel marks; facets.

Additional Comments: Numerous fragments of bone and ceramic were recovered from both within the sarcophagus and the floor of the chamber, outside the sarcophagus. Among the finds from the floor of the chamber were a few small fragments of iron (a knife blade?) and bronze. The discovery of plentiful rodent bones, rodent feces, and bee / wasp hives made of mud inside the tomb indicated that the tomb had remained open for some time as of 19 June 2008.

Period: Lydian–Late Lydian (Achaemenid)–Hellenistic (?).

Given the continuing destruction of archaeological and environmental resources in central Lydia, we have begun to develop a comprehensive heritage management plan for the area, with initial discussions including

representatives from local Jandarma offices, the Manisa Museum, regional NGOs, such as the Kırsal Turizm Derneği, and the Salihli Chamber of Commerce. At stake is the preservation not only of the more than 150 tumuli surrounding the Gygaean Lake, but also of other sites referred to in previous reports and above, including the Paleolithic remains of Bozyer, the fortified citadels of the Middle and Late Bronze Age, most notably Kaymakçı, the probable capital of the region during these times, and numerous small sites of various periods representing small villages or hamlets that ringed the Gygaean Lake. Also at stake is the ecological niche that is the Gygaean Lake basin, supporting over 100 species of birds, diverse aquaculture, and both wild and cultivated flora exploited by the surrounding agricultural villages. It will only be in conjunction with the populations of such villages that any heritage management program will succeed, and we have begun the process of collaborating with them to discuss the sustainability of modern lifestyles without the destruction of ancient and natural landscapes.

VI. CONCLUSIONS AND FUTURE RESEARCH PLANS

The 2008 season of the Central Lydia Archaeological Survey provided a number of positive gains in our understanding of the region. Our work confirmed the date of the early activity at Bozyer, now the earliest known in central Lydia, with intermittent activities at the site dating to Paleolithic and Mesolithic times followed by occupation in Late Chalcolithic or Early Bronze Age times. Microtopography and architectural survey at second-millennium B.C.E. sites allowed for a fuller understanding of the impressive architectural planning that went into fortified citadels ringing the Gygaean Lake; this is among the most impressive regional settlement patterns in western Anatolia, with its capital at Kaymakçı. Geomorphological research provided tantalizing evidence that the location of the Gygaean Lake may have been far less stable than previously realized, with indications that it migrated to its present basin from one located further to the east; further analyses will need to provide concrete dates for this migration. And, finally, concentrated materials analysis

not detailed here allowed for more fine-tuned understandings of central Lydian material culture, specifically ceramic and lithic finds. With permission from the General Directorate, we hope to continue our research in central Lydia in future years, aiming to refine further our understandings of discoveries made to date, especially the important sites of the second millennium B.C.E., including Kaymakçı, to complete our regional and intensive site surveys, and to work towards developing and implementing a holistic heritage management plan that will preserve the cultural and environmental resources of central Lydia for generations to come.

ACKNOWLEDGEMENTS

The 2008 season could not have been conducted without generous support from anonymous donors, Boston University, and the National Science Foundation. Profuse thanks to these supporters in addition to survey team members (Dr. E. P. Baughan, K. C. Cooney, Ç. Çilingiroğlu, S. T. Karacik, and M. N. Sneeringer) and specialist consultants (Drs. M. R. Besonen, N. D. Cahill, C. H. Greenewalt, jr., A. Ramage, and M. L. Rautman); to our Ministry of Culture and Tourism Representative from the Bursa Museum F. Ünal; to the Archaeological Exploration of Sardis, especially its former and current directors, C. H. Greenewalt, jr., and N. D. Cahill, respectively, and to T. Yalçinkaya; and to the Manisa Museum director, especially its director, M. Tosunbaş, as well as S. Atukeren and E. Torunlar. For research permissions and general assistance we are grateful to the General Directorate of Cultural Heritage and Museums of the Ministry of Culture and Tourism, especially, M. Ayaz, A. Usta, L. Vardar, and T. Selçuk. Finally, as always, we thank the local villagers and farmers in central Lydia who continue to offer access to fields in addition to their perspectives on the area. For further information about the project, please contact us at chr@bu.edu and/or cluke@bu.edu, and/or please visit our project website at <http://www.bu.edu/clas>.

WORKS CITED

- BESONEN, M.R., and C.H. ROOSEVELT. 2008a. "Living in Central Lydia: Changing Environmental Conditions." Paper presented in organized session on "The Landscapes of Lydia, Western Turkey: Preliminary Results of the Central Lydia Archaeological Survey, 2005-2007." Society for American Archaeology, Annual Meeting, Vancouver, BC; March 2008.
- 2008b. "An Abrupt, Late 5th Century AD Desiccation Event Recorded in Lacustrine Sediments from Central Western Turkey." Paper presented at the Symposium on Climate Extremes During Recent Millennia and their Impact on Mediterranean Societies, Athens, Greece; September 2008.
- BOULANGER, M.T., M.D. GLASCOCK, C. LUKE, D.J. PULLEN, and C.H. ROOSEVELT. 2008. "Ceramic Production in Central Lydia from the Early Bronze Age through the Late Lydian Period: Preliminary Results from Instrumental Neutron Activation Analysis (INAA)." Paper Delivered at the Annual Meeting of the Society for American Archaeology, Vancouver, BC; March 2008.
- COONEY, K. 2008. "Report on the Lithic Finds from Intensive Survey at Bozyer." Internal Project Report Submitted to the Central Lydia Archaeological Survey; June 2008.
- ÇILINGIROĞLU, Ç. 2008. "Report on the Ceramic Finds from Intensive Survey at Bozyer." Internal Project Report Submitted to the Central Lydia Archaeological Survey; June 2008.
- HAKYEMEZ, H. Y., T. ERKAL, and F. GÖKTAŞ. 1999. "Late Quaternary Evolution of the Gediz and Büyük Menderes Grabens, Western Anatolia, Turkey." *Quaternary Science Reviews* 18: 549-54.
- LUKE, C., and C. H. ROOSEVELT. 2009. "For Sale from "East Greece" or "Persia": Lydia and the Antiquities Market." Archaeological Institute of American, Annual Meeting, Philadelphia, PA; January 2009.

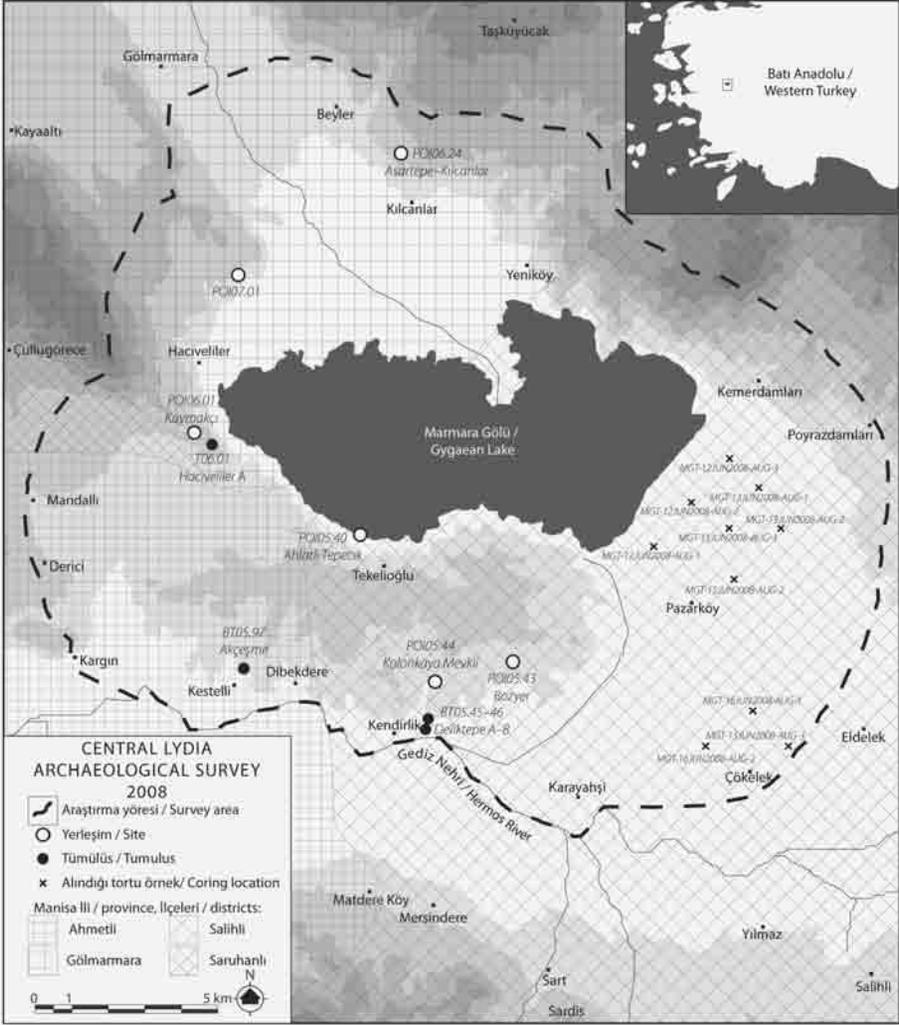
ÖZGÜNER, N. P., and N. P. WOLFF. 2009. "Archaeologies of Scale: Approaching the Lydian Funerary Landscape through Remote Sensing and Micromorphology." Paper presented at the Society for American Archaeology, Annual Meeting, Atlanta, GA; March 2009.

ROOSEVELT, C. H., and C. LUKE. 2008a. "Central Lydia Archaeological Survey: 2006 Results." *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 25 (3): 305–26.

2008b. "New Light on the Archaeology of Central Western Anatolia in the Middle and Bronze Age." American Schools of Oriental Research, Annual Meeting, Boston, MA; November 2008.

2009a. "Central Lydia Archaeological Survey: 2007 Results." *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 26 (2): 433–50.

2009b. "Middle and Late Bronze Age Strongholds in Central Lydia, Western Turkey." Archaeological Institute of American, Annual Meeting, Philadelphia, PA; January 2009.

Map 1: Map of the CLAS study area, showing sites discussed in the text

Fig. 1: View of Bozyer (POI05.43) to NNW

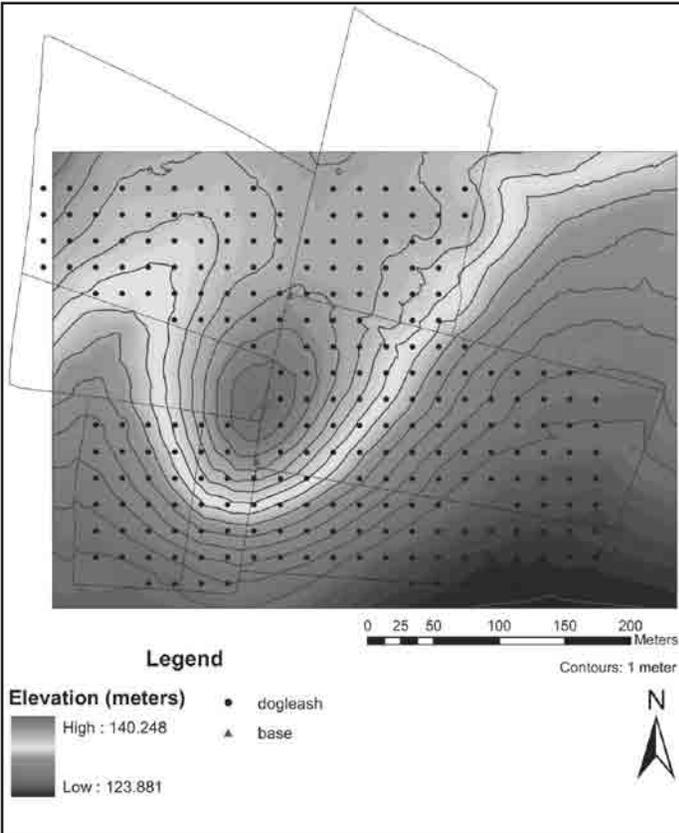

Fig. 2: Digital Elevation Model (DEM) of Bozyer (POI05.43) showing collection points and field boundaries

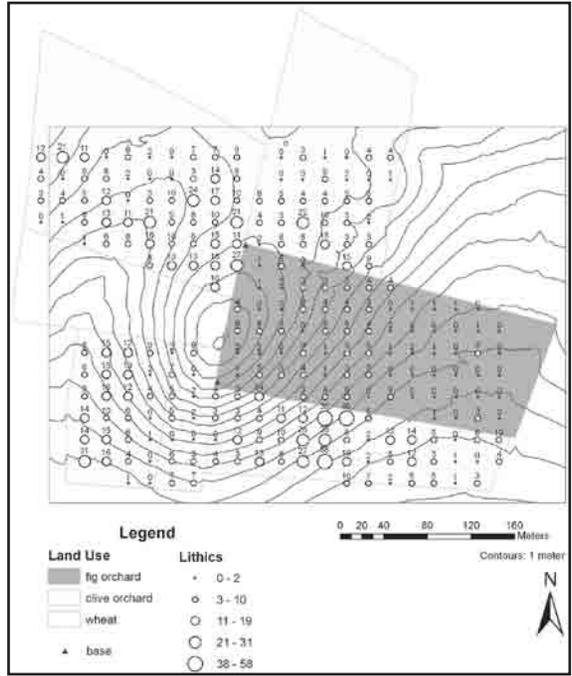

Fig. 3: Plan of Bozyer (POI05.43) showing counts of lithic finds and field boundaries

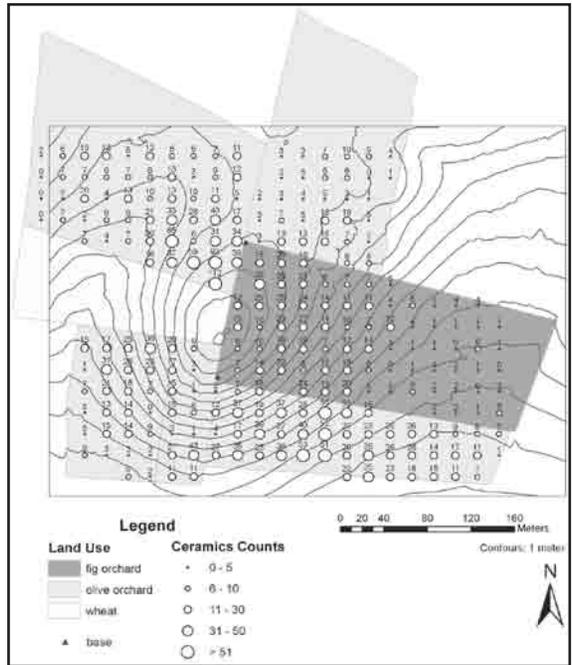

Fig. 4: Plan of Bozyer (POI05.43) showing counts of ceramic finds and field boundaries

Fig. 5: View Asartepe (POI06.24) to N

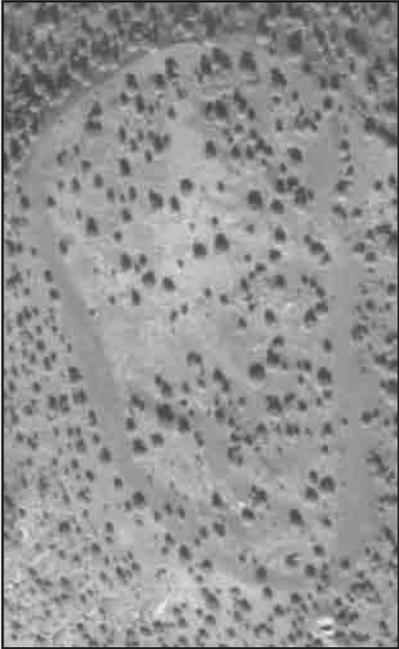

Fig. 6: QuickBird satellite image of Asartepe (POI06.24)

Fig. 7: Hillshade model of Asartepe (POI06.24)

Fig. 8: View Gedevre Tepesi (POI07.01) to N

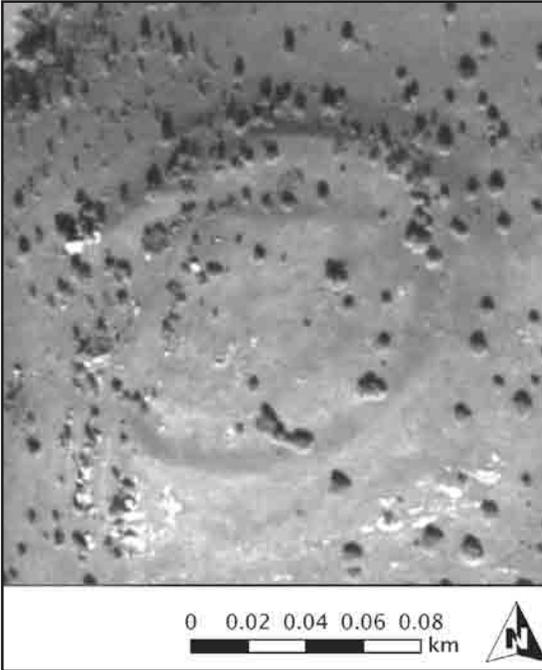

Fig. 9: QuickBird satellite image of Gedevre Tepesi (POI07.01)

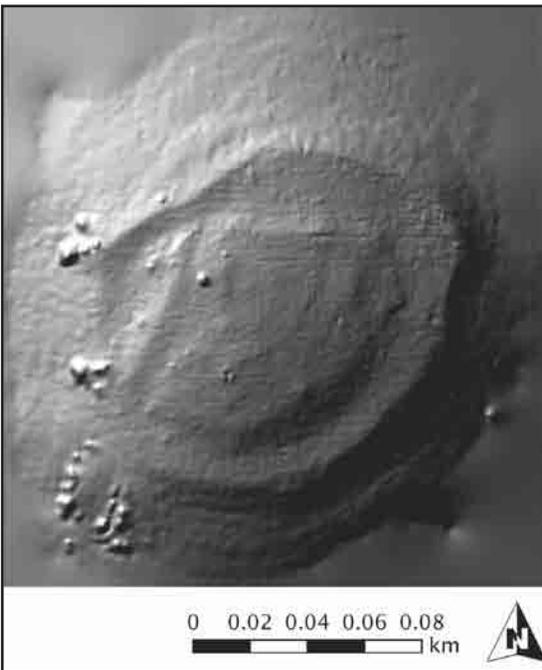

Fig. 10: Hillshade model of Gedevre Tepesi (POI07.01)

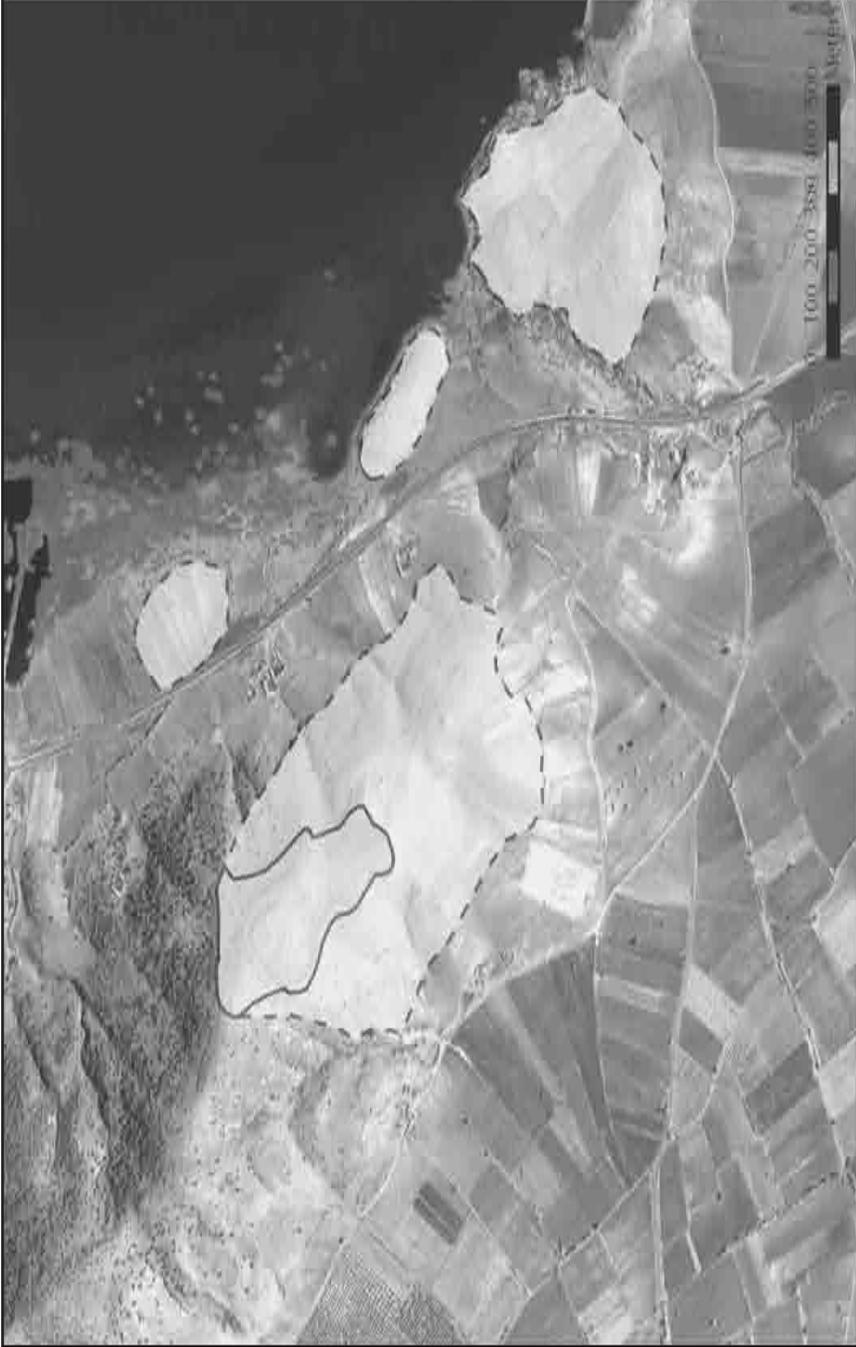

Fig. 11: QuickBird satellite image of Kaymakçı (POI06.01), showing the citadel and probable areas of occupation outside the fortifications

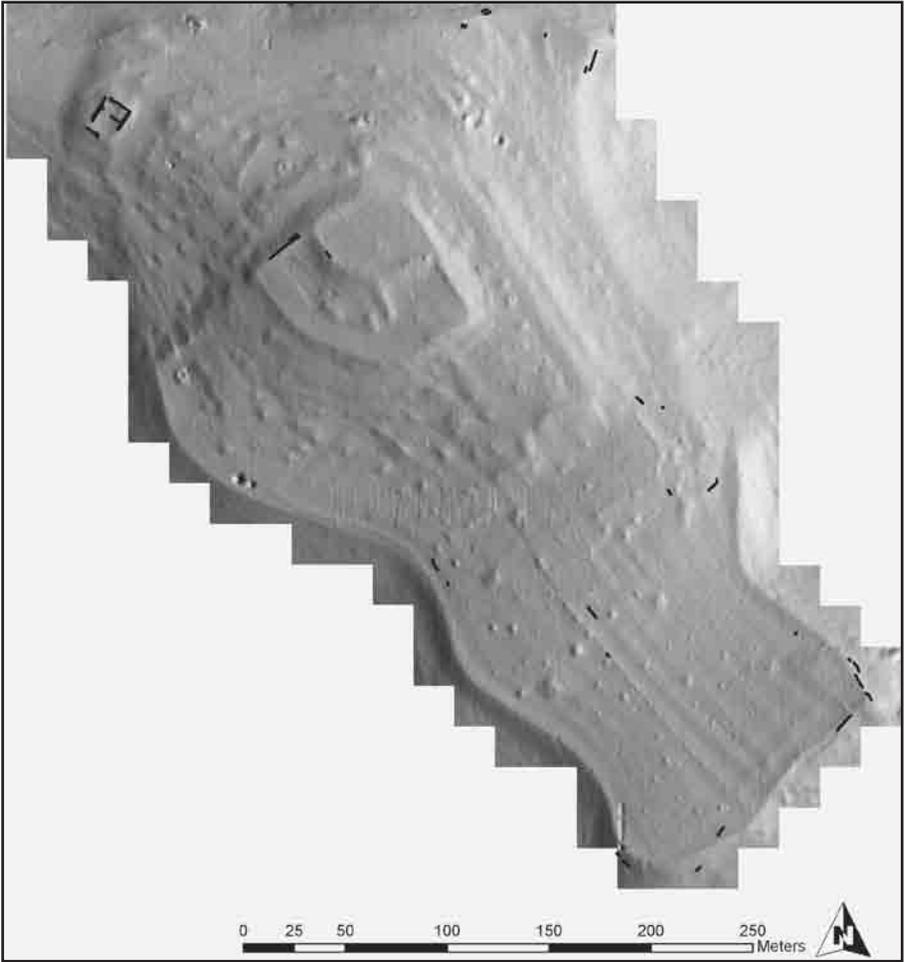

Fig. 12: Hillshade model of the citadel of Kaymakçı (POI06.01), showing surveyed wall faces

Fig. 13: Geomorphological coring in the plain east of the Gygaean Lake

Fig. 14: The interior of the small tomb chamber in the BT05.39 tumulus, showing the situation of the bathtub sarcophagus

DIYARBAKIR SMALL STREAMS ARCHAEOLOGICAL SURVEY, RESULTS OF THE 2008 FIELD SEASON

Brian PEASNALL*

Background

The Diyarbakır Small Streams Archaeological Survey was initiated in 2002. The survey region constitutes approximately 6,000 square kilometers within the Upper Tigris Drainage Basin located between the city of Diyarbakır and the Batman River. The Upper Tigris Drainage Basin consists of a fertile piedmont which is cut by a series of small stream valleys that drain the eastern Taurus Mountains flanking the study area to the north (Map 1).

The proposed construction of a series of small dams in the region of the Upper Tigris Drainage Basin between the city of Diyarbakır and the Batman River provided an opportunity to conduct a large scale areal survey to locate and document the presence of human occupation and ultimately to model decision making as it relates to changing settlement and land-use patterns from the Neolithic period to the Ottoman period.

Southeast Anatolia in general, and the Upper Tigris Drainage region specifically, was an area where important events in antiquity were played out. It is an important region for understanding the transition from foraging to food production as indicated by the excavations at Hallan Çemi, Körtik, and Demirköy. It has proven to be an important area for understanding emerging complexity and the political, social and economic interactions between Southern Mesopotamia and the indigenous Anatolian cultures during the Early Bronze when this region was the focus of Akkadian expansion and later

---

* Brian PEASNALL, Associate in Arts Program, University of Delaware, UD Academic Center, PO Box 627, Georgetown, DE 19947 USA (peasnall@udel.edu).

during the Early Iron Age when this region, then known as Šubria, formed a buffer “state” between the Neo-Assyrian Empire to the south and the Urartian Empire to the north and east. Later, this region formed an important frontier between the Roman and Parthian Empires. All of these events involved changing patterns of land use and changes in settlement patterns and much can be learned about them from an intensive survey in this region.

Additionally, many of the changes observed here and elsewhere in Southwest Asia can roughly be correlated with environmental and climatic changes (Kuzucuoglu 2007, Weiss 2000). This has led some to infer that changes in climate and changes in culture were directly connected such that climatic change resulted in particular cultural responses that brought about the social, political and economic changes observed for this region (Weiss, et al 1993). Although environmentally deterministic models have been put forward to explain changes occurring at the end of the Natufian period and the development of food producing societies (ca. 10,800 B.C.), the “collapse” of Pre-Pottery Neolithic B societies (6200 B.C.) and the “collapse” of the Uruk cultural and political systems (3200 B.C.), such arguments have been most emphatically applied to the transition from Early Bronze to the beginning of the Middle Bronze Ages.

Perhaps the best known model is based on data recovered from the Habur where there appears to be a correlation between the abandonment of large urban centers such as Tell Leilan and Tell Brak, the collapse of the Akkadian Empire which controlled this area, and the onset of arid conditions sometime around 2200 B.C. and lasting until 1900 B.C. (Weiss 2000; Weiss et al. 1993). On the basis of evidence from Tell Leilan and high resolution paleoclimatic data from Lake Van in Eastern Turkey (Lemcke and Sturm 1997), Soreq Cave in the Levant (Bar-Matthews and Ayalon 1997), and Marine sediments from the Gulf of Oman (Cullen et al. 2000), it has been suggested that much of the ancient world experienced widespread crisis at the end of the 3rd millennium B.C. resulting in the collapse of complex societies over a broad region extending from Egypt into the Indian Subcontinent as well as a significant decrease in population throughout this broad region as people migrated to other places.

Since the Upper Tigris Drainage Basin is located within this putative area of social, political, and economic collapse, and due to the abundance of Early to Middle Bronze Ages sites, it is an ideal area to test certain assumptions concerning the response to climatic and environmental changes in addition to the more general goal of documenting changing settlement and land-use patterns throughout antiquity.

Methodology

The survey was conducted by walking or driving transects over the study area in search of material remains indicative of past human occupation (concentrations of pottery shards, stone tools, ruins). As sites were found, cultural material was collected from the surface and then preliminarily analyzed in order to identify periods represented at the site, rough cultural affiliation of each site, the approximate location of the site boundaries and areas of artifact concentrations. The sites were then mapped and recorded through use of a handheld Geographic Positioning System (GPS) unit. Additional geological and environmental data (soil types, hydrology, vegetation cover, etc.) in the vicinity of the sites were also recorded. All information was then entered into ArcView, a Geographical Information System (GIS). These data will be used to construct models explaining demographic and land-use trends throughout antiquity and to explore patterns in terms of responses to changing environmental and climatic conditions.

Results of the 2008 Field Season

The 2008 field season, which ran from June 27 to August 4, marked the continuation of the Diyarbakır Small Streams Archaeological Project which began in 2002. During the 2008 field season, we concentrated primarily on the region of the Salat Çay (Map 2). Because of drought conditions that resulted in little to no rain from late 2007 into 2008, ground cover throughout most of the region was very light resulting in excellent ground visibility. As a result

we were able to cover a greater amount of ground in a lesser amount of time resulting in the recording of 46 sites ranging in time from the Neolithic to the Ottoman period. This brings the total number of sites recorded since 2002 to 111.

Neolithic and Chalcolithic

Clear and unambiguous evidence for sites dating predominately to the Neolithic period was not recorded. Nevertheless seven sites yielded abundant obsidian blades and flakes that may be indicative of either Neolithic or early Chalcolithic occupation. One of these, Seyh Meheme, yielded only Islamic period pottery. The lack of any Neolithic or early Chalcolithic period ceramics strongly suggests the presence of an Aceramic Neolithic component to this site. Furthermore, the characteristics of the obsidian from Gre Kembero, Gresikesti and Guner’s Mound suggest that these may also contain an Aceramic Neolithic component. However, this interpretation has yet to be confirmed through proper analysis of the lithic assemblage. Only one site, Karacalar, produced clear evidence of Neolithic pottery; however the Neolithic period appears to be a relatively small component of this site which is heavily dominated by Late Early Bronze, Middle Bronze and Early Iron Age materials.

The Chalcolithic period is clearly represented at seven sites with the presence of ceramics dating to the Ubaid and Halaf Periods. One of these, Gre Kembero, appears to have been inhabited mainly during the Ubaid, Halaf. As mentioned above, this site may also contain a substantial Neolithic occupation, although this is by no means clear. Additionally five other sites may also contain Chalcolithic ceramics, but the material from these sites has not yet been analyzed.

Bronze Age

At this time, Early Bronze I or II have not been identified with any certainty in the survey collections. Although it is likely that EB I and II ceramics will be identified as a result of more detailed analysis of the assemblages collected

from 2008, it appears that such materials are either relatively rare compared to other periods or represent local types that have not yet been identified. Thus it is too early to determine whether this represents a decline in populated sites during the transition from the Chalcolithic to the Early Bronze Age or simply a bias due to the lack of analysis. This is contrasted by the sharp increase in sites containing well known materials that can be dated to the EB III and EB-MB transitional periods. Fifteen sites can be clearly dated to the Late Early Bronze and the Early Bronze to Middle Bronze Transitional periods. Ceramic correlates for this period include Early Transcaucasian like wares, Metallic Ware, Dark-Rimmed Orange Bowls as well as early forms of Red-Brown Wash wares.

Roughly half of the sites from this period, eight in total, contain high mounds surrounded by substantial lower towns with five sites ranging in size from 2 to 8 ha (Gre Kembero, Cigili Hoyuk, Gre Resko, Gre Licika, Gre Haco, Karacalar, Gri Mirzi and Gre Garsi). The remaining three, Karacalar, Gri Mirzi and Gre Garsi, have total site areas in excess of 10 ha with Karacalar having an area of at least 15 ha. This site, however, probably had an area closer to 20 ha or more. The location of the present village and the resulting destruction to mound has made it difficult to get more precise measurements of the ancient lower town. The remaining seven sites with late EB and EB-MB transitional materials consist of either small mounds with surrounding artifact scatters (Gre Makas, Isko Tepe, Selmike Harabe, Gresikesti, and Gre Abo) or field scatters (Gre Haco South and Boyalı Deresi 1). Gre Haco South is in very close proximity to Gre Haco and probably represents an annex of the larger mounded site. Three of the low mounded sites have an area of less than 1 ha.

Two of the largest sites at this time, Gri Mirzi and Gre Garsi were morphologically complex with several well defined terraces in addition to the high mound and lower town (Figs. 1 and 2). Additionally Gre Garsi contains at least one feature that appears to correspond to what Tony Wilkinson (1993) has referred to as a “hollow way” that probably represents an ancient road

way into the Bronze Age settlement (Fig. 3). The presence of substantial architecture is also indicated at both sites in the form of architectural components that functioned as either column bases or capitals. The base or capital from Gri Mirzi was, unfortunately, out of context. However those from Gre Garsi came from one of the terraces that extend from the high mound. The location from which the base or capital came is also associated with large amounts of stone and cobble that can only indicate the presence of substantial architectural features. At Gri Mirzi, the presence of a large indented stone in the lower town that may have served as a door socket, as well as large sized stones on the mound itself, provide further evidence for large scale buildings at this site. At this time there is no way of telling for sure whether or not these features are of late 3rd to early 2nd millennium date, but their location where ceramics of this period predominate makes such dating of the features a real possibility.

As of yet we are still unable to identify later Middle Bronze Age materials in the survey assemblage with any certainty. It is now clear that the use of Red-Brown Wash Wares continued into the more mature phases of the Middle Bronze period. Part of the problem here is that our understanding of the Middle Bronze Age ceramic chronology for this area is still too coarse to provide a good picture of what is happening during this time in the Upper Tigris Piedmont. Nevertheless current work on developing a typology for Red-Brown Wash Wares recovered from well excavated sites along the Tigris should help to refine our understanding of this period in the near future. The fact that several of the larger EB-MB transitional period sites also contain Late Bronze and Early Iron Age materials suggests that they were probably occupied during the Middle Bronze period as well. The big question here is whether or not the dynamic changes begun in the late Early Bronze Period continued on into the latter part of the Middle Bronze or if this was a period of relative decline?

Compared to the Early Bronze/Middle Bronze Transitional period, the Late Bronze period has been clearly identified at only a few sites. Materials

representative of this period consist of Middle Assyrian square rimmed vessels, ridged pots and Middle Assyrian platters. Sites showing evidence for Late Bronze occupation include Gre Abo Deresi, Selmike Harabe, Kote Kele, Boyalı Deresi 1, and Gre Licika. Two other sites, Gre Haco and Gre Garsi, may also contain Late Bronze Age types but identifications are preliminary at this time and must await further analysis. Nevertheless, the distribution of Late Bronze Age materials at the larger sites strongly suggests that there was a decrease in population and area inhabited during this period.

Iron Age and Neo-Assyrian Period

Iron Age material was also recovered from most of the large sites. The early Iron Age is represented primarily by local Iron Age wares such as Corrugated Bowls and a Local Painted Wares, as well as shallow Late Assyrian and Neo-Assyrian-type bowls or platters. In a number of cases, such as those collected from Boyalı Deresi 1, these Assyrian-type platters appear to be of a non standard type, most likely representing local imitations. Furthermore, Neo-Assyrian influence in this region is indicated by Neo-Assyrian jars, bowls and platters as well as some palace wares. A total of ten sites yielded ceramics that could be clearly attributed to the Iron Age and Neo-Assyrian Period: Gre Resko, Gre Abo, Cigli Hoyuk, Gre Ceteli, Boyalı Deresi 1, Gre Haco, Kote Kele, Gre Licika, Gre Garsi, and Karacalar Hoyuk.

Although Neo-Assyrian influences are detectable within the Upper Tigris Drainage Area, they do not seem to be as prevalent as one would expect given the textual data and the close proximity of Neo-Assyrian frontier towns along the south bank of the Tigris River. According to the Assyrian Royal Annals, the areas to the north of Assyria proper, including the Tigris basin of southeastern Turkey, came under the control of Aramean tribes following the collapse of Middle Assyrian Empire in the 11th century B.C. (Postgate 1992). In the Upper Tigris area, this time period corresponds with the Early Iron Age, and materials of the time, though plentiful, are generally restricted to relatively small sites (Parker 2001). Assyrian imperial expansion

into the Upper Tigris area of southeastern Turkey supposedly resumed in 882 B.C. when Assurnasirpal II campaigned in the region and established an Assyrian provincial capital at Tushan which is now securely identified as Ziyaret Tepe (Parpola 2008). According to the textual sources, the Assyrian presence in the area was expanded further in the 7th century B.C. when previously independent polities in the Tigris Piedmont were incorporated into the provinces of Kullimeri and Uppumu (Radner and Schachner 2001: 760, Figs. 1-2). We should, then, expect to find significant evidence of a Neo-Assyrian presence throughout the Upper Tigris Piedmont. However, of the ten sites containing Iron Age ceramics, only three contained clear examples of Neo-Assyrian types. Two of these, Karacalar Hoyuk and Gre Garsi, also contained local Iron Age wares. Only one site, Boyalı Deresi 1, contained only Assyrian-type wares for this period. However as mentioned previously, the non standard nature of these wares suggest that they may have been local imitations. Thus, our survey data suggest that the degree of direct Assyrian influence north of the Tigris within the Upper Tigris Piedmont was not as prevalent as the textual sources have indicated and that this area may have enjoyed a greater degree of independence from Neo-Assyrian rule than has been assumed.

Medieval and Ottoman Periods

Of the 46 sites recorded during the 2008 field season, 37 contained ceramics datable from the Medieval to the Ottoman Periods. Sixteen of these covered areas of less than 1 ha, fifteen ranged in area from 1 to 5 ha and 6 had areas of more than 5 ha. These sites included the ruins of two grist mills (Figs. 4 and 5) and the remains of a small dam located on a small branch of the upper Sinan Cay (Fig.6). The most identifiable diagnostic ceramic types for the period are various glazed wares with green glazed wares being particularly abundant. Additionally, several sites yielded a crude type of hand-made, chaff-faced ceramic somewhat similar to earlier Chalcolithic wares. The presence of remnants of grist mills and water management systems offers the potential to

develop a fuller understanding of the rural economy within the Upper Tigris Piedmont for the Medieval and Ottoman periods, especially if these remains can be correlated with existing administrative documents for this area.

Discussion: Response to Climate Change during the Early to Middle Bronze

Transition

As mentioned above, clear differences in site sizes become apparent during the latter half of the 3rd millennium B.C. Seven of the sites datable to this period are represented by either field scatters or low mounds with areas of less than 2 ha. The remaining eight sites of this period consisted of high mounds surrounded by lower towns. Three of these covered areas of more than 10 ha and may have exceeded 15 ha. This range in site area suggests that a size site hierarchy was emerging during the third millennium although the lack of analysis and the incomplete nature of the survey make it difficult to place much weight on the data at this time. We can say, however, that judging from the preliminary analysis of the survey materials, the high frequency of EB III to EB-MB transitional wares, particularly Red-Brown Wash wares and Dark Rimmed Orange Bowls, suggest that the latter part of the Early Bronze and the early part of the Middle Bronze Ages were periods of dynamic change within the Upper Tigris Piedmont. It is clear that there is a substantial increase in settled sites as well as in the size of these sites. Nevertheless sites in this area from this time period, although large relative to earlier and latter sites in the area, are substantially smaller than contemporary sites located the south of the Tigris and to the west along the Euphrates (Frangipane 2003). This presents interesting questions concerning the nature of population dynamics within the Upper Tigris, questions that we will examine more closely as we begin to intensively analyze the data from the past four survey seasons.

These data, as well as data from past seasons, strongly suggest that the Early to the Middle Bronze was a time of significant social and demographic dynamics and not a period of crisis and social collapse due to climate change

as has been suggested by some. While we do not dispute the presence of significant climatic and environmental change for this period, the data seem to suggest that human response to such change was much more complex and varied than some models have indicated. In fact it is not until the latter half of the Middle Bronze Age and the Late Bronze Age that we see any real possibility of population decline in this region. However, even for these periods the degree of decline may be more apparent than real resulting from research biases born from the limited analysis and poor understanding of the ceramic sequences for this area.

The limited analyses of the materials and data collected thus far have raised a number of intriguing questions and are beginning to challenge some of our previous ideas about the social, political and demographic processes operating in this region. Analyses of the data during this season and in the future, as well as further survey, should help to answer many of these questions.

ACKNOWLEDGEMENTS

The 2008 field season was generously supported by the University of Delaware by way of a substantial General University Research Grant.

REFERENCES CITED

BAR-MATTHEWS, M. and A. AYALON (1997), "Late Quaternary Paleoclimate in the Eastern Mediterranean Region from Stable Isotope Analysis of Speleothems at Soreq Cave, Israel." *Quaternary Research* 47:155-168.

CULLEN, H., P. de MENOCAL, S. HEMMING, G. HEMMING, F. BROWN, T. GUILDERSON, and F. SIROCKO (2000), "Climate Change and the Collapse of the Akkadian Empire: Evidence from the Deep Sea." *Geology* 28: 379-382.

- FRANGIPANE, M. (2003), "Developments in Fourth Millennium Public Architecture in the Malatya Plain: From Simple Tripartite to Complex and Bipartite Pattern." In *From Villages to Cities: Studies Presented to Ufuk Esin*. M. Özdoğan, H. Hauptmann and N Başgelen, eds, Istanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları. Pp. 147-169.
- KUZUCUOĞLU, Catherine (2007), "Climatic and Environmental Trends during the Third Millennium B.C. in Upper Mesopotamia," in *Sociétés humaines et changement climatique à la fin du troisième millénaire: Une crise a-t-elle eu lieu en Haute Mésopotamie?* Catherine Kuzucuoglu and Catherine Marro, eds. Pp. 459-480.
- LEMCKE G., and M. STURM (1997), "δ18O and Trace Element Measurements as Proxy for the Reconstruction of Climate Changes at Lake Van (Turkey): Preliminary Results." In *Third Millennium BC Climate Change and Old World Collapse*. N. Dalfes, G. Kukla, H. Weiss, eds. Berlin: Springer. Pp. 653-678.
- PARKER, B. J. (2001), *The Mechanics of Empire: The Northern Frontier of Assyria as a Case Study in Imperial Dynamics*. Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project.
- PARPOLA, S. (2008), *Cuneiform texts from Ziyaret Tepe (Ancient Tushan), 2002-2003*. Helsinki: State Archives of Assyria Bulletin 16.
- POSTGATE, N. (1992), "The Land of Assur and the Yoke of Assur." *World Archaeology* 23: 247-263.
- RADNER, K. and A. SCHACHNER (2001), "From Tushan to Amedi: Topographical Questions Concerning The Upper Tigris Region in the Assyrian Period." In *Salvage Project of the Archaeological Heritage Of the Ilisu and Carchemish Dam Reservoirs: Activity in 1999*. N. Tuna, J. Öztürk, and J. Velioglu, eds.. Ankara: METU. Pp. 753-776.

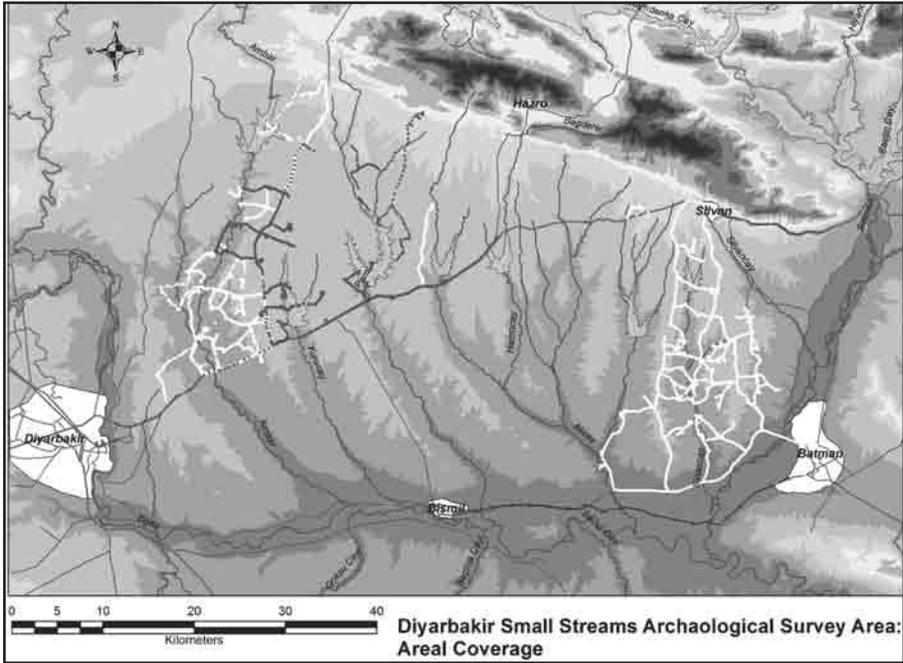
WEISS , H. (2000), "Beyond the Younger Dryas: Collapse as Adaptation to Abrupt Climate Change in Ancient West Asia and the Eastern Mediterranean." In *Environmental Disaster and the Archaeology of Human Response*. G Bawden and R. Reycraft, eds. Maxwell Museum of Anthropology, Anthropological Papers No. 7. Pp. 75-98.

WEISS, H. M.-A. COURTY, W. WETTERSTROM, F. GUICHARD, L. SENIOR, R. MEADOW, and A. CURNOW, (1993), "The Genesis and Collapse of Third Millennium North Mesopotamian Civilization." *Science* 261:995-1004.

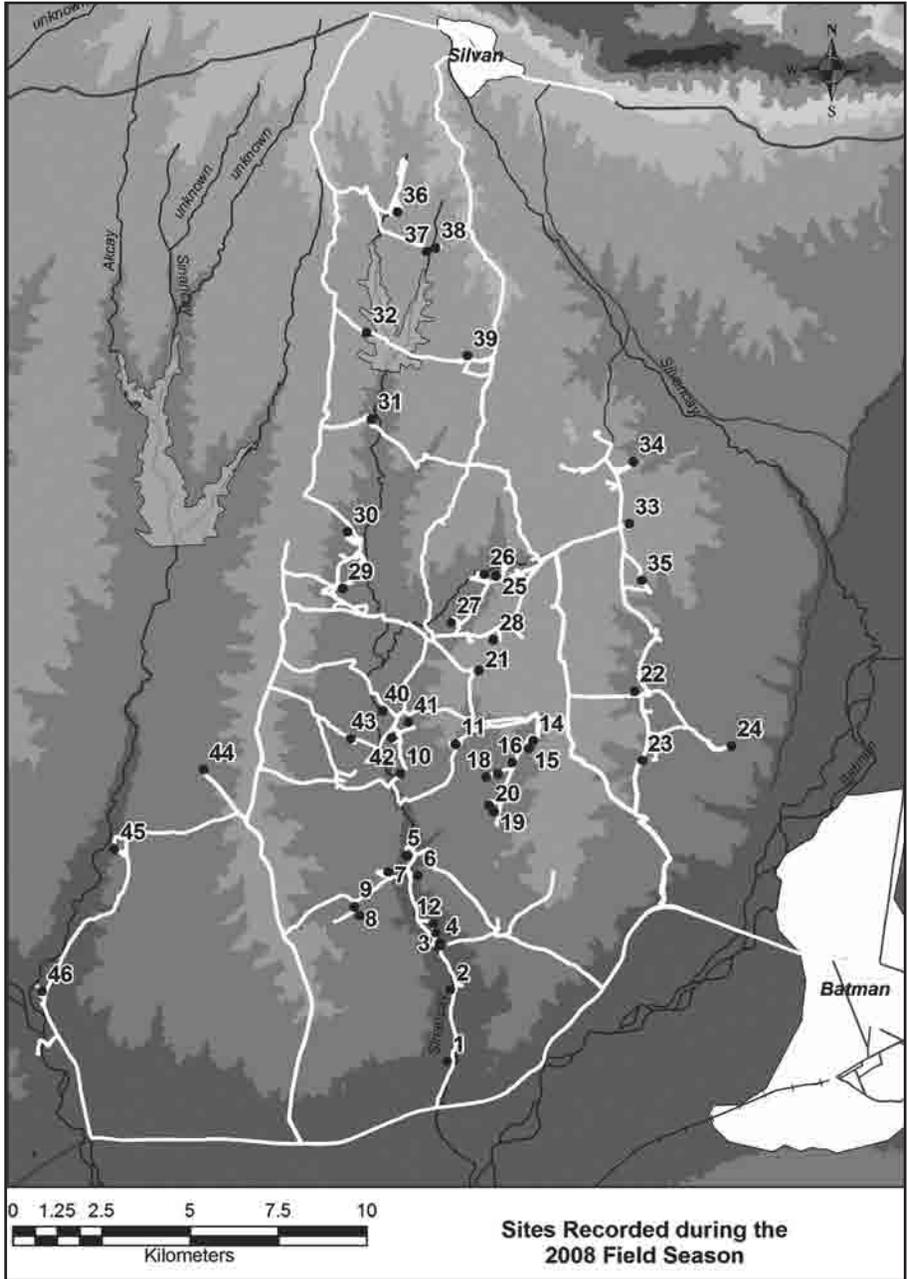
WILKINSON, T. J. (1993), Linear Hollows in the Jazira, Upper Mesopotamia, *Antiquity* 67: 548-62.

SITES RECORDED DURING THE 2008 FIELD SEASON (MAP 2)

1	Kuzey Sinan Tarlasi	24	Talya Fila
2	Gre Resko	25	Gre Licika
3	Gre Abo	26	Dam
4	Gre Abo Tarlasi	27	2H182
5	Cigli Hoyuk	28	Kote Kele
6	Isko Tepe	29	Gre Garsi
7	Kunciko Deresi	30	Yukari Garsi
8	Bademli Koyu Imam Ali Hoyuk	31	Karacalar Hoyuk
9	Bademli Köyü'nün Camili Tepesi	32	Erikyazi Tarlasi
10	Gre Kembero	33	Gre Makas
11	Ganiya Abdi Tarlasi	34	Gri Mirzi
12	Gre Abo Deresi	35	Tirba Sipi Tarlasi
13	Grist Mill 1	36	Gre Herem
14	Gre Haco	37	1L022
15	Gre Haco South	38	Grikemehe
16	Boyalı Deresi 1	39	Seyh Meheme
17	Boyalı Deresi 2	40	Gresikesti
18	Grist Mill 2	41	Begendik Koyu Tarlasi
19	Eski Avsar	42	Kembero Deresi Tarlasi
20	Yeni Avsar	43	Eski Alincak
21	Selmike Harabe	44	Gre Habes
22	Ganiya Kese	45	Gre Ceteli
23	Nevala Sera	46	Grike Setire

Map 1: Map of the Diyarbakir Small Streams Archaeological Survey area showing the areas covered during previous survey seasons

Map 2: Map of the area covered during the 2008 field season

Fig. 1: View of Gre Garsi from the extensive lower terrace complex

Fig. 2: View of Gri Mirzi showing the high mound and terraces

Fig. 3: Possible hollow way at Gre Garsi

Fig. 4: Grist mill remains located on the side of Boyalı Deresi

Fig. 5: Ruins of a grist mill on the east bank of the Sinan Cay

Fig. 6: Remains of a small dam on a branch of the upper Sinan Cay

ÇALTILAR SURVEY PROJECT 2008

Nicoletta MOMIGLIANO
Alan GREAVES
Tamar HODOS
Belgin AKSOY

The Research Context of the Çaltılar Survey Project

The overall and long-term aims of this project are to provide substantial new knowledge on the Bronze Age-Early Iron Age settlement history and material culture of SW Turkey, and to explore the role of this region within the context of broader Eastern Mediterranean-Anatolian-Aegean developments and interactions in these early periods. We hope to achieve these goals through an archaeological investigations of Çaltılar *höyük* (Fig. 1, A-B), an archaeological site in the Lycian *yayla*.

SW Turkey and, more specifically, the region known since antiquity as Lycia occupy a crucial position between the Aegean, the eastern Mediterranean, and inland Anatolia: the maritime routes passing along the Lycian shores link the Aegean and the eastern Mediterranean, while this region is wedged between some of the most intriguing literate societies of the 2nd millennium BC, such as the Hittite and Minoan-Mycenaean worlds. Lycia nowadays is justly famous for its impressive funerary monuments and settlements of the Classical period, such as Patara, Xanthos, Tloss, Balboura and Oinoanda. Moreover, going back in time, Lycian heroes such as Sarpedon and Glaukos are mentioned in the early millennium Homeric poems as Trojan allies (e.g. *Iliad*, Book 2, 876-7), while later sources (e.g. Herodotos, *Histories*, Book I, 173) connect an older Sarpedon, the brother of King Minos, with emigration from Crete to

---

* Nicoletta MOMIGLIANO (University of Bristol).
Alan GREAVES (University of Liverpool).
Tamar HODOS (University of Bristol).
Belgin AKSOY (Uludağ Üniversitesi, Bursa).

this region; marine archaeologists have discovered spectacular Bronze Age shipwrecks off the Lycian coast at Gelidonia and Uluburun; and Egyptian and Hittite documents of the second millennium BC mention the people of the land of Lukka (cf. e.g. Bryce 1998, 55-7; Bryce 2006, 147-50). Yet, despite these intriguing references, very little is known about archaeology of pre-Classical Lycia, especially for the second and early first millennia BC periods crucial for providing a context for and a better understanding of these early written sources, and the background of the complex Classical settlements. Thus, new archaeological work on the Bronze Age and Early Iron Age settlement history and material culture of this region is important for a number of reasons: first, it will fill a current gap in our knowledge of developments in the Aegean and eastern Mediterranean for these periods; second, it will help with contextualising the early written references mentioned above; third, it will provide evidence as to the background of the complex polities, as well as varied ethnic and social identities, known for the Classical periods from both archaeological and written sources; and fourth, given the elevated location of Çaltılar (see also below), archaeological investigations of this site have the potential to provide information about changing settlement and transhumance patterns in this region.

The Site, Its Location and Previous Research

The modern village of Çaltılar lies in the Lycian *yayla*, and is part of the Fethiye district of Muğla province. It is located in the upper reaches of the Xanthos river system, just off the present Fethiye-Antalya highway, about 10 Km NE of Oinoanda, and SE of Balboura. Its high elevation (c.1250m) and cool temperatures make this area a popular summer retreat for people wishing to escape the heat of the coast.

Just south of Çaltılar village stands the *höyük*, which covers an area of approximately 30,000 m² (or 3 hectares) (Fig. 1, A-B). It was first investigated in 1988 by another project supported by then British Institute at Ankara, the Balboura Survey, directed by J.J. Coulton (cf. Coulton 1989, *Anatoli*1992,

1998). This previous research suggested that the site was unencumbered by Classical remains and had a long sequence of prehistoric occupation, dating from the Chalcolithic to the Iron Age, i.e. from (at least) the 4th to the early 1st millennium BC, although with an apparent gap for the 2nd millennium. In 1990, the site and its environs were declared a protected archaeological area, but until the summer of 2008 the only archaeological activity has been the occasional collection of surface finds by members of staff of the Archaeological Museum in Fethiye. Thus, the lack of overlaying Classical remains and the long prehistoric sequence of occupation were two of the vital prerequisites for a successful investigation of the Bronze Age-Early Iron Age history of Lycia, which prompted our choice of this site for further archaeological research.

2008 Season: Aims and Methodology

Our first fieldwork season was carried out between 25 August and 15 September 2008. The specific aims of this season were: to determine the physical extent of the archaeological site (including the existence of any lower town in the fields surrounding the *höyük*); to conduct topographical and geophysical surveys; to begin the systematic and total collection of artefacts in 5 by 5 m. squares; to carry out the processing and preliminary recording of all the collected artefacts, which will help us to define the main periods and locations of archaeological material, as well as the nature of on-site activities; and, finally, we wished to initiate a small, but important element of outreach activities, to communicate the nature and results of our work to the wider public, starting with the people of the modern village of Çaltılar.

Extensive Survey

To assess the extent of the archaeological site, we began with a rapid reconnaissance in the fields immediately adjacent to the *höyük*. This revealed a sudden drop-off in archaeological remains to the east and west of the visible edges of the mound. To the north and south, however, there were fields rich

in pottery and other finds, which may represent lower terraces. Fields further south yielded some Roman material, and were included in the subsequent geophysical investigations (see below).

Topographic Survey

To provide a topographic context for the results of the geophysical survey and intensive collection (see below), we completed a preliminary contour map of the whole mound. This was done using a Sokkia Set 5F total station, taking 3,200 individual measurements. These data were uploaded into a GIS package, and then rendered as contour maps and 3D projections. Future surveys might usefully extend this map beyond the mound itself, and add more detail of archaeological and modern surfaces features, such as field walls, terraces, and roads.

Geophysical Survey

Using a fluxgate gradiometer, geophysical prospection was conducted across the flat top of the *höyük* and the fields to the north and south, which had been identified as having archaeological potential. The results were, on the whole, negative, but in the NE corner of the mound a very interesting set of anomalies were detected, which may represent a series of stone-built structures of considerable size, including at least one rectilinear building and a possible set of defensive walls. Naturally, the exact date and nature of these structures can only be established through possible future excavations.

Intensive Survey

Once a grid had been established across the *höyük* and its environs, we began the systematic and total collection of all visible artefacts in 5m x 5m squares. We started with a 50m x 150m transect across the north-south axis of the *höyük* (Fig. 2), with small extensions to the north, east and south, thus

enabling us to compare off-site and on-site levels of activity. In 2008 we covered 413 squares (10,325 m²) and collected, washed, and processed well over 14,000 potsherds as well as almost 400 other finds (such as flint blades, querns, slag, burnt mud-brick, etc.). Unsurprisingly, the incidence of artefact recovery correlates closely with recent agricultural activity, with the highest figures being attained in recently ploughed areas.

Outreach Activity

On 4 September 2008, a public meeting was held in the village to explain the nature of our work, share our preliminary results, and answer questions (Fig. 3, A-B). This extremely successful event, which included the opportunity to handle collected artefacts, was attended by approximately 80 people from Çaltılar and neighbouring villages. We hope to continue this tradition next year, with a similar meeting aimed at children in particular.

Main Results of 2008 Season

As mentioned above, the Balboursa Survey had previously suggested the presence of first, third, and fourth millennium BC material from the site (Chalcolithic-Iron Age): the work we carried out in 2008 has confirmed this, and has suggested that the quantity and significance of material that can be assigned to later periods (Classical, Byzantine, etc.) appears to be negligible (calculated at present as less than 1%). In addition, we have provided evidence of second millennium occupation, and we have refined our understanding of the first millennium. In particular, some of our finds suggest that Çaltılar was part of extensive trade networks during both the Bronze Age and Iron Age. Finally, the geophysical survey has suggested the presence of substantial structures, whose date and nature, however, cannot be ascertained at present.

The ceramic material collected so far, which can be safely assigned to Chalcolithic, Early Bronze Age, and Middle-Late Bronze Age phases is

relatively small in quantity (about 9%), but includes interesting items, such pottery with incised decoration or with white decoration on a red/ black burnished surface (Fig. 4: top and bottom left), which may be compared with finds from Elmalı-Karataş and assigned to the Early Bronze Age (for bowl with white paint on red cf. Mellink 1968, pl. 85: figs. 39, 41 and Warner 1994, pl. 177.a: KA 692; for incised decoration cf. Mellink 1965, pl. 61: fig.18, ead. 1966, pl. 61: fig. 27, and ead. 1967, pl. 84: fig. 49). Most interesting, since material of this type had not previously been reported, are fragments of red-slipped carinated bowls with bead-rims, some with handles set above the rim (Fig. 4: bottom, right), closely comparable to Middle and Late Bronze Age examples from several Anatolian sites (e.g. Beycesultan: cf. Lloyd and Mellaart 1965, 107 fig. P.15, 120 fig. P.24: 36-8). Thus, for the first time, evidence of second millennium occupation seems attested at the site.

Macroscopic observations of Bronze Age ceramic fabrics indicate that the prehistoric inhabitants of Çaltılar made use of pottery produced in different geological locations (e.g. a few fragments show distinct, highly micaceous fabrics, but the large majority is characterised by other types of inclusions). A programme of fabric analyses, which will help us to ascertain ceramic provenances, is envisaged to start during our second campaign season in 2009.

Beside ceramics, other materials assignable to the Chalcolithic-Bronze Age phases of the site include several examples of flint blades, and one fragmentary core of obsidian (Fig. 5), which we intend to sample and analyse in 2009. The nearest sources for this latter material are located at a distance of several hundred km. This, combined with the evidence provided by the ceramic finds, strongly suggests that, despite its altitude, distance from the coast, and relatively small size, prehistoric Çaltılar was part of extensive trade networks.

Çaltılar maintained extensive contact networks during the Iron Age, judging by the ceramics retrieved from the surface, of which a few examples are illustrated in Fig. 6. Most of the pottery we have collected so far can be

assigned specifically to the Middle Iron Age and Archaic periods (about 40%), although some earlier Iron Age material was also noted (e.g. the bichrome example in Fig 6, bottom middle). Of surprise was the quantity and variety of imported pottery, which includes material from Anatolia to mainland Greece. Notable examples from Anatolia include a piece of Phrygian ware (Fig. 6, top left) with decorative motifs comparable to examples from the Ornate Class of Brown-on-Buff at Gordion of the late eighth and early seventh centuries (panel motif: Young 1957, 328; pl. 94.27; Young *et al* 1981, 36, pl. 176; cross-hatching with rays: Sams 1994, no. 930; 165-73; 192). Our black-on-red examples (Fig. 6, bottom right) imply links further east (it has been recently recognised that this ware was more widely produced in the eastern Mediterranean than previously thought: Hodos *et al* 2005, 70-71; Postgate and Thomas 2007, 346-7), although Rhodes, another possible producer (e.g. Cook and Dupont 1998, 19-20), cannot be ruled out as a source for our examples. From Greece, Attic pottery is represented by several Late Geometric examples (e.g. Fig. 6, top middle; cf. Kübler 1954, pl. 28, number 1249, without hatching), while one figured sherd (Fig. 6, bottom left) is articulated in a manner reminiscent of Euboean painting techniques, and its surface treatment is typical of Euboean Late Geometric (Boardman and Price 1980, 58), but the biscuit is not as clean. Archaic period imports come primarily, and unsurprisingly, from Corinth and East Greece (e.g. Chios: Fig. 6, top right, with characteristic thick cream slip over a pinkish fabric: Cook and Dupont 1998, 46-47), although none of our material dates stylistically to after the middle of the sixth century BC, suggesting that the settlement was abandoned during this time. This occupational disruption is likely to be related to the Persian conquest of Lycia by Harpagus c. 540 BC (Herodotus I. 171-76). Nevertheless, the diversity of foreign and long-distance production centres prior to this time reflects the settlement's enduring orientation towards both the Aegean and Anatolia.

To conclude, none of the work reported above would have been possible without the help of numerous institutions and individuals. We are extremely grateful to the Turkish Ministry of Culture and Tourism for granting us permission to work at Çaltılar; to our energetic and sympathetic representative

of the Turkish Government, Nevin Soyukaya of Diyarbakır Archaeological Museum; and to the *muhtar* and people of Çaltılar for their warm welcome, practical support, and keen interest in our work. We are also very grateful to İbrahim Malkoç Director of the Archaeological Museum in Fethiye, and to his members of staff. Many Turkish and British colleagues offered practical help and advice, especially Hüseyin Köktürk, Orhan Köse, Jim Coulton, David French, Todd Whitelaw, Cyprian Broodbank, and Chris Mee. Besides this report's authors, the participants to the 2008 seasons were Andrew Wilson and Maria Young (University of Liverpool), Hege Usborne and Andrew Brown (University of Bristol), and Catherine Draycott (University of Oxford). Financial support came from the British Academy, the University of Liverpool Research Development Fund, the University of Bristol, and the Institute for Aegean Prehistory. The British Institute at Ankara provided essential facilitation and other assistance: we are particularly grateful to its director, Dr .Lutgarde Vandeput, and its administrator in Ankara, Gülgün Girdivan.

REFERENCES

- BOARDMAN, J. and PRICE, M. 1980. The Late Geometric Pottery, in M.R. Popham and L.H. Sackett (eds) *Lefkandi I: The Iron Age* (London)
- BRYCE, T. 1998. *The Kingdom of the Hittites* (Oxford).
- BRYCE, T. 2006. *The Trojans and Their Neighbours* (London and New York).
- COOK, R.M. and DUPONT, P. 1998. *East Greek Pottery* (London).
- COULTON, J.J. 1989. Balboursa Survey. *Anatolian studies* 39: 12-13.
- COULTON, J.J. 1992. Balboursa Survey 1988, 1990. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 9: 47-57.
- COULTON, J.J. 1998. Highland cities in south-west Turkey: the Oinoanda and Balboursa Surveys, in R. Matthew (ed) *Ancient Anatolia. Fifty Years' Work by the British Institute of Archaeology at Ankara*. London: 225-36.

- HODOS, T., KNAPPETT, C. and KILIKOĞLU, V. 2005. Middle and Late Iron Age Painted Ceramics from Kinet Höyük: macro, micro and elemental analyses, *Anatolian Studies* 55: 61-87.
- KÜBLER, K. 1954. *Kerameikos: Die Nekropole des 10. bis 8. Jahrhunderts* (Berlin).
- LLOYD, S. and MELLAART, J. 1965. *Beycesultan vol. II* (London).
- MELLINK, M.J. 1965. Excavations at Karataş-Semayük in Lycia, 1964, *American Journal of Archaeology* 69: 241-51.
- MELLINK, M.J. 1966. Excavations at Karataş-Semayük in Lycia, 1965, *American Journal of Archaeology* 70: 251-67.
- MELLINK, M.J. 1967. Excavations at Karataş-Semayük in Lycia, 1967, *American Journal of Archaeology* 71 (1966): 251-67.
- MELLINK, M.J. 1968. Excavations at Karataş-Semayük in Lycia, 1967, *American Journal of Archaeology* 71 (1967): 243-63.
- POSTGATE, J.N. and THOMAS, D., eds. 2007. *Excavations at Kilise Tepe, 1994-98: from Bronze Age to Byzantine in Western Cilicia* (London and Cambridge).
- SAMS, G.K. 1994. *The Early Phrygian Pottery: Gordion Excavations IV* (Philadelphia).
- WARNER, J.L. 1994. *Elmalı-Karataş II. The Early Bronze Age Village of Karataş* (Bryn Mawr).
- YOUNG, R.S. 1957. Gordion 1956: Preliminary Report, *American Journal of Archaeology* 61.4 (1957): 319-31.
- YOUNG, R.S., DEVRIES, K., KOHLER, E.L., MCCLELLAN, J.F., MELLINK, M.J., SAMS, G.K. 1981. *Three Great Early Tumuli: Gordion Excavations I* (Philadelphia).

Fig. 1A: view of Çaltılar höyük from North

Fig. 1B: view of Çaltılar höyük from West

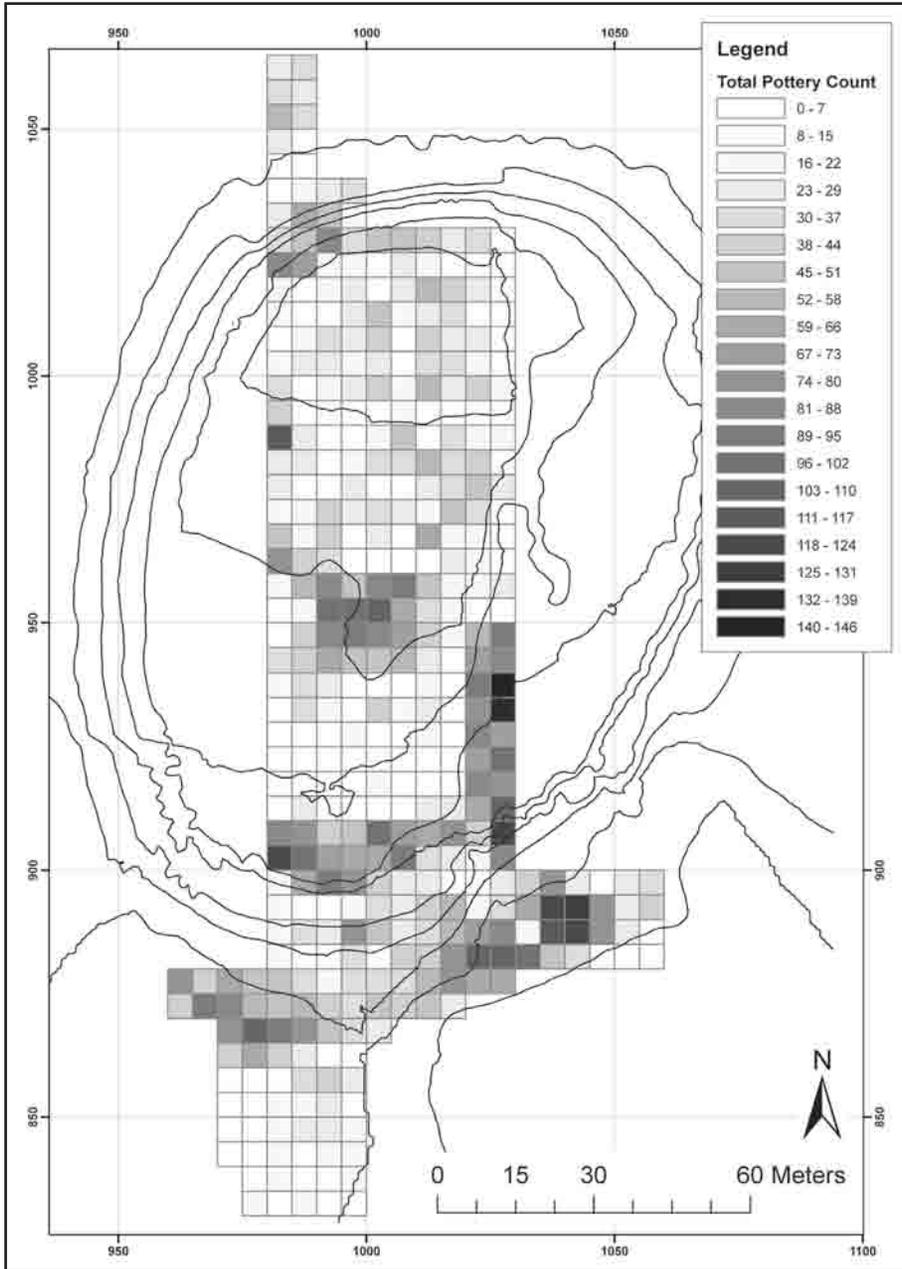

Fig. 2: 5m by 5m squares covered in 2009, and their sherd densities.

Fig. 3A: Public meeting held on 4 September 2009 - our temsilci Nevin Soyukaya in the forefront

Fig. 3B: Public meeting held on 4 September 2009 - Belgin Aksoy explaining the aims, nature, and main results of our research

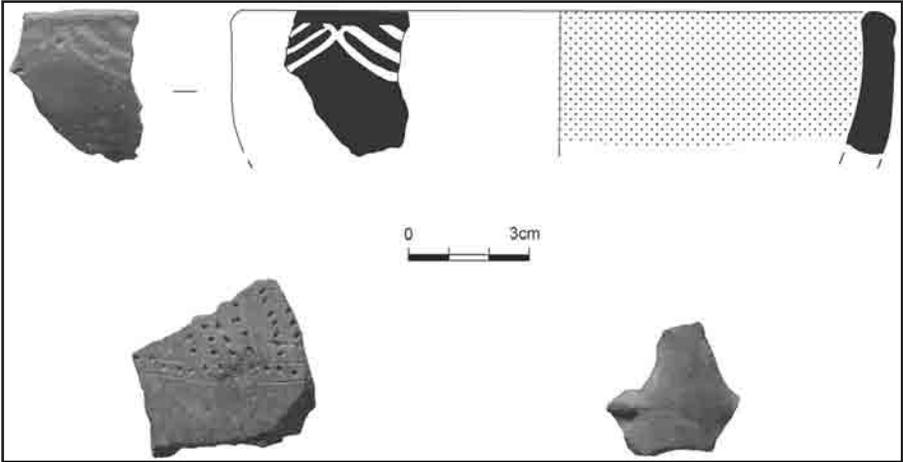

Fig. 4: Bronze Age pottery

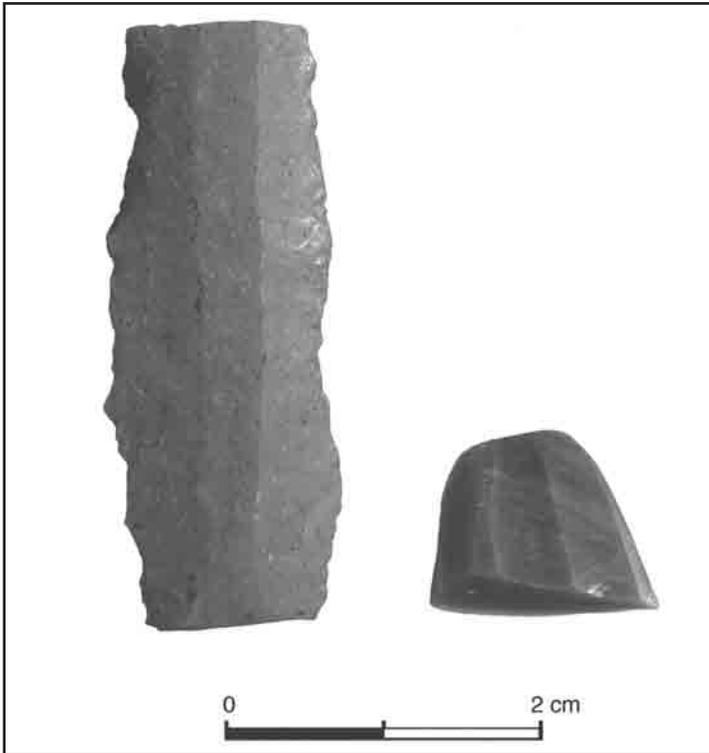

Fig. 5: Flint blade and obsidian core

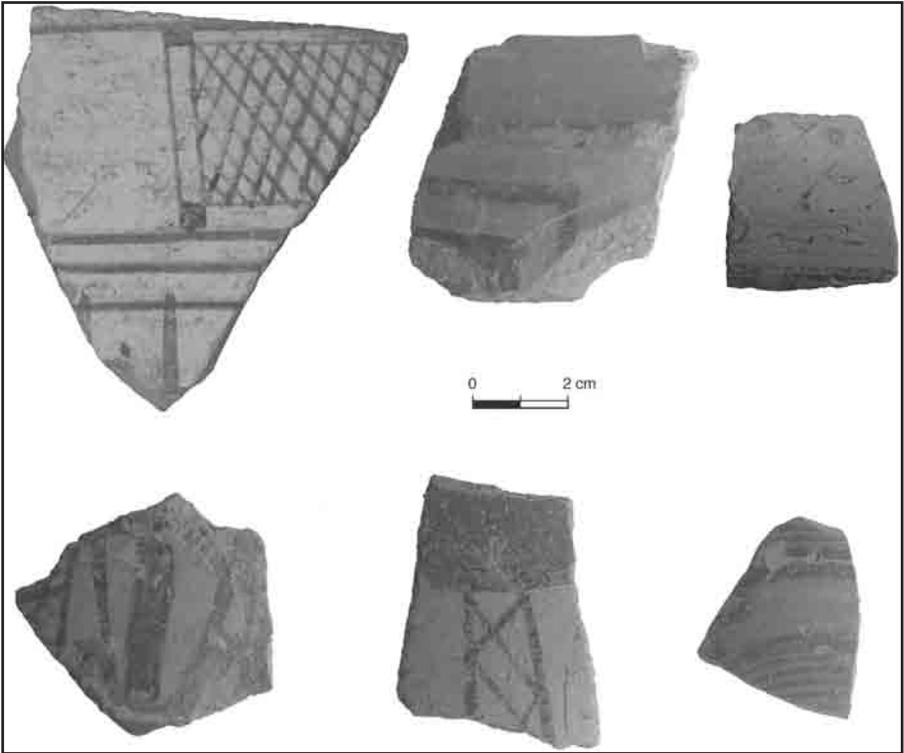

Fig. 6: Iron Age pottery

ELAZIĞ MÜZESİ'NDEN BİR GRUP URARTU ADAK LEVHASI

Hanifi BİBER*
Rafet ÇAVUŞOĞLU

M.Ö. yaklaşık 9. yy. ortalarından 7. yy. sonuna kadar, Doğu Anadolu, Kuzeybatı İran ve Transkafkasya'nın bir bölümüne egemen olarak, yaklaşık iki yüz elli yıl hüküm sürmüş, Başkent Tuşpa (günümüzde Van Kalesi) merkezli Urartu Krallığı sanatın pek çok alanında Anadolu kültüründe derin izler bırakmış uygarlıklardan biridir.

Urartular'ın, başta kaleler ve yerleşim alanları olmak üzere mezarlar, su tesisleri, bağ, bahçe, yol vb. alanlarda mimarîdeki üstünlükleri sanatta, özellikle de madencilik sanatında yadsınamayacak boyutlara ulaşmıştır.

Urartu sanatı daha çok "saray sanatı" olarak değerlendirilmiştir. Bu sanatı gerçekleştiren sanatçıların "Urartu Krallığı'nın emrinde ve denetiminde çalıştıkları" bu nedenle de "sanat yapıtlarının ne çevrenin, ne de geleneksel bir temanın yüzyıllar boyu süregelen kesin ve belirli tasarımlarının çeşitlemeleri değil, daha önce yönetim aygıtını elinde bulunduran kral ve yöneticiler tarafından belirlenen ve hemen hemen kanun hâline gelmiş olan kuralları seri halde devam ettiren ürünler"¹ olduğu kabul edilmektedir. Diğer bir deyişle bu eserlerin, Urartu sanatçılarının bilgi ve becerilerini kendi düşünceleri doğrultusunda değil yönetim erkinin buyurgan direktiflerine göre kullanarak üretmiş oldukları söylenebilir.

Urartu sanat ürünleri incelendiğinde bu kurala uymayan bir grup hemen fark edilmektedir. Bunlar ilk kez 1971 yılında, Van İli, Gürpınar İlçesi,

* Yrd. Doç. Dr. Hanifi BİBER; Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kampus.Van/TÜRKİYE.

Yrd. Doç. Dr. Rafet ÇAVUŞOĞLU; Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kampus.Van/TÜRKİYE.

1 Belli 1979, 75 vd.

Giyimli (eski Hırkanis) Köyü'nün 250 m. kadar güneybatısında, Serbar Tepesi civarında (Harita), köylüler tarafından tesadüfen bulunan ve kaçak kazılarla ortaya çıkartılarak yurt içi ve yurt dışı müze ve koleksiyonlara dağılan* adak levhalarıdır. Bu eserler, Urartu tarzının dışında, daha primitif üslûpta ve özellikle kemerlerde sıkça karşılaştığımız, klâsikleşmiş ard arda hayvan, karışık yaratık vb. figür dizelerinden farklı bir anlayıştaki bezeme tarzında, "halk sanatı" olarak adlandırılan üslûpta ve genellikle tek ya da birden çok figürden oluşan bezeme biçimine sahiptirler.

1972 yılında Afif Erzen tarafından yapılan arkeolojik kazılarla, klasik Urartu merkezlerine benzemeyen ve "....Urartu mimarisinin hemen hemen hiç bilinmeyen sivil bir yayla yapısı.."3 içinde ele geçirildikleri anlaşılan Giyimli adak levhalarının yurt içinde dağıldığı yerler arasında Van, Adana, Ankara Anadolu Medeniyetleri, İstanbul Arkeoloji, Karaman, Gaziantep, Kahramanmaraş4 ve Erzurum5 Müzeleri, yurt dışında ise Japon Koleksiyonu6 ve Karlsruhe Badishes Landesmuseum7 olduğu çeşitli yayınlardan anlaşılmaktadır.

Bu satırların yazarlarından Rafet Çavuşoğlu'nun Elazığ Müzesi'nde yapmış olduğu araştırmalar esnasında, giyimli adak levhalarıyla aynı özellikleri taşıyan bronz levhaların bu müzede de var olduğu tespit edilmiştir. Müze envanter kayıtlarına göre, aşağıda kataloğu verilen bu tunçtan üretilmiş levhaların tamamı satın alma yoluyla müzeye kazandırılmış olup buluntu yerleri belli değildir8.

2 Erzen 1974a; 13; a.y. 1974b, 194 vd.

3 Erzen 1974a, 15.

4 Taşyürek 1977, a. y. 1978: 201; Kulaçoğlu 1990, 178 vd.

5 Girginer 1996.

6 Tanabe ve diğ. 1982.

7 Rehm 1997.

8 Bu makalede tanıtılan adak levhaları, bu satırların yazarlarından Rafet Çavuşoğlu'nun Elazığ Müzesi'nde yapmış olduğu araştırmalarda tespit edilen ve sadece teşhirde olanları içermektedir. Araştırma yapmamıza izin veren Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü yetkîlileri ile araştırma esnasında yardımlarını esirgemeyen Müze Müdürü Haydar Kalsen ve müze görevlilerine teşekkür ederiz.

KATALOG⁹

Katalog No: 1 Müze Env. No: 75.29.10.,Mev. Ölçüleri: Yük. 8,0 cm., En:5,6 cm. (Resim: 1).

Tanımı: Dikdörtgen yapılı olduğu anlaşılan levhanın sol üst köşesi ve sağ kenarı kırık durumdadır. Üst kenarı Urartu kale tasvirlerinde görülen burç şeklinde kesilmiştir. Levhanın sol kenarında iki yuvarlak delik mevcuttur. Bezeme alanını üst kenarda ikili zikzak, sol kenarda nokta bezemelerden oluşan bordür sınırlamaktadır.

Bezeme alanının sol tarafında; sağa yönelik durumda, başında yuvarlak ponponlu, sivri uçlu ve tek boynuzlu başlık bulunan, üzerleri farklı bezemelere sahip çift sadaklı (kanatlı ?) tanrı figürü yer almaktadır. Profilden verilmiş tanrı, balık kılıçığı bezemeyle süslü, önü açık, etekleri fistolu uzun pelerin giyimlidir. Yere paralel sol elinde, meyvesi aşağıda nar dalı tutmakta, sağ eli sol eliyle "V" oluşturacak şekilde ön-yukarıya uzatılmış durumdadır. Göz cepheden işlenmiş, ağız tek çizgi ile belirtilmiştir. Tanrının karşısında ise sola yönelik durumda, sağ elinde kenarları içbükey, dikdörtgen yapılı, kısa saplı bir alem tutmakta, sol eliyle tanrıya sunduğu, dik boynuzlu keçinin ipini tutmaktadır. Bezeme alanının boşlukları rasgele yerleştirilmiş, etrafı kazıma çizgilerle çevrili, kabara şeklinde dairesel rozetlerle doldurulmaya çalışılmıştır. Levhanın sol kenarındaki nokta bordür ve alt alta iki yuvarlak delik levhanın bir kemerden kesilmiş olduğuna işaret etmektedir.

Katalog No: 2 Müze Env. No: 75.29.11., Mev. Ölçüleri: Yük. 10,0 cm., En:6, 6 cm. (Resim: 2).

Tanımı: Sol kenarı nispeten düz yapılı, diğer tarafları kırık, oval yapılı levhanın sol kenarında ve sağ üst kenarında yuvarlak delikler bulunmaktadır. Sağa yönelik durumda, üzeri sıralar hâlinde çizgi bezemeyle süslü dörtgen yapılı başlık giymiş, kenarları nokta bordür, üzeri noktalarından oluşan

9 Elazığ Müzesi'nde teşhirde olan adak levhası sayısı 21'dir. Bu makalede bunlardan 16 adedine yer verilmiştir. Katalogda yer alan levhaların tamamı tunçtan üretilmiştir.

daire bezemeli kanatlara sahip, önü kapalı ve etekleri bir sıra nokta, bir sıra noktasal daire sırasıyla bezeli ve püsküllü uzun elbise giyimli bir figür yer almaktadır. Elleri yatay "V" şeklinde kutsama pozisyonunda olup sağ elinde dikdörtgen yapılı, üzeri kanatlarda olduğu gibi noktasal daire bezemeli bir alem tutmaktadır. Profilden verilen figürün gözü cepheden işlenmiştir. Ağız üst üste üç çizgi ile vurgulanmış. Kulağında küpe taşımaktadır. Figürün ön ve arka kısmındaki boş alanlar, çevresi noktalarla bezeli, kabara şeklinde dairesel rozetlerle doldurulmuştur.

Katalog No: 3 Müze Env. No: 76.4.61., Mev. Ölçüleri: Yük. 7,0 cm., En:5,5 cm. (Resim: 3).

Tanımı: Üst yarısı kırık, alt iki köşesi hafif kavisli dörtgen şeklinde bir levha parçasıdır. Sola yönelik durumda, kenarları nokta, içi noktasal daire bezemeli kanatlı bir figür yer almaktadır. Ayaklarına kadar inen, etekleri bezemeli uzun bir elbise giymiş olan figür muhtemelen Katalog No 2'deki figür gibi elinde bir alem taşıyor olmalı. Levhanın boş alanları çevresi nokta bezemeli, kabara şeklinde rozetlerle doldurulmuştur.

Katalog No: 4 Müze Env. No: 76.4.65., Mev. Ölçüleri: Yük. 4,8 cm., En:6,6 cm. (Resim: 4).

Tanımı: Üst yarısı kırık, dikdörtgen yapılı bir levhanın alt parçasıdır. Sağa yönelik durumda, üzeri çizgisel bezemeli, alt uçları ponpon benzeri eklentili çift kanatlı bir figür yer almaktadır. Bel kısmı ve etek ucu çizgi bezemeli ayak bileklerine kadar inen uzun elbise giymiş olan figür muhtemelen önceki iki örnekteki figür gibi elinde bir alem taşıyor olmalı. Levhanın boş alanları çevresi nokta bezemeli, kabara şeklinde rozetlerle doldurulmuştur.

Katalog No: 5 Müze Env. No: 76.4.71., Mev. Ölçüleri: Yük. 4,5 cm., En:5,5 cm. (Resim: 5).

Tanımı: Üst ve sağ bölümü kırık dikdörtgen bir levha parçasıdır. Sola

yönelik durumda, üzeri nokta ve noktasal dairelerle bezeli, önceki örneklere göre daha büyük boyutlu çift kanatlı bir figür yer almaktadır. Üzeri çizgi ve noktasal dairelerle bezeli, ayak bileklerine kadar inen uzun elbise giymiş olan figür, öne uzattığı sol eliyle (kırık olduğu için görülmeyen) bir alem taşımaktadır. Ön ve arka kısmında çevresi nokta bezemeli, kabara şeklinde dairesel birer rozet bulunmaktadır.

Katalog No: 6 Müze Env. No: 76.4.79.,, Mev. Ölçüleri: Yük. 6,8 cm., En:7,5 cm. (Resim: 6).

Tanımı: Alt yarısı kırık, dikdörtgen bir levha parçasıdır. Üst kenarı düzgün yapılıdır. Ortada sola yönelik, konik miğfer benzeri başlıklı sağ elini karşısındaki figürün taşıdığı aleme doğru uzatmış, sol eliyle muhtemelen bir bitki taşıyan, kulağı küpeli bir figür, bunun karşısında sağa yönelik, arkasındaki ise sola yönelik birer ellerinde çevresi nokta bordür, ortası ikili zikzak bezemeli alem taşıyan iki figür yer almaktadır. Soldaki figür üzeri noktasal dairelerle bezeli elbise giymiştir. Figürlerin gözleri cepheden verilmiş ağızları ise üst üste üç çizgi ile belirtilmiştir. Boş alanlarda çevresi nokta bezemeli, kabara şeklinde dairesel rozetler yer almaktadır.

Katalog No: 7 Müze Env. No: 76.4.11., Mev. Ölçüleri: Yük. 8,3 cm., En:4,3 cm. (Resim: 7).

Tanımı: Sağ kesimi kırık dikdörtgen şeklindedir. Sola yönelik durumda, yuvarlak ponponlu, sivri uçlu başlıklı, gövde kesimi ve etek uçları bezemeli ayak bileklerine kadar inen uzun elbise giymiş bir erkek figürü yer almaktadır. Göz cepheden işlenmiş, ağız üst üste üç çizgi ile belirtilmiştir. Elleri yatay "V" şeklinde verilmiş, hafif yukarı kaldırdığı sağ eliyle kenarları nokta bordürlü, ortası birbirine bitişik eşkenar dörtgenlerle bezeli, kare şeklinde bir alem taşımakta, sol elinde iç içe iki halka oluşturan boncuk dizisi - "tespih" tutmaktadır. Levhanın kenar boşluklarında çevresi nokta bezemeli, kabara şeklinde dairesel rozetler yer almaktadır.

Katalog No: 8 Müze Env. No: 76.4.80., Mev. Ölçüleri: Yük. 10,5 cm., En:8,7 cm. (Resim: 8).

Tanımı: Sağ üst köşesi kırık, dikdörtgen şekilli levhanın bir yere aplike edilmesini sağlayan sağ alt köşede bir, sol kenarda ise daha küçük iki delik bulunmaktadır. Levha üzerinde sola yönelik durumda, profilden işlenmiş bir erkek figürü betimlenmiştir. Uzun, omuzlara kadar inen saçlarının uç kısmı balık kılıcı şeklinde işlenmiştir. Göz cepheden ve baklava dilimi şeklinde işlenmiş, ağız belirsizdir. Üzeri nokta ve noktasal dairelerle bezeli, ayak bileklerine kadar inen uzun elbiselidir. Acemice verilmiş elleri yatay "V" şeklinde olup sağ elinde kısa saplı, üzeri çizgilerle bezeli dikdörtgen bir alem tutmakta, sol eli yere paralel ileri doğru uzatılmış durumdadır. Levhanın boş alanları çok sayıdaki çevresi nokta bezemeli, kabara şeklinde dairesel ve oval rozetlerle doldurulmaya çalışılmıştır.

Katalog No: 9 Müze Env. No: 76.18.1., Mev. Ölçüleri: Yük. 7,3 cm., En:5,5 cm. (Resim: 9).

Tanımı: Kenarları kısmen kırık, dikdörtgen şeklindeki levhanın üst kenarında üç adet delik bulunmaktadır. Levha üzerinde sağa yönelik durumda, profilden verilmiş, beline kadar inen uzun saçlı, ayaklarına kadar inen uzun elbiseli bir kadın figürü betimlenmiştir. Saçları yan yana kısa çizgilerle vurgulanmış, elbisesi de saçları gibi yan yana çizgilerden oluşan bezemelerle süslüdür. Kadın figürünün gözü cepheden ve acemice işlenmiş, ağız üst üste beş çizgi ile vurgulanmıştır. Figür sağ eliyle üzeri kısa çizgilerle oluşturulmuş çarpı işareti şeklinde bezemeli, kenarları içbükey dörtgen yapılı, uzun saplı bir alem tutmakta, sol elinde gövdesi iki yivle bezeli bakraç-kova taşımaktadır. Levhanın boş alanlarında çevresi kısa çizgilerle bezemeli, kabara şeklinde dairesel ve oval rozetler yer almaktadır.

Katalog No: 10 Müze Env. No: 76.4.75., Mev. Ölçüleri: Yük. 9,0 cm., En:9,5 cm. (Resim: 10).

Tanımı: Kenarları kısmen kırık dörtgen şeklindeki levhanın, kenarlarındaki iki çizgi bordürden bir kemer parçası olduğu anlaşılmaktadır. Sağ köşesine yakın bir adet delik bulunmaktadır. Sağa yönelik durumda, profilden verilmiş, ayaklarına kadar inen uzun saçlı, ayak bileklerine kadar inen uzun

elbisele bir kadın figürü betimlenmiştir. Alt kenar kırık olduğu için ayakları görülememektedir. Saçları yan yana kısa çizgilerle vurgulanmış, elbisesi de saçları gibi yan yana çizgilerden oluşan bezemelerle süslüdür. Kadın figürünün gözü cepheden işlenmiş, ağız üst üste dört çizgi ile vurgulanmıştır. Figür sağ eliyle üzeri kısa çizgilerle oluşturulmuş çarpı işareti şeklinde bezemeli dörtgen yapılı, uzun saplı bir alem tutmaktadır. Sol eli boştur. Levhanın kenar boşluklarında çevresi nokta bezemeli, kabara şeklinde dairesel rozetler yer almaktadır.

Katalog No: 11 Müze Env. No: 76.4.54., Mev. Ölçüleri: Yük. 8,7 cm., En:5,0 cm. (Resim: 11).

Tanımı: Sol yarısı kırık dikdörtgen şeklindeki levha üzerinde sağa yönelik durumda, profilden kadın figürü betimlenmiştir. Başının sadece burun ve ağız kısmı görülebilmektedir. Burun küt yapılı, ağız iki çizgi ile verilmiştir. Belinde çizgi bezemeli kemer bulunan kadın figürü, etekleri yanana kısa çizgilerden oluşan bezemeli, ayak bileklerine kadar inen uzun elbise giymiştir. Sol eli ile, üzerinde yan yana çizgilerden oluşan diyagonal bezeme bulunan kare yapılı alem taşımaktadır. Levhanın sağ kenarında gelişigüzel yerleştirilmiş, çevresi noktalarla çevrili kabara şeklinde rozetler yer almaktadır.

Katalog No: 12 Müze Env. No: 76.4.4., Mev. Ölçüleri: Yük. 8,1 cm., En:5,6 cm. (Resim: 12).

Tanımı: Sağ ve sol kenarların alt kısmı ile alt kenarı kırık, dikdörtgen şeklindeki levhanın kenarları küçük yuvarlak nokta bordürle çevrelenmiştir. Üst iki köşede birer çivi deliği yer almaktadır. Levha üzerinde, sola yönelik durumda profilden kadın figürü betimlenmiştir. Başında bandana benzeri bir başlık bulunan figürün gözü cepheden işlenmiş, burun küt yapılı olup ağız tek çizgi ile belirtilmiştir. Belinde çizgi bezemeli kemer bulunmakta ve diyagonal yerleştirilmiş çizgi bezemeli uzun bir elbise giymiştir. Sağ kolunu dirsekten kırmış ve ön yukarıya kaldırmış durumdadır. Acemice işlenmiş eli hilâl şeklinde verilmiştir. Yere paralel uzattığı sağ elinde ise bitki tutmaktadır.

Katalog No: 13 Müze Env. No: 76.4.80., Mev. Ölçüleri: Yük. 8,0 cm., En:6,9 cm. (Resim: 13).

Tanımı: Üst kısmı büyük oranda, alt kenarı kısmen kırık, dikdörtgen seklindedir. Sağ ve sol kenarda düzensiz birer çivi deliği bulunmaktadır. Kenarları iki sıra hâlinde nokta bordürle çevrili levha üzerinde, sağa yönelik durumda, profilden işlenmiş, küçük iki kanatlı bir figür yer almaktadır. Kırık olduğu için başı ve elleri görülemeyen figür, üzeri yan yana kısa çizgilerden oluşan bezemeli, ayak bileklerine kadar inen uzun elbiselidir. Figürün yanında, solda kaldığı için vücudunun arka kısmı görünmeyen keçi betimlenmiştir. Levhanın sağ ve sol kenardaki boşluklarında çevresi noktalarla belirginleştirilmiş kabara şeklinde dairesel rozetlerle doldurulmaya çalışılmıştır.

Katalog No: 14 Müze Env. No: 76.4.1., Mev. Ölçüleri: Yük. 8,9 cm., En:9,0 cm. (Resim: 14).

Tanımı: Sol üst bölümü kırık, dörtgen şekilli levhanın sol kenarında üç adet delik bulunmaktadır. Levha üzerinde sağa yönelik durumda, belinin altına kadar inen uzun saçlı, belinde çizgisel bezemeli kemer bulunan, üzeri çizgi bezemeli, ayaklarının üzerine kadar inen uzun elbiseli bir kadın figürü betimlenmiştir. Kırık olduğu için belirgin olmasa da muhtemelen elinde bir lem tutmaktadır. Gözü cepheden işlenmiş, ağız iki çizgi ile vurgulanmıştır. Kadın figürünün önünde, gövdesinin ön yarısı görünen keçi figürü yer almaktadır. Bezeme alanının boş kısımları çevresi çizgi ve noktalarla belirginleştirilmiş kabara şeklinde düzensiz dairesel rozetlerle doldurulmuştur.

Katalog No: 15 Müze Env. No: 76.4.7., Mev. Ölçüleri: Yük. 7,0 cm., En:7,5 cm.

Tanımı: Sadece alt kenarı kısmen korunabilmiş, diğer kenarları ve üst yarısı kırık durumdadır. Ortada, kırık olduğu için gövdesinin omuzdan yukarısı görülemeyen, yüksek bir taht üzerinde sağa yönelik durumda oturan, süslü uzun elbiseli bir tanrı/tanrıça figürü betimlenmiştir. Tahtın ayakları

aslanpençesi şeklindedir. Tanrının karşısında oldukça küçük boyutlu, sola yönelik durumda, kolları yatay “V” şeklinde selamlama pozisyonunda bir figür yer almaktadır. Elleri acemice işlenmiş figürün kulağında büyükçe bir küpe bulunmaktadır. Bel kısmı süslü uzun elbise giymiştir. Tahtın arkasında da, sadece ayak kısmı görülebilen, ayak bileklerine kadar inen, etek uçları süslü uzun elbise giymiş hizmetçi figürü yer almaktadır. Levhanın boş alanlarında, çevresi çizgi ve noktalarla belirginleştirilmiş kabara şeklinde düzensiz dairesel rozetler bulunmaktadır.

Katalog No: 16 Müze Env. No: 76.4.44., Mev. Ölçüleri: Yüksek. 6,5 cm., En:6,7 cm.

Tanımı: Üst kısmı ve sağ kenarı dikdörtgen şeklindedir. Alt kenarında dört adet çivi deliği bulunmaktadır. Levha üzerinde kabartma tekniğiyle verilmiş, konturları kısa keski darbelerinin oluşturduğu kısa çizgi ve noktalarla işlenmiş cepheden bir figür betimlenmiştir. Oldukça acemice bir işçiliğe sahip olup görülebilen sağ kol vücuda göre daha uzun verilmiştir. Levha kırık olduğu için başı ve sol kolu görülememektedir. Sağ ve sol tarafında kısa çizgilerle işlenmiş, tanımlanamayan, ip şeklinde motifler yer almaktadır.

DEĞERLENDİRME

Urartu sanatı içinde özel bir grubu oluşturan adak levhaları yukarıda da değinildiği gibi, 1970’li yılların başında, Van İli, Gürpınar ilçesi yakınlarındaki Giyimli Köyü’nde (Harita) ortaya çıkarılan ve “Giyimli Bronz Definesi”¹⁰ olarak arkeoloji dünyasına tanıtılan eserlerle dikkati çekmiştir. Daha sonra Urartu adak levhalarıyla ilgili çeşitli yerli ve yabancı yayınlar yapılmıştır¹¹. Bu yayınlardan bazıları farklı müzelerde bulunmasına ve müzelere satanların ifadesine göre buluntu yerleri farklı olmasına karşın bunlar da Giyimli grubuna dâhilmiş gibi gösterilmektedir. Örneğin Erzurum

10 Erzen 1974b, Taşyürek 1977.

11 Bkz. Erzen 1974a; a.y. 1974b; Girginer 1996; Kulaçoğlu 1990; Taşyürek 1977; a.y. 1978; Kellner 1982; a.y., 1983; Ögün 1984; Kellner 1986; Rehm 1997, 235-323; Belli 2003, 247-259; Seidl 2004, 169-198; Rehm 1997, 235-323.

Müzesi'ne getiriliş yeri olarak Muş İli Dumlusu köyü¹² olmasına rağmen S. Girginer makalesine konu olan adak levhalarını Giyimli kökenli kabul etmektedir¹³. "Budin" koleksiyonunda yer alan Urartu hiyeroglifli levha da O. A. Taşyürek tarafından Giyimli grubuna mal edilmek istenilmektedir¹⁴. Tarafımızdan değişik zamanlarda çeşitli müzelerde yapılan araştırmalarda da hem müzeye getiriliş yılı Giyimli adak levhalarının ortaya çıkışından çok daha sonraki yıllara ait, hem de buluntu yerleri farklı adak levhalarının varlığı tespit edilmiştir¹⁵. Bu nedenle günümüzde yerli ve yabancı müze ve koleksiyonlarda bulunan bu tür adak levhalarının tamamını Giyimli kökenli göstermenin yanlış olacağı kanaatindeyiz. Buradan hareketle, adak levhası geleneğiyle sadece Van-Giyimli'de değil, Van Gölü Havzası başta olmak üzere Urartu'nun diğer bölgelerinde de karşılaştığı söylenebilir. Ancak sayıları binlerle ifade edilen, gerek üzerlerinde işlenen figürlerin birbirini tekrar eden yapısı gerekse üslup açısından oldukça homojen bir yapı arz eden bu kadar çok levhanın, devlet gücünün olmadığı bir ortamda halk tarafından nasıl üretilmiş olduğu da cevaplanması gereken bir sorudur.

Elazığ Müzesi'nde bulunan adak levhaları da diğer tüm örneklerde olduğu gibi çoğu kez Urartu kemerlerinden kesilen parçaların ikinci defa kullanımıyla üretilmişlerdir. Bu durum levha kenarlarında yer alan sıralı deliklerden ya da silme şeklindeki bordürlerden anlaşılabilir. Adak levhaları genellikle dörtgen bazen de oval yapılı (Resim: 2) olabilmektedir. İşleme tekniği, aynı Urartu kemerlerinde olduğu gibi arka yüzden vurularak kabartılan figürlerin konturlarının önyüzden, ince kalemle işlenmesi ya da daha basit işçilikli olanlarda sadece kazıma tekniği (Resim: 12) veya konturların kısa kısa, keski-kalem uçlarıyla işlenmesi şeklindedir.

Tunç levhalarının işlevleri konusunda öncelikli görüş bunların kültürel amaçla tapınaklarda kullanılmış "adık levhaları" oldukları yönündeki Taşyürek'e ait görüştür¹⁶. Kellner'in de aynı görüşte olduğu "Votive

12 Girginer 1996, 29.

13 A.m., 38.

14 Taşyürek 1978 201 vd.

15 Tarafımızdan Van Müzesi'nde yapılan araştırmalarda bu tür adak levhalarının benzerlerinin 1982 yılında müzeye getirilmiş olduğu anlaşılmıştır. Yine bu satırların yazarlarından R. Çavuşoğlu'nun, Haluk Perk Özel Müzesi'nde yaptığı araştırmalarda tespit ettiği levhalar Muş İli'nden getirilmiştir.

16 Taşyürek 1978, 202.

Plaques=Adak levhaları” adıyla yayımladığı makalesinden anlaşılmaktadır¹⁷. Bu konudaki diğer bir görüş B. Öğün tarafından iddia edilen, levhaların “mezar hediyesi” olarak kullanılmış olabilecekleri yönündedir¹⁸. O. Belli ise bunların “adak levhası” olduğunu kabul etmekle birlikte, tapınaklarda kullanıldığından bahsetmemekte, aksine “....bunlar giysilere dikilerek, koruyucu anlamda muska ya da amulet gibi taşınmış olmalıydı.”¹⁹ diyerek farklı bir görüş getirmektedir. Kullanım yerleri farklı olsa da bu levhaların, üzerlerindeki betimlerden de anlaşılacağı üzere dinî içerikli, koruyucu anlam taşıyan, belki de halkın sürekli kullandığı konutların girişi veya duvarlarına çakılan birer obje olduğu düşünülebilir.

Adak levhalarının üslubu bu güne kadar hep “halk sanatı”²⁰ veya “halk stili”²¹ olarak kabul edilmiştir. Bu durum işçiliğin, “saray sanatı” olarak adlandırılan eserlerdeki işçiliğe göre daha primitif ve daha basit olmasından kaynaklanmaktadır. Urartu adak levhaları bazı araştırmacılar tarafından üslûp özelliklerinden yola çıkılarak bir sınıflandırmaya tabi tutulurken²², bazı araştırmacılar tarafından da üzerlerindeki bezemelere göre tasnif edilmişlerdir²³.

Elazığ Müzesi’nde bulunan adak levhaları incelendiğinde bunlar arasında da bariz üslûp farklılıklarının olduğu görülmektedir. Örneğin 1-5 Katalog No.lu levhalardaki figür işlenişleri klâsik Urartu sanatının izlendiği eserlere çok yakın bir işçilik arz etmektedirler. 6-15 No.da kayıtlı levhaların işçiliği öncakilere göre, detayların daha az vurgulanmış olması, anatomik yapılardaki uyumsuzluk ve çizgilerdeki basitlik gibi özellikler nedeniyle ayrılmaktadır. Katalog 16’da kayıtlı levha ise sadece konturlarının kısa çizgilerle verilmesi ve herhangi bir detayın işlenmemiş olmasıyla yukarıda bahsedilenlerden farklı bir üsluba sahiptir.

---

17 Kellner 1991, 285 vdd.

18 Öğün 1984, 67.

19 Belli 2003, 248.

20 Belli 2003, 250.

21 Bkz. Van Loon 1966, 166 vd.

22 Bkz. Taşyürek 1978, 203.

23 Tanabe ve diğ. 1982, 71 vd.; Kulaçoğlu 1990, 178 vd.; Seidl 2004, 173 vdd.

Bu nedenle Elazığ Müzesi'ndeki adak levhalarını üslûp özelliklerinden yola çıkarak,

- 1- Klasik (karakteristik) Urartu sanatı üslûbunda olanlar (Kat. No. 1-5),
- 2- Bozulmuş Urartu sanatı üslûbunda olanlar (Kat. No. 6-15),
- 3- Stilize üslûpta olanlar (Kat. No. 16) diye sınıflandırabiliriz.

Konu açısından diğer müze ve koleksiyonlardaki levhalarla hemen hemen aynı konuları yineleyen Elazığ Müzesi adak levhaları üzerinde işlenen figürlerden bir grubu tanrısal simge taşıyanlar oluşturmaktadır. Kat. 1'deki levhada, solda sağa yönelik pozisyondaki figür en güzel örneğimizdir. Ponponlu, tek boynuzlu başlık giymiş olan tanrı çift kanatlıdır. Sol elinde, meyvesi aşağıda nar tutmaktadır. Tanrının karşısında, sağ elinde dörtgen bir alem taşıyan ve sol eliyle de tanrıya sunulacak keçinin ipini tutan bir figür yer almaktadır²⁴ (Resim: 1). Kat. 2'de tanımlanan levhamızdaki figür sağa yönelik durumda ve sağ elinde kısa saplı bir alem taşımaktadır. Bu figürün başındaki yüksek başlık ve çift kanatlı olması tanrısal bir figür olduğuna işaret etmektedir (Resim: 2)²⁵. Kat. 3, 4 ve 5'teki levhaların kenarları kırıktır. Ancak görüldüğü kadarıyla bu levhalarda işlenen figürler de çift kanatlı tanrısal simgelere sahiptir (Resim: 3-5). Kat. 15'te anlatılan levha üzerinde yüksek bir tahtta oturan figür de tanrı ya da büyük ihtimalle tanrıçadır. Karşısında ise çok küçük boyutta işlenmiş, elleri kutsal selâmlama pozisyonunda bir figür yer almaktadır.

Diğer levhalarımızdan bir grubunda sağa ya da sola yönelik durumdaki, birinde üçlü (Resim: 6,) diğerlerinde tek (Resim: 7-11) figürler ellerinde çoğunlukla kısa saplı alem taşımaktadırlar. Bunlar başlıksız ve kanatsız olmalarıyla diğer figürlerden ayrılmaktadır. Ellerindeki alemler ve birinin elinde boncuk dizisi (tespih) (Resim: 7), bir diğerinin elinde taşıdığı bakraç (Resim: 9) bu figürlerin tanrı/tanrıça olmamakla birlikte, muhtemelen tapınaklarda görevli kişiler (?) olabileceklerine işaret etmektedir. Kat. 12, 13 ve 14'te kayıtlı adak levhalarında işlenen ve birinde, elinde buğday başağı taşıyan (Resim: 12), diğer ikisinde kurbanlık keçinin ipini tutan figürleri de (Resim: 13, 14) aynı gruba dâhil edebiliriz.

24 Krş.: Taşyürek 1978, Resim: 2; Tanabe ve diğ. 1982, Resim: 71., Seidl 2004, Levha 60b.

25 Benzerleri için bkz.: Taşyürek 1978, Resim:2; Kellner 1982, Levha 8:2; a. y., 1991, Resim: 8.; Sedl 2004, Levha 60d.

Kat. 16. daki adak levhasında, sadece konturları işlenmiş, tümüyle soyut figür ise halkı temsil ediyor olmalıdır ki bu ve benzeri türde figürlü çok sayıda adak levhasına diğer müze ve koleksiyonlarda sıkça rastlanmaktadır.

Urartu adak levhalarına, şimdiye kadar kazısı yapılan Urartu merkezlerinin çoğunda hiç rastlanmamış²⁶, bazılarında ise çok az sayıda ele geçirilmiştir²⁷. Bu nedenle levhaların tarihlenmesi konusunda stratigrafiye dayanan kesin tarihlendirme yapabilmek oldukça zordur. Ancak bunlar genel üslup değerlendirmelerine göre daha çok M. Ö. 8. yy. ile M. Ö. 6. yy. başları arasına tarihlendirilmektedirler. Bunlardan farklı olarak Seidl, adak levhalarının en erkenini İşpuini ve Menua dönemlerine (M.Ö. 9. yy. sonu- M.Ö. 8. yy. başı) kadar indirmektedir²⁸. Konuyla ilgili yayınlarda adak levhalarının çoğunluğu M. Ö. 6. yy. başlarına tarihlendirilmektedir²⁹. Bu tarih kimi araştırmacılara göre Urartu Devleti'nin yıkılışından sonraki bir döneme³⁰ denk gelmektedir. Bu görüşlerden hareketle, adak levhası geleneğinin, Urartu Devleti'nin erken dönemlerinden başlayarak son dönemlerine dek devam ettiği ve Urartu yıkıldıktan sonra da halkın bu geleneği bir süre daha uyguladığı söylenebilir.

KAYNAKLAR

BELLİ 1979, BELLİ, O.; "Urartu Sanatının Sosyo-Ekonomik Açıdan Eleştirisi Üzerine bir Deneme", *Anadolu Araştırmaları VI*, 45-95

BELLİ 2003, BELLİ, O.; "Tunç Adak Levhaları" *Urartu: Savaş ve Estetik*: 248-259.

ERZEN 1974a, ERZEN, A.; "Giyimli (Hırkanis) Kazısı, 1972", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXI-1, 20.

26 Van Kalesi, Erzincan/Altıntepe, Van/Çavuştepe, Yukarı Anzaf ve Ayanis kalelerinde bu türde hiçbir adak levhası şimdiye kadar ele geçirilmemiştir.

27 Ermenistan'da Karmir-Blur ve Argıştihinli (Armavir) Kaleleri ile Elazığ Altınova'daki Norşuntepe'de birer adak levhası ele geçirilmiştir. Kellner 1991b: 286-287.

28 Seidl 2004, 174 vdd.

29 Bkz.: Taşyürek 1978, 215 vd.; Ögün 1984, 67; Kulaçoğlu 1990, 182; Girginer 1996, 38.

30 Genel olarak Urartu'nun yıkılış tarihi M. Ö. 585 yılı kabul edilirken bu görüşten farklı olarak Urartu Devleti'nin M. Ö. 7. yüzyılın son çeyreği içinde yıkıldığı görüşünde olan araştırmacılar da bulunmaktadır. Bkz.: Sevin 2005, tablo 2.

ERZEN 1974b, ERZEN, A.; "Giyimli Bronz Definesi ve Giyimli Kazısı", *Bellekten* 38/150, 191-230.

GİRGİNER 1996, GİRGİNER, K. S.; Erzurum Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Adak Levhası", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 2 (1975), Erzurum, 29-42.

KELLNER 1982, KELLNER, :H. J. "Gedanken zu den Bronzenen Blechvotiven in Urartu" *Archaeologische Mitteilungen Aus Iran*, 15: 79-95.

KELLNER 1983, H. J. Kellner. "Ergänzungen zu den Blechvotiven in Urartu" *Archaeologische Mitteilungen Aus Iran*, 16: 133-140.

KELLNER 1986, KELLNER, :H. J.: "Votives From Urartu", *IX. Türk Tarih Kongresi I*, 311-315.

KELLNER 1991, KELLNER, :H. J.: "Votive Plaques" *Urartu, A Metalworking Center in the First Millennium B.C.E.* (Ed. R. Merhav), Jerusalem: 286-299.

KULAÇOĞLU 1990, KULAÇOĞLU, B.; "Urartu Adak Levhaları", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1989 Yılığ*, 177-197.

ÖĞÜN 1984, ÖĞÜN, B.; "Urartu'lular-Urartu Sanatı" *Türk Ansiklopedisi*, XXXIII: 49-75.

REHM 1997, REHM, E.; *Kykladen und Alter Orient*, Karlsruhe.

SEİDL 2004, SEİDL, U.; *Bronzekunst Urartus*, Mainz Am Rhein.

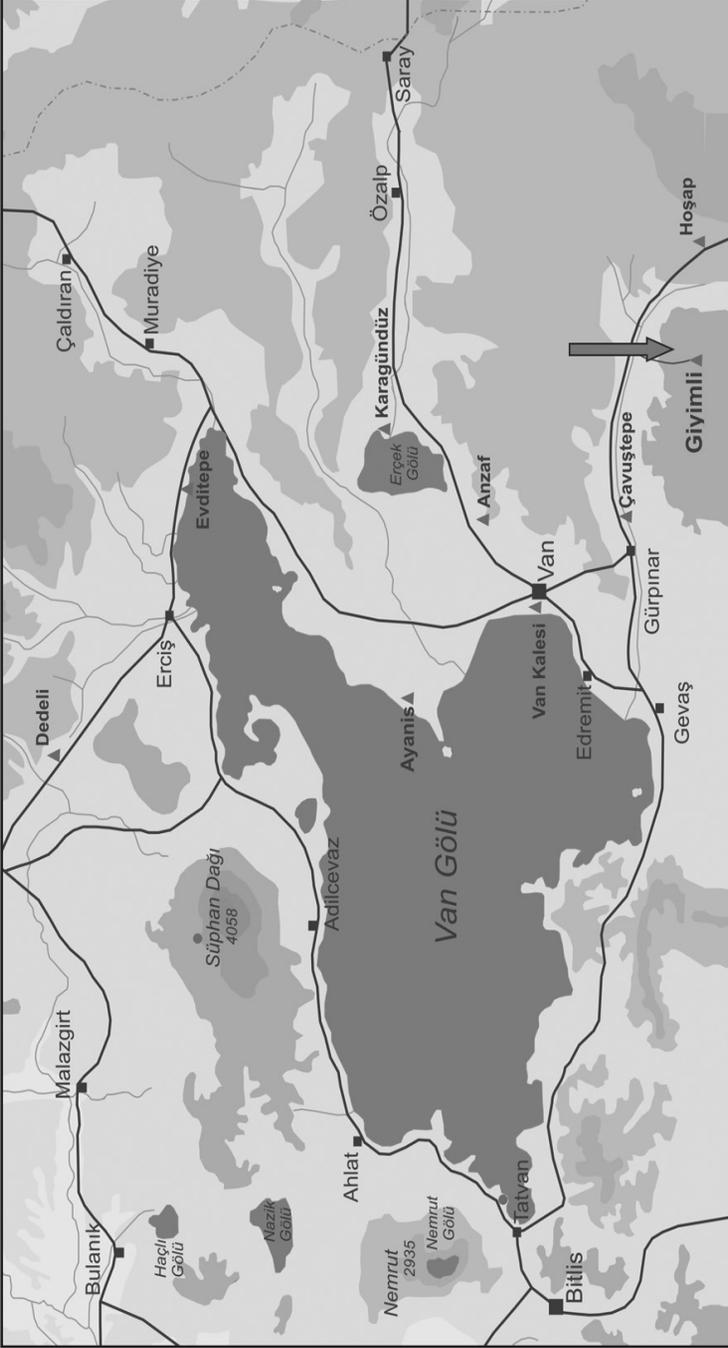
SEVİN 2005, SEVİN, V.; "Son Tunç/Erken Demir Çağı Van bölgesi Kronolojisi, Kökeni Aranılan Bir Devlet: Urartu", *Bellekten LXVIII* 252, 355-386.

TANABE ve diğ. 1982, TANABE, K.-A. HORI-T. HAYASHI- S. MIYASHITA- K. ISHIDA; *Studies in the Urartian Bronze Objects From japanese collections (1)*, Tokyo.

TAŞYÜREK 1977, TAŞYÜREK. O. A.; "The Urartian Bronze Hoard From Giyimli", *Expedition* 19:4", 12-20.

TAŞYÜREK 1978, TAŞYÜREK. O. A.; "Giyimli (Hırkanis) Adak Levhalarından Örnekler", *Bellekten XLII*, 116, 201-247.

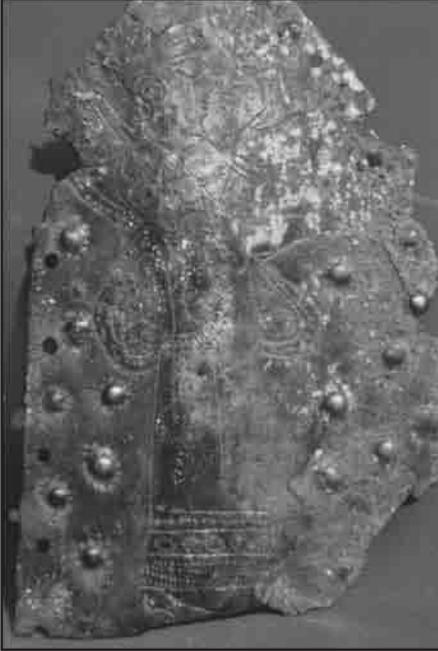
VAN LOON 1966, Van Loon, M. N.. *Urartian Art Its Distinctive Traits In The Light Of New Excavations*, İstanbul.

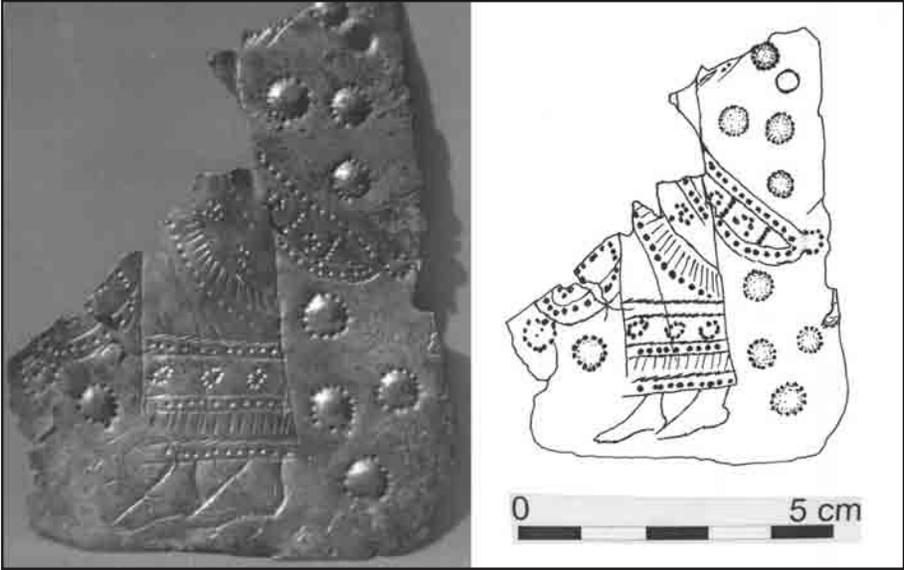
Harita: 1

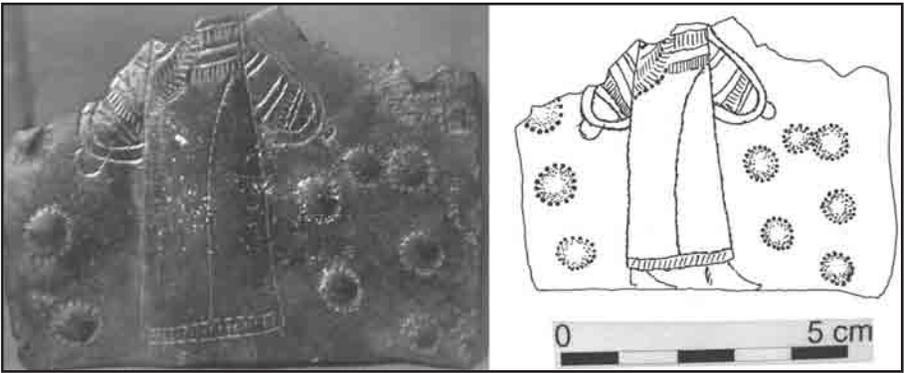
Resim: 1

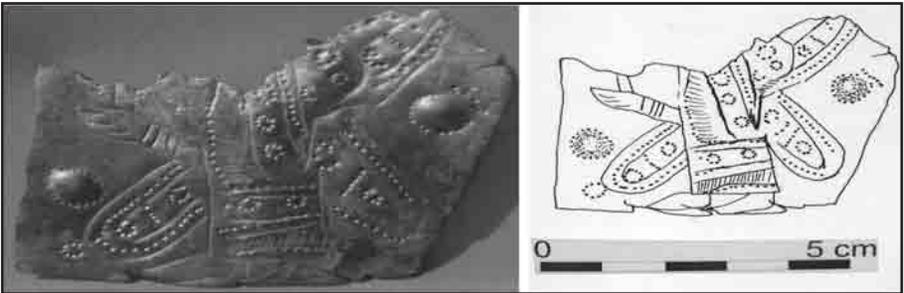
Resim: 2

Resim: 3

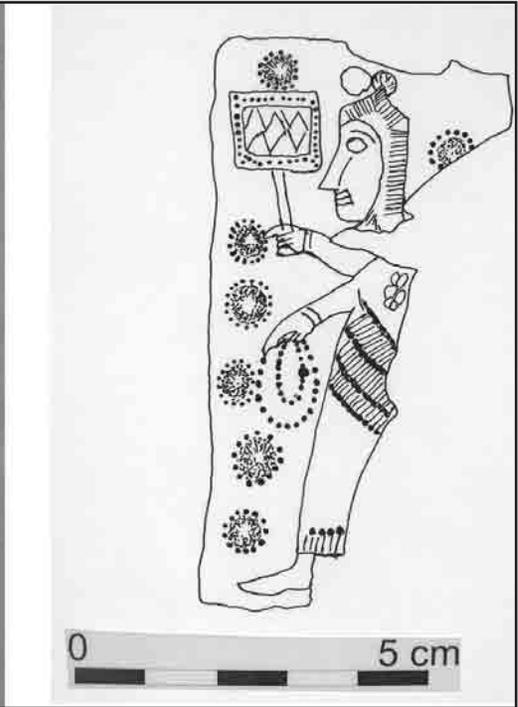
Resim: 4

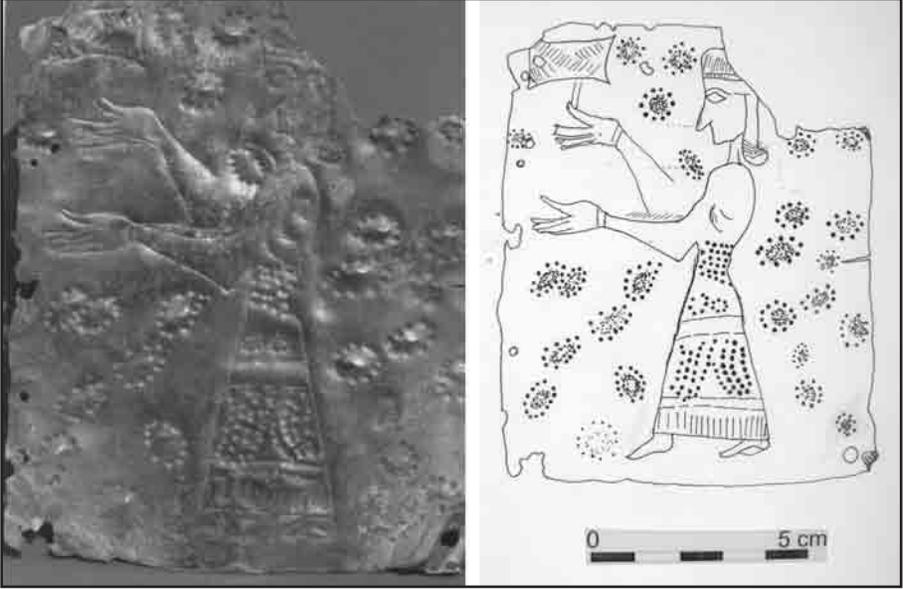
Resim: 5

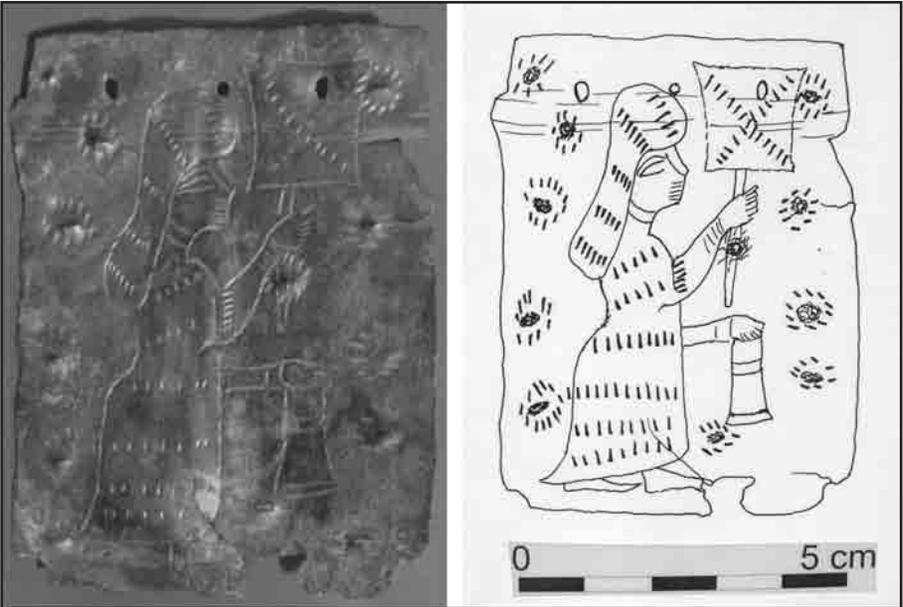
Resim: 6

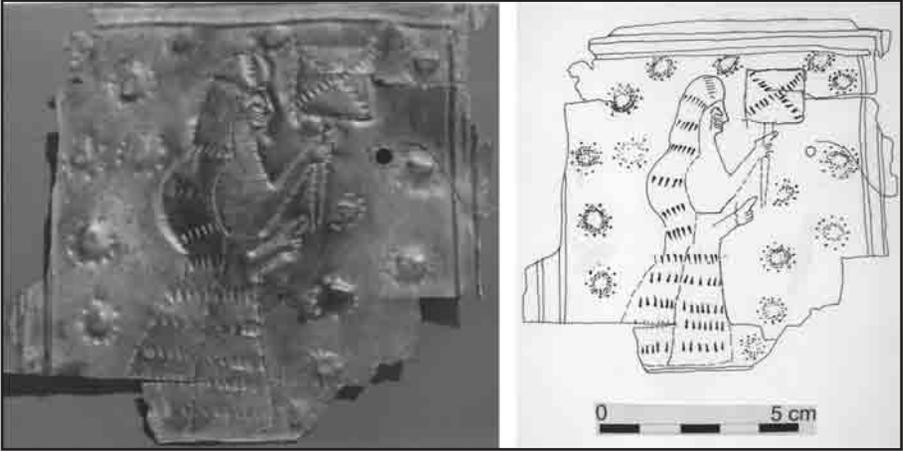
Resim: 7

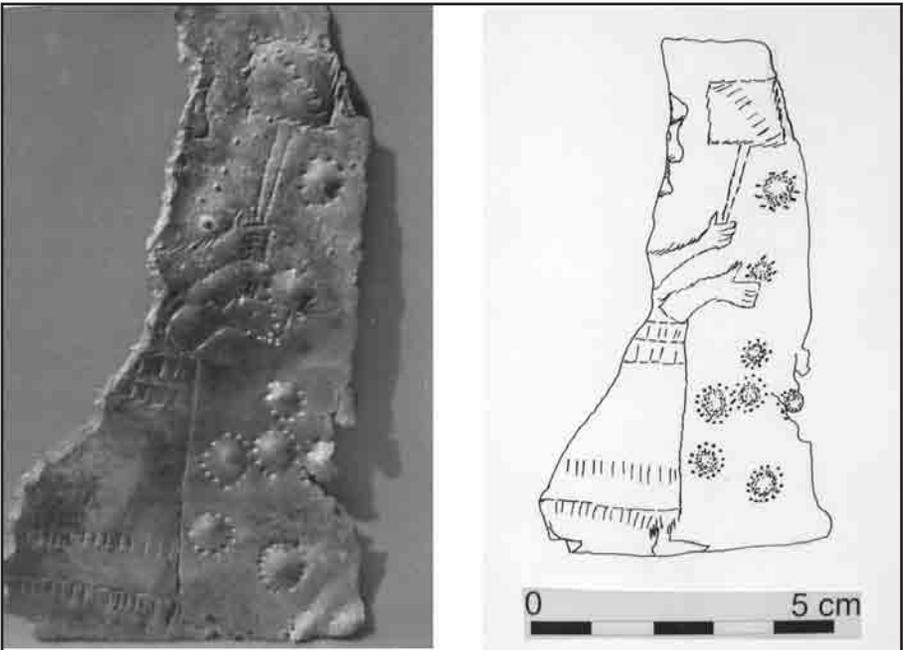
Resim: 8

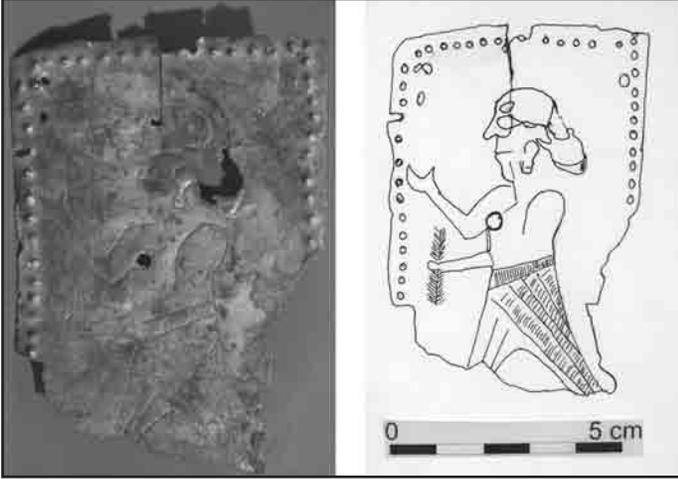
Resim: 9

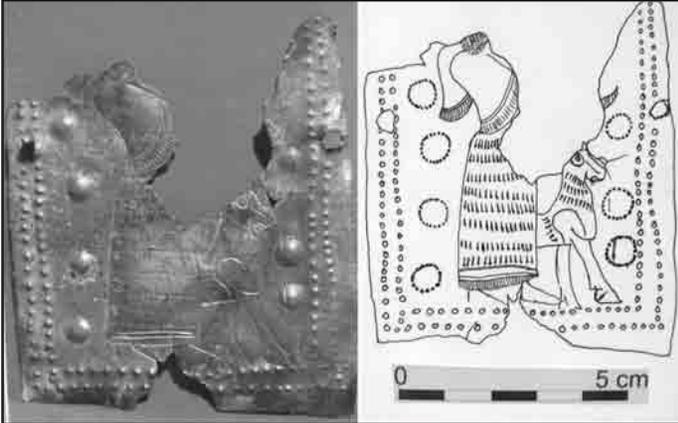
Resim: 10

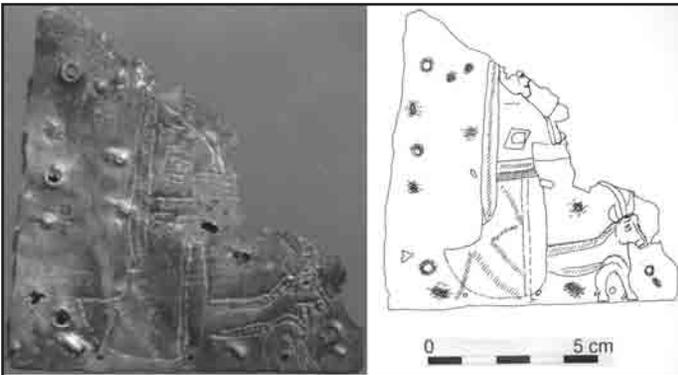
Resim: 11

Resim: 12

Resim: 13

Resim: 14

TEKİRDAĞ GANOS DAĞI ARAŞTIRMALARI, 2008

Zeynep KOÇEL ERDEM*

Tekirdağ Ganos Dağı (Işıklar Dağı/Hieron Oros) araştırmalarının ilk yılı Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile 1-15 Eylül 2008 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir¹. Çalışmada, Tekirdağ Merkez İlçe'ye bağlı Kumbağ, Barbaros, Yazır, Avşar, Çanakçı, Naip, Mermer, Oruçbeyli, Işıklar, Semetli ve Yeniköy Köyleri ile Şarköy İlçesi'ne bağlı Uçmaktdere Köyleri ve çevreleri taranmıştır (Harita).

ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Daha önce herhangi detaylı bir arkeolojik araştırmanın yapılmadığı araştırma bölgesi hakkında kısıtlı da olsa bazı bilgiler sahip bulunmaktayız. Bölge yerleşmeleri hakkında bazı bilgiler Herodotos, Thukydides, Ksenophon, Strabon gibi antik yazarların kayıtlarında yer almaktadır. Bölgenin özellikle sahil kesiminde yoğunlaştırılan modern araştırmalar ise, Prof. Dr. Mehmet Özdoğan tarafından yürütülmüş olan prehistorik ağırlıklı yüzey araştırmaları ve Prof. Dr. M. Hamdi Sayar tarafından gerçekleştirilen epigrafik çalışmalar

* Yard. Doç. Dr. Zeynep KOÇEL ERDEM, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü. Meclis-i Mebusan Cad. Orya Han 85/B Salıpazarı Fındıklı/ İstanbul/TÜRKİYE.

zeyneperdem2000@hotmail.com

1 Başkanlığında yürütülen çalışmada araştırma ekibi üyeleri Bakanlık Temsilcisi İstanbul Türbeler Müzesi Müdürlüğü'nden Ali Ziyrek; MSGSÜ Öğretim üyelerinden Doç. Dr. Oya Yağız, Araş. Gör. Filiz Dönmez Öztürk, Fotoğrafçı Araş. Gör. Dr. Seçkin Tercan ve Restoratör Şirin Kaya; Arkeologlar Merve Sarılar ve Adem Gündüz; MSGSÜ öğrencileri Adil Yılmaz, Figen Tokgöz, Haldun Arda Bülbül, Ceren Erdem, Osman Yılmaz ve Birol Aker'den oluşmaktadır. Çalışmalarımız sırasında her konudaki değerli yardım ve katkılarından dolayı özellikle Tekirdağ Arkeoloji Müzesi Müdürü Mehmet Akif Işın ve İl Kültür Müdür ve Turizm Mdr. Yrd. Arkeolog Önder Öztürk'e çok teşekkür ederim. Araştırmanın maddi desteği Kültür ve Turizm Bakanlığı Döşim ve Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Başkanlığı tarafından sağlanmıştır. Bu kurumlara ve özverili çalışmaları ve katkılarından dolayı tüm ekip üyelerine teşekkürü borç bilirim.

ve yerleşmelerin lokalizasyonuna yönelik tespitler oluşturmaktadır. Bu çalışmaların yanı sıra, Tekirdağ Müzesi ve Thrakya Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen kısa süreli Bisanthe antik kenti kazısı, Naip² ve Askertepe Tümülüsleri kazıları ve Kartalkaya'daki (Bakacaktepe/Hieron Oros) kısa süreli bir kurtarma kazısı bölgenin antik geçmişi hakkında bilgi vermektedir. Sahil yerleşmeleri dışında kalan iç kısım yerleşmelerinin Yunan ve Roma Devirlerindeki konumları detaylı olarak bilinmemektedir. Araştırmamızın amacı özellikle bu dönemlere ait yerleşmelerin saptanması ve seramik, cam, sikke vs. gibi küçük buluntuların ışığı altında bölge üretimleri, yerel özelliklerin irdelenmesi ve yakın bölgelerle olan ticaret ilişkilerinin açığa çıkarılmasıdır.

Çalışma sırasında izlenen yöntem şudur: Araştırma arazi ve büro çalışmaları şeklinde planlanmıştır. Arazi çalışmaları sırasında araştırılan merkezlerin CPS ile koordinatları ölçülmüş ve 1/25 000 ölçekli haritalar üzerine dijital olarak lokalize edilmiştir. Arazide 'şerit şeklinde toplama' yöntemi ile çanak çömlek ve diğer yüzey buluntuları toplanmış, kalıntıların genel ve detay fotoğrafları çekilerek video kayıtları yapılmıştır. 360 derece panoramik fotoğraf çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Yapı ölçeğinden münferit kalıntılara kadar her türlü kültür varlığı belgelenmiştir. Yapıların kroki ve basit rölöveleri çıkarılmıştır. Yüzeyden toplanan seramikler ve diğer küçük buluntular temizlenerek, fotoğraflama ve çizim işlemleri başlatılmıştır. Küçük buluntularla ilgili yayına yönelik çalışmalar devam etmektedir. Ayrıca bölgede daha önce bulunarak çeşitli yollarla Tekirdağ Müzesi'ne gelen seramik, heykel, kabartma, maden eser vs. gibi buluntuların da dokümantasyon çalışmaları yapılmaktadır.

ARAŞTIRILAN ALANLAR VE BULUNTULAR

Çalışma sırasında 44 alan taranmıştır. Tespitlerimiz, yerleşmeler, nekropoller, kale ve savunma sistemleri, kutsal alanlar, megalitik anıtlar, tekil yapı ve buluntular ile üretim merkezleri gibi birkaç ana başlık altında toplanabilir.

---

2 Delemen 2004.

1. YERLEŞMELER

Bölge yerleşimleri kıyı ve iç kısımlarda yer alan höyük ve düz yerleşimler olarak iki grupta toplanabilir.

Bölgenin yerleşmeleri hakkında sınırlı da olsa bazı bilgileri antik kaynaklardan, sikkeler ve yazıtlardan edinmekteyiz. Yunanlı tarihçiler Herodotos ve Thukydidēs özellikle M.Ö. 6. yüzyıl sonundan itibaren bölgeye hâkim ve özellikle M.Ö. 5. yüzyılda güçlü olan ve varlıklarını Roma Devrine kadar sürdüren Thrakların Odrys Sülâlesi hakkında bilgiler vermektedirler³. Odrsy hâkimiyeti II. Philippos'un bölgeye saldırıları sonucu zayıflamıştır. Demosthenes, II Philippos'un aralarında Heraion Teikhos'un da yer aldığı bölge kentlerine düzenlediği saldırılardan söz ederken, M.Ö. 352 yılında Odrys kralı Kersopleptes'in II Philipos tarafından kuşatılan kentini (olasılıkla Heraion Teikhos/Tekirdağ Karaevlialtı) başarı ile savunduğundan söz etmiş, ancak M.Ö. 346 yılında egemenliği altındaki tüm toprakları II. Philippos'a bırakmak zorunda olduğunu bildirmiştir⁴.

Bölge M.Ö. 46 yılında *Provincia Thracia* adıyla bir Roma eyâleti durumuna gelmiştir. Roma Devri'nde Thrak yerleşmelerinin Ganos gibi dağlık bölgelerde yayıldığı tespit edilmiştir⁵. Thrakya bu dönemde de önemli bir tarım alanıdır ve tarım faaliyetlerinin yanı sıra, hayvancılık ve çobanlık da yapılmaktaydı. Thrakya aynı zamanda maden kaynakları bakımından da zengindir. Ayrıca bölgede emekli askerler tarafından Apri gibi bir takım koloniler de kurulmuştur. Strabon da (VII,47) Thraklar'ın tümüyle köy ve mezralarda yaşadıklarından söz etmektedir⁶.

Kıyı Yerleşmeleri

Propontis (Marmara Denizi) kıyı kesimi tarih öncesi dönemlerden başlayarak iskân edilmiştir. Ancak araştırılan bölgenin kıyı kesiminde,

---

3 Archibald 1988 : 3.

4 Sayar 1993 : 153.

5 Özdoğan 2000 : 312.

6 Sevin 2001 : 15.

Kumbağ ile Gaziköy arası Ganos Dağlarının kıyıya çok dik bir şekilde inmesi nedeniyle yerleşmelerin kurulmasını imkânsız hâle getirmiştir. Bu nedenle bölgenin bu kıyı kesiminde iskân söz konusu değildir. Burada ayrıca M.Ö. 7. yüzyıldan başlayarak birçok Yunan kolonisinin kurulduğu bilinmektedir. Perinthos (Marmara Ereğlisi), Heraion Teikhos (Karaevlialtı) ve Bisanthe (Barbaros) Samos kolonisi olarak kurulan yerleşmelerin en önemlileri arasındadır. Ancak bu yerleşimler prehistorik dönemlerden beri iskân edilmiş ve farklı devirlere ait kültür katları olan höyükler üzerinde yer almaktadır ve höyükler Prehistorik, Arkaik, Klasik, Helenistik, Roma ve Bizans Devirlerine ait zengin buluntular vermektedir.

Bisanthe (Barbaros)

Bisanthe (Barbaros) antik kenti araştırma bölgemiz içinde kalan en önemli kıyı yerleşmeleri arasındadır ve M.Ö. 6. yüzyılda bir Samos kolonisi olarak kurulmuştur ve özellikle M.Ö. 5. yüzyılda Odrys Krallığı döneminde önemli bir merkez olduğu bilinmektedir⁷ (Resim: 1). Yerleşmenin adının Geç Antik Devir ve Bizans Devri'nde Panion olduğu düşünülmektedir⁸. Tekirdağ Arkeoloji Müzesi ve Thrakya Üniversitesi tarafından 2006 yılında modern liman yapımı nedeniyle antik yerleşme sınırlarının kontrolü amacı ile kısa süreli kazılan ve kazı alanı 1. derece sit alanı kapsamına alınan Bisanthe'nin deniz kıyısında yer alan ve kazı raporlarında Geç Antik Devir kilise kalıntısı ve sur kalıntıları olarak yorumlanan yapı temelleri incelenmiştir. Kazısı yapılan bu kesimin arka kısmında yükselen ve kentin denize hâkim tepesi (akropol?) kısmında tarım faaliyetleri ve modern konutların yapıldığı gözlenmiştir. Bu alanda yapılan araştırmalarda Klasik, Hellenistik, Roma, Geç Roma, Bizans Devri'ne tarihlenen çok fazla miktarda seramik parçalarının yanı sıra, pişmiş toprak kandil parçaları, cam kap parçaları, cam bilezik parçaları ve sikke gibi çeşitli küçük buluntulara rastlanmıştır. Yoğun yüzey buluntuları ve özellikle M.Ö. 5. ve 4. yüzyıllara tarihlenen kaliteli siyah firnisli çanak çömlek parçaları

7 Archibald 1988: 110.

8 Sayar 1993 : 156.

ile daha önce burada bulunarak Tekirdağ Müzesi'ne götürülen yazıt, stel, sikke, çanak çömlek gibi çeşitli buluntular Klasik Devirlerden Bizans'a dek aralıksız iskân edilmiş önemli bir liman kentinin varlığını ortaya koymaktadır.

İç Kısımlardaki Yerleşmeler

Araştırılan bölgede daha yoğun iskânın görüldüğü ve antik kaynaklar ile modern araştırmalarla göreceli olarak daha iyi tanınan kıyı kesimi yerleşmelerine karşılık, iç kısımlarda yer alan yerleşimler yamaçları plato karakterinde olan Ganos Dağı tarafından çevrelenen korunaklı bir alan içerisinde kalmaktadır. Thrakya'nın çok engebeli olmayan yapısı ulaşım kolaylığı sağlamakta ve Antik Çağdaki bitki örtüsü de bölgeyi verimli kılmaktadır.

Roma Devrinden itibaren sayıları çoğalan iç kısım yerleşmelerinin liman yerleşmeleri kadar zengin yerleşmeler olmadığı, daha küçük ölçekli olup kırsal karakter taşıdıkları tespit edilmiştir. Özellikle Naip, Yazır, Avşar, Çanakçı, Oruçbeyli, Semetli ve Işıklar Köyleri etrafında kalan yerleşimler bu karakterdedir. İç kısımlarda Geç Roma ve Bizans Devirlerinde çok yoğun iskânın söz konusu olduğu ele geçirilen çanak çömlek gibi yüzey bulgularının yoğunluğuna ve kalitesine bakarak söylenebilir. Yerel blok taşlar, tuğla kırıkları, döşeme levha parçaları ve sırlı seramikler bu yerleşmelerde yoğun olarak ele geçirilen yüzey bulgularıdır.

Ganos Dağı'nın ormanlık yapıya imkân veren florası dolayısıyla bölgede ahşap yapılar inşa edilmiş olmalıydı. Özellikle Klâsik Devirde bölgeye hâkim olan Thraklar'ın Odrys Sülâlesi'nin belirli bir başkenti olmadığı da göz önüne alındığında, iç kısımlarda ahşap konstrüksiyonlu basit yerleşimlerin kurulduğu düşünülebilir. Bu görüş araştırma bölgemizde çeşitli yerlerde gözlemlenen, doğal taşlar üzerindeki ahşap dikme ve hatlı deliklerine ait çok sayıdaki izlerle de desteklenmektedir. Ayrıca, bu merkezlerin bir yandan sahile yakınlıkları, diğer yandan Roma Devri'nde bölgenin kuzeyinden geçen ana yol Via Egnatia'ya olan yakınlıkları göz önüne alındığında, aslında çok

fazla izole olmadıkları ve gelişimden çok da uzak kalmadıkları söylenebilir. İç kısımlardaki höyük yerleşmelerinin çoğu büyük boyutlu höyükler şeklinde değildir. Höyüklerin hemen hemen hepsinin bölgedeki yoğun tarımsal faaliyetlerden dolayı sığlaştırıldığı ve düz yerleşmeler şeklini aldığı saptanmıştır.

Avşar Köy Çakıllar Mevkii, Avşar Çaylar Mevkii (Suatlar/Bayraklar Mevkii), Naip Damlıca Tepesi, Yeniköy Mermer Höyük, Semetli Köyü Manastır Mevkii; Çanakçı Köyü Pomağın Tepesi iç kısımlarda saptanan höyük yerleşimlerinden bazılarıdır.

Avşar Köy Çakıllar Mevkii

Avşar Köyü'nün yaklaşık 1 km. kuzey batısında, Avşar İçme'nin ise yaklaşık 900 m. kuzey batısında yer alan, 'Çakıllar Mevkii' olarak adlandırılan ve büyük bir kısmı tarım arazisi olarak kullanılan çok geniş bir alandır. Yoğun çalılıklar arasında anıtsal bir yapıya ait olabilecek mermer sütun parçası, döşeme taşları kısmen kalmış yaklaşık 3 m. eninde ve 30 metresi izlenebilen antik bir taş döşeme yol, bazı yapı temelleri ve kalıntıları saptanmıştır. Burası arazi tasfiyesi dolayısıyla bir sığ yerleşim görünümü almış büyük bir höyük yerleşimidir. Konum olarak Bisante kıyı şeridinde, Ganos Dağı'na ve ovaya hâkimdir ve tepeden yamaca doğru yayılmıştır. Yüzey buluntuları arasında Prehistorik Devire tarihlenen tek bir kap parçası ele geçirilmiştir. Ekrüste tekniği ile bezeli siyah astarlı bu kap parçası Yarımburgaz 2 ya da 3 tipine girmekte ve Orta Kalkolitik Dönem'e tarihlendirilmektedir. Bu tip ayrıca Yarımburgaz Mağarası örnekleri dışında güneydoğu Trakya'da ele geçirilen ilk örnektir⁹ (Resim: 2). Ayrıca burada ele geçirilen bir takım taş âlet parçaları arasında bir dilgi segmenti parçası (trapez?) Prehistorik Devir yerleşimine ait en erken örnekleri oluşturur. Yerleşmenin çok uzun süren iskânının kanıtları olan diğer yüzey bulgularını ise, Klasik, Hellenistik, Roma ve Bizans Devirlerine tarihlenen çanak çömlek parçaları, cam bilezik parçaları, pişmiş toprak kandil parçası, kiremit parçaları oluşturmaktadır.

9 Prehistorik Devir seramik parçasının tanımlanması ve tarihlendirilmesi, ayrıca taş âletler konusunda verdiği değerli bilgilerden dolayı Prof. Dr. Mehmet Özdoğan'a içtenlikle teşekkür ederim.

Avşar Köy Çaylar Mevkii (Suatlar Mevkii /Bayraklar Mevkii)

Avşar Köyü'nün yaklaşık 3 km. kuzeydoğusunda yer alan, Çaylar Mevkii adıyla anılan geniş alan tarım arazisi olarak kullanılmaktadır. Bu mevkide birkaç düz yerleşim tespit edilmiştir. Çaylar Mevkii kapsam alanında 'Suatlar Mevkii' olarak adlandırılan bir alan da bulunmaktadır, ayrıca her iki bölgenin 'Bayraklar Mevkii' olarak da adlandırıldıkları belirtilmiştir. Burada çeşitli yapılara ait kesme kum taşı bloklar gözlemlenmiştir. Bu alandaki yüzey buluntuları Roma ve Geç Roma Dönemleri seramik parçaları, yoğun tuğla ve kiremit parçalarıdır.

Naip Damlıca Tepesi

Naip Köyü yakınında yer alan "Gavur Mezarlığı" olarak adlandırılan alanın yaklaşık 500 m. yakınındaki tarladır. Klasik Devir ve Erken Roma Dönemine tarihlenen *sigillata* parçaları, Roma ve sırlı Bizans seramik parçalarının yanı sıra, mermer mimarî bloklar ile tuğla ve çatı kiremitleri, cam ve cüruf parçaları gibi yüzey buluntularından da anlaşıldığı üzere günümüzde tarım faaliyetleri nedeniyle düzleştirilmiş bir höyük yerleşimidir. Burada da kazıyıcı tipindeki çakmak taşı âlet parçaları buranın iskânının tarih öncesi döneme uzandığının bir kanıtıdır.

Yeniköy Mermer Höyük

Yeniköy'ün mahallesi Mermer yakınında yer alan höyük, Çanakçı yolu üzerinde yer alan bir tepe ve üzüm bağı olarak kullanılan yamacına yayılmış bir yerleşimdir (Resim: 3). Yakınından bir dere geçmektedir. Tepe etrafını çeviren duvar kalıntısı yer yer izlenebilmektedir. Ayrıca tepe etrafında kısmen kalmış ve poligonal taşları oldukça muntazam olarak yerleştirilmiş antik bir yol kalıntısı tespit edilmiştir. Tepede (Akropol?) daire planlı, taşları dağıtılmış en az iki tümülüs mezara ait kalıntı tespit edilmiştir. Bu yapıların çevresinde yoğun kemik buluntusu vardır. Tepe yamaçlarında Klâsik, Hellenistik,

Roma, Geç Roma ve Bizans Devirlerine tarihlenen çanak çömlek, cam kap, kandil, *pithos* parçaları, cüruf, sikke, kiremit parçaları ve kemik gibi çeşitli küçük buluntular ele geçirilmiştir. Yoğun *sigillata* seramikler (Resim: 4) ve ele geçirilen üç adet sikke Roma Devrinde önemli bir iskânı kanıtlamaktadır¹⁰. Sikkelerden bir tanesi 1. Constantin'e (MS327-331) ait, Kyzikos Darphanesi'nde Constantinopolis'in kurulması (MS 330) nedeniyle darp edilmiş bir sikkedir. Ön yüzde Roma personifikasyonu ve VRBS ROMA yazıtı, arka yüzde ise dışı kurt ve emzirdiği Remus ve Romulus kardeşler yer almaktadır. Altta darphane işareti bulunmaktadır (SMKB=Sacra Moneta Kyzikos B=iki No.lu darphane subesi)¹¹. Diğer bir sikke Yunanca yazıtlı bir şehir sikkesi olabilecek ya da üzerinde Roma kontrmarkı bulunan kötü kondisyonlu bronz bir sikkedir; diğeri ise ön yüzde IMP AVRELIANVS AVGVSTVS lejandı bulunan bronz bir Aurelianus sikkesidir (MS 270-275). Arka yüzde ise, ORIENS AVG lejandı ile elinde globus tutan ve ayağının altında iki esir bulunan Sol betimi yer almaktadır. Kesimdeki darphane işareti Kyzikos'u işaret etmektedir (Resim: 5). Buluntular burasının Klasik Dönem'den Bizans'a kadar iskân edilen bir höyük yerleşmesi olduğunu göstermektedir. Tepede yer alan tümülüsler ise, etrafa yayılmış yüzey bulgularına dayanarak Roma Devri'ne tarihlendirilir¹².

Semetli Köyü Manastır Mevkii

Semetli Köyü'nden Kale Tepe ve Ganos'un en yüksek tepesi olan Kartalkaya'ya (Bakacaktepe/ Hieron Oros) doğru giden yolda yer alan, günümüzde tarla olarak kullanılan ve ortasında kayrak taşlardan yapılan, kuzey-güney doğrultuda çok tahrip edilmiş dikdörtgen bir yapının yer aldığı bir höyüktür ve alanda yoğun kiremit ve pişmiş toprak taban döşeme levhaları ile Geç Roma ve Bizans Devirlerine ait seramik parçaları bulunmuştur. Ancak höyük tarım faaliyetleri yüzünden oldukça sığlaştırılmıştır.

10 Sikkeler MSGSÜ Arkeoloji Bölümü öğretim üyelerinden Doç. Dr. Oya Yağız tarafından tanımlanmıştır.

11 Sutherland-Carson 1966 : 654, res. 22, no.72.

12 Tümülüsün höyük üzerine inşa edildiği başka örnekler de vardır. Örneğin Kırklareli Aşağı Pınar Höyüğü üzerine Demir Devri'nde bir tümülüs inşa edilmiştir. Özdoğan 2008 : 877.

Çanakçı Köyü Pomağın Tepesi

Çanakçı Köyü'nün 1 km. batısında yer alan ve 'Pomağın Tepesi' olarak adlandırılan tarladır. Bu tarlanın yamaçları, hemen önünden geçen ve Çanakçı Köyü yolunun altındaki tarla ile içinden geçen derenin kuzey ve güney kesimi araştırılmıştır. Çanak çömlek buluntularına göre burasının Geç Roma ve özellikle de Bizans Devri'nde iskân edilen bir düz yerleşme olduğu anlaşılmıştır.

2. NEKROPOLLER VE MEZAR TIPLERİ

Trakya Bölgesi'nin yaygın mezar tipi tümülüslerdir. Bunlar bazen Yeniköy Mermer'de olduğu gibi bir höyük üzerinde yer almakta ya da Oruçbeyli Köyü Yılandere Mevkii'nde olduğu gibi bir kaçı bir araya getirilerek tümülüs mezarlıkları oluşturmaktadır. Etraftaki yoğun kemik buluntuları bu yapıların işlevini desteklemektedir. Ancak arazilerin tarla olarak kullanımı tümülüslerin büyük çoğunluğunun dağıtılarak düzletilmesine neden olmuştur.

Çanakçı-Naip Köy Sınırı

Çanakçı ve Naip Köyleri sınırında yer alan ve 'Thrak Mezarı' olarak adlandırılan yapının olduğu bölge kaçak kazılarla ve tarla olarak kullanıldığından çok dağıtılmış bir nekropol alanıdır. Tümülüs mezar odasının *in situ* duran bazı taş blokları yan yana sıralanmıştır ve dairesel bir plan göstermektedir. Köy muhtarının ifadesine göre, kaçak kazı öncesi yapının dairesel planlı ve üzerinin tepecik şeklinde olduğu belirtilmiştir. Etraftaki kemik parçaları ile Roma ve Geç Roma Dönemlerine ait seramik yoğunluğuna dayanarak, burasının olasılıkla uzun süreli kullanılan bir nekropol alanı olduğu söylenebilir.

Oruçbeyli Köyü Yılandere Mevkii

Tarla olarak kullanılan bu alanda, ölçülebilen çapları yaklaşık 8 m. olan, blok taşlardan örülü mezar odalarının dairesel planları kısmen izlenebilen

en az beş adet tümülüs tespit edilmiştir. Kaçak kazılarla dağıtılmış ve tepe örtüleri yok edilmiş tümülüslerin üzerinde yoğun kiremitler, toprakta yanık izleri, etrafta Roma ve Geç Roma Devirlerine tarihlenen bazı yanık çanak çömlek parçaları ve yoğun kemik parçaları gözlemlenmiştir. Modern köy mezarlığından bakıldığında bu alandaki tümülüslerin dairesel planları açıkça belli olmaktadır.

Mermer Köy Tarlası Mevkii

Değişik tarz mezarlar arasında, pişmiş toprak kavisli levhaların kapak olarak kullanıldığı tipler de saptanmıştır. Bizans Devrinde bazı pişmiş toprak çatı kaplamalarının nadir olarak mezar kapağı olarak kullanıldığı bilinmektedir¹³. Mermer Köyü'nün yaklaşık 1 km. kuzeydoğusunda yer alan bir tarla olan Mermer Köy Tarlası'nda rastlanan ve üzerinde levha yaşken elle yapılan kıvrımlı bir işareti olan parça bu türün örneğidir¹⁴ (Resim: 6). Etrafta burasının nekropol alanı olduğunu gösteren kemikler dağılmış hâldedir. Bu alandaki diğer yüzey bulguları arasında *pithos* parçaları, Erken, Geç Roma ve Bizans Devirlerine tarihlenen seramik parçaları sayılabilir.

Bölgede tümülüs mezar tipi dışında farklı mezar türlerinin de kullanıldığı saptanmıştır. Bisanthe'de tespit edilen Roma Devri lâhit mezarı tespit edilmiştir. Modern yerleşimin sahil kısmında, liman çalışmaları yapılırken denizden lâhitlerin çıkarıldığı ancak parçalandığı ifade edilmiş ve limanda halen batık halde duran başka lahitlerin de bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca limanda bir zamanlar pişmiş toprak levhalarla oluşturulmuş kist mezarların varlığı da belirtilmiştir.

Çanakçı Köyü'nün doğusunda kalan tepenin güneybatı yamacında yer alan Gavur Mezarlığı/Maşatlık, kayrak taşı kapaklı kist mezarların modern yol yapımı sırasında kepçe tarafından açılan kesitte görüldüğü bir mezarlık alanıdır. Burada kemik parçaları ve seramik parçalarına rastlanmıştır.

13 Rheidt 1990 : 190; Yıldırım-Karakaş 2006: 55; Kaya-Tan 2007 : 52, res. 9.

14 Bardill 2004: 27, lev. 1746.2b ve 1746.2e; Witte-Orr 2007: 299.

Ayrıca Yazır Köy içerisindeki çeşmede yalak olarak kullanılan mermer ostotheke bölgenin farklı mezar tiplerine örnektir.

3. KALELER VE SAVUNMA SİSTEMLERİ

Antik kaynaklar bölgedeki kalelerin M.Ö. 5. yüzyılda Odris Sülalesi dönemindeki öneminden söz etmektedir ve Bisanthe, Paktye-Ornoi (Ganos?) ve Neon Teikhoş'un tahkimli yerleşmeler arasında sözü geçmektedir. Bölgenin iç kısımlarında ise, özellikle kayrak taşı gibi yerel taş kullanılarak inşa edilen kalelerin duvar örgü sistemlerine ve seramik yüzey buluntularına göre Klasik Devirden başlayarak Bizans Devrine kadar kullanıldıkları ve özellikle de erken kalelerin tamir evresi geçirerek Bizans Devrinde önem kazandıkları saptanmıştır. Kaleler etrafında çok yoğun biçimde ele geçirilen Bizans Devri sırlı seramikleri bunu kanıtlamaktadır. Geç Antik Devir kalelerinin duvar örgüsü moloz taşlı ve tuğla harçlıdır. İç kısım kalelerinin ve etraflarındaki tahkimat sistemlerinin Bisanthe kıyı şeridini ve buradan iç kısımlara uzanan yollara hâkim ve bölgenin en yüksek noktası olan Ganos Dağı'na bakan tepeler üzerinde konumlandırılmaları kendi aralarında bir haberleşme sistemi olduğunu da göstergesidir. Bisanthe Kalesi (Barbaros Kale Mevkii); Naip Kalesi; Kale Tepe ve Kartalkaya/Bakacaktepe (Hieron Oros) bölgede tespit edilen kale ve tahkimat sistemine sahip merkezlerdir.

Bisanthe Kalesi (Barbaros Kale Mevkii)

Bisanthe antik kent akropolünün ve Barbaros modern mezarlığının kuzeyinde, 'Barbaros Kale Mevkii' olarak adlandırılan yerde, duvarın günümüze çok az bir kısmı kalan yapı kalıntısıdır. İçerisinde moloz taşlar ve tuğla parçaları bulunan harçlı örgüsünden Geç Antik Devirde kullanıldığı anlaşılmaktadır¹⁵. Çevrede Geç Roma ve Bizans Devirlerine tarihlenen seramik parçaları bulunmuştur.

15 Ötügen –Ousterhout 1989 : 144-147; Sayar 1993 : 156.

Naip Kalesi

Bölgeye hâkim en yüksek tepelerden biri üzerinde kurulmuş bir geç dönem kalesidir (Resim: 7). Buradan aşağıdaki ova ve denize ulaşan yollar ve Bisanthe sahili görülebilmektedir. Kaleye çıkan ve halk arasında 'Birinci ve İkinci Mera' olarak adlandırılan yolda, üzerlerinde kenet delikleri olan bazı muntazam kesilmiş blok taşlardan bir takım mekânlar oluşturulduğu anlaşılmıştır. Bunlar olası kontrol noktaları olmalıdır. Kaleye çıkan yol üzerinde ayrıca muntazam olmayan büyük doğal taşların arasına, daha ince yassı taşlar sıkıştırılarak harçsız örülmüş bir duvar kalıntısı tespit edilmiştir (Resim: 8). Duvarın uzantısı arazinin yoğun meşelik örtüsünden dolayı takip edilememekte, ancak üzerinde yer aldığı alçak tepeyi çevirdiği düşünülmektedir. Örgü tekniği bakımından Naip Kalesi'nden daha erken bir döneme tarihlendirilebilir. Zirvede yer alan kale, kayrak taşlarla örülmüştür ve taşlar arasında taşçık ve midye kabuklu beyaz kireç harç kullanılmıştır. Duvarlarda hatıl delikleri bulunmaktadır. Kalenin iki yuvarlak planlı kulesinin kavisli duvarları kısmen kalmıştır. Kulenin yuvarlak yaptığı bu kısımlarda taşlar daha muntazamdır. Her iki yuvarlak kulenin iki yanından sur duvarı devam etmektedir. Surun tepesi çepeçevre sardığı anlaşılmaktadır. Kale içerisinde bir sarnıcın bulunduğu saptanmıştır. Ancak burası kaçak kazılarla oldukça tahrip edilmiştir. Yüzey buluntuları arasında yamaçlara akan çok miktarda Bizans Devri sırlı *sgraffito* tekniğinde ve ayrıca yalın, kaba kullanım çanak çömlekleri ile pişmiş toprak döşeme levha parçaları sayılabilir. Seramik buluntularına göre kalenin M.S. 12. yüzyılda kullanılmış olduğu söylenebilir.

Kale Tepe

Semetli Köyü'nden ulaşılan Kale Tepesi ise, Kartalkaya'dan (Bakacaktepe/ Hieron Oros) önceki yüksek tepedir. Tepe oldukça diktir ve etrafını çepeçevre saran bir tahkimat duvarı bulunmaktadır. Duvar tuğla boyutundaki kayrak taşlarla örülmüştür, horasan harçlıdır ve Geç Antik Devir kalıntısı olduğu anlaşılmaktadır. Duvar içinde belirli aralıklarla nişler oluşturulmuştur. Tepe kısmı çok yoğun meşelik olduğundan, çalılıklar altında gömülü olan bir

takım taş blokların ve mekânların işlevleri tam olarak anlaşılammamaktadır. Yüzey bulguları Geç Klasik Dönem ile Geç Roma Dönemlerine tarihlenen kaba kullanım çanak çömlekleri ve sırlı Bizans çanak çömlekleridir. Burada kaçak kazılar çok yoğun şekilde sürdürölmektedir.

Kartalkaya/Bakacaktepe (Hieron Oros)

Strabon'un da söz ettiği gibi bölgenin en yüksek tepesidir (VII, 55, 12-14). Yükseklik yaklaşık 900 m.dir (Resim: 9). Tepe konumu bakımından Bisanthe kentinden başlayan sahil şeridini ve aşağısında Uçmakdere-Gaziköy sahil şeridini tamamen gören çok geniş bir açiya hâkimdir ve bir taraftan da Şarköy tepelerine hâkimdir (Resim: 10). Yazılı kaynaklar burasının 'Hieron Oros' olarak adlandırılan bir kutsal alan olduğunu, hazine barındırdığını ve ayrıca tahkimli bir kale olduğunu belirtmektedir¹⁶.

Atina'lı hatipler Demosthenes ve Aiskhinos, Odrys kralı Kersobleptes'in Atinalı paralı askerlerin desteğine rağmen II. Philippos'un kuşatmasına ancak bir ay dayanabildiğinden söz etmektedir (Demosth. VII 37; IX 15; XIX 156; XIX 334; Aesch. II 90). Ayrıca M.Ö. 346 yılında Yunanistan ve Thrakya arasında barış anlaşmaları sürdürölrken, II. Philippos'un Ganos ve Hieron Oros gibi kilit noktadaki kaleleri ele geçirdiğinde söz edilmektedir¹⁷.

Konum olarak hem bir kale ve hem de bir kült alanı işlevine çok uygun olan tepede birtakım yapılara ait temeller ve yapı taşları görölmüştür. 1985 yılında Tekirdağ Müzesi tarafından yapılmış olan kısa süreli bir kurtarma kazısında burasının bir kale olarak kullanıldığını destekleyen ok uçları bulunmuştur. Zirvenin orta kısmı geniş bir çanak şeklinde ve ortasında bir göl bulunan bir alandır. Bu alanın etrafında çepeçevre muntazam kesme blok taşları izlenebilen bir çevre duvarı (kutsal alan çevre duvarı/ *temenos*?) ya da savunma duvarına ait taşlar gözlemlenmektedir. Yakın zamanlara kadar

16 Theodossiev 1995 : 371. Ayrıca İmparator Michael Paleologos da Altınordu Devleti saldırıları karşısında (yaklaşık 1264) zor durumda kalınca hazinesi ve II. Keykavus ile beraber Ganos Dağı'na kaçmıştır. Bak: Bal 2008.: 155.

17 Sayar 1993 : 156.

taşların belirli bir yüksekliğe kadar yan yana durdukları ifade edilmiştir (Resim: 11). Yüzeyde Klasik, Helenistik, Roma ve az sayıda Bizans Devirlerine tarihlenen çanak çömlek parçaları bulunmuştur. Burada da kaçak kazılar çok yoğun biçimde sürdürülmektedir.

Naip Anıtsal Duvar

Kaleler ve bunlarla bağlantılı savunma duvarları dışında, bağımsız anıtsal duvarlara ilişkin bir örnek de Naip Köyü yakınındaki anıtsal duvardır. Yazır Köyü çıkışından Naip Köy yoluna doğru giderken yolun batısında ve Naip Köyü'nün yaklaşık 2 km. kuzeyinde, bir tepeden yamaçlara doğru şekillendirilmiş, kabaca işlenmiş anıtsal doğal taşlarla örülü bir duvar kalıntısıdır. Doğu-batı yönünde uzanan taşların genişlikleri yaklaşık 1 m., yükseklikleri yaklaşık 1.5 m.dir. Duvarın kalan uzunluğu ise yaklaşık 30 m.dir. Duvarın uzandığı tepede ise, bir yapıya ait olabilecek taş blokları saptanmıştır. Burası konum olarak Bisante sahilini ve Ganos Dağı'nı gören bir manzaraya sahiptir. Dolayısıyla niteliği tam olarak saptanamayan duvarın tepedeki bir kale yapısı ya da gözetleme kulesi ile ilgili olabileceği ya da megalitik bir mezar anıtını çevreleyen taş duvar olabileceği de varsayılabilir¹⁸. Etrafta çanak çömlek buluntusuna rastlanmamıştır.

Bölgedeki savunma yapılarının bulunduğu tepelerin Yazır Köyü İzkayalar Mevkii ve Kartalkaya/Bakacaktepe'de olduğu gibi hem savunma amaçlı, hem de kutsal alan /kült alanı olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. İzkayalar Mevkii konumu bakımından bir kale yapısı ve aynı zamanda da bir kutsal alana uygun bir yerdir (Bkz. Kutsal Alanlar)

4. KUTSAL ALANLAR

Trakya'nın kuzey batısında yapılan araştırmalarda, Thrak kültürüne ilişkin kutsal alanlarda Frig kültüründe benzerleri görülen, doğal taşlar üzerine oyulmuş kaya nişleri ve adak çukurları tespit edilmiştir. Araştırmamızda ise,

---

18 Baralis-Riapov 2008 : 25, res. 9.

kutsal alan/kült merkezi olabileceğini düşündüğümüz iki yer tespit edilmiştir. Buralardaki çanak çömlek parçalarından kutsal alanların kullanımının Klasik Devirde de var olduğu anlaşılmıştır ve bu alanların konum itibarıyla kutsal ana tanrıçanın varlığı ile özdeşleştirilen Ganos Dağı'na bakmaları, Hieron Oros'un antik kaynaklarda da söz edilen Klasik Dönemdeki kutsallık vasfını açıkça ortaya koymaktadır. Genellikle bölgeye hâkim yüksek tepeler üzerinde yer alan kutsal alanlarda anıtsal taşlar üzerindeki kenet ve deliklerden olası ahşap yapıların da varlığı anlaşılmıştır.

Kartalkaya/Bakacaktepe (Hieron Oros)

Bölgenin en yüksek yeri olan Kartalkaya/Bakacaktepe (Hieron Oros) antik kaynaklarda da adı geçen çok önemli bir kale ve tahkimli yer (Bkz. Kaleler ve Savunma Sistemleri) ve aynı zamanda da bir kült yeridir ve adeta bölgenin temsili kutsal merkezidir¹⁹ (Resim: 9). Ksenophon burasının kutsallığından söz etmekte ve M.Ö. 5. ve 4. yüzyıllarda güçlü olan Thrakların Odrys Krallığı'nın hâkimiyet bölgesinde bulunduğunu bildirmektedir (Xen. Anab. VII 1. 14). Antik kaynaklarda ayrıca burada bir ana tanrıçanın varlığından da söz edilmektedir. Dağ Thraklar tarafından önemli bir kült alanı olarak kabul edilmiştir ve bir adak yazıtına göre bölgede kutsanan Ganea isimli tanrıça, dağ ile özdeşleştirilmiş olmalıdır²⁰. Bu alanda mevcut olan kenet delikli birtakım kesme blok taşlar ve yapı temellerinin işlevi ancak detaylı bir araştırma ve bir kazı ile anlaşılabilir.

Yazır Köyü İzkayalar Mevkii

Bir başka kutsal alanın varlığını düşündüren İzkayalar Mevkii, Yazır Köyü'ne bağlı, köye ve ovaya hâkim manzarası olan kayalık bir tepedir. Güneybatısında Ganos Dağı'na ve Bisanthe kıyı şeridinde hâkim bir manzaraya sahiptir. Konumu açısından bir kutsal alan ve aynı zamanda bir

19 Danov 1976: 122 vd.

20 Theodosssiev 1995 : 373; von Bredow 1998 a:778.

gözetleme noktası olarak kullanılmış olabilir. Doğal taşlar üzerinde saptanan kenet delikleri ve ahşap hatıl delikleri ahşap konstrüksiyonlu yapıların inşa edilmiş olduklarını göstermektedir. Tam tepede dikdörtgen bir mekânın çok iyi korunmuş muntazam taş temelleri saptanmıştır. Mekân kendi içinde, adeta bir tapınağın *pronaos* ve *naos* kısımlarını hatırlatır biçimde iki kısma bölünmüştür. Bu mekân yakınında Klasik Dönem siyah firnisli seramik parçası ele geçirilmiştir. Tepe eteklerinde ise az miktarda Bizans Devri çanak çömlekleri bulunmuştur. Alanın işlevinin tam olarak anlaşılması detaylı bir çalışma ile mümkün olacaktır.

5. MEGALİTİK ANITLAR

Thrakya bölgesinin kuzeybatısında, özellikle de Kırklareli çevresinde yaygın olan megalitik anıtlar, menhir (dikilitaş) ve dolmen tipi yapılardır. Bunlar özellikle Thrakya'nın kuzeyinde, Edirne ve Kırklareli'nin Istranca Dağlık kesiminde daha sıklıkla görülmektedir²¹. Araştırma bölgemizde megalitik anıtların taşlarına benzer biçimdeki anıtsal taş kalıntılarının bulunduğu alanlar Çanakçı Köyü Gavur Mezarlığı/Maşatlık ve Yazır Köy Mezarlığı'dır.

Çanakçı Köyü Gavur Mezarlığı/Maşatlık

Çanakçı Köyü Gavur Mezarlığı/Maşatlık, yamaçta yer alan kist mezarların üst kesiminde, büyük boyutlu taşların geniş bir alana yayıldığı bir alandır. Buradaki anıtsal taşlar keçenin kestiği modern köy yolunun her iki tarafında da görülebilmektedir. Taşlar, dikdörtgen bloklar ve ovalimsi bloklar olmak üzere çeşitli şekil ve ebattadır (Resim: 12). Bu tarz megalitik taşlar, Trakya bölgesinde örnekleri görülen dolmen türünde anıtların varlığını hatırlatmaktadır²². Ancak taşlar tamamen dağıtıldığından dolmenlerde olduğu gibi kullanılıp kullanılmadığı anlaşılamamaktadır. Bu alanın ortasında

21 Özdoğan 1999 : 5 vd.

22 Edirne Lalapaşa Dolmeni ile krş. Özdoğan 1999 : 7, res. 1 ve renkli resimler 1-3.

blok taşlar kullanılarak örülmüş duvarları olan ve üzeri tamamen ağaç ve çalılarla kaplı bir yapı yer almaktadır. Mezar anıtı olabilecek yapı etrafında, tepenin eteklerine doğru yan yana dizili taş sıraları adeta basamak şeklinde setler oluşturmaktadır. Bu alan yüzey bulgularına dayanarak Prehistorik Devirden Rum yerleşimine kadar çok uzun süreli kullanılan bir nekropol alanıdır. Yüzey buluntuları Neolitik Devire tarihlendirilebilecek taş âlet parçası (ok ucu?), bunun dışında Roma ve Bizans Devirleri seramik parçaları ve kemiklerdir.

Yazır Köy Mezarlığı

Yazır Köy Mezarlığı'nda ise, oldukça sıra dışı yüksekliği ile dikkati çeken (yaklaşık 2 m.den fazla) ve tek başına duran bir dikilitaş (menhir) mezar taşları arasında durmaktadır²³. Bu megalitik taş, Gelibolu Yarımadası'ndaki buluntular da²⁴ göz önüne alındığında, bu tür anıtların yalnızca Edirne ve Kırklareli civarında bulunmadıklarını, güney doğu Thrakya'ya kadar yayıldıklarını göstermektedir. İşlevleri tartışmalı olan bu taşların bazı hâllerde şehit mezarı taşı olduğuna inanıldığından modern mezarlıklar içerisinde kalmışlardır²⁵.

6. TEKİL BULUNTULAR

Araştırma sırasında çeşitli yerlerde devşirme olarak kullanılan, ya da tekil olarak rastlanan eserlerdir. Bunlar arasında Çanakçı Köyü'nde bir vatandaşın evinin bahçesinde rastlanan, birisi yazıtlı iki adet Bizans Devri mermer mimarî parça Tekirdağ Müzesi'ne tutanakla teslim edilmiştir. Araştırmamız sırasında rastladığımız diğer tekil buluntular arasında Yazır Köyü Korular Mevkii'nde bulunan ortası bezemesiz kabartmalı mermer sütun gövde parçası; Mermer Köy Tarlası'nda üzeri el yapılan kıvrık desenle şekillendirilmiş pişmiş toprak

23 Edine Sarayakpınar Köyü Kırıkköy Mevkii dikilitaşları ile krş. Özdoğan 1999 : 7, res. 2.

24 Özbek 2008 : 83 vd.

25 Özdoğan -Akman 1992 : 409; Özdoğan 1999 : 6; Özbek 2008 : 85;

mezar kapağı parçaları; Yazır Köy içi çeşmede yalak olarak kullanılmış ostothek; Yazır Köyü Açmalar Mevkii silmeli ve kartal ayağı kabartmalı mermer parçalar ile daha önce burada bulunarak Tekirdağ Müzesi'ne teslim edilen Bizans Devrine ait bir sütun başlığı sayılabilir (Resim: 13). Bunlar dışında Yeniköy Eski İlkokul duvarında devşirme olarak kullanılan bezemeli mimarî parçalar; Kumbağ Arzum Öğretmen Evi bahçe duvarındaki bezemesiz küçük ebatlı mermer sütun başlığı; Kumbağ'da çeşitli otel ve pansiyon lobilerinde dekorasyon amaçlı sergilenen Geç Antik Devir amphoraları (Resim: 14) ve Bisanthe (Barbaros) modern mezarlığındaki mermer sütun gövdesi parçaları sayılabilir.

SONUÇLAR

Araştırma bölgemizde saptadığımız yerleşmelerin genellikle bölgenin kıyı kesiminde daha uzun süreli iskân edilmiş oldukları gözlemlenmiştir. Örneğin Bisanthe gibi merkezler Prehistorik Devirlerden beri iskân edilen höyükler üzerinde yer almaktadır. Bölgenin iç kısımları ise özellikle Geç Roma ve Bizans Devirlerinde yoğun olarak iskân edilmiştir. Bu dönem yerleşmeleri genellikle kırsal karakter taşıyan, daha küçük ölçekli ve zengin buluntuları olmayan yerleşmelerdir. Yerel blok taşlar, tuğla kırıkları, döşeme levha parçaları, çok miktardaki kaba kullanım seramikleri ve sırlı seramikler bu yerleşmelerde yoğun olarak ele geçirilen yüzey bulgularıdır. Bölgenin iç kısmında Prehistorik Devir malzemesi sağlayan yerleşimler Avşar Köy Çakıllar Mevkii, Çanakçı Köyü Maşatlık Mevkii ve Naip Köy Damlıca Tepesi'nde saptanmıştır.

Bölgedeki mezar tipleri arasında Thrakya Bölgesi'nin mezar geleneğinin tipik göstergesi olan tümülüsler farklı tipleri ile yaygın mezar türüdür. Ancak tümülüsler dışında lâhit mezar, pişmiş toprak levhalarla oluşturulan kist mezar gibi çeşitli tiplerinde farklı dönemlerde bölgede kullanıldıkları görülmüştür.

Bölgenin en yüksek ve hâkim tepeleri üzerinde kurulmuş olan kalelerin ve bunlarla bağlantılı savunma sistemlerinin aralarında bir ağ olduğu ve hemen hemen hepsinin hem Bisanthe kıyı şeridini, hem de en yüksek yer olan Ganos'u (Hieron Oros) görecekt biçimde konumlandırıldığı saptanmıştır. Kalelerin günümüze kalan kısımları duvar örgü sistemleri ve etraftaki seramik gibi yüzey buluntularına göre Geç Antik Döneme tarihlendirilmektedir. Ancak kullanımlarının kuşkusuz antik kaynaklarda söz edildiği üzere Klâsik Devirlere uzandığı düşünülmelidir. Bölgedeki savunma yapılarının bulunduğu tepelerin Yazır Köyü İzkayalar Mevkii ve Kartalkaya/Bakacaktepe'de (Hieron Oros) olduğu gibi hem savunma amaçlı, hem de kutsal alan/kült alanı olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir.

Saptamalarımız arasında yukarıda söz ettiğimiz yerleşmeler, kale ve tahkimat sistemleri, kutsal alanlar ve tekil buluntular vs. dışında tekil yapı kalıntıları, kutsal su kaynakları, üretim merkezleri de saptanmıştır. Birçok hâlde de arazi şartları el vermediğinden ya da kaçak kazılarla çok tahrip edildiklerinden işlevleri tam olarak anlaşılamamış yapı ve alanlar da mevcuttur. Bu yapılar ya da alanlara ilişkin kesin tanımlamalar ve yorumlar ancak sondaj ve kazı gibi daha detaylı araştırmalar sonucunda yapılabilir. Örneğin Avşar Köyü'nün 'Kireçfırın Mevkii'nde saptanan ve bir Roma villası (*villa rustica*) olabileceği düşünülen yapı ile bir kutsal alan ve nekropol olarak kullanılmış olabilecek Çanakçı Köyü Maşatlık Mevkii ve İbrahimağa Çeşmesi Mevkii'leri de detaylı araştırmaların gerekli olduğu alanlardır.

Yerleşmelerde ele geçirilen seramikler genel olarak değerlendirildiğinde kıyı yerleşmelerinde özellikle çok sayıda Klasik ve Hellenistik Devirlere ait kaliteli seramiklerin ele geçirildiği söylenebilir. Propontis kıyı yerleşmeleri Atina Karadeniz ticaret yolu üzerinde yer aldıklarından, özellikle Klasik Devirde, Thraklar'ın Odrys Sülâlesi'nin zengin kralları zamanında Atina üretimi kaliteli seramikler ithal ettikleri bilinmektedir. Perinthos, Heraion Teikhos ve Bisanthe gibi yerleşmelerde ele geçirilen Atina üretimi siyah firnisli ve siyah ve kırmızı figürlü gruplara ilişkin buluntular bunu doğrulamaktadır. İç bölge yerleşmelerinde ise, Klasik ve Hellenistik Devirlere ait az sayıda,

buna karşılık Roma Devrine ait çok sayıda *sigillata* seramik gözlemlenmiştir. *Sigillata* grupları arasında DSB ve Geç Roma C tipleri yaygındır, ayrıca yerel olarak üretilmiş olduğu düşünülen *sigillata* tipleri de ele geçirilmiştir. Bunların yanı sıra, Geç Roma ve Bizans Devirlerine ait bol mika ve taşçık katkılı kaba seramik ve sırlı seramik örnekleri de bölgenin seramik tiplerini göstermektedir. Bizans Devri seramikleri arasında kazıma bezekliler (*incised*), monokrom sırlı, astar bezemeli, sır altı ve slip tekniğindeki parçalar ile Ege kapları ve Zeuxippos bezeme gruplarına ait örnekler çoğunluktadır²⁶. Farklı dönemlere ait yoğun seramik buluntunun çıkarıldığı yerleşmeler arasında Bisanthe, Yeniköy Mermer Höyük ve Naip Damlıca Tepesi sayılabilir.

Yüzeyden elde edilen çeşitli cüruf parçaları ise, çeşitli merkezlerde seramik üretimlerinin yanı sıra, cam üretimlerinin de yapıldığını kanıtlamaktadır. Özellikle Avşar Avşar Köyü İçme ve Avşar Çakıllar Mevkii önemli bir cam üretim merkezi olmalıdır. Üretime ilişkin buluntular veren diğer yerleşmeler arasında Çanakçı Hudut Mevkii, Damlıca Gavur Mezarlığı, Bisanthe, Damlıca Tepesi, Oruçbeyli Köyü Yılandere Mevkii ve Yeniköy Mermer Höyük sayılabilir.

Bölgede antik yerleşmeler dışında, bugün çok az nüfusu kalmış, ancak korunması gereken mimarî dokusu ve evleri ile eski Rum köyleri arasında Işıklar, Çanakçı, Yeniköy ve Uçmaktdere ön plana çıkmaktadır. Bu yerleşmelerde yapılan araştırmalarda antik kalıntılara rastlanmamıştır, ancak Yeniköy’de ilkokul duvarında olduğu gibi çeşitli yapıların duvarlarında devşirme olarak kullanılan bazı bezemeli mimarî parçalar mevcuttur. Ayrıca bazı ev duvarlarında rastlanan ve evlerin maliklerini gösteren modern Yunanca yazıtlar bölgede 1920’li yıllara kadar var olan Rum yerleşmelerinin izleridir. Ayrıca bölgenin en önemli faaliyeti olan şarap imâlatlarını belgeleyen atölyeler ve şarap teknesi gibi teçhizat dönemin kültürünü yansıtan önemli belgelerdir. Uçmaktdere Köyü’nün sahil kısmında kalan Manastır ve kıyıda çok yoğun Geç Antik Devir amphora parçalarının görüldüğü Dut Limanı yapıları da Rum yerleşmesi döneminde şarap üretiminin ve sevkiyatının yapıldığı merkezlerdir.

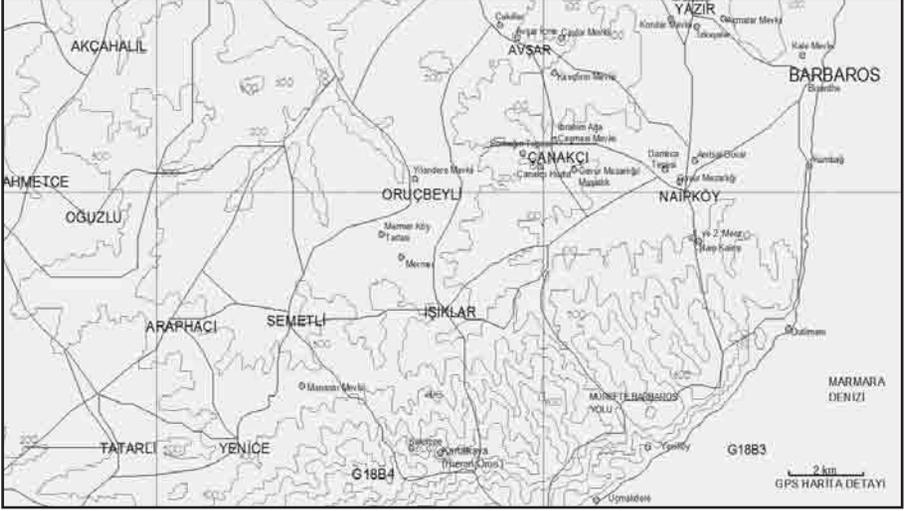
26 Bizans seramiklerinin tanımlanması konusunda yardımını esirgemeyen MSGSÜ Sanat Tarihi Bölümü’nden Doç. Dr. Gülgün Köroğlu’na teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

- AKMAN, M., 1977: 'Megalithforschung in Thrakien', *IstMitt* 47: 151-170.
- ARCHIBALD, Z. H., 1994: 'Philipp II of Macedon and Odrysian Thrace', *CAH* VI : 465-471.
- ARCHIBALD, Z. H., 1998: *The Odryssian Kingdom of Thrace. Orpheus Unmasked*, Oxford.
- AVRAMEA, A., 1995 : 'Thrace in the Roman Period', *Thrace- Region of Eastern Macedonia*, Ed. by Papoula, V., Meraklis, M. et.al., Athens.
- BAL, M. S., 2008 : 'Anadolu'dan Balkanlara Yapılan ilk Müslüman Türk Göçü ve İskanı H. 662/M. 1263-1264', *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 175 : 137-170.
- BARALİS, A. - RİAPOV, A., 2008 : 'Structures et rites funeraires a l'Age du Bronze Recent et au Premier Age du Fer en Thrace egeenne et dans la chaine des Rhodopes', *Funeral Rites, Rituals and Ceremonies from Prehistory to Antiquity, Proceedings of the International Workshop 'Troas and its Neighbours*, İstanbul : 5-26.
- BARDİLL, J., 2004 : *Brickstamps of Constantinople I-II*, London.
- DANOV, C., 1976 : *Altthrakien*, Berlin, New York.
- DELEMEN, İ., 2004: : *Tekirdağ Naip Tümülsü*, İstanbul.
- GÜNSENİN, N., 1992 a: 'Ganos: Centre du production d' Amphores a l'Epoque Byzantine', *Anatolia Antiqua* II : 193-201.
- GÜNSENİN, N., 1992 b: 'Ganos. Bin Yıldır Şarap Üreten Kutsal Dağ', *TAD* XXX : 197-207.
- GÜNSENİN, N., 1993: '1991 Yılı Tekirdağ İli, Hoşköy-Gaziköy Amphora Atölyeleri Yüzey Araştırması', *X. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara: 85-102.
- ISAAC, B., 1986 : *The Greek Settlements in Thrace until the Macedonian Conquest. Studies of the Dutch Archaeological and Historical Society* 10, Leiden.
- IVANOV, R. - von Bülow, G., 2008 : *Thracia. Eine römische provinz auf der Balkanhalbinsel*, Mainz.
- JONES, J. M., 1990 : *A Dictionnary of Ancient Roman Coins*, London.
- KAYA, E. - TAN, T., 2007: '2004 Yılı Bandırma-Doğruca Köyü Banvit Kazısı', *15. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Ankara : 41-52.
- KOÇEL Erdem Z., 2009 : 'Preliminary Report of the Tekirdağ Ganos 2008 Survey', *Anatolia Antiqua (Eski Anadolu)* XVII: 411-426.

- KOROMİLA, M., 2002 : *The Greeks and the Black Sea from the Bronze Age to the early 20th Century*, Athens.
- KURTULUŞ İ. H., 2006 : *Tekirdağ, Mürefte, Şarköy Kıyı Şeridi Monografisi*, İstanbul.
- LOUKOPOULOU, L. D., 1987 : *Contribution a l'histoire de la Thrace propontique durant la periode archaique*, Lausanne.
- MANSEL, A. M., 1939 : *Thrakya'nın Kültür Tarihi. En Eski Zamanlardan MS 6. Yüzyıl Ortasına Kadar*, İstanbul.
- MÜLLER, D., 1998 : *Topographischer Bildkommentar zu den Historien Heredots Kleinasien und angrenzende gebiete mit südostthrakien und Zypern*, Berlin.
- OBERHUMMER, E., 1910 : 'Ganos', *RE* 7.1 : 708.
- OBERHUMMER, E., 1913 : 'Hieron Oros', *RE* 8.2 : 1530.
- OBERHUMMER, E., 1936 : 'Thrake, Name, Grenzen, Land, Klima, Produkte, Bevölkerung', *RE* 6A 1 : 393-404..
- ÖTÜKEN, Y. - OUSTERHOUT, R., 1989 : 'Notes on the Monuments of Turkish Thrace V. Barbaros and its Coastal Region', *Anat.Stud* 39 : 144-147.
- ÖZBEK, O., 2008 : 'Menhirs in the Graveyards : Fact or Fiction? A Consideration of Erected Stone Monuments of Gallipoli Peninsula', *Funeral Rites, Rituals and Ceremonies from Pehistory to Antiquity, Proceedings of the International Workshop 'Troas and its Neighbours*, İstanbul : 83-96
- ÖZDOĞAN, E., 2008 : 'Thrakya'da bir Tümülüs Mezarlığı : Dokuzhöyük', *Euergetes. Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65.Yaş Armağanı*, I : 873-883.
- ÖZDOĞAN, M., 1982 : M. Özdoğan, 'Doğu Marmara ve Thrakya Araştırmaları', *TAD* 26-1 (1982) 37-62.
- ÖZDOĞAN, M., 1986 : 'Thrakya Bölgesinde Yapılan Tarihöncesi Araştırmaları', IX. *Türk Tarih Kongresi* 1981, Ankara : 29-38.
- ÖZDOĞAN, M., 1999 : 'Anadolu'dan Avrupa'ya Açılan Kapı Thrakya', *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 90 : 2-29.
- ÖZDOĞAN, M., 2000 : 'Marmara Bölgesi Yüzey Araştırması', *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*, Ankara : 308-313.
- ÖZDOĞAN, M. AKMAN, M., 1992 : '1990 Yılı Thrakya ve Marmara Bölgesi Araştırmaları', IX *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara : 405-423.
- RHEİDT, K., 1990 : 'Bautechnik und Bautradition im Byzantinischen Pergamon', *Bautechnik der Antike* 5, Diskussionen Zur Archaeologischen Bauforschung, Mainz am Rhein : 187-196.

- SAYAR, M. H., 1993 : 'Doğu Thrakya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları' X. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* , Ankara : 153-173.
- SAYAR, M. H., 1999 : 'Doğu Thrakya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları 1997', XVI. *Araştırma Sonuçları Toplantısı I* , Ankara : 423-431.
- SAYAR, M. H., 2003 : 'Doğu Thrakya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları 2002', XXI. *Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, Ankara : 169-172.
- SCHNEİDER, P., 1991 : 'Zur Herstellung Eines Archaischen Tondaches', *Bautechnik der Antike* 5, Diskussionen Zur Archaeologischen Bauforschung, Mainz am Rhein :197-207.
- SEVİN, V., 1986: 'Kuzey Marmara Kıyı Şeridinde Yapılan Yüzey Araştırmaları', IX. *Türk Tarih Kongresi I*, Ankara 1981 : 549-552.
- SEVİN, V., 2001 : *Anadolu Tarihi Coğrafyası I*, Ankara.
- SUTHERLAND, C. H. V.- CARSON, R. A. G., 1966 : *The Roman Imperial Coinage* Vol. VII *Constantine and Licinius* (A.D. 313-337), London.
- TAŞLIKLIOĞLU, Z., 1971 : *Thrakya'da Epigrafi Araştırmaları*, İstanbul.
- THEODOSSİEV, N., 1995 : 'The Sacred Mountain of the Ancient Thracians', *Thracia II* : 371-385.
- VON BREDOW, I., 1998 a: 'Ganos', *Der Neue Pauly* 4 : 778.
- VON BREDOW, I., 1998 b: 'Hieron Oros', *Der Neue Pauly* 5 : 545.
- WITTE-ORR, J., 2007 : 'Bricks and Tiles the Triangular Tower at Amorium', *Çanak. Late Antique and Medieval Pottery and Tiles in Mediterranean Archaeological Contexts*, Ed. B.B.Aslan-A.O.Uyar-J.Witte-Orr, Byzas 7 : 295-308.
- YILDIRIM, Ş. - Karakaş, G., 2006 : *Edirne Müzeleri ve Ören Yerleri*, İstanbul.
- YÜKMEN, B., 2009 : *Anadolu Megalitleri. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Dolmenleri Işığında*, İstanbul.

Harita: Araştırma bölgesi ve tespitleri gösteren harita

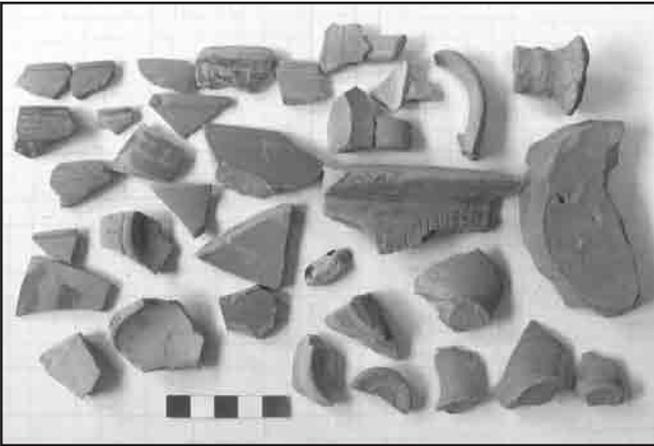
Resim 1: Bisanthe akropolünden limana bakış

Resim 2: Avşar Çakıllar.
Yarımburgaz
tipi Prehistorik
Devir kap
parçası

Resim 3: M e r m e r
Höyük

Resim 4: MermerHöyük
çanak çömlek
buluntuları

Resim 5: M e r m e r
Höyük Roma
Devri sikkesi

Resim 6: Mermer Köy Tarlası mezar kapağı

Resim 7: Naip Kalesi

Resim 8: Naip 1. Mera
duvar örgüsü

Resim 9: K a r t a l t e p e
(Hieron Oros)
zirvesi

Resim 10: Kartaltepe'den
Uçmaktelere'ye
bakış

Resim 11: Kartaltepe taş bloklar

Resim 12: Çanakçı megalitik anıt taşları

Resim 13: Yazır Köyü Açmalar Mevkii Bizans Devri sütun başlığı

Resim 14: Kumbağ amphoralar

BYZANTINE ARCHITECTURAL SCULPTURE AND LITURGICAL STONework IN ÇANAKKALE ARCHEOLOGY MUSEUM - STUDIES IN 2008

Ayşe Ç. TÜRKER*

The Dardanelles became outstanding with its geographical location in economic relations between Black Sea and Mediterranean in the far distance. In the short distance, however, this location enabled it to form a relationship with İstanbul, the capital city, easily. These characteristics constituted a real commercial importance for the coastal cities on the Dardanelles. This importance is also indicated by historical data. Despite this, archeological data are very few. This creates a serious problem in understanding the early Christian and Byzantine periods of the region. In order to contribute to the settlement of this problem, we have been conducting surface surveys in the coastal settlements on the Dardanelles and on the valleys opening to the strait since 2005¹. Small finds and stoneworks of Byzantine Period are also documented during these studies. With the documented works, a database is created that is likely to contribute to the reconstruction of early Christian and Byzantine periods of the region². The database we create has

* Assoc. Prof. Dr., Ayşe Ç. TÜRKER., Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Science and Letters, Department of History of Art. Çanakkale/TÜRKİYE

- 1 This study is conducted within the scope of "Surface Survey of Medieval and Turkish Periods in Çanakkale and its towns", presided by Prof. Dr. A. O. Uysal. The data on medieval time are examined and evaluated by me.
- 2 For these studies, see. A. Ç. Türker, "Hellespont in the Twelfth and Thirteenth Centuries", *I. Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul, 25-28 Haziran 2007 (in print); A. Ç. Türker, "Two Byzantine Cities in the middle section of the Dardanelles: Madytos and Koila" *XV. International Congress of Christian Archaeology*, Toledo, 8-12 Eylül 2008 (in print); A. Ç. Türker, "Çanakkale Boğazı'nda Bizans Dönemi'ne Ait Tarihi ve Arkeolojik Veriler", *Çanakkale Tarihi I*, (Ed. M. Demir), İstanbul 2008, 515-585; A. Ç. Türker, "Gallipoli (Kallipolis) Castle in the Byzantine Period" *Arch.Delt.* 28 (2007) 55-65; A. Ç. Türker., "Gelibolu'da Bizans Seramikleri ve Ökaristik Ekmek Damgası", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 22.2 (2005) 87-104; A. Ç. Türker, "The Byzantine Architectural Sculptures With Figure at Hellespont", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 23.1 (2006) 173-190; A. Ç. Türker, "Bizans Dönemi'nde Orta Boğaz Bölgesi ve Madytos", *Uluslararası Çanakkale Kongresi*,

to include the works which have been brought from the region to Çanakkale Archeology Museum. With this purpose, we have been studying the works of early Christian and Byzantine Periods, carried from the region to Çanakkale Archeology Museum, since 2008³. Detailed documentation of stone works has been targeted at the first phase of these studies⁴.

Totally 150 stone works of early Christian and Byzantine periods were detected in the garden of the museum and in the exhibition inside the museum as well as in the depot of stone works. The detected works were grouped by type. Among the types specified are column and pier capitals, column bases and double columns of architectural use, and piers, monolith templon columns and capitals, templon architrave fragments, screens, ambo stairs and balcony screen and table piers of liturgic use. Byzantine column capitals, one of the densest groups among these works, were examined in detail during our studies in 2008. Column capitals include samples of Ionic-impot, impot, Corinthian and two-section column capital types.

Ionic-impot capitals are represented by nine samples. The origins of five capitals are unknown. The others were brought from the center of Çanakkale, Umurbey, Eceabat and Lapseki. The basic formal characteristic observed on

---

İstanbul, 17-18 Mart 2006, İstanbul 2006, 613-625; A. Ç. Türker, "The Place and Importance of Madytos in Hellespont During the Byzantine Period", *Eceabat Değerleri Sempozyumu*, 27 Ağustos 2008, Çanakkale, 2008, 13-20; A. Ç. Türker, "A Byzantine City in the Middle Section of Hellespont:Koila", *age*. 21-30; A. Ç. Türker, "Middle Section of the Hellespont and Abydos during the Byzantine Period" *Çanakkale Merkezi Değerleri Sempozyumu*, 25-26 Ağustos 2008, Çanakkale 2008, 665-675; A. Ç. Türker, "Glazed Byzantine Pottery in Eceabat-Madytos", *XII. Ortaçağ - Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 15-17 Ekim 2008 (in print); A. Ç. Türker. "Atik Hisar Kalesi", *V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler*, Hacettepe Üniversitesi, 19-20 Nisan 2001, Ankara 2001, 193-206; A. Ç. Türker, "Early Christian and Byzantine Archeology on the Valleys around Madytos", *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ 3* (2009) (in print).

- 3 Our studies in 2008 were performed between June 30 and July 10 and December 18 and 22, 2008 with the permission of the Ministry of Culture and Tourism. Tülay Yeşiltaş, Yasemin Kaya and Gülnur Güreş, students at the Department of History of Art at Çanakkale Onsekiz Mart University, participated in the studies. I would like to extend my thanks to Nurten Sevinç, the Museum Director, Özgür Çavga, Candan Kozanlı, Funda Körpe, Musa Tombul, Ömer Özgen, Melek Tüysüz and Çağman Esirgemez, the archaeologists, for their assistance during our studies.
- 4 The works are drawn and documented by Türker Türker. I would like to extend my thanks to him.

Ionic-impost type of column capitals⁵, which are composed of two sections, namely, Ionic volutes and impost, is that the section of Ionic volutes is narrow. This section does not exceed the width of impost. However, there are variations in the engraving of Ionic volutes. The capitals can be considered in three groups depending on the engraving of Ionic volutes. In the first group, the spirals of Ionic volutes project from their bearings. This group has a single sample (Fig. 1) and can be dated to the last quarter of the 5th century. Although the volutes of the samples in the second group are clearer and higher than those in the third group, the volutes in the third group are engraved more schematically and the volute heights become shorter. There are 4 capitals that can be considered in the second group (Figs. 2, 3, 4). These capitals display similarities with the samples of the end of the 5th century and the first half of the 6th century. There are two capitals in the third group (Fig. 5). The capitals in this group can be dated to the second half of the 6th century depending on their formal characteristics and similar samples. Similar samples of the capitals of this type are located in Greece (Philippi, Eletheroupolis, Amphipolis, Thessalonike, Edessa, Amphipolis, Podogoriani, Tsaiedji, Haghiokambos, Volos, Milina, Nea-Anchialos, Thebes, Delphi, Megara, Kouvaras, Megara, Corinth, Argos, Nauplie, Monemvassia), on Aegean islands (Lesbos, Chios, Samos, Ikaria, Patmos, Lipsoi, Kalymnos, Kos, Rhodes, Karpathos) and Crete (Gortyne)⁶.

It is observed that decoration is present both in the section of Ionic volutes and in impost section on the capitals. Generally, the capitals are not very densely decorated. There is a capital with an impost decorated on four sides (Fig. 5). It is seen that the imposts contain decorations either on their front surface only or front and rear surfaces and the side surfaces are left empty. A cross motif is included at least on one surface of the capital in decoration compositions. There are basically two types of decoration on the imposts. The first one is the decorations composed only of a cross. A simple decoration,

---

5 For comprehensive information on Ionic-impost column capitals, see. V. Vemi, *Les chapiteaux ioniques à imposte de Grèce à l'époque Paléochrétienne*, BCH Supplément XVII, 1989.

6 Vemi, carte 2.

where the cross is situated alone on an empty ground, is observed in three of the capitals (Figs. 2, 6, 4). Capitals bearing such a decoration are also present on the capitals in Gölyazı, Zeytinbağı⁷, Seyitgazi Museum⁸, Uşak Museum⁹ and Aya Irini¹⁰.

The second type observed in impost decorations includes plant decorations along with a cross. What is most commonly observed on these compositions is the presence of acanthus leaves on both sides of the cross, situated at the center. Nevertheless, these compositions are also applied in two ways. The most common way is that the plants on both sides of the cross extend as far as the part between the arms of the cross (Fig. 3). Similar samples of this composition are observed on the Basilica of Nea-Anchilos A and on the capitals in Krisei, Silifke, Manganlar Palace, Seyitgazi Museum¹¹, Sardes¹² and İznik¹³. In this decoration, the pointed leaves extending as far as the center of the arms of the cross remind of a christogram at first sight (Fig. 3). In the other decoration, plants are again present on both sides of the cross in the middle section; however, the parts between the arms of the cross are left empty. Composition of this type is preferred on one of the capitals (Fig. 5).

Although generally one surface or two surfaces of impost sections is/are decorated, decoration is generally encountered on both sides on the echinus and pulvinus. Only on one capital, one of the echinuses is decorated (Fig. 2). There are four different compositions in the decoration of the echinuses. The first composition is composed of two leaves with three slices and an arrow motif between them (Fig. 2). Two leaves with three slices, situated to touch each other on the edges in the middle section, are present in the second group

---

7 Y. Ötüken, *Forschungen im Nordwestlichen Kleinasien, Antike und Byzantinische Denkmäler in der Provinz Bursa*, İstanbuler Mitteilungen, Beiheft 41, 1996, taf. 38.5 ve 39.1.

8 E. Parman, *Ortaçağ'da Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*, Eskişehir 2002, fig. 164.

9 Parman, age. fig. 174-176, 181.

10 H. Tezcan, *Topkapı Sarayı ve Çevresindeki Bizans Devri Arkeolojisi*, İstanbul 1989, fig. 176.

11 Parman, age. fig. 165.

12 Vemi, age., 77.

13 Ötüken, age. taf. 38.1.

(Figs. 3, 6). Similar samples of this composition on the echinus are observed on Corinth, Nea-Anchialos, Thessalonike, Thasos, Lesbos, Kos, Rhodes¹⁴ and Zeytinbaşı¹⁵. The third group contains a composition of two leaves situated vertically next to each other (Fig. 5). The fourth group is the echinus composition of a single egg motif or three egg motifs (Fig. 4).

Three different compositions are detected on the pulvinuses. The first one is composed of horizontally-stacked acanthuses (Figs. 3, 6). The parallels of this composition on pulvinus are also observed on the capitals in Corinth, Kos, Lesbos, Kalymnos, Rhodes and Ephesos¹⁶. The second composition is composed of leaves originating at the same point at the center and extending on both sides (Figs. 4-5). The parallel of this decoration on pulvinus is observed on a capital located in the atrium of the Basilica of Philippi A¹⁷. The second group contains two calyx-shaped leaves situated in the symmetrically to the middle axis and an arrow motif (Fig. 1) at the center. Similar samples of this composition are visible on the capitals in Thasos, Argos, Philippi, Corinth, Lesbos, Karpathos and Kos¹⁸.

Impost column capitals have ten samples. The origins of four of them are unknown and four of them were brought from Umurbey while one of them was brought from Eceabat and one of them from Troy. The capitals can be gathered in three groups depending on their decoration compositions. The samples in the first group bear bandvoluten decoration. A composition of stylized plants and a cross is present on the surfaces bordered by bands on the capitals in the second group. A composition of medallions between acanthus leaves or stylized plants distributed on the whole surface is visible on the samples in the last group. There are three capitals with bandvoluten (Figs. 7- 8). The capitals are engraved in high relief technique and holes indicating that a drill had been used are visible on the edges of the folding leaves. Two

---

14 Vemi, age., 65, n.241.

15 Ötüken, age., taf. 38.5.

16 Vemi, age., 58, n.176.

17 Vemi, age., n. 187.

18 Vemi, age., 58, n.188.

capitals, brought to the museum from Umurbey (Figs 7-8), indicate the middle Byzantine period with their technique and composition characteristics. The parallel sample of these capitals is located in İznik Museum¹⁹ and dated to the 11th century²⁰.

Another capital (Fig. 9) displays a very similar composition to these capitals. However, the plant motif at the corner on this capital has a form of three calyx leaves on both sides and the outer leaves of this plant extend towards both sides of the capital and folds at the middle point and joins the leaf coming from the other corner. However, this composition is not located at the corners but on each surface of the capital on the other capitals. A stylized plant that borders this composition is present at the corners. Like other capitals, this capital can be considered among 11th century samples.

A composition of stylized plants and a cross is observed on the surfaces bordered by bands on two of the capitals. On one of them (Fig. 10), there is a cross inside a medallion and stylized leaves on both sides of it on two of the mutual surfaces. The medallions at the center are replaced by a leaf on the other two surfaces. This leaf is the full form of the leaf that is situated in half on both sides. The second capital in this group bears a simpler decoration. There is a large flower at the center on the surfaces of the capital and a leaf is situated at 4 corners between the flower motif and the frame.

The same composition is present on the mutual surfaces on a capital, the origin of which is unknown (Fig. 11). Nevertheless, without any bands that border the surfaces, the motifs are engraved freely on the surface.

On one of two capitals brought to the museum from Eceabat, the surfaces of the capital are smoothly engraved; however, no decoration motifs are present on it. In the second sample, however, only one of the surfaces is decorated.

---

19 M. Dennert, *Mittelbyzantinische Kapitelle, Studien zu Typologie und Chronologie, Asia Minor Studien* 25, 1997, Taf. 7, no.32. R. Kautzsch, *Kapitellstudien, Beiträge zu einer Geschichte des spätantiken Kapitells im Osten vom 4 bis ins 7. Jh.*, *Studien zur spätantiken Kunstgeschichte* 9, 1936, 207, taf. 42, no. 712; C. Barsanti, "İznik/Nikaia Arkeoloji Müzesi Kataloğunun Peşinde", *Tarih Boyunca İznik*, İstanbul 2004, res.36;

20 Dennert, age., 23; Barsanti, age., 276.

The decoration is composed of a cross motif at the center and a stylized leaf situated on both sides of the lower arm of the cross. These capitals can be dated to the 11th century depending on their decoration characteristics.

On one of the capitals at the museum is a composition of stylized leaves distributed on the whole surface (Fig. 12). A rosette is situated on each surface. This capital of Troy is likely to have been carved during second use. The capital can be dated to the 6th century depending on its motif and shaping characteristics.

Some of the project studies we have been conducting in order to detect the coastal settlements on the Dardanelles and the early Christian and Byzantine period settlements on the valleys opening to the strait and to understand their settlement models is composed of our examinations in Çanakkale Archeology Museum²¹. The detection and detailed documentation of stone works constituted the first stage of our studies in the museum. Other small finds and coins will be documented at the second stage. It is envisaged that the information to be obtained as a result of evaluating these works, we documented, with the data we detected during surface surveys may contribute significantly to the reconstruction of the early Christian and Byzantine periods of the region.

*Çanakkale Arkeoloji Müzesi'ndeki Bizans Dönemi Mimarî Plastik ve
Liturjik Taş Eserleri, 2008 Yılı Çalışmaları*

Çanakkale boğazı uzak mesafede Karadeniz ve Akdeniz arasındaki ekonomik ilişkilerde coğrafi konumu ile ön plana çıkar. Bu konum yakın mesafede ise başkent İstanbul ile kolay ilişki kurmasını sağlar. Bu özellikler Çanakkale Boğazındaki kıyı şehirleri için gerçek bir ticari önemdir. Bu öneme tarihî veriler de işaret eder. Buna karşın arkeolojik veriler çok azdır. Bu durum bölgenin erken Hıristiyan ve Bizans Döneminin anlaşılmasında

21 Our studies about Dardanelles is supported by Tübitak (Project nu:SOBAG104K074).

önemli bir sorun oluşturur. Bu sorunun çözümüne katkı sağlayabilmek amacıyla 2005 yılından itibaren Çanakkale Boğazı'ndaki kıyı yerleşimleri ve boğaza açılan vadilerde yüzey araştırmaları yürütmekteyiz²². Bu çalışmalarda Bizans Dönemine ait küçük buluntular ve taş eserler de belgelenmektedir. Belgelenen eserler ile bölgenin Erken Hıristiyan ve Bizans Dönemindeki rekonstrüksiyonuna katkı sağlayabilecek bir veri tabanı oluşturulmaktadır²³. Oluşturduğumuz veri tabanında Çanakkale Arkeoloji Müzesi'ne bölgeden taşınmış eserlerinde yer alması gerekmektedir. Bu amaçla 2008 yılından itibaren Çanakkale Arkeoloji Müzesi'ne bölgeden taşınmış erken Hıristiyan ve Bizans Dönemi eserleri üzerinde çalışılmaktadır²⁴. Bu çalışmaların ilk aşamasında taş eserlerin ayrıntılı belgelenmesi hedeflenmiştir²⁵.

- 22 Bu çalışma Prof. Dr. Ali Osman Uysal başkanlığında "Çanakkale İli ve İlçelerinde Ortaçağ ve Türk Dönemi Yüzey Araştırması" kapsamında yapılmaktadır. Ortaçağa ait veriler tarafımdan incelenmekte ve değerlendirilmektedir.
- 23 A. Ç. Türker, "Hellespont in the Twelfth and Thirteenth Centuries", *I. Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul, 25-28 Haziran 2007 (baskıda); A. Ç. Türker, "Two Byzantine Cities in the middle section of the Dardanelles: Madytos and Koila" *XV. International Congress of Christian Archaeology*, Toledo, 8-12 Eylül 2008 (baskıda); A. Ç. Türker, "Çanakkale Boğazı'nda Bizans Dönemi'ne Ait Tarihi ve Arkeolojik Veriler", *Çanakkale Tarihi I*, (Ed. M. Demir), İstanbul 2008, 515-585; A. Ç. Türker, "Gallipoli (Kallipolis) Castle in the Byzantine Period" *Arch.Delt.* 28 (2007) 55-65; A. Ç. Türker, "Gelibolu'da Bizans Seramikleri ve Ökaristik Ekmek Damgası", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 22.2 (2005) 87-104; A. Ç. Türker, "The Byzantine Architectural Sculptures With Figure at Hellespont", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 23.1 (2006) 173-190; A. Ç. Türker, "Bizans Dönemi'nde Orta Boğaz Bölgesi ve Madytos", *Uluslararası Çanakkale Kongresi*, İstanbul, 17-18 Mart 2006, İstanbul 2006, 613-625; A. Ç. Türker, "The Place and Importance of Madytos in Hellespont During the Byzantine Period", *Eceabat Değerleri Sempozyumu*, 27 Ağustos 2008, Çanakkale, 2008, 13-20; A. Ç. Türker, "A Byzantine City in the Middle Section of Hellespont: Koila", *age*. 21-30; A. Ç. Türker, "Middle Section of the Hellespont and Abydos during the Byzantine Period" *Çanakkale Merkezi Değerleri Sempozyumu*, 25-26 Ağustos 2008, Çanakkale 2008, 665-675; A. Ç. Türker, "Glazed Byzantine Pottery in Eceabat-Madytos", *XII. Ortaçağ - Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 15-17 Ekim 2008 (baskıda); A. Ç. Türker, "Atik Hisar Kalesi", *V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler*, Hacettepe Üniversitesi, 19-20 Nisan 2001, Ankara 2001, 193-206; A. Ç. Türker, "Early Christian and Byzantine Archeology on the Valleys around Madytos", *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ* 3 (2009) (baskıda).
- 24 2008 yılı çalışmalarımız Kültür ve Turizm Bakanlığının izni ile 30 Haziran - 10 Temmuz ve 18-22 Aralık 2008 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Çalışmalara Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü öğrencilerinden Tülay Yeşiltaş, Yasemin Kaya, ve Gülnur Güreş katılmışlardır. Çalışmalarımız sırasındaki yardımlarından dolayı, Müze Müdürü Nurten Sevinç, Müze Araştırmacıları Özgür Çavga, Candan Kozanlı, Funda Körpe, Musa Tombul, Ömer Özgen, Melek Tüysüz ve Çağman Esirgemez'e teşekkür ederim.
- 25 Eserlerin çizim ile belgelenmesi Türker Türker tarafından gerçekleştirilmektedir. Kendisine teşekkür ederim.

Müze bahçesinde ve müze içerisinde sergide, ayrıca taş eserler deposunda erken Hıristiyan ve Bizans dönemlerine ait toplam 150 taş eser tespit edilmiştir. Tespit edilen eserler türlerine göre gruplandırılmıştır. Belirlenen türler arasında mimarî işleve sahip sütun ve paye başlıkları, sütun kaideleri ve yassı payeler; liturjik kullanıma ait templon payeleri, başlığıyla monolit işlenmiş sütunceler, templon arşitrav parçaları, levhalar, ambon merdiven ve balkon levhaları ile masa ayakları bulunmaktadır. 2008 yılı çalışmalarımızda bu eserler arasında en yoğun gruplardan birini oluşturan Bizans Dönemi sütun başlıkları ayrıntılı incelenmiştir. Sütun başlıkları arasında İon-impot, impost, Korinth ve iki bölümlü sütun başlık tiplerinin örnekleri bulunur.

İon-impot başlıklar dokuz örnekle temsil edilir. Başlıklardan beşinin geliş yeri belli değildir. Diğerleri Çanakkale merkez, Umurbey, Eceabat ve Lapseki'den getirilmiştir. İon volütleri ve impost olmak üzere iki bölümden oluşan İon-impot tipteki sütun başlıklarında²⁶ izlenen temel biçim özelliği ion volütlerinin bulunduğu bölümün dar olmasıdır. Bu bölüm impostun genişliğini aşmaz. Ancak ion volütlerinin işlenişinde farklılıklar bulunur. Başlıklar İon volütlerinin işlenişine göre üç grupta değerlendirilebilir. Bunlardan ilkinde; ion volütlerinin helezonları yatağından dışa doğru çıkıntı yapar. Bu grubun tek örneği vardır (Resim 1) ve 5. yüzyılın son çeyreğine tarihlenebilir. İkinci gruptaki örneklerde volütler üçüncü gruptakilere göre daha belirgin ve yüksek olduğu halde üçüncü grupta volütler daha şematik işlenmiştir ve volütlerin boyu kısalmıştır. İkinci grupta değerlendirilebilecek 4 başlık bulunur (Resim 2-4). Bu başlıklar 5. yy. sonu ve 6. yy. ilk yarısı örnekleri ile benzerlik göstermektedir. Üçüncü grupta iki başlık bulunur (Resim: 5). Bu gruptaki başlıklar ise biçim özellikleri ve benzer örneklerine göre 6. yy.ın ikinci yarısına tarihlendirilebilir. Bu tipteki başlıkların benzerleri Yunanistan'da (Philippi, Eletheroupolis, Amphipolis, Thessalonike, Edessa, Amphipolis, Podogoriani, Tsaiedji, Haghiokambos, Volos, Milina, Nea-Anchialos, Thebes, Delphi, Megara, Kouvaras, Megara, Corinth, Argos, Nauplie, Monemvassia),

26 İon-impot sütun başlıkları hakkında geniş bilgi için bkz. V. Vemi, *Les chapiteaux ioniques à imposte de Grèce à l'époque Paléochrétienne*, BCH Supplément XVII, 1989.

Ege adalarında (Lesbos, Sakızada, Samos, Ikaria, Patmos, Lipsoi, Kalymnos, Kos, Rodos, Karpathos) ve Girit'te (Gortyne) bulunmaktadır²⁷.

Başlıkların üzerinde hem İon volütlerinin bulunduğu bölümde hem de impost bölümünde bezemeye yer verildiği izlenir. Başlıklar genellikle çok yoğun bezeme içermez. İpostun dört yüzünde de bezemeye yer verilen bir başlık bulunur (Resim: 5). İpostların ya sadece ön yüzü ya da ön ve arka yüzünün bezendiği yan yüzlerin ise boş bırakıldığı görülür. Bezeme kompozisyonlarında başlığın en az bir yüzünde haç motifine yer verilmiştir. İpostlarda temelde iki tip bezeme yer alır. Bunlardan ilki sadece haç ile oluşturulan düzenlemelerdir. Başlıklardan üçünde haçın boş bir zemin üzerine tek başına yerleştirildiği sade bir bezeme görülür (Resim 2, 6, 4). Bu tip bezemeye sahip başlıklar Gölyazı, Zeytinbaşı²⁸, Seyitgazi Müzesi²⁹, Uşak Müzesi³⁰, Aya İrini'deki³¹ başlıklar üzerinde de yer alır.

İpost bezemelerinde görülen ikinci tipte haçla birlikte bitkisel bezemelere yer verilir. Bu kompozisyonlarda en yaygın izlenen merkeze yerleştirilen haçın iki yanında akantus yapraklarının yer almasıdır. Ancak bu kompozisyonlar da iki biçimde uygulanmıştır. En yaygın görülen, haçın iki yanındaki bitkilerin haçın kolları arasına kadar uzanmasıdır (Resim: 3). Bu kompozisyonun benzeri Nea-Anchilos A bazilikasında, Krisei, Silifke, Manganlar Sarayı, Seyitgazi Müzesi³², Sardes³³ ve İznik'teki³⁴ başlıklar üzerinde görülür. Bu düzenlemede haç kollarının merkezine kadar uzanan sivri yapraklar ilk bakışta bir chirstogramı hatırlatmaktadır (Resim 3). Diğer düzenlemede orta bölümdeki haçın iki yanında yine bitkiler bulunur ancak

---

27 Vemi, carte 2.

28 Y. Ötügen, *Forschungen im Nordwestlichen Kleinasien, Antike und Byzantinische Denkmäler in der Provinz Bursa*, İstanbul Mitteilungen, Beiheft 41, 1996, taf. 38.5 ve 39.1.

29 E. Parman, *Ortaçağ'da Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*, Eskişehir 2002, fig. 164.

30 Parman, age. fig. 174-176, 181.

31 H. Tezcan, *Topkapı Sarayı ve Çevresindeki Bizans Devri Arkeolojisi*, İstanbul 1989, fig. 176.

32 Parman, age. fig. 165.

33 Vemi, age., 77.

34 Ötügen, age. taf. 38.1.

haç kollarının arası boş bırakılmıştır. Başlıklardan birinde bu tip kompozisyon tercih edilmiştir (Resim: 5).

İmpost bölümlerinde yüzlerden genellikle bir veya ikisinin bezenmiş olmasına rağmen ekinus ve pulvinuslarda genellikle her iki yanda da bezeme ile karşılaşılır. Sadece bir başlıkta ekinuslardan biri bezelidir (Resim: 2). Ekinusların bezemesinde dört farklı kompozisyon yer alır. Bunlardan ilki, iki adet üç dilimli yaprak ve arasındaki bir ok motifinden oluşur (Resim: 2). İkinci grupta uçları orta bölümde birbirine değecek biçimde yerleştirilmiş iki üç dilimli yaprak yeralır (Resim 3, 6). Ekinus üzerindeki bu kompozisyonun benzerleri Korinth, Nea-Ankhalos, Thessalonike, Thasos, Losbos, Kos, Rodos³⁵ ve Zeytinbağı'nda³⁶ görülür. Üçüncü grupta yan yana dik biçimde yerleştirilmiş iki yapraktan oluşan kompozisyon bulunur (Resim: 5). Dördüncü grup tek veya üç yumurta motifine (Resim: 4) yer verilen ekinus kompozisyonudur.

Pulvinuslar üzerinde üç farklı kompozisyon tespit edilir. Bunlardan ilki yatay istiflenmiş akantuslardan oluşur (Resim: 3-6). Pulvinus üzerindeki bu kompozisyonun paralelleri, Korinth, Kos, Lesbos, Kalymnos, Rodos ve Efes'deki başlıklar üzerinde de görülür³⁷. İkinci kompozisyon merkezde aynı noktadan çıkarak iki yana uzanan yapraklardan oluşur (Resim 4- 5). Pulvinus üzerindeki bu bezemenin paraleli Phlippi A bazilikasının *atriumunda* yeralan bir başlık üzerinde görülür³⁸. Üçüncü grupta orta eksene göre simetrik yerleştirilmiş iki çanak biçimli yaprak ve ortasındaki ok motifi (Resim:1) bulunur. Bu kompozisyonun benzerleri Thasos, Argos, Philippi, Korinth, Lesbos, Karpathos ve Kos'daki başlıklar üzerinde görülebilir³⁹.

---

35 Vemi, age., 65, n.241.

36 Ötügen, age., taf. 38.5.

37 Vemi, age., 58, n.176.

38 Vemi, age., n. 187.

39 Vemi, age., 58, n.188.

İmpost sütun başlıklarının on örneği bulunur. Bunlardan dördünün geliş yeri belli değildir, dördü Umurbey, biri Eceabat, biri ise Truva'dan getirilmiştir. Başlıklar bezeme kompozisyonlarına göre üç grupta toplanabilirler. İlk gruptaki örnekler *bandvoluten* bezemeye sahiptir. İkinci gruptaki başlıklar üzerinde şeritlerle sınırlandırılmış yüzlerde stilize bitki ve haçtan oluşan kompozisyon yer alır. Son gruptaki örneklerde tüm yüzeye yayılan akantus yaprakları veya stilize bitkiler arasındaki madalyonlarla oluşturulmuş kompozisyon görülür. Bandvolutenli üç başlık bulunur (Resim: 7-8). başlıklar yüksek kabartma tekniğiyle işlenmiştir ve kıvrılan yaprakların uç bölümlerinde matkap kullanıldığına işaret eden delikler görülebilir. Umurbey'den müzeye getirilen (Resim: 7-8) iki başlık teknik ve kompozisyon özellikleri ile orta Bizans Dönemine işaret eder. Bu başlıkların paralel örneği İznik Müzesi'nde yer alır⁴⁰ ve 11.yy.a tarihlendirilir⁴¹.

Bir diğer başlık ise (Resim: 9) bu başlıklara çok benzer bir kompozisyon gösterir. Ancak bu başlıkta köşedeki bitki motifi iki yanda üçer çanak yapraklı bir biçime sahiptir ve bu bitkinin dıştaki yaprakları başlığın iki yüzüne doğru uzanır ve orta noktada kıvrılarak diğer köşeden gelen yaprak ile birleşir. Oysa bu düzenleme diğer başlıklarda köşelere değil, başlığın yüzlerinden her biri üzerinde yer almaktadır. Köşelerde bu kompozisyonu sınırlandıran stilize bir bitki bulunur. Diğer başlıklar gibi bu başlık da 11. yy. örnekleri arasında değerlendirilebilir.

Başlıklardan ikisinde, şeritlerle sınırlandırılmış yüzlerde stilize bitki ve haçtan oluşan kompozisyon görülür (Resim: 10). Bunlardan birinde (Resim: 10) karşılıklı yüzlerden ikisinde madalyon içerisinde bir haç ve bunun iki yanında stilize yapraklar bulunur. Diğer iki yüzde ise ortadaki madalyonların yerinde bir yaprak bulunur. Bu yaprak iki yana yarım olarak yerleştirilmiş

40 M. Dennert, *Mittelbyzantinische Kapitelle, Studien zu Typologie und Chronologie*, Asia Minor Studien 25, 1997, Taf. 7, no.32. R. Kautzsch, *Kapitellstudien, Beiträge zu einer Geschichte des spätantiken Kapitells im Osten vom 4 bis ins 7. Jh.*, Studien zur spätantiken Kunstgeschichte 9, 1936, 207, taf. 42. no. 712; C. Barsanti, "İznik/Nikaia Arkeoloji Müzesi Kataloğunun Peşinde", *Tarih Boyunca İznik*, İstanbul 2004, res.36.

41 Dennert, age., 23; Barsanti, age., 276.

yapağın tam formudur. Bu gruptaki ikinci başlık daha sade bir bezemeye sahiptir. Başlığın yüzlerinde ortada büyük bir çiçek bulunur, çiçek motifi ile çerçeve arasında kalan 4 köşeye de birer yaprak yerleştirilmiştir.

Geliş yeri belli olmayan bir başlık üzerinde ise karşılıklı yüzlerde aynı düzenlemeye yer verilmiştir (Resim: 11). Ancak yüzleri sınırlandırılan bir şerit olmaksızın motifler yüzeye serbest biçimde işlenmişlerdir.

Eceabat'tan müzeye getirilen iki başlıktan birinde başlığın yüzleri düzgün biçimde işlenmiştir ancak üzerinde herhangi bir bezeme motifi bulunmaz. İkinci örnekte ise yüzlerden sadece birinde bezeme bulunur. Bezeme merkezdeki bir haç motifi ile haçın alt kolunun iki yanına yerleştirilmiş birer stilize yapraktan oluşur. Bu başlıklar bezeme özelliklerine göre 11.yy.'a tarihlendirilebilir.

Müzedeki başlıklardan birinde tüm yüzeye yayılan stilize yapraklardan oluşan kompozisyon yer alır (Resim: 12). Bu kompozisyonun arasına her yüze bir rozet yerleştirilmiştir. Troia'ya ait bu başlığın olasılıkla ikinci kullanım sırasında içi oyulmuştur. Başlık motif ve biçimlendirme özelliklerine göre 6. yy.a tarihlendirilebilir.

Çanakkale Boğazı'ndaki kıyı yerleşimleri ve boğaza açılan vadilerdeki erken Hıristiyan ve Bizans dönemi yerleşimlerinin tespit edilmesi ve yerleşim modellerinin anlaşılması amacıyla yürüttüğümüz proje çalışmalarının bir bölümünü Çanakkale Arkeoloji Müzesi'ndeki incelemelerimiz oluşturmaktadır⁴². Müzedeki çalışmalarımızın ilk aşamasını taş eserlerin tespit edilmesi ve ayrıntılı belgelenmesi oluşturmuştur. İkinci aşamada diğer küçük buluntular ve sikkeler belgelenecektir. Belgelediğimiz bu eserlerin yüzey araştırmalarında tespit ettiğimiz bilgiler ile birlikte değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu çalışma sonucunda elde edilecek bilgilerin bölgenin Erken Hıristiyan ve Bizans Dönemine ait rekonstrüksiyonuna önemli katkılar sağlayabileceği öngörülmektedir.

---

42 Bu proje Tübitak tarafından desteklenmektedir (Proje No:SOBAG104K074).

Fig.: 1

Fig.: 2

Fig.: 3

Fig.: 4

Fig.: 5

Fig.: 6

Fig.: 7

Fig.: 8

Fig.: 9

Fig.: 10

Fig.: 11

Fig.: 12

URLA VE SEFERİHİSAR İLÇELERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI 2008 YILI ÇALIŞMALARI

Yaşar ERSOY*
Elif KOPARAL

Urla ve Seferihisar İlçeleri yüzey araştırması 2008 yılı çalışmaları Doç. Dr. Yaşar E. Ersoy'un başkanlığında ve ve Kültür ve Turizm Bakanlığı adına Taylan Sümer'in temsilciliğinde gerçekleştirilmiştir¹. Saha çalışmaları Elif Koparal yönetiminde Canan Canbek, Polat Ulusoy, Volkan Demirciler, Esra Terzi, Ahmet Çinici ve Seda Eryılmaz'ın özverili çalışmaları ve Ertan İplikçi'nin değerli katılımı ile yürütülmüştür. Prof. Dr. Numan Tuna her zaman olduğu gibi, çalışma alanımıza ilişkin önemli bilgileri ve değerli tecrübeleri ile projemiz için önemli bir destektir; kendisine teşekkürü borç biliriz.

Arazi çalışmaları projenin adından da anlaşılacağı gibi başlıca iki alanda gerçekleştirilmiştir. Çalışmaların ilk aşaması İzmir İli, Urla İlçesi sınırları içinde bulunan Klazomenai antik yerleşiminin kırsal kesiminde yürütülürken (Harita: 1), ikinci çalışma alanı Seferihisar İlçesi'nde bulunan Teos antik kentinin surla çevrili merkez yerleşimi olmuştur.

Sınanmaya açık bir öneri olmakla beraber İon polislerinin merkeze bağlı ikincil yerleşimlerinin ve tarım alanlarının bulunduğu *teritoryasının* coğrafi bir birim oluşturduğu öne sürülebilir. Geniş coğrafyaları içine alan merkezleşme süreçlerinin oluştuğu Helenistik Dönem öncesinde kent-devletlerin sınırları her ne kadar politik ve ekonomik koşullara bağlı olarak değişken olsa

* Doç. Dr. Yaşar E. ERSOY, Bilkent Üniversitesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, 06800 Ankara-TÜRKİYE.

Elif KOPARAL, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Yerleşim Arkeolojisi Bölümü, 06531 Ankara-TÜRKİYE.

1 Sağladıkları izin ve desteklerden ötürü T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, TÜBİTAK ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Fonu'na teşekkür ederiz.

da doğal sınırlar çoğu zaman politik sınırın da belirleyicisidir. Dönüşen politik koşulların yanı sıra bunun bir başka önemli sebebi kuşkusuz Antik Dönem teknolojisinin doğaya müdahale etme yetisinin sınırlı olmasıdır². Bir önceki yıla ait raporumuzda belirttiğimiz gibi Klazomenai *khorasının* sınırları kaleler, tümülüsler ve kült alanlarının dağılımı, epigrafik veriler ve topografik yapı gibi farklı ölçütlerin değerlendirilmesi ile belirlenmiştir. Buna göre Klazomenai *khorası* batıda Balıklıova'dan Kırandağı'na uzanan yüksek tepeler ve akarsular ile sınırlanırken, doğu sınırı Çiftlikdağı, Değirmendağ, Pertevpaşa Dağı, Kocadağ, Sivricetepe ve Çalıtepe'den oluşur³.

Bu seneki çalışmalar kapsamında Klazomenai'nin komşusu Erythrai, Smyrna ve Teos ile olan sınır bölgelerinde yapılan araştırmalarda sınır yazıtları belgelenmiştir. Arazide belirgin büyük kayalar üzerinde bulunan bu sınır işaretlerinden ilki Tatarderesi ile Söğütderesi'nin kesiştiği yüksek tepeliktedir, ikincisi yine bundan fazla uzakta olmayan Tatarderesi mevkiindedir. Her iki sınır işareti de Klazomenai *teritoryumu* ile Erythrai *teritoryumu* arasındaki sınırı belirler. Belgelenen üçüncü sınır işareti ise Teos ile olan sınırı gösterir ve İhsaniye'nin kuzeyinde Balıklıdere mevkiinde yer alan yüksek tepelikte bulunur (Resim: 1). Bu sınır işaretlerinin dağılımı, Klazomenai *khorası* için yukarıda belirttiğimiz ölçütleri göz önünde bulundurarak önerdiğimiz sınırlar ile örtüşür (Harita 2). Sınırları saptamak için kullandığımız ölçütlerden kalelerin, tümülüslerin, kült alanlarının ve sınır yazıtlarının dağılımı Coğrafi Bilgi Sistemleri veritabanına işlenmiştir. Kaleler için CBS veritabanı kullanılarak yapılan görünürlülük analizi sonucunda kalelerin beklenenin aksine birbirini görmediği anlaşılmıştır. Bu durum *pyrgosların* haberleşme için kullanıldığı ihtimalini düşündürür. Analiz sonuçları her kalenin hâkim olduğu alanı ortaya koymuş ve ayrıca sınır savunmasına ilişkin bir öngörümüz olmasını sağlamıştır.

2 Edlund, I. E. M. *The Gods and the Place: The Location and the Function of Sanctuaries in the Countryside of Etruria and Magna Graecia (700-400 BC)*, Schrifter Utgivna Av Institutet I Rom, Acta Instituti Romani Regini Suecial, 4, XLIII, Stockholm 1987, 37; Buxton, R. G. A. "Imaginary Greek Mountains", *JHS* 112, 1992, 1-16.

3 Ersoy, Y.- E. Koparal, "Urla ve Seferihisar İlçeleri Yüzey Araştırması 2007 Yılı Çalışmaları", 26. Araştırma Sonuçları Toplantısı 3. Cilt, 26-30 Mayıs 2008 Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 73-90.

Klazomenai khorası ana karadaki *hinterland* ile birlikte kuzey denizindeki adalardan oluşur ve yaklaşık 380 km²lik bir alanı kaplar. Güney denizinde güçlü komşusu Teos hakimiyetini sürdürürken Klazomenai'nin kuzey denizinde etkin olduğu antik kaynaklar ve yazılı belgelerle de desteklenir⁴. Klazomenai'liler Kuzey denizinde yer alan Drymoussa, Marathousa, Pele ve diğer adaları hem ticarî hem de savunma amaçlı olarak etkin bir şekilde kullanmıştır (*Thukydides* 8.31.3).

2006-2008 yıllarında gerçekleştirilen arazi çalışmaları sonucunda Klazomenai *khorasında* örnekleme yöntemi ile seçilen alanlarda toplam 146 arkeolojik sit saptanmıştır. Örnekleme, topografik ve morfolojik özellikler göz önünde bulundurularak eşit bir dağılım sağlayacak şekilde ova ve düz alanlar, tepe yamaçları, makilik yüksek tepe ve kıyı alanlar olmak üzere sınıflandırılarak yapılmıştır. 100 km²lik alan taranmış ve toplam alanın %12 'sinde *intensif* yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir. Saptanan 146 sit fonksiyon ve büyüklüklerine göre tarihlendirilerek sınıflandırılmıştır. Tüm siteler CBS veritabanına işlenerek her biri için eğim-bakı-yükseklik değerleri belirlenmiş ve her bir makro arkeolojik dönem için yerleşimlerin dağılımı ve hiyerarşisi göz önünde tutularak toprak ve kaya haritaları hazırlanmıştır (Harita: 3-10). Böylelikle veriler çağdaş arkeolojik kuram çerçevesinde değerlendirilerek Klazomenai'de Erken Demir Çağı'ndan Bizans Dönemine dek uzanan süreçte kentleşme/merkezleşme sürecinin açıklanması, yerleşim düzenlerinin tanımlanması ve arazi kullanımına dair bilgi elde etmek mümkün olmuştur.

2008 yılı çalışmaları kapsamında Klazomenai sınırları içinde *intensif* yöntemle yüzey araştırması gerçekleştirilen alanlar İçmeler, Özbek, Gülbahçe, Uzunkuyu, Barbaros, Kocadere, Bozavlu, Kalabak, Yelki ve Zeytinaları bölgelerinde yer alır. İlk çalışma alanı olan İçmeler-Çarpantepe'nin güney eteklerinde yaklaşık 3 hektarlık alanda Geç Roma ve Bizans Dönemine ait olan iskân izleri tespit edilmiştir. Ev temelleri yüzeyde kısmen iyi korunmuş

4 SEG XXVIII, 1978, no: 697, 881; Ager, S.L. 1991, "A Royal Arbitration Between Klazomenai and Teos", *ZPE* 85: 87-97; SEGXXXVI, 1986, no:1040; Hermann, P. "Die Stadt Temnos in hellenistischer Zeit", *Ist.Mitt.* 29 1979, 239-271; Piejko, F. "Textual supplements to the new inscriptions concerning Temnos", *Ist.Mitt.* 36, 1986, 95-97.

durumdadır. Yüzey çoğunlukla makilikle kaplı olduğundan görünürlülük sınırlı olmakla beraber çevrede orta seyreklikte yüzey seramiği saptanmıştır. Çoğunlukla Bizans ve Roma seramiği olmakla beraber nispeten az sayıdaki MÖ 4. yüzyıl buluntusu bu alanda Klâsik Dönem iskânına da işaret eder.

Çarpantepe'nin hemen güney yamacı önünde uzanan Çiftlikovası Klazomenai sınırları içinde kalan ve potansiyeli yüksek olan tarım alanlarından biridir. Bu alan günümüzde İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü'ne ait olan arazi içinde kalır. Yüzey buluntuları Çarpantepe'nin güney yamacındaki iskân alanına dair yerleşim süreci ile örtüşür.

Gülbağçe Hamam mevkii ise adını burada bulunan bir Roma yapısından almaktadır. Roma Dönemine ait bu küçük hamam yapısı doğal bir sıcak su kaynağı üzerine inşa edilmiştir (Resim: 2). Yaklaşık 6 hektarlık alanda orta yoğunlukta Klâsik, Roma ve Bizans dönem buluntusuna rastlanmıştır.

Barbaros Ovası'nın doğu sınırından Karapınar mevkiine doğru olan bölgede yapılan çalışmalarda 2 hektarlık alanda yüzey malzemesinin dağılımı saptanmıştır. Çevredeki buluntular seyrek olmakla beraber Arkaik Dönemden Bizans Dönemine dek uzanan uzun bir sürece işaret eder.

Gülbağçe Değirmen mevkiinde kıyıda içeri doğru yaklaşık 10 hektarlık alanda kesintisiz olarak yoğun yüzey buluntusu olduğu belirlenmiştir. Bu alanda kıyının Antik Dönemde çöktüğü ve yerleşimin bir kısmının suyun altında yaklaşık 5 metre derinlikte kaldığı önceki yıllardaki çalışmalardan bilinmektedir. Çöküntünün izlendiği kıyı boyunda yaklaşık 0.50 m.lik bir kültür dolgusu açık şekilde izlenmektedir (Resim: 3). Bu mevkiide ayrıca Bizans Dönemine ait bir kilisenin temelleri ile eski bir değirmenin kalıntıları bulunur. Çevredeki yüzey buluntuları Tunç Çağından Bizans Dönemine dek uzanır.

Gülbağçe-Cinderesi mevkiinde önceki yıllarda saptadığımız poligonal duvarlı kalede intensif yüzey araştırması yapılmış ve ayrıca kalıntıların mimarî çizimleri tamamlanmış ve veriler topografik harita üzerine işlenmiştir. Volkanik kayalardan oluşan tepede topografik koşullardan yararlanıldığı, yüksek kayalıkların arasının denize bakan güney yüzde çift sıra poligonal duvarlar ile doldurulduğu, çok dik kayalık olan kuzey yüzün ise doğa

hâliyle bırakıldığı tespit edilmiştir. Bu dik alanda volkanik konglomera kayalar yer yer yontularak taş yatakları ve merdivenler oluşturulmuştur. Klazomenai *teritoryumunun* güneybatı sınırını belirleyen bu kale, Gülbahçe Körfezi'ne hâkim bir konumdadır. Bu alanda elde edilen seramikler Tunç Çağından Bizans Dönemine dek bu dik kayalığın savunma amaçlı olarak kullanıldığına işaret eder. Kalenin hemen yanında az eğimli yamaçta yaklaşık 5 hektarlık alanda seyrek yüzey buluntusu ve mimarî kalıntılar, bu alanın kale ilişkili bir garnizon olabileceğini düşündürür.

Gülbahçe Cinderesi ile birlikte Klazomenai *khorasının* diğer sınır karakollarını oluşturan Sivricetepe ve Dubatepe'de de mimarî çizimler tamamlanmıştır.

Alibey Çiftliği ise geçen yılki çalışmalarda saptanan Hacıgebeş Mezarlığı ve kale yerleşiminin batı yamaçlarında yer alır. Bu alanda Osmanlı Döneminde kervansaray olarak kullanılan binalar bulunur. Bu binaların hemen yanında büyük blok taşlardan belirli bir plan izleyen duvarlar saptanmıştır. 5 hektarlık alanda büyük blok taşlardan yapılmış duvarlar *bastion* benzeri bir yapılanmaya işaret eder (Resim: 4). Ancak yüzey buluntusu seyrek olup *diagnostik* seramik az sayıdadır.

Özbek Karapınar tepesi batı yamacında ise 6 hektarlık alanda Roma Dönemine ait olan iskân izleri saptanmıştır. Gülbahçe Körfezi'ne bakan hafif eğimli yamaç üzerinde kıyıda yer alan ev temelleri etrafında yoğun olarak Roma dönemine ait olan çatı kiremiti ve seramik buluntular ele geçmiştir. Roma Dönemi dışında az sayıda Klâsik ve Helenistik dönem buluntusu da ayrıca bu alanda belgelenmiştir. Bunların yanısıra aynı alandan elde edilen seramik cürufları yakında seramik üretimine dönük tesislerin bulunduğu bir seramik fırını olduğunu düşündürür.

Çeşmealtı ile Özbek arasında yer alan dağlık bölgede bulunan Burgaz mevkiinde ise 30 hektarlık bir alanda kesintisiz yoğun yüzey buluntusu saptanmıştır. *İntensif* yöntemle taranan alanın kuzeyinde yaklaşık 8 hektarlık bir kesimde Neolitik, Klakolitik ve Erken Tunç çağı seramiği ele geçirilmiştir. Yüksek bir kayalık ve su kaynağı yakınında bulunan alan aslında yerleşim için oldukça uygun bir konuma sahiptir. Taranan alanın geri kalan kısmında yer yoğunluk derecesi değişmekle beraber kesintisiz olarak Arkaik, Klâsik, Roma

ve Bizans dönemi buluntularına rastlanmıştır. Bu alanın Klazomenai antik kenti *teritoryumu* sınırları içinde kalan ve antik metinlerde adı geçen fakat henüz lokalizasyonu yapılmamış olan Lampsos (*Stephanos Byzantios* 410.25-411.1) ve ya Skyphia (*Stephanos Byzantio* 580.5-6) olduğunu düşünmekteyiz. Tüm alanda neredeyse hiç Hellenistik Dönem seramiği ele geçmeyişi bu süreçte bu yerleşimin *synoikismos* uygulamasına tabi olduğunu ve yerleşimde bulunanların başka bir merkeze taşındığını akla getirir.

Bozavlu mevkiinde 8 hektarlık alanda Arkaik dönemden Bizans Dönemine dek uzanan iskânı belgeleyen yüzey buluntusu saptanmıştır. Buluntu yoğunluğu bu alanda güçlü bir iskândan ziyade çiftlik evleri ve tarım alanlarının varlığına işaret eder.

Urla'nın batısında bulunan Sungurlu ve Kekliktepe, yoğun olarak modern yapılanmanın olduğu bir bölgedir. Dolayısıyla bu alanda yürütülen çalışmalardan elde edilen veriler Antik Dönemdeki durumunu tam olarak yansıtmamakla beraber bu bölgedeki iskân sürecini kronolojik açıdan tanımlamak için yeterlidir. Buluntular yoğun olarak Bizans ve Roma Dönemine ait olmakla beraber az sayıda Arkaik ve Klâsik Dönem buluntusu ele geçirilmiştir ve yaklaşık 5 hektarlık bir alanda yüzey buluntusu dağılımı saptanmıştır.

Klazomenai'nın doğusunda Zeytinalanı ve Kalabak mevkiinde Arkaik Dönemden Bizans dönemine dek uzanan bir iskân sürecini belgeleyen yüzey buluntuları 9 hektarlık bir alanda saptanmıştır.

Uzunkuyu - Zeytinler Köyünün batısında kalan Gümüşlüktepe üzerinde ise 3 hektarlık alanda Geç Roma - Bizans dönemine ait olan iskân izlerine rastlanmıştır. Çevrede 10x15 m.lik temel duvarları belgelenmiştir. Buradaki yüzey buluntuları yoğunluklu olarak Geç Roma - Bizans dönemine ait olmakla beraber az sayıda da hem Klâsik ve hem de Arkaik Dönem buluntuları da ele geçirilmiştir.

Uzunkuyu'nun güneyinde bulunan Köytepe zirvesinde ise yüzeyden izlendiği kadarı ile 15x13 m.lik ölçülerinde 0.50 m. genişliğindeki duvarlardan oluşan bir mekan belgelenmiştir. Tepenin zirve ve yamaçlarında yer yer duvar izleri ve teras duvarları da saptanmıştır. Orta yoğunluktaki yüzey buluntusu intensif yöntemle toplanmış olup elde edilen veriler Arkaik, Klâsik, Roma ve Bizans dönemlerine aittir.

2006 yılı çalışmalarında belgelenen ve Söğüt mevkiinde bulunan kült mağarası ise bu seneki çalışmalar kapsamında tekrar ziyaret edilmiştir. 2006'dan bu yana bu bölge orman işçilerinin geçici iskân alanı haline dönüşmüştür. Bu durum göz önüne alınarak veriler fotoğraflanmış, mimarî çizimleri yapılmış ve çevredeki küçük buluntular derlenmiştir. Ayrıca Söğüt kült mağarasından güneybatı yönüne doğru ilerlenerek Kokar koyuna kadar olan alan da taranmıştır. Kült mağarasının yakınında bulunan ve bugün Söğütköy olarak bilinen Osmanlı yerleşiminde 200 m. çapında alanda Roma Dönemine ait buluntular belgelenmiştir. Çevredeki yüzey seramiğinin yanı sıra zeytinyağı ve şarap üretimine ait buluntular ve duvar kalıntıları, bu alanda bir Roma yerleşimine işaret eder. Buradan sonra Kokar'a kadar olan vadilik alanda ise Belen, Kopana, Küçükçukur, Taşçukuru, Gönemise, Manastır ve Kızılağaç mevkilerinde genişlikleri 2 ile 4 hektar arasında değişen Bizans ve Roma yerleşimleri saptanmıştır. Köylerin hepsinde küçük bir şapel yapısının yanı sıra konutlara ait ev temellerine rastlanmıştır. Yerleşimlerin tümünde zeytinyağı ve şarap üretimine ait taştan oyulmuş pres ve ağırlık taşlarına rastlanmıştır (Resim: 5). Bu yerleşimlerde yüzey, yoğun olarak konutlara ait yapı taşları ile kaplıdır. Dolayısıyla Roma Dönemi öncesine ait iskân süreçlerinin temsiliyetinin oldukça az olması beklenir. Nitekim çevrede daha erken dönemlere ait olan iskânın varlığını kanıtlayabileceğimiz *diagnostik* seramikler de ele geçirilmemiştir. Söz konusu yerleşimlerin kuzey-güney doğrultusunda Kokar'a dek uzandığı bu vadi, Klazomenai ile Erythrai arasındaki doğal sınırı oluşturmaktadır.

Klazomenai'nin Smyrna ile olan sınırında bulunan Sivricetepe ile Tınaztepe arasında kalan Ovacık'ta yaklaşık 8 hektarlık alanda ise Roma Dönemi seramiklerine ve çatı kiremitlerine rastlanmıştır.

Özbek'te bulunan Yuvaca mevkiinde yaklaşık 8 hektarlık alanda ise yoğun yüzey seramiği belgelenmiştir. Bu alandaki yüzey buluntuları Bizans ve Roma Döneminin yanı sıra Arkaik ve Klâsik dönem iskânına da işaret eder. Yerleşim alanının hemen güneyinde yamaçlarda yerleşimin nekropolünü oluşturan alanda ise yüzeyde dağınık hâlde lâhit ve *pithos* parçalarına rastlanmıştır. Kenan Koç Fidanlığı olarak adlandırılan fidanlığın güneyindeki tepenin yamaçları ise zirveye dek taranmış ve zirveye yakın kısımda kaçak

kazı çukurları tespit edilmiştir. Kazı çukurları çevresinde yine lâhit ve *pithos* parçalarına rastlanmıştır (Resim: 6). Bu buluntular nekropol alanının buraya dek uzandığını gösterir.

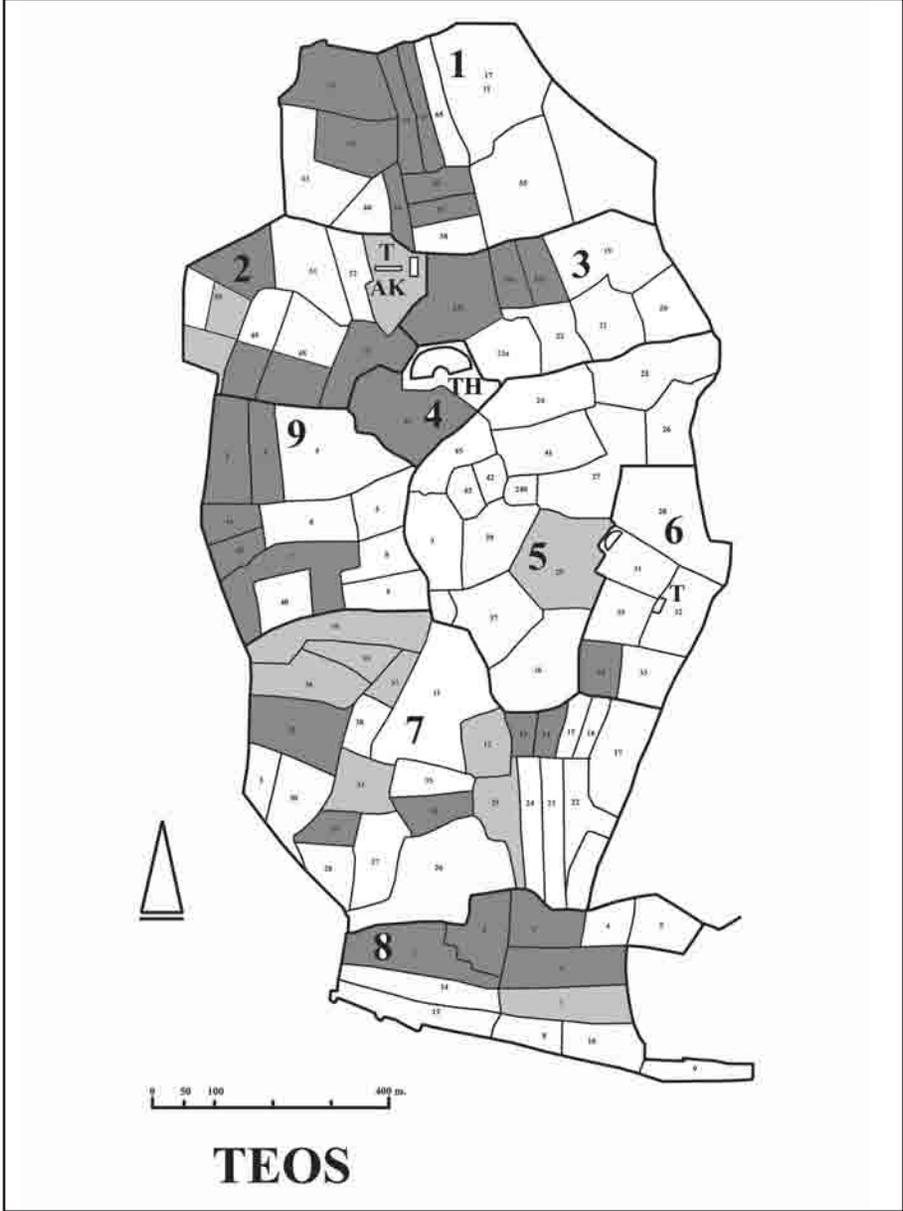
Çeşmealtı Kocadere mevkiinde yer alan iki tümülüs önceki yıllardan da bilinmektedir (Resim: 7). 37 metre aralıkla yerleştirilmiş olan tümülüslerden ilki yaklaşık 45 m. çapında olup 8 m. yüksekliktedir. Diğeri ise 36 m. çapa ve 10 m. yüksekliğe sahiptir. Her ikisi de *krepis* duvarına sahip olup yığma taş tekniğiyle inşa edilmiştir. Her iki örneğin de yapım tekniğine bağlı olarak Arkaik Döneme ait oldukları öne sürülebilir. Ne yazık ki bu iki tümülüs de kaçak kazıcılar tarafından tahrip edilmiş durumdadır.

“Andız Tümülüsü” olarak adlandırdığımız bir diğeri tümülüs de eski Urla-İzmir yolu üzerinde otoban girişine yakın bölgede yer alıp 46 m. Çapa ve 7 m. yüksekliğe sahiptir. Bu örneğin çevresinde Bizans, Roma ve Arkaik Dönem buluntularına rastlanmıştır. İyi durumda korunan bu tümülüs de yapım tekniğinden hareket ile Arkaik döneme tarihlendirmelidir.

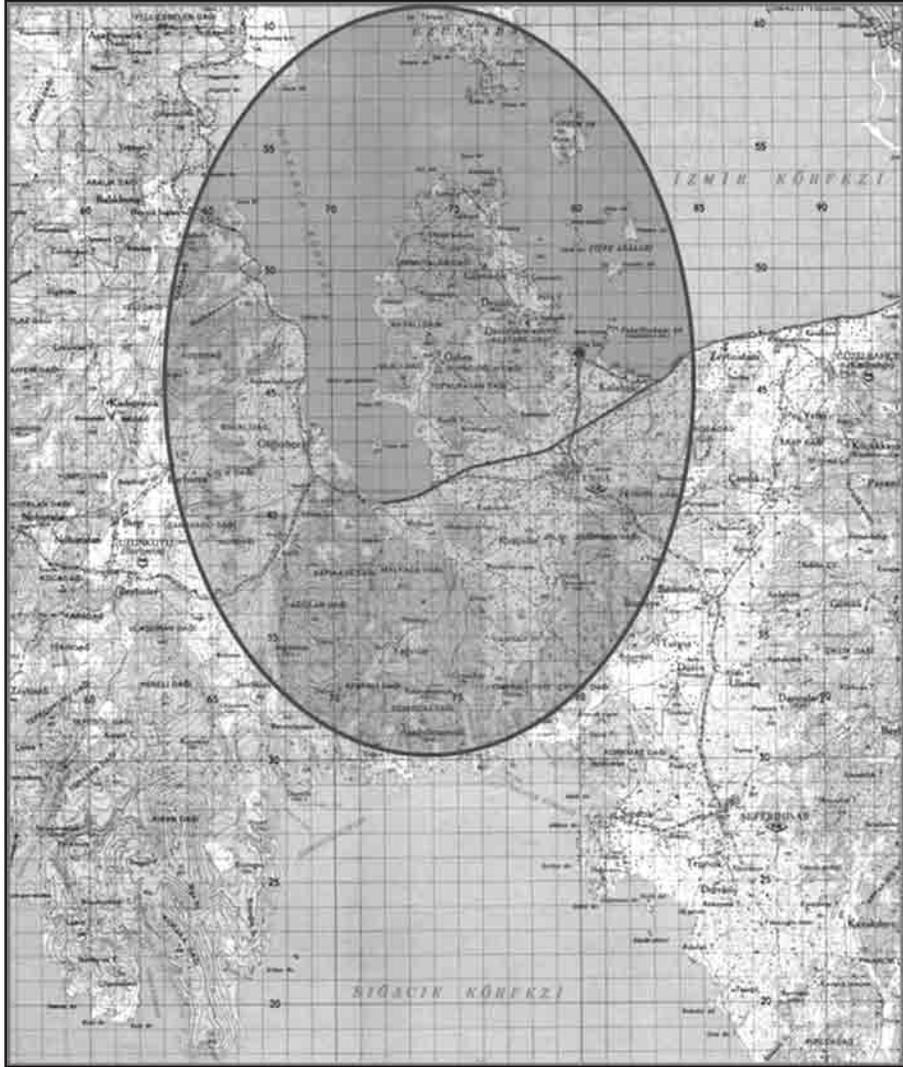
Urla ve Seferihisar İlçeleri yüzey araştırması 2008 yılı çalışmalarının ikinci çalışma alanı, Seferihisar’da bulunan Teos antik kentinin surla çevrili merkez yerleşimi olmuştur. Teos’ta 2008 yılı çalışmaları kapsamında ilk olarak *Gymnasion* binasının planı çizilmiştir. 2006 yılından bu yana kentin sur içi yerleşiminde yürütülen intensif yüzey araştırması büyük ölçüde tamamlanmıştır. Görünürlüğü çok kısıtlı olduğu alanlar dışında sur içinde kalan tüm parseller örnekleme yapılmaksızın tümüyle taranmıştır. Çalışmanın amacı 1993-1996 yıllarında ODTÜ TAÇDAM tarafından TÜBİTAK ve Kültür Bakanlığı’nın desteği ile gerçekleştirilen arkeolojik yüzey araştırmaları kapsamında yapılan arkeo-jeofizik çalışma sonuçları ile bütünlük bir değerlendirme yaparak Helenistik Dönem öncesi iskânın lokalizasyonunu gerçekleştirmektir. 2008 yılı çalışmalarında mülkiyet sınırlarının gösterildiği harita ve topografik harita karşılaştırılarak veri toplama birimleri oluşturulmuştur. Yüzeyden toplanan malzemeler mülkiyet sınırlarının ada kod ve parsel No.suna göre kodlanmıştır. Her veri toplama biriminde 10x10 m.lik alanda yüzey buluntusu sayılarak yüzey malzemesinin yoğunluğuna ilişkin bir derecelendirme yapılmıştır. Daha sonra yüzeyde bulunan tüm diagnostik malzeme toplanmıştır.

Arkeo-jeofizik çalışma sonuçlarına göre derin dolgu tabakaları özellikle Akropolün bulunduğu Kocakır tepesi ile Agora ve Theatron arasındaki yamaç ve düzlüklerde yer almaktadır. Yüzey araştırmasına göre, yüzey buluntusunun en yoğun olduğu alanlar planda 3 No.lu ada olarak adlandırılan Akropol tepesinin kuzeydoğu yönündeki parseller, 9 No.lu ada olarak adlandırılan alanda batı yönünde sur duvarına yaslanan parseller, 6 ve 7 No.lu ada olarak adlandırılan alanlarda Agora ve Theatronun güneyinde bulunan parseller ve 8 No.lu ada olarak adlandırılan antik liman çevresidir. Helenistik Dönem öncesi iskânın belirlenmesi için yüzey buluntuları şimdilik Geometrik Dönem, Arkaik Dönem ve Klâsik Dönem olmak üzere üç makro arkeolojik dönem bazında gruplanmıştır. Her makro dönem içinde evrelerin belirlenmesine yönelik malzeme değerlendirilmesi sürdürülmektedir. Geometrik dönem buluntularının temsiliyeti Arkaik ve Klâsik döneme kıyasla çok daha az olmakla beraber Geometrik iskân alanlarının Akropol tepesinin kuzeydoğusu, batıda 9 No.lu parselde sur duvarına dayanan alanda ve 7 No.lu adada antik limana yakın kısımda olduğunu ortaya koymuştur. Arkaik Dönem buluntuları oran olarak pek çok olanda Klâsik Dönem buluntularından fazladır. Yüzey buluntusunun çok yoğun olduğu alanların hemen hepsinde Arkaik Dönem temsil edilmektedir. Ancak yüzey buluntusunun seyrek olduğu alanlarda da Arkaik dönem buluntularının oranı azımsanamayacak kadar yüksektir. Arkaik Döneme ait yüzey buluntularının dağılımına göre Arkaik Dönem iskân alanı yukarıda Geometrik Dönem için belirttiğimiz kısımlarda daha geniş alanlarda izlenmekte buna ek olarak antik liman çevresinde çok yoğun olarak temsil edilmektedir. Klâsik Dönem buluntularının temsiliyeti sayıca Arkaik Dönem buluntuları ile hemen hemen aynı oranda olup birkaç istisna parsel dışında aynı alanlardadır. (Plan: 1)

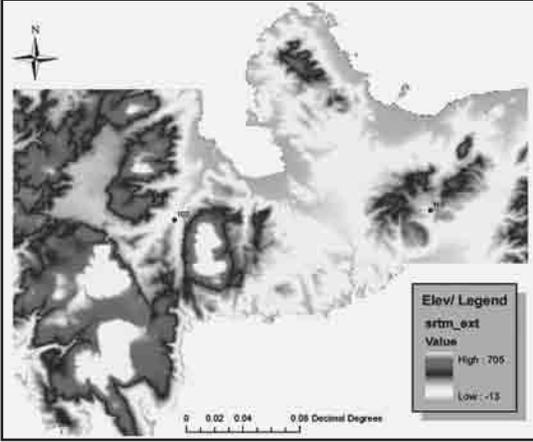
Bu yıl ayrıca Seferihisar Kaymakamlığı'nın talebi üzerine Teos arkeolojik sit alanı ve çevresinin bütünlük - sürdürülebilir korunması üzerine tarafımızdan bir rapor hazırlanmıştır. Antik kent peyzajı ile birlikte korunagelmüş az sayıda kültürel değerlerden biri olan Teos için bir gezi parkuru rotası belirlenmiş, bu kapsamda tanıtım panoları hazırlanmış ve kaymakamlığa teslim edilmiştir. Gezi parkuru rotasının belirlenmesi kapsamında antik sitin doğal ve arkeolojik peyzaj bütünlüğünün kavranması göz önünde tutulmuş ve gerçekleştirilebilmesi için gerekli kamulaştırma süreçlerine ilişkin bir değerlendirme raporu hazırlanmıştır.

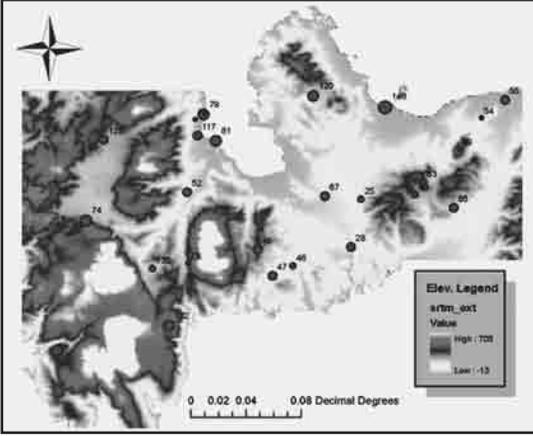
Plan 1: Teos sur içi yerleşimde Helenistik Dönem öncesi buluntuların yoğun olarak geçtiği parseller. Koyu renkli olarak işaretlenen parseller Arkaik ve Klâsik Dönem buluntularının çok yoğun olduğu alanlar iken, açık renkli alanlarda sayıca az olmakla birlikte bulunmaktadır

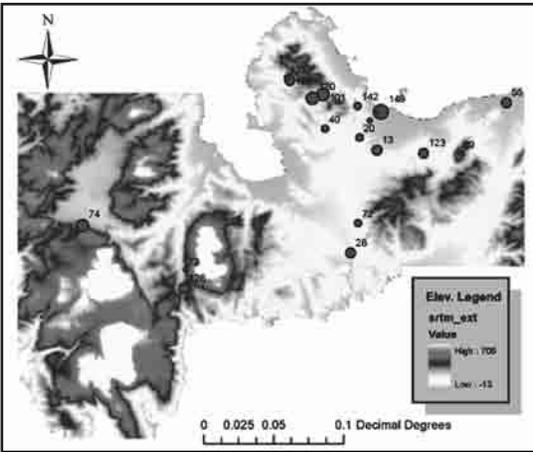
Harita 1: Klazomenai khorası yüzey araştırması alanı

Harita 2: Klazomenai khorası'nın sınırlarını belirleyen sınır işaretlerinin yükseklik haritası üzerinde görünümü

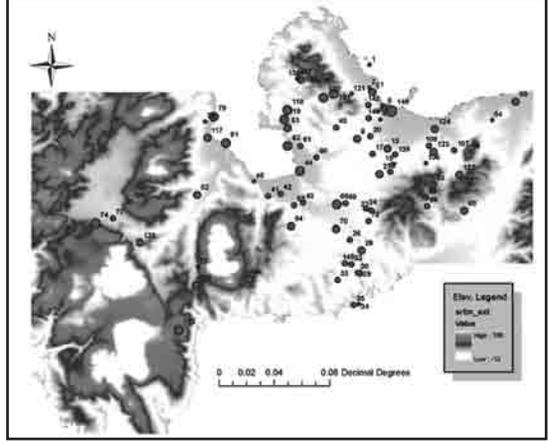

Harita 3: Klazomenai khorası sınırları içinde kalan prehistorik yerleşimlerin yüksek haritası üzerinde dağılımı

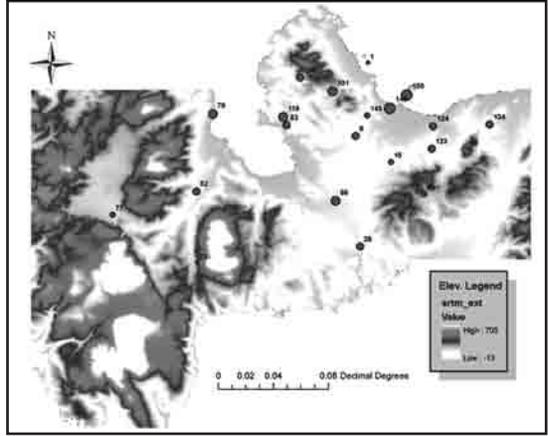

Harita 4: Klazomenai khorası sınırları içinde kalan Geometrik Dönem yerleşimlerinin yükseklik haritası üzerinde dağılımı

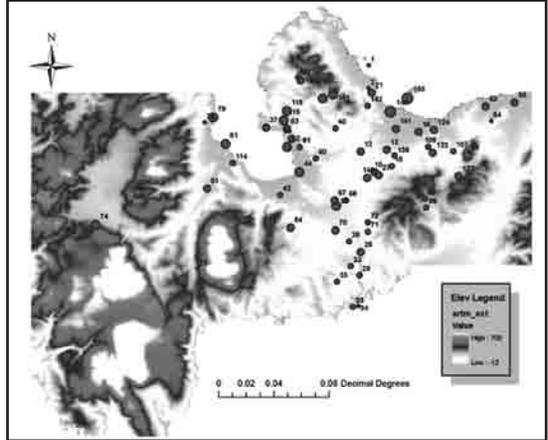
Harita 5: Klazomenai khorası sınırları içinde kalan Arkaik Dönem yerleşimlerinin yükseklik haritası üzerinde dağılımı

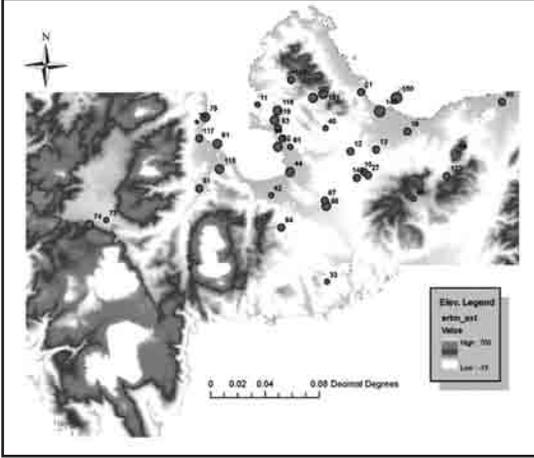

Harita 6: Klazomenai khorası sınırları içinde kalan M.Ö. 5. yüzyıl yerleşimlerinin yükseklik haritası üzerinde dağılımı

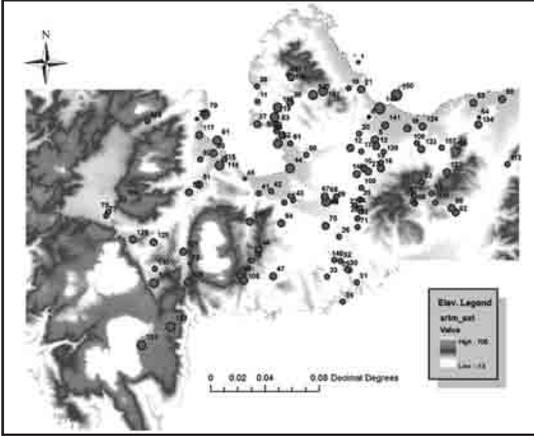

Harita 7: Klazomenai khorası sınırları içinde kalan Klâsik Dönem yerleşimlerinin yükseklik haritası üzerinde dağılımı

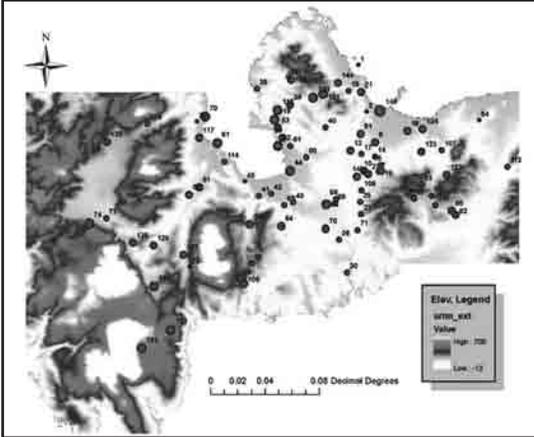

Harita 8: Klazomenai khorası sınırları içinde kalan Hellenistik Dönem yerleşimlerinin yükseklik haritası üzerinde dağılımı

Harita 9: Klazomenai khorası sınırları içinde kalan Klâsik Dönem yerleşimlerinin yükseklik haritası üzerinde dağılımı

Harita 10: Klazomenai khorası sınırları içinde kalan Bizans Dönemi yerleşimlerinin yükseklik haritası üzerinde dağılımı

Resim 1: Klazomenai khorasının sınırlarını belirleyen yüksek kayalara oyulmuş sınır işaretleri

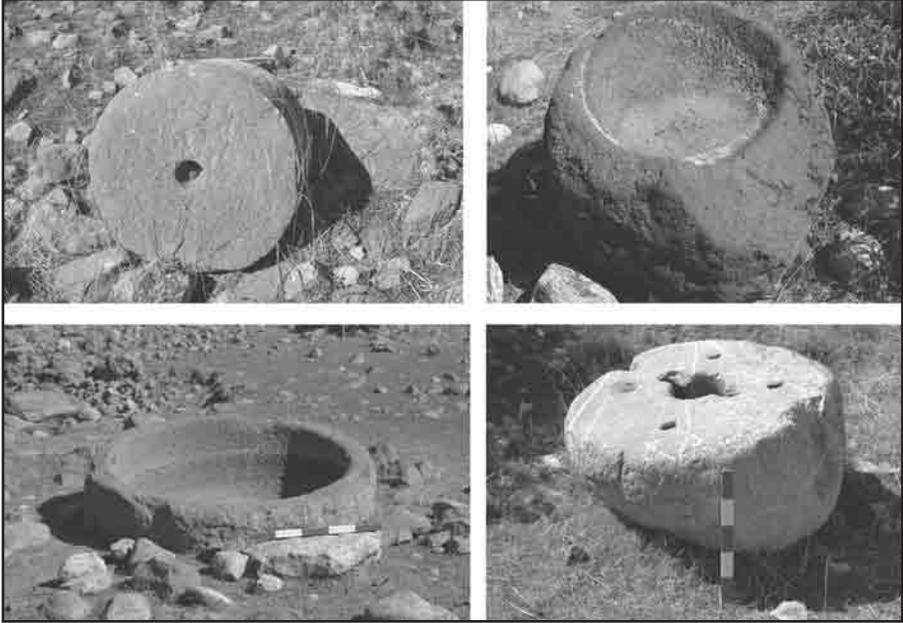
Resim 2: Gülbahçe Hamam mevkiinde bulunan Geç Roma-Bizans Dönemine ait hamam yapısı

Resim 3: Gülbahçe değirmen mevkiinde çöküntünün izlendiği kıyı boyunca görülen kültür dolgusu

Resim 4: Alibey Çiftliği'nde *bastion* benzeri bir yapılanmaya işaret eden mimarî buluntuların görünümü

Resim 5: Söğüt mevkiinden Kocak'a dek uzanan vadide bulunan yerleşimlerde ele geçirilen zeytinyağı üretimine ait buluntulardan örnekler

BYZANTINISCHE SIEDLUNGEN IN DER SÜDLICHEN TROAS: KAMPAGNE 2008

Beate BÖHLENDORF-ARSLAN*

Özet

*EZİNE, BAYRAMIÇ VE AYVACIK İLÇELERİNDE BİZANS DÖNEM
YERLEŞMELERİ 2008 YÜZEY ARAŞTIRMASI*

Troas Bölgesi'ndeki Bizans yerleşmeleri kapsamında Ezine, Bayramiç ve Ayvacık İlçeleri'nde yüzey araştırmasında gerçekleştirilmiştir. 2008 yıl çalışmalarında Ekim ayında Ezine ve çevresi ile, Assos'un batısındaki kıyılar ağırlıklı olarak incelenmiştir. Ezine İlçesine bağlı Güllüce, Pazarköy, Balıklıköy, Kızılköy, Çetmi ve Yenioba, Ayvacık İlçesi'ndeki Keçikaya, Korubaşı, Balabanlı, Bademli ve Tuzla'da araştırmalar yapılmıştır. Ziyaret edilen bu yerleşmelerde Geç Antik – Bizans Çağlarına ait önemli bulgular elde edilmiştir. Söz konusu yerleşmelerin bir çoğunun ilk olarak tarafımızdan keşfedilmiştir.

Die Oberflächenbegehungen des Projekts „Byzantinische Siedlungen in der Troas“ werden in den Landkreisen Ezine, Bayramiç und Ayvacık durchgeführt. Ziel des Surveys ist die Lokalisierung von byzantinischen Siedlungen, Dörfern und Städten, sowie Produktionsstätten in der Troas. Nach den ersten beiden Kampagnen (2006 und 2007) legten wir bei unserem Survey im Oktober 2008 den Schwerpunkt auf die Umgebung von Ezine und den Küstenabschnitt westlich von Assos¹.

* Dr. Beate BÖHLENDORF-ARSLAN, Albert-Ludwigs-Universität Freiburg, Archäologische Wissenschaften, Christliche Archäologie und Byzantinische Kunstgeschichte, D-79085 Freiburg. beateboehendorf@yahoo.de.

1 Der Survey fand ohne Unterbrechungen vom 3. bis 16. Oktober 2008 statt. Teilnehmer waren Aykan Özener (Kunsthochschule Ç.O.M.Ü., Abt. Fotografie) und Masterstudenten der Archäologie aus der Çanakkale Onsekiz Mart Üniveritesi (Nilden Ergün, Kudret Sezgin

Landkreis Ezine

Im Gebiet von Ezine wurde in der Kampagne 2008 die Umgebung von sechs Dörfern (Güllüce, Pazarköy, Balıklıköy, Kızılköy, Çetmi und Yenioba) begangen (Abb. 1).

Güllüce

An der Straße von Ezine nach Güllüce wurde das so genannte Hamam, eine byzantinische Ruine nördlich der modernen Brücke aufgesucht (Abb. 1, nach dem alten Namen von Güllüce – Mormat M1 genannt)². Bei der erneuten Begehung³ wurde im Nordosten des Gebäudes eine regelmäßig viereckig abgestochene Sondage festgestellt, die im Rahmen von Raubgrabungen angelegt wurde. Die Raubgrube deckte exakt die nordöstliche Ecke des Gebäudes auf, wodurch wir nun einen vollständigen Gebäudeplan zeichnen konnten. Auch der einzige 2006 schon freigelegte Raum im Westen der Anlage war von den Raubgräbern „gesäubert“ worden. In diesem Raum konnten drei in der Wand verbaute Tonröhren verzeichnet werden. Das kleine Zimmer wird zum angrenzenden Raum durch drei offene Bögen geöffnet, der mittlere ist etwas größer als die anderen beiden. Die *in situ* erhaltenen beiden Säulen in den Ecken tragen offensichtlich den Boden. Es handelt sich also wohl um einen beheizbaren Raum, der vom Nachbarräum aus durch die drei Öffnungen geheizt werden konnte. In Folgearbeiten soll noch geklärt werden,

---

und Emrah Kahraman). Regierungsvertreterin war Zerrin Akdoğan vom Kultusministerium in Ankara, der ich für ihre große Hilfe und unermüdliche Bereitschaft herzlich danken möchte. Das Survey-Projekt erhielt tatkräftige Unterstützung durch die Gerda Henkel Stiftung, durch das Kültür ve Turizm Bakanlığı (DÖSSİM) sowie durch die Ausgrabung Assos, denen auf das Herzlichste gedankt werden soll. Dank schulden wir auch der hilfsbereiten Bevölkerung der Dörfer um Ezine und der Südküste der Troas.

2 Cook spricht von „...some relics of a rubbish and mortar building“ ohne es mit einem byzantinischen Bau in Verbindung zu bringen: Cook 1973, 276.

3 Böhlendorf-Arslan, im Druck; Böhlendorf-Arslan – Koçyiğit 2008, 96.

ob es Parallelen zu kleinen Bädern oder beheizbaren Landsitzen geben kann, um die Funktion des Gebäudes zu klären. Die dekorativen Ziegelbänder im Mauerwerk und die in unmittelbarer Umgebung aufgelesene Keramik weisen auf eine Entstehung und Nutzung des Komplexes im 13. Jahrhundert n. Chr. hin.

Mit Hilfe eines Einwohners des Dorfes Güllüce haben wir die Flur der zu diesem Gebäude und des Brückenpfeilers gehörenden byzantinischen Siedlung abgeschritten und konnten anhand der Keramikstreueung, an die Feldränder geräumte Hausteine und Sarkophagdeckel die Grenzen einer recht ausgedehnten Siedlung festmachen, die sich in einem Rechteck am Skamanderufer entlang über die heutige Straße hinaus erstreckt. Die Grenzen wurden mittels GPS eingemessen. Interessant ist, dass im Satellitenbild mehrere Strukturen sichtbar sind, innerhalb derer die Keramikdichte stark zunimmt. Hier scheinen im Acker noch Gebäude zu liegen. Aus diesen Äckern wurden in der Vergangenheit viele Fundstücke geborgen, von denen heute teilweise die Steinplastik (Kapitelle, Säulen, Blocksteine) noch im Dorf Güllüce (Abb. 2) aufbewahrt wird⁴. Die Lesefunde weisen auf eine spätbyzantinische Siedlung hin (Abb. 3).

Nördlich der Fundstelle Mormat 1 befindet sich der Hügel Çinali Tepe, dessen Abhänge vor einigen Jahren terrassiert wurden. Bei der Terrassierung kamen zahlreiche Bestattungen und Pithoi zutage, die zeigen, dass der Hügel als nahe gelegener Bestattungsort (vielleicht des byzantinischen Dorfes?) genutzt wurde.

Etwa 250 m. nördlich liegt ein weiterer Fundplatz, der heute Kilisebayır genannt wird⁵. Auf dem Hügel finden sich einige in *opus caementitium*-Technik errichtete Mauern, die sich zu keinem Gebäude mehr zuordnen lassen. Im Zentrum befindet sich eine große Raubgrube, in deren Bereich eine geringe Anzahl glasierter byzantinischer Keramik gefunden wurde, die in das 13. Jahrhundert n. Chr. datiert.

---

4 Einige der zuvor schon von anderen erwähnten Bauteile und Inschriften sind verschollen: Riel 1997, 131 Nr. 121; Cook 1973, 277.

5 Auch kurz bei Cook erwähnt: Cook 1973, 276-277.

Weiterhin wurde die Fundstelle Mormat 2 südlich von Güllüce besucht (Abb. 1, M2), die 2006 schon einmal begangen wurde⁶. Bei unserem erneuten Besuch wurde anhand der Streuung der Keramik im Feld die gesamte Ausdehnung der Siedlung mit Hilfe von GPS eingemessen. Bei der früheren Begehung 2006 wurde auf einer Terrasse unterhalb eines alten osmanischen Friedhofs eine Raubgrube festgestellt, bei der eine Apsis freigelegt wurde. 2008 zeigte sich fast das gesamte Kircheninnere durch weitere Raubgruben gestört (Abb. 4). Durch die nun frei liegenden Naosmauern konnte ein Gesamtplan der Kirche erstellt werden. Im Abraum der Raublöcher der Kirche wurde frühbyzantinische Keramik aufgelesen, die das Gebäude in das 5. oder 6. Jh. n. Chr. datiert. Die Keramik aus den umliegenden Feldern zeigt eine allgemeine Besiedlung des Ortes von der römischen bis frühbyzantinischen Zeit auf. Der osmanische Friedhof im angrenzenden Waldstück oberhalb der Terrasse verwendete das offensichtlich an Ort und Stelle vorhandene Baumaterial als Grabeinfassung bzw. Grabstein. Wir haben 2006 alle spätantiken und byzantinischen Architekturfragmente dokumentiert. Bei der erneuten Begehung 2008 waren einige der Stücke nicht mehr auffindbar, andere lagen zerbrochen auf der Erde. Die künstlich aufgeschüttete Anhöhe an der Nordostecke des Areals war durch eine Raubgrube massiv gestört, eine durch die Raubtätigkeiten ans Tageslicht gekommene Apsis aus *opus caementitium* wurde teilweise mutwillig zerschmettert. Die Apsis ist nach Osten ausgerichtet und könnte daher Teil des Chorraums einer Kirche sein. Eine eindeutige Zuweisung ist aber nur durch weitere Untersuchungen möglich. Aus diesem Gebiet stammen nach Aussage des Ortsvorstehers einige der heute in älteren Häusern von Güllüce verbauten Spolien (römischer Architrav, Friese, Doppelsäulen, Kapitelle, Blocksteine).

---

6 Böhendorf-Arslan, im Druck; Böhendorf-Arslan – Koçyiğit 2008, 96-98.

Pazarköy

Auf dem Gelände des alten Konak des Hacı Paşa Çiftliği südlich von Pazarköy (Abb. 1) sind zahlreiche antike und byzantinische Überreste zu finden (Abb. 5), wie Säulen, Kapitelle, mehrere vollständig erhaltene mannsgroße Pithoi, die nach Aussagen der Arbeiter aus dem nahe gelegenen Feld namens Çakılar stammen⁷. Ein Überraschungsfund war der Inschriftenblock (Abb. 6) einer Weiheinschrift mit der Erwähnung der Restaurierung einer Kirche, der nach Überprüfung eigentlich aus der Fundstelle nahe der Brücke von Güllüce, Mormat 1, stammt. Der Block war Anfang des 20. Jahrhundert noch in Güllüce aufgestellt gewesen und galt in den 1970er Jahren als verschollen⁸.

Der Acker Çakılar (auch Derekenarı), aus dem die Pithoi des Hacı Paşa Çiftliği stammen, befindet sich etwa 300 m. nördlich an der alten Straße, die früher von Ezine bis Yenice führte und die vielleicht diese Siedlung mit den beiden westlich gelegenen Städten Mormat 1 und 2 verband. Auf der Oberfläche des Feldes finden sich zahlreiche glasierte Keramikscherben, Glasarmringe, Eisenschlacke und Ziegel aus dem 11. bis 14. Jahrhundert n. Chr. Wie uns ein Arbeiter erzählte, wurden im Jahre 2007 bei der Anlage eines Erdgas-Kanals durch das Feld Grundmauern von Gebäuden freigelegt.

Nördlich des Dorfes Pazarköy befindet sich in einem Gebüsch eine Zisterne, deren Bauweise aus Stein und Ziegel eine wohl byzantinische oder osmanische Entstehung nahe legt⁹. In der Umgebung konnten einige spätbyzantinische Keramikscherben aufgelesen werden. Andere Hinweise auf eine Siedlung wurden nicht entdeckt.

In der Flur Hacı Yeri auf einem Berg nordöstlich von Pazarköy wurden bei einem kleinen Hirtenhäuschen zwei behauene Marmorblöcke, darunter ein profilierter Stylobatblock, gefunden.

---

7 Der von Cook erwähnte, aber von ihm nicht besuchte Ort nahe des Konaks könnte mit dieser Fundstelle übereinstimmen: Cook 1973, 278.

8 Frisch 1979, 187-188 Taf. 9b; Ricl 1997, 165 Nr. 183.

9 Erwähnung schon bei Cook 1973, 278.

Balıklı

Am nördlichen Ortseingang von Balıklı (Abb. 1) befindet sich in einem westlich an die Straße angrenzenden Feld eine in *opus caementitium*-Technik erbaute Zisterne¹⁰. Anhand der Keramikstreuung kann man bei diesem Fundplatz auf eine kleine Siedlung schließen, die von der römischen bis frühbyzantinischen und dann wieder in der frühosmanischen Zeit besiedelt wurde.

Kızılköy (Ezine)

Im Bereich des Dorfes Kızılköy befinden sich mehrere Fundstellen. Die beiden nördlich nebeneinander liegenden Anhöhen Yılanlıtepe und Kostaktepe wurden 2007 schon begangen¹¹. Bei der erneuten Begehung stellten wir eine Raubgrabung westlich des oberen Plateaus auf dem Kostaktepe fest.

Am westlichen Dorfrand von Kızılköy befindet sich auf einer Anhöhe oberhalb des Dorfes ein altes osmanisches Grab, das teilweise aus Spolien (zwei Säulen) errichtet wurde. Im Feld oberhalb des Grabes ist eine dichte Konzentration von Ziegeln und Keramik zu verzeichnen, deren Ausdehnung mittels GPS eingemessen wurde. Nach der Keramik scheint an dieser Stelle von der spätromischen bis frühosmanischen Zeit eine Siedlung gewesen sein, wobei deutlich spätantik/frühbyzantinische und spätbyzantinische Funde überwiegen.

Im Dorf Kızılköy wurden zahlreiche antike und byzantinische Architekturfragmente gefunden. Der Aufbahrungsstein vor der neu gebauten Moschee besteht aus zwei Kapitellen und einem Sarkophagdeckel. Im Garten der Moschee stehen mehrere Säulen und ein Block mit Eierstab. In der Umfassungsmauer der Moschee und einigen umliegenden Häusern sind mehrere verbaute Architekturfragmente teilweise mit floraler Dekoration,

---

10 Cook 1973, 278.

11 Böhlendorf-Arslan 2009, 315-316.

Profil oder Einritzungen zu erkennen. Vor dem Dorfbrunnen wurde ein Fragment einer gebogenen Ambongeländerplatte aus Marmor gefunden. Die Schauseite des Stückes zeigt einen dreiprofiligen Rahmen, der ein Kreuz einrahmt, von dem noch eine Haste mit verbreitenden Enden erhalten ist (Abb. 7). Der Brunnen selbst besteht teilweise aus byzantinischen Spolien, wie der gebogene Abschlussstein, der auf der Brunneninnenseite ein Relief aus Ranken und einem vierfüßigen Tier zeigt (Abb. 8). Die gebogene Ambonplatte wurde nach der Dokumentation dem Muhtar von Kızılköy, Metin Mercan, zur Aufbewahrung im Muhtalik überreicht.

Vor dem Brunnen Ovaceşmesi nordwestlich des Dorfes lag in der Erde eingetieft ein Steinblock mit einer lateinischen Inschrift¹². Wie wir später erfahren haben, wurde die Inschrift nach unserem Besuch vom Dorfvorsteher von Kızılköy ausgegraben, damit sie im Muhtarlık vor Vandalismus geschützt werden kann.

In der Nähe des Flusses Skamander an der Straße Ezine nach Bayramiç liegt ein weiterer zu Kızılköy gehörender Siedlungsplatz. In einem Feld konnten mehrere behauene (Marmor-)Steinblöcke, viele Ziegelfragmente und Keramik festgestellt werden, die diesen Fundplatz in die frühbyzantinische Zeit datieren. Diese Siedlung liegt in Sichtweite des Hacı Paşa Çiftliği, auf der anderen Seite des Flusses.

Etwa 300 m. südwestlich des Feldes liegt die Fundstelle Demircitepe, die im Volksmund auch Kilise genannt wird¹³. In einem ca. 50 Hektar großen Gebiet ist auf der Oberfläche reichlich Keramik, Ziegel, Glas und Eisenschlacke zu finden. Die Keramikstreuung wurde mit Hilfe des GPS vermessen. Im Südwesten des Geländes befindet sich eine Terrasse, auf der noch einige Ziegel/Stein-Mauern *in situ* erhalten sind. Auf der Terrasse liegen einige behauene Steinblöcke, teilweise mit Profil. Östlich der Terrasse erstreckt sich ein ebenes Feld mit mehreren Raubgruben, die offensichtlich teilweise frisch ausgehoben wurden. Nach den im Gebiet Demircitepe aufgelesenen Keramikfragmenten wurde die Siedlung vom 4. bis in das 13. Jahrhundert n. Chr. besiedelt.

---

12 Riel 1997, 90 Nr. 59.

13 Der Platz könnte mit der von Cook erwähnten Kirche zusammen hängen: Cook 1973, 314-315.

Südöstlich von Kızılköy liegt oberhalb der Straße zu Çetmi auf einem Höhenrücken in der Flur Samanlık eine weitere spätantike bis frühosmanische Siedlung (Abb. 9). Dieser Platz wurde durch Wiederaufforstungsarbeiten stark umgepflügt. Auf der Oberfläche und in den Ackerfurchen finden sich viele behauene Blocksteine, Ziegel, große Pithosfragmente und zahlreiche Keramikscherben, die überwiegend in das 4. bis 15. Jahrhundert n. Chr. datieren. Profilierte Marmorbruchstücke zeigen, dass es in dieser Siedlung qualitätvolle Gebäude gegeben haben muss. Der Fundort zieht sich bis zum halben Abhang hinab, wo auf einer weiteren Terrasse ebenfalls Steine, Ziegel und Keramik zu finden sind.

Etwa 700 m. unterhalb der zweiten Terrasse befindet sich auf einem über der Ebene aufragenden flachen Bergsporn namens Çamlı Burnu ein weiterer Siedlungsplatz. Das Gelände ist durch die sich bis dahin erstreckenden Wiederaufforstungsarbeiten ebenfalls stark durchpflügt. Nach den Keramikfunden datiert diese Siedlung in die spätbyzantinische Zeit, in das 12. und 13. Jahrhundert.

Östlich der zur Wiederaufforstung geplanten Anhöhe befindet sich ein kleiner Bach mit Brunnen und Viehtränke, neben der ein byzantinischer Türpfosten eingetieft ist.

Çetmi

Im Zentrum des Dorfes Çetmi (Abb. 1) befindet sich oberhalb der Schule ein Hügel, Oğlak Tepesi, auf dem nach Angaben der Dorfbewohner immer wieder antike Überreste gefunden werden. Bei der Begehung konnte oberirdisch keine Architektur festgestellt werden, obgleich sich die Topographie des Hügels für eine Ansiedlung eignet. Die an der Oberfläche aufgelesene Keramik datiert ausschließlich in die frühosmanische Zeit, in das 15. und 16. Jh. n. Chr.

Nördlich von Çetmi, in der Ebene unterhalb der Fundstelle Çamlı Burnu, erhebt sich ein Höyük genannter Hügel. Auf dem Höyük, dessen abgeflachte Spitze ein ideales Siedlungsgebiet darstellen könnte, finden sich keine

sichtbaren Überreste. Die hier aufgelesene Keramik datiert ausschließlich in die frühosmanische Zeit.

Südöstlich von Çetmi liegt eine Ortaçağ Mevkii "mittelalterliche Flur" genannte Fundstelle. Südlich eines alten osmanischen Grabes erstreckt sich eine größere osmanische Dorfwüstung, von der eine Straße hinab in die Ebene führte. Von dem aufgelassenen Dorf sind außer an den Ackerkanten liegenden behauenen Steine und einem in der türkischen Siedlung wieder verwendeten Sarkophagdeckel oberirdisch keine Reste mehr erhalten. Der ganze Platz zeichnet sich durch eine starke Dichte an Oberflächenkeramik aus, die in das 15. bis 18. Jahrhundert n. Chr. datiert.

Yenioba

Im Dorf Yenioba wurde ein römischer Altarstein dokumentiert. Der Altar wurde, nach der Aushöhlung auf der einen Seite zu urteilen, sekundär als Mahlstein verwendet.

Südwestlich von Yenioba erhebt sich ein Hügel, auf dessen Spitze sich ein altes türkisches Grab befindet. Heute ist hier eine große Raubgrube zu erkennen. Im Bereich der Grube konnte spätbyzantinische Keramik aufgelesen werden, die hier eine Aktivität zumindest im 13. Jahrhundert n. Chr. aufzeigt.

Neben einem Bach südöstlich von Yenioba (Abb. 1) liegt an einem kleinen ausgetrockneten Bachzulauf eine spätantike-frühbyzantinische Fundstelle namens Taşlı. In der Abbruchkante des Bachbettes sind mehrere in Bruchsteintechnik ausgeführte Mauerzüge und -ecken zu erkennen (Abb. 10), die offensichtlich zu mehreren eng aneinander stehenden Gebäuden oder Häusern gehörten. Im daneben liegenden Feld konnte spätrömische/frühbyzantinische Keramik des 4.-6. Jahrhunderts n. Chr. aufgelesen werden. An einem Baum im Feld sind noch Reste von *opus caementitium* - Mauern zu erkennen, die zu einem weiteren Gebäude gehören. Anhand der abgebrochenen Kante des ausgetrockneten Bachbettes kann die Tiefe der

Verschüttung rekonstruiert werden, nach der die frühbyzantinische Siedlung etwa 1 m. tiefer als die Ackeroberfläche unter dem heutigen Feld liegen muss.

Koçali

Die Burg Kızkalesi liegt etwa 2 km. nordöstlich von Koçali auf einem Berg, der sich mit einer Gesamthöhe von 331 m. ü.M. etwa 110 m. über die umgebende Ebene erhebt¹⁴. Südwestlich unterhalb der Burg führt eine alte Straße am Fuße des Berges vorbei, die, offensichtlich von Alexandria Troas kommend, die Burg berührend in das Hinterland führte. Kızkalesi ist offensichtlich mit der Burg Astritzion gleichzusetzen, einer Burg, die in der Mitte des 13. Jhs. auch Theodoros II. Laskarides (1254-1258) aufgesucht hat¹⁵. Die Burganlage besitzt einen stückweise noch sichtbaren Befestigungsring mit drei in Teilen erhaltenen Türmen. Im Inneren der Burganlage sind in einer Lage Mauern von Häusern und zwei Zisternen erhalten. Nahe dem südwestlichen Eingangsbereich befindet sich ein Gebäude mit Tunnelgewölbe. In diesem Bereich wurden massive Raubgrabungstätigkeiten festgestellt, die einen Teil des Gebäudes zerstörte (Abb. 11). Weitere Zerstörungen durch Raubgräber befinden sich im Bereich des unteren Eingangsbereichs und Turmes. Nach der frischen Erde zu urteilen, scheinen die illegalen Grabungen erst kürzlich erfolgt zu sein. In dieser Kampagne haben wir Vermessungsarbeiten der oberirdisch noch sichtbaren Monumente durchgeführt und einen topografischen Plan der Anlage erstellt. Die dabei registrierten Oberflächenfunde von Keramik, die überwiegend in das 13. Jahrhundert datiert, unterstützen die historisch vorgegebene Belegung der Burg.

---

14 Cook 1973, 318-319.

15 Georgios Pachymeres I, 97.

Landkreis Ayvacık

Ovacık (Keçikaya)

10 km. westlich von Ayvacık führt vom Dorf Keçikaya ausgehend, eine alte Pflasterstraße nördlich nach unten in ein Tal zu einem osmanischen Friedhof (Abb. 12). Auf einer einem Berg vorgelagerten Terrasse westlich oberhalb des Friedhofes befindet sich ein Platz mit starkem Steinversturz. Zwischen den Steinen lassen sich Hausgrundrisse von mindestens drei größeren Gebäuden feststellen, die in einer oder zwei Steinlagen hoch anstehen. Die Architekturreste wurden vermessen und gezeichnet, die gesamte Fundstelle mit GPS eingemessen. Die aufgelesene Keramik dieses Ortes datiert in die frühbyzantinische Zeit, in das 6. Jahrhundert n. Chr.

Korubaşı

Nahe des neu angelegten Wasserdepots des Dorfes Korubaşı (Abb. 12), dessen Gelände in osmanischer Zeit offensichtlich als Viehmarkt genutzt wurde, finden sich mehrere Raubgruben, die teilweise Mauern freilegten oder in deren Profil sich Laufböden abzeichnen. Die Oberflächenkeramik, die im gesamten Areal verstreut liegt, datiert den Fundplatz in die frühbyzantinische bis spätbyzantinische Zeit.

Balabanlı (Ayvacık)

Der alte, heute wüst gefallene Siedlungsplatz des osmanischen Balabanlı liegt unterhalb des heutigen Dorfes an der Straße hinunter zur Küste auf einer Terrasse. In diesem Gebiet sind viele Hausstrukturen erhalten. Diese Stelle war offensichtlich auch schon in früheren Zeiten als Siedlungsplatz beliebt, wie einige Steinkistengräber zeigen, die wohl aus römischer Zeit stammen.

In der unterhalb des Dorfes liegenden Bucht Sivrice (auch Gümrük Burnu) befindet sich in einem mit Gebüsch überwachsenen Brachland zwischen einem Feld und Olivengärten die Apsis einer großen Kirche. Die beiden

Seitenräume oder -schiffe besitzen ebenfalls einen apsidialen Grundriss (Abb. 13). Der Innenraum der Apsis konnte nicht untersucht werden, da er vollkommen unter einem dichten Gebüsch liegt. Der Naos dieser Kirche, heute durch moderne Feldmauern von der Apsis getrennt, ist durch die Anlage eines tiefer liegenden Ackers vollständig zerstört. Trotzdem gibt es einige Hinweise auf eine qualitätvolle Ausstattung der Kirche, da mehrere Bruchstücke von marmornen Schrankenplatten und Fensterglasfragmente gefunden wurden. Die Architektur und Lesekeramik datieren die Kirche in das 5. oder 6. Jh. In der Umgebung der Kirche konnten keine weiteren Reste einer Siedlung festgestellt werden.

In einer Geländestufe oberhalb der Bucht befindet sich in ein „Kirchenplatz“ („Kilise Alanı“) genanntes Gebiet. An der Oberfläche erkennbar sind nur der Grundriss eines kleinen, nicht näher bestimmbar Gebäudes sowie mehrere Terrassenmauern. Einige kleine Fragmente von Terra Sigillata datieren diese Reste in das 5. oder 6. Jh. n. Chr.

Bademli

Die antike Stadt Polymedeion auf dem Asarliktepe besitzt mit einer um den Berg ziehenden Verteidigungsmauer und einem Brunnen die typischen Merkmale einer antiken Burg¹⁶. Bei unserer Begehung konnten keine Hinweise auf eine spätere Besiedlung in der Spätantike oder byzantinischen Zeit gefunden werden.

In einer Kurve der steilen Stichstraße zur Küste geht eine alte Pflasterstraße ab, die offensichtlich zumindest auf einen byzantinischen Ursprung zurückreicht, da im Belag viele glasierte Keramikscherben zu finden sind. Die Straße führte an einer Siedlung namens Palamut Harabesi vorbei (Abb. 12). Hier lag auf mehrere Terrassen verteilt wohl ein altes osmanisches Dorf, das zu einem unbekanntem Zeitpunkt wüst gefallen ist. Von diesem Dorf sind

---

16 u.a. Strabon 13.1.51; Clarke 1888, 293; Cook 1973, 239; Hansen - Nielsen 2004, 1001-1002.

einige Häuser, Terrassenmauern und Brunnen erhalten. Das Dorf scheint aber auf eine byzantinische Gründung zurück zu gehen, da im gesamten Bereich zahlreiche Keramikfragmente des 12. und 13. Jahrhundert n. Chr. aufgelesen werden konnte.

Unterhalb der Fundstelle Palamut Harabesi liegt der Çoşkuntepe (Abb. 12), auf dem eine bronzezeitliche Siedlung lokalisiert wurde¹⁷. Der Hügel wurde offensichtlich in der spätantiken / frühbyzantinischen Zeit, im 5. und 6. Jahrhundert nochmals besiedelt, wie eine starke Fundkonzentration von Keramik und Glas auf dem etwas unterhalb liegenden Westhügel zeigt.

In der Flur Kilisecik („kleine Kirche“) in der Bucht von Bademli (Abb. 12) wurde uns ein kleines Mauerstück gezeigt, das nach der Mauertechnik zu urteilen, byzantinischen Ursprungs ist. In diesem Bereich sind einige Raubgruben vorhanden. An der Oberfläche wurde keine Keramik zur Datierung der Fundstelle gefunden.

Kızılcaköy

Nahe der Straße Tuzla - Gülpınar, aber zur Gemarkung Kızılcaköy (auch Kocaköyaltı genannt) gehörend (Abb. 12), liegt eine osmanische Dorfwüstung, die vielleicht auf eine byzantinische, mindestens aber auf eine frühosmanische Gründung zurückgeht. In dem Kilise („Kirche“) oder auch Camii Alanı („Moscheeplatz“) genannten Gebiet liegt zahlreiche Keramik des 15. Jahrhunderts an der Oberfläche. Es finden sich aber auch Mosaikreste, die tatsächlich für eine Kirche in diesem Gebiet sprechen könnten. In den verfallenen Häusern ist teilweise byzantinisches Baumaterial wie Säulen, Doppelsäulen, Schrankenpfosten, Blöcken, Kapitellen etc. (Abb. 14) verbaut, das aber wohl aus der nahe gelegenen byzantinischen Siedlung in Gülpınar (Chryse) stammt.

---

17 Seeher 1990, 9-15; Takaoğlu 2005, 419-433.

Tuzla¹⁸

Cook berichtet von Reisenden, die auf dem Tuzlatepe byzantinische Gebäude sahen¹⁹. Auf der Bergspitze des Tuzlatepe sind mehrere Raubgruben zu sehen, die teilweise behauene Steine und Marmorblöcke freilegten. In einer der Raubgruben liegt noch ein profilierter Marmorblock *in situ*. Auch einige Scherben sprechen für Aktivitäten, wie vielleicht den Bau einer Kapelle o.ä., in der byzantinischen Zeit.

Yukarıköy

Beim Dorf Yukarıköy, zwischen Tuzla und Bademli im Hinterland (Abb. 12), liegt in der Flur Bahcetaş eine osmanische Dorfwüstung, die offensichtlich eine byzantinische Vorgängersiedlung hatte. Eine alte Pflasterstraße führt zu einem Garten, in dem mehrere Säulen, Doppelsäulen, Kapitelle und Steinblöcke (Abb. 15) liegen. Die Bauglieder stammen aus einer Raubgrabung, die vor einiger Zeit hier stattfand. Im Zuge der Raubgrabung wurde auch eine geostete apsidale Struktur in einer Mauerlage gefunden, die offensichtlich zu einer Apsis einer Kirche gehört, aus der die ausgegrabenen Bauglieder stammen.

Im Westen der Dorfwüstung finden sich auf der Oberfläche zahlreiche glasierte byzantinische Keramik und Glasarmringe. Die in diesem Areal liegenden Mauerstrukturen, von denen im Gegensatz zu den noch hoch anstehenden osmanischen Häusern nur noch eine Steinlage und Türsteine erhalten sind, könnten zu der byzantinischen Siedlung gehören. Nach der aufgelesenen Keramik scheint das byzantinische Dorf mindestens ab dem 12. oder 13. Jahrhundert bewohnt gewesen zu sein; die osmanische Nachfolgesiedlung wurde offensichtlich im letzten Jahrhundert aufgelassen.

Nea-Gargara

Nea-Gargara bei Arıklı östlich von Assos (Abb. 12) war in byzantinischer Zeit einer der Bischofssitze in der Troas. Der Survey 2007 erbrachte keinen Nachweis von byzantinischen Hinterlassenschaften²⁰. Bei der erneuten

---

18 Das Dorf wurde in den früheren Kampagnen begangen: Böhlendorf-Arslan, im Druck; Böhlendorf-Arslan – Koçyiğit 2008, 100.

19 Cook 1973.

20 Böhlendorf-Arslan 2009, 313.

Begehung von Nea-Gargara wurde nun die Akropolis untersucht. Auch hier wurden keine Spuren der byzantinischen Siedlung gefunden. Die wenigen oberirdisch erhaltenen Reste, Gebäude- und Terrassenmauern, Turmfundamente, Zisternen und Treppen scheinen in die hellenistische oder römische Phase der Stadt zu gehören. Auf der Bergspitze wurde eine illegale Sondage festgestellt, bei der exakt die Mauern eines Gebäudes, wohl eines Tempels, freigelegt wurden. Der Klärung der Frage, ob sich die byzantinische Folgesiedlung von Gargara in der Ebene hinter dem Küstenstreifen unterhalb der auf dem Berg liegenden antiken Siedlung befindet, soll in den folgenden Kampagnen nachgegangen werden.

LITERATUR

- BÖHLENDORF-ARSLAN - KOÇYIĞIT 2008, B. BÖHLENDORF-ARSLAN - O. KOÇYIĞIT, „Çanakkale İli Bayramiç, Ezine ve Ayvacık İlçelerinde Bizans Dönemi Yerleşmeleri 2006 Yılı Yüzey Araştırmaları“, in: V. Tolun (Hrsg.), *Çanakkale- Troas Arkeoloji Buluşması V (Çanakkale 2008)* 93-100.
- BÖHLENDORF-ARSLAN 2009, B. Böhlendorf-Arslan, „Byzantinische Siedlungen in der südlichen Troas: Kampagne 2007“, 26. *AST 2 (Ankara 2009)* 311-326.
- BÖHLENDORF-ARSLAN, im Druck, B. Böhlendorf-Arslan, „Çanakkale İli, Bayramiç, Ezine ve Ayvacık İlçelerindeki Bizans Dönemi Yerleşmeleri“, *Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* (im Druck).
- CLARKE 1888, J. T. CLARKE, „Gargara, Lamponia and Pionia: Towns of the Troad“, *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts* 4/3, 1888, 291-319.
- COOK 1973, J. M. COOK, *The Troad* (Oxford 1973).
- FRISCH 1979, P. Frisch, „Christliche Bauinschrift aus Skamandros“, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 33 (1979) 187-188.
- HANSEN - NIELSEN 2004, M. H. Hansen - T. H. Nielsen, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis* (Oxford 2004).
- RICL 1997, M. RICL, *The Inscriptions of Alexandria Troas. Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien* 53 (Bonn 1997).
- SEEHER 1990, J. SEEHER, „Çoşkuntepe - Anatolisches Neolithikum am Nordostufer der Ägäis“, *Istanbuler Mitteilungen* 40, 1990, 9-15.
- TAKAOĞLU 2005, T. TAKAOĞLU, „An Early Neolithic Quern Production Site in NW Turkey“, *Journal of Field Archaeology* 30, 2005, 419-433.

Abb.: 1

Abb.: 2

Abb.: 3

Abb.: 4

Abb.: 5

Abb.: 6

Abb.: 7

Abb.: 8

Abb.: 9

Abb.: 10

Abb.: 11

Abb.: 12

Abb.: 13

Abb.: 14

Abb.: 15

DIE 2008-KAMPAGNE DER ARCHÄOLOGISCHEN OBERFLÄCHENUNTERSUCHUNGEN IN TYMION UND PEPOUZA

Peter LAMPE*

Die archäologischen Surveyarbeiten in den Gebieten von Tymion und Pepouza begannen am 3.08.08 mit dem Eintreffen des Regierungskommissars, Halil Demirdelen, der in dankenswerter Weise die Kampagne begleitete. Während der Kampagne wurde der Gouverneur der Provinz Uşak, Kayhan Kavas, besucht, der später einen Gegenbesuch im Feld abstattete. Darüber hinaus war ein Zusammentreffen mit dem Kulturminister der Türkei, Ertuğrul Günay, in Uşak möglich. Die Kampagne endete am 14.8.08 mit der Übergabe der Kleinfunde an die Museumsdirektorin von Uşak, Sabiha Pazarıcı, die das Projekt hilfreich unterstützte.

Gearbeitet wurde auf mehreren Ebenen: (a) Vermessung und Kartographie, (b) archäologische und epigraphische Dokumentation von Oberflächenstrukturen und Kleinfunden. Die folgenden Lokalitäten wurden mit diesen Methoden bearbeitet:

(1) Auf der Suche nach der genauen Lage der antiken Kolonen-Siedlung *Tymion*, die auf der Tymioninschrift¹ vom Beginn des 3. Jahrhunderts n. Chr. erwähnt wird, identifizierten wir bereits im Jahre 2004 4,8 km südwestlich des Inschriftenfundorts eine antike Siedlung beim und im Dorf Şükranıye als das

---

* Prof. Dr. Peter LAMPE, director of the PEPOUZA and TYMION archaeological surface survey, University of Heidelberg, WTS Kisselgasse 1, D - 69117 Heidelberg/ GERMANY (p@uni-hd.de); also honorary professor at the University of the Free State, Bloemfontein, South Africa.

1 Peter Lampe, Die montanistischen Tymion und Pepouza im Lichte der neuen Tymioninschrift, in: *Zeitschrift für antikes Christentum* 8 (2004) 498-512. Die Inschrift gibt ein kaiserliches Reskript von Septimius Severus und Caracalla aus dem Jahre 205 an die Kolonen von Tymion und Simoe wieder, die sich über unrechtmäßige Abgaben beschwert hatten und aus Rom Rückendeckung bekamen.

antike Tymion (Map 1)². Die antike Siedlung, die sich über eine wesentlich ausgedehntere Fläche als das jetzige Dorf erstreckte, liegt unter und neben der Bebauung des heutigen Dorfes, das zusammen mit einem westlich gelegenen Hüyük eine Fläche von 23,4 Hektar einnimmt (Map 2). Südlich und innerhalb des Dorfes förderten die Bauern von Şükraniye zahlreiche antike marmorne Architekturfragmente ans Tageslicht, die sie in ihren Häusern und Grundstücken als Spolien wiederverwenden.

Aus dem erwähnten Inschriftenfund ist zu schließen, dass Tymion zu Beginn des dritten Jahrhunderts auf einer Hochebene ca. 18 km südlich des römischen Temenothyrai (= Uşak) auf einer ausgedehnten kaiserlichen Domäne lag, deren Ländereien an Kolonen verpachtet waren. Noch heute dehnen sich auf der Hochfläche endlose Getreidefelder. Zur Domäne gehörten auch Marmorsteinbrüche, die wir in früheren Kampagnen östlich von Pepouza im Canyon nachweisen konnten; von einem der Steinbrüche führte ein in die Canyonwand eingehauener antiker Transportweg in die Stadt hinein.

Auf dem Hüyük über dem Dorf Şükraniye lag eine befestigte Siedlung der späten Bronze-, frühen Eisenzeit. Aufgrund unserer Kampagne von 2006, insbesondere der Keramikfunde, konnten wir in 2008 davon ausgehen, dass Tymion/Şükraniye von der späten Bronzezeit bis in spätbyzantinische und osmanische Zeit besiedelt wurde. Die spätbronze-/früheisenzeitlichen Spuren finden sich bislang nur auf dem Hüyük; die zahlreichen römisch-byzantinischen dagegen im Dorfbereich und auf umliegenden Feldern.

Unsere Vermessungsarbeiten zur Kartographie in Tymion konzentrierten sich in 2008 darauf, unsere topographische Karte von 2006 entscheidend nach Südsüdosten hin zu erweitern, so dass jetzt erstmalig eine zuverlässige topographische Karte zu dem Siedlungsgebiet von Tymion vorliegt (Map 2). Die Karte umgrenzt im Norden die antike Siedlungsfläche, in die das heutige Dorf sich einbettet.

---

2 Siehe ibidem.

In 2008 untersuchten wir die ca. 700 m südlich des heutigen Ortes beidseits der Straße gelegene Nekropolis³, die reich an osmanischen Gräbern ist. Die ältesten osmanischen Steine datieren aus der Zeit um 1826. Oft stellen die Steine wiederverwendete spätrömische Architekturfragmente dar, z.B. Fenster- oder Türgewandungen, Pressen oder Mühlsteine.

Zwei dieser wiederverwendeten Steine, beide aus Marmor, tragen spätantike Inschriften. (a) An der schmalen linken Seite eines 108 x 67 x 22 cm großen Steins ist in griechischen Buchstaben zu lesen (Fig. 1 und 2): „VON THEODOROS UND KYNDYNIS“ (ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΚΑΙ ΚΥΝΔΥΝΙΑΔΟΣ; am ehesten 4./5. Jahrhundert n.Chr.). Die Frontseite zeigt ein ausgespartes Feld von 32 cm Höhe und 47 cm Breite, in dem einst eine pagane Darstellung und/oder eine pagane Inschrift sich befunden haben werden, die noch in der Antike abgeschlagen wurden – von Christen, die den Stein für „Theodoros und Kyndynis“ wiederverwendeten. Ihren Namen ist ein Chi-Rho-Monogramm vorangestellt. (b) Auf einer zweiten Platte (153 x 40 cm) ist, sehr verwittert, ein griechisches „AURELLIOS“ zu lesen. Als Datum kommt aufgrund des Namens kaum eine Zeit vor dem Ende des 3. Jahrhunderts n.Chr. in Frage. Die Keramik in der Nekropole ist mehrheitlich spätrömisch-frühbyzantinisch.

Am östlichen Rand der Nekropolis, bereits östlich der modernen Straße, konzentrieren sich Mauer- und Dachziegeln, die auf eine Gruppe von Ziegelbauten schließen lassen. Auch ein römisches Glasfragment wurde gefunden.

Die Nekropole lag in der Spätantike nicht wie heute 700 m vom Orte entfernt, sondern am Rande der antiken Siedlung Tymion. Denn von der Nekropolis aus erstrecken sich Keramikfunde beidseits der modernen Straße bis zum heutigen Ortsrand. Allerdings legt die Keramikdichte zwischen Nekropolis und heutigem südlichen Ortsrand nahe, dass in dieser Zone in der Antike eine lockerere suburbane Siedlungsstruktur vorherrschte, vielleicht Häuser und Gärten, keine dichte Bebauung.

---

3 Koordinaten: UTM 35 S 071 2097/425 1608; 071 2073/425 1604; 071 1971/426 1671; 071 2055/426 1746; 071 2031/426 1793; 071 2048/426 1799 (WGS 1984).

Beispiele marmorner antiker Fragmente aus dem Dorfbereich von Şükranıye zeigen Fig. 3-5. Am Nordrand des Dorfes wurde in 2008 eine dritte römisch-byzantinische Zisterne sichergestellt, unweit von fünf neuzeitlichen christlichen Gräbern in West-Ost-Orientierung, von einer Kalksteinplatte gedeckte einfache Erdgräber, die sich nur ca. 30 cm unter der Grasnarbe befanden. Ein Bagger hatte sie freigelegt, als er eine künstliche Böschung anlegte. In osmanischer Zeit scheinen islamische und christliche Bewohner im Ort zusammengelebt zu haben. Am Dorfbrunnen erhielten sich neuzeitliche griechisch-epigraphische Zeugnisse.

(2) *Pepouza*. (a) Die Mindest-Siedlungsfläche des antiken *Pepouza* konnte aufgrund unserer Oberflächenrecherchen in 2008 neu berechnet werden: 29 Hektar, plus Nekropolis, die mehr als 1,3 Hektar einnahm. Das Stadtzentrum allein nahm 9 Hektar ein.

(b) Im Felsenkloster von *Pepouza*, in dem einige Nacharbeiten vorgenommen wurden, richteten unbekannte Täter auch zwischen 2006 und 2008 zahlreiche Schäden an, vor allem in der Nordwestgruppe von Räumen. Neu von uns aufgenommen wurde ein byzantinischer Graffito, der jedoch gleichfalls demoliert ist.

(3) *Neu aufgenommene antike Komai* (Map 1). In 2008 entdeckten wir weitere, kleinere Siedlungen der Siedlungskammer *Tymion/Pepouza*, die ein deutlicheres Bild dieses Wirtschafts- und Siedlungsraumes ermöglichen. *Pepouza* und *Tymion* wurden von dem Autor Apollonius zu Beginn des 3. Jahrhunderts n.Chr. als *Poleis* – wenn auch als „kleine *Poleis*“ – bezeichnet⁴. Zwischen diesen beiden *Poleis* stellten wir in 2008 drei kleine antike Dörfer, *Komai*, sicher. Etliche der Spolien, die heute in Şükranıye sich finden, stammen nach Aussage der Einheimischen auch aus diesen kleineren Siedlungsplätzen.

Kome B, „Arapören“ von Einheimischen genannt, liegt ca. 3,3 km südöstlich von *Tymion* im Bereich von UTM 35 S 071 3900/426 0000 (WGS 1984). Dieser

---

4 S.o. Anm. 1.

römisch-byzantinische Siedlungsplatz weist mehr behauene Blöcke auf als Settlement D (s.u.) und war mit einer Fläche von ca. 2,5 Hektar auch größer als dieses. Es finden sich neben der Keramik – darunter viel Feinkeramik – vor allem Mauer- und Dachziegel über die gesamte Fläche verstreut.

Kome C, nur 1 km von Kome B entfernt, liegt im Bereich von UTM 35 S 071 3721/425 9048. Diese kleinere römisch-byzantinische Siedlung weist Mühlsteinfragmente, Ziegel und Keramik auf. Unter der nicht sehr dicht gestreuten Keramik findet sich anders als in Kome B nur wenig Feinkeramik. In unmittelbarer Nähe liegt eine osmanische Nekropolis, deren kleine Stelen stark verwittert sind, aber den osmanischen Stelen in der Nekropolis von Tymion ähneln.

Kome D bei der Gemarkung „Yeldeğirmeni Tepe“ („Windmühlhügel“) liegt 1,7 km von Dorf B und 5,5 km von Tymion entfernt im Bereich von UTM 35 S 071 3600/ 425 7300. Wie Simoe⁵ bestand die Siedlung vor allem aus Ziegelbauten; Ziegel sind zahlreich, behauene Steinen dagegen wenig zu finden. Die Keramik ist römisch, jedoch könnten einige Pithosfragmente eisenzeitlich sein, denn sie ähneln den eisenzeitlichen Bestattungspithoi, die wir 2004 weiter westlich im Ulubay Canyon fanden⁶. In der Nähe von Kome D, unweit südlich, liegen zwei große lydische Tumuli, die in Raubgrabungen stark beschädigt wurden. Möglicherweise wurden bereits in der Antike Pithoi(fragmente) von hier ins Dorf D verschleppt.

Es ergibt sich, dass zwischen den beiden Land-Poleis Tymion und Pepouza (A und E) kleine, von den beiden Poleis offensichtlich abhängige Dörfer (B-D) lagen. Bis auf das in einen weiten Talkessel des Ulubey Canyons eingebettete Pepouza liegt der gesamte Siedlungenkomplex auf der Hochebene nördlich des Canyons. Über den genauen Verlauf der antiken Verkehrswege in diesem Bereich müssen noch weitere Erkenntnisse gesammelt werden. Die Wegespuren verwischten sich auf den immer wieder umgepflügten Getreidefeldern.

---

5 Siehe P. Lampe in W. Tabbernee/P. Lampe, *Pepouza and Tymion: The Discovery and Archaeological Exploration of a Lost Ancient City and an Imperial Estate*, Berlin/New York 2008, 246-247.

6 Siehe ibidem 256.

(4) Im Bereich von UTM 35 S 070 9989/425 2899, am Nordrand des Ulubey-Canyons, südlich von Avgan und westlich von Pepouza, entdeckten wir eine weitere byzantinische Siedlung, von der an der Oberfläche noch sichtbar sind ein kleiner Aquädukt, eine Zisterne, eine (Wein)presse und mit ihr verbundene Räume, Mauerzüge, Dach- und andere Ziegel (u.a. mit Fingerkuppenverzierung), Säulenfragmente, behauene Blöcke, Tonröhrenfragmente, Glasfragmente sowie reichlich Keramik, schließlich Mauerreste einer Befestigungsanlage am Canyonrand.

(6) Auf verschiedenen Terrassen der Koordinaten 35 S 071 0560/425 2200, 071 1179/425 1767⁷ und 071 1187/425 1686⁸ liegen lydisch-eisenzeitliche Gräber, die von Raubgräbern stark demoliert wurden. Im Bereich der erstgenannten Koordinate finden sich Fragmente von Tonkistensärgen verstreut.

(7) Im Bereich von 071 4144/425 4167, ca. 250 m nordöstlich der in früheren Kampagnen aufgenommenen römischen Villa Rustica⁹ oberhalb des Klosters, könnten mehrere Steinhäufen die Überbleibsel von Gebäuden andeuten, möglicherweise Dependancen der Villa (römische Keramikstreu funde). Die Keramik im Bereich der Villa selbst ist spätrömisch (3./4. Jahrhundert n.Chr.).

(8) (a) Ein kurzer extensiver Survey wurde 2008 auch *östlich von Pepouza im Ulubey-Canyon* unternommen – in Fortsetzung unseres Surveys von 2004¹⁰, beginnend bei UTM 35 S 072 1825/425 4213 und weiter nordöstlich das Banaztal hinauf bis zur Brücke Yayalar Dğ. bei Budaklar ausgreifend. Mehrere Höhlen in diesem Bereich des Canyons bieten keine archäologisch relevanten Spuren. Doch im Bereich von UTM 35 S 072 7278/426 6593 (bei Sindelli nahe Azizler) ist anhand von Scherben und Ziegeln¹¹ eine antike,

---

7 Auf 662 m Höhe.

8 Auf 653 m Höhe.

9 Siehe Map 1 und P. Lampe (oben Anm. 5), z.B. 200; 206; 294; 299-300.

10 Siehe *ibidem* 257-258.

11 Letztere finden sich dünner gestreut als die Keramik.

bis in vorrömische Zeit zurückreichende Siedlung auf einem ca. 70 x 95 m großen Plateau nachweisbar, das etwa 15 m über das Tal sich erhebt. Unter den Keramikfragmenten fallen Gefäße mit Hornverzierungen auf. Im Süden konzentrieren sich die Kleinfunde besonders stark. An einer durch Erosion entstandenen Abbruchkante ist ein stratigraphisches Profil sichtbar. In ihm ist in 3 m Tiefe eine Ascheschicht erkennbar, die von einem Siedlungsbrand zeugt. Leider zeigen sich auch Spuren von Raubgrabungen.

(b) Bei diesem extensiven Survey im östlichen Banastal wurde *ethnoarchäologisch* herausgefunden, dass ein von uns schon früher beschriebener Wohnhöhlenkomplex¹² noch in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts von den Vorfahren der interviewten Bauern bewohnt wurde. Diese Vorfahren arbeiteten in einer nahen Wassermühle am Banazfluss, deren Reste sichtbar sind und die erst vor einer Generation, ca. 1980, stillgelegt wurde. Der ethnoarchäologische Befund passt gut zu unserer früheren ¹⁴C-Datierung eines Holzschalenfragmentes aus diesem Wohnhöhlenkomplex: Die Schale stammt aus dem späten 18./beginnenden 19. Jahrhundert¹³. Die Wassermühle soll angeblich die einzige in der Gegend gewesen sein; ein neuzeitlicher, noch sichtbarer Wasserkanal speiste sie.

(9) Schlussendlich wurde die Funktion des „Aquädukts“ bei *Çilandıras* neu begutachtet. Die in der Geschichte immer wieder – auch noch in osmanischer Zeit – reparierte Brücke scheint römischen Ursprungs gewesen zu sein¹⁴. In 2008 unterzogen wir unsere frühere Hypothese, dass es sich bei der Brücke ursprünglich um ein Aquädukt handelte, einem erneuten Examen. Mit Recht, denn für antike Vorläufer der heute sichtbaren neuzeitlichen Wasserzufuhr von Süden her lassen sich keine ausreichenden Anzeichen nachweisen. Woher aber bezog die Tonröhrenwasserleitung auf der *nördlichen, rechten* Canyonseite ihre Wasserzufuhr, wenn diese nicht *über* die Brücke kam?

---

12 Siehe P. Lampe (oben Anm. 5), 257-259 mit Fig. 12.20.

13 Ibidem 258.

14 Ibidem 94; 104-105; 119; 184.

In früheren Kampagnen konnten wir die Tonröhrenleitung der nördlichen Canyonseite von der Çilandıras-Brücke aus nach Westen hin – bis nach Pepouza hinein – verfolgen¹⁵. Auch in Brückennähe ist deutlich die in den Fels eingekerbte Leitungstrasse, eine 30-40 cm breite Furche, sichtbar, in die die Tonröhre eingelegt war. In 2008 entdeckten wir endlich auf dem Nordufer des Flusses eine Fortsetzung der Tonröhrenwasserleitung, und zwar weiter flussaufwärts nach *Osten* hin bis in die nächste, in einer Flussschleife gelegene Siedlung, die wir in einer früheren Kampagne als Briana (Map 1) identifizierten¹⁶. Dort findet sich ein Quellbach, der im Niveau ca. 4 m höher (690 m ü. M.) als die Wasserleitung an der Brücke liegt (686 m ü. M.), so dass gut vorstellbar ist, dass dieser Quellbach nicht nur das spätrömisch-byzantinische Briana versorgte, sondern auch die Wasserleitung nach Pepouza speiste. Leider lassen sich beim Quellbach in Briana heute keine antiken Einfassungen, auch kein direkter antiker Anschluss an die Trasse der Tonröhrenleitung mehr nachweisen. Der antike Wasserleitungsverlauf weist jedoch deutlich in die Richtung des Baches hin. Die Brücke bei Çilandıras wird nach allem ursprünglich ein Viadukt gewesen sein.

(10) Signifikante *Kleinfunde* wurden registriert und dem Museum übergeben. Darunter sind vom Höyük oberhalb des Dorfes Şükranıye – im Fundkontext der spätbronzezeitlich-früheisenzeitlichen Keramik (s.o.) – zwei Henkel aus Graphit zu nennen sowie vier Silices mit Schneidglanz. In „Arapören“ (Kome B) trägt ein Ziegel ein Kreuz-Graffito (4,5 x > 5,8 cm), was freilich nicht auf christliche Provenienz deuten muss. In Pepouza ist das Fragment eines Marmorbeckens (UTM35S0714780/4254014) zu nennen. Zwei Fingerknochen aus einem von Grabräubern ausgeräumten (spät)römischen Grab in Pepouza (5 m westlich von Grab „Cave Nr. 1“¹⁷) werden mit Einwilligung des Museums auf ihre DNS hin untersucht werden.

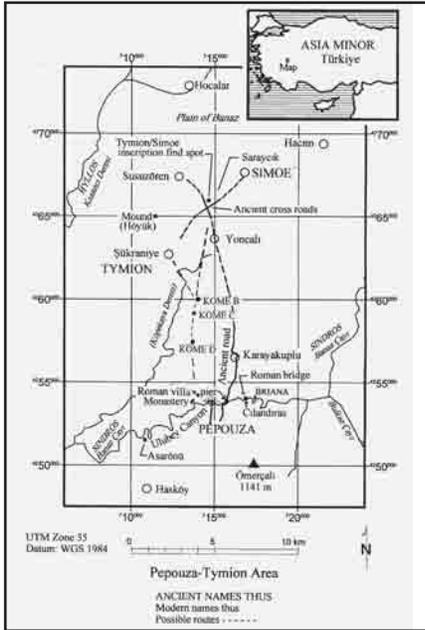
15 Ibidem 165-166; 119-128.

16 Ibidem 257 und 327-328 mit Kartenmaterial.

17 Zu diesem Grabhügelpogaeum siehe P. Lampe (oben Anm. 5), 275.

(11) Im Jahre 2008 publizierte der Walter deGruyter-Verlag in Berlin und New York als Band über unser Projekt: William Tabbernee/Peter Lampe, *Pepouza and Tymion: The Discovery and Archaeological Exploration of a Lost Ancient City and an Imperial Estate*. Die Monographie dokumentiert die bisherigen Resultate u.a. mit zahlreichen Karten, Plänen und Abbildungen. Der Text wird auf Türkisch, Englisch und Deutsch geboten.

(12) Besonderer Dank für mannigfaltige Unterstützung gilt nicht nur der lokalen Bevölkerung, sondern auch der türkischen Antikendirektion in Ankara, ihrem Generaldirektor und dem Regierungskommissar Halil Demirdelen, die fördernd dem Projekt zur Seite standen. Dasselbe gilt für das Deutsche Archäologische Institut in Istanbul und die Direktorin des Museums von Uşak, Sabiha Pazarıcı. Dem Team des Jahres 2008 gehörten an: Marius Wölfling, Frank Krämer, Daniel Geese, Emre Kavaklioglu, Dr. Vera Hirschmann, Dr. Richard Petrovzky, Prof. Dr. William Tabbernee, als Projektleiter Prof. Dr. Peter Lampe, Heidelberg.

Map 1: Karte von Siedlungen im Bereich von Tymion und Pepouza

Map 2: Topographische Karte von Tymion

Fig. 1: Stein von Theodoros und Kyndynis (Seite; *Theodorou kai Kyndynidos*)

Fig. 2: Stein von Theodoros und Kyndynis (Front)

Fig. 3: Spolium, Şükraniye

Fig. 4: Spolium, Şükraniye

Fig. 5: Spolium, Şükraniye

PISIDIA SURVEY PROJECT: SURVEY IN THE TERRITORIUM OF PEDNELISSOS

Lutgarde VANDEPUT*

Veli KÖSE

Fieldwork of the Pisidia Survey Project took place in August 2008. The archaeologists in the team consisted of Lutgarde Vandeput (BIAA, director) and Veli Köse (Hacettepe Üniversitesi, Ankara, co-director) as well as Michael Zelle (Museum Detmold) and Eric Laufer (University of Cologne, Germany). Archaeology students from the UK (E. Broedel, Southampton, and A. Wright, Newcastle) and from Antalya University (Y. Öz) were of tremendous help. Lieven Loots (KULeuven, Belgium, archaeologist and surveyor) and Antonella Manzo, architect (Italy) drew elevations and maps. Parallel to this team, Sabri Aydal worked at other sites. Towards the end of the season, the team was joined by the epigraphers Hartwin Brandt (University of Bamberg, Germany) and Ralf Berhwald (University of Bayreuth, Germany). The survey was sponsored by the BIAA and additional funding was provided by the universities of Bayreuth and Bamberg. We would like to thank the general Directorate for issuing the permit for the Pisidia Survey Project and our representative, Yılmaz Akkan from the museum at Aydın, for all his help and assistance.

The 2007 field had season marked the start of a new phase for the Pisidia Survey project in that the study of the territory of the antique polis Pednelissos, a Pisidian city in the southernmost fringes of the Taurus mountain range, was initiated¹. Building on the results of last year, the aims for 2008 were to continue identification and localisation of sites in the territory parallel

---

* Dr Lutgarde VANDEPUT, British Institute at Ankara, Tahran Caddesi 24, TR-06700 Kavaklıdere-Ankara / TURKEY. lvandeput@biaatr.org;

Dr Veli KÖSE, Hacettepe University, Faculty of Letters, Dept of Archaeology, TR-06800 Beytepe-Ankara / TURKEY. velikose@hacettepe.edu.tr.

1 Vandeput and Köse 2009, 45-58.

to carrying out a detailed architectural and ceramic survey of specific sites, offering a particularly good illustration of a settlement type, as defined in 2007.

The results of the 2007 survey had allowed a preliminary typology of settlements, consisting of isolated structures such as olive oil workshops, farmsteads, villas and watchtowers. Villages, settlements around a 'Herrenhaus' and a settlement around a shrine represent the more complex settlement types.

A first aim of the survey in the territory of Pednelissos is to identify as many remains as possible and to locate them by means of a hand-held GPS. The rich results of the 2007 season had shown that every piece of arable land was in use in Antiquity, a situation which strongly differs from present-day land-use in the region. The new discoveries of 2008 further underpinned the pattern that emerged last year: a dense network of isolated constructions as well as larger settlements of different types. Several olive oil production workshops, incorporated in isolated farmsteads were identified. Like the ones identified in 2007, these farmsteads are mostly located on an isolated rock outcrop, rising above the surrounding landscape. The bedrock has been worked intensively and rock-cut features abound. Outward facing walls of individual rooms are built of heavy stonework, indicating, as do the position of the farmsteads, that defensibility played a major role in the selection of their location. Examples of isolated fortified farmsteads were identified at: Bozdoğan, Bozdoğan asarı; Haspınar, Manavlar Mahallesi (Figs. 1 and 2) and Kozan, Köylüler Mahallesi, Ümmüpinar Mevkii, İkizali Tepesi.

A farmstead of a different type was identified during the 2008 season. With the first type, it has the isolation in common, but unlike the first type, it is not located on an rocky outcrop. Defensibility therefore obviously was not the driving factor for the choice of the location. The remains were found in Kozan, the present-day village close to Pednelissos and are known as Kanlıdelik Mevkii, Kızutçu Kayalık Mevkii. The farmstead was thus identified in the

immediate vicinity of the city of Pednelissos itself. It can be assumed that the nearness of the superior city walls of the polis itself was deemed to provide safety.

Like in 2007, isolated constructions of grand measurements with individual construction elements, such as door and window frames, executed with well-cut ashlar blocks of large dimensions were identified. These large farmhouses can best be interpreted as rural villas. Examples were identified at Bozdoğan, Gavur Dibeği; Haspınar, Köyyeri; Haspınar, Gökçukur Mevkii; Haspınar, Haydar Sarnıç Mevkii; Haspınar, Manavlar Mahallesi; Kozan, Kanlıdelik Mevkii; Kozan, Köylüler Mahallesi, Ümmüpinar Mevkii (Fig. 3); Kozan, Uçan Mahallesi, Yukarı Uçgun, Değirmen Yıkıntısı (Fig. 4). The original structure in this last location has been re-used in several phases. Therefore, it is no longer clear whether it really was a villa during one (the first?) of these phases, but it seems to have been an isolated structure with construction elements executed in well-cut ashlar. These large, isolated farmhouses seem to be concentrated in the vicinity of Pednelissos. Less were found further away from the central polis. They should probably be interpreted as the seats of estates, revealing a rich stratum of the population².

The villages or clusters of housing units located during the 2008 season are of a small size and unfortified. Their existence seems to have been directly related with or even depending from a villa or from the city of Pednelissos itself. One is located at Kozan, Uçan Mahallesi, Kızılağaç Mevkii and comprises a small settlement dominated by what should most probably be interpreted as a monumental tomb. The second one also figures on the land of present-day Kozan, at Köylüler Mahallesi, Ümmüpinar Mevkii, Sarnıç Mevkii and is located close to a large farmstead/villa. These settlements, though small, were clearly inhabited by the personnel of rich landowners, who either had their farmhouse nearby or were living in the city, but erected their tomb on their land. This pattern was also recorded in the territory of nearby Sagalassos³.

2 H. Vanhaverbeke and M. Waelkens, 2003, 245-246.

3 H. Vanhaverbeke and M. Waelkens, 2003, 244. the scale of the villages mentioned seems to be bigger than the ones at Pednelissos.

During the field season in August 2008, a different type of recording started. As indicated above, several sites, each exemplary for specific settlement types, were mapped in detail and significant individual structures were studied.

The well preserved ruin of a structure in the modern village of Hasdümen, Çetince Mahallesi, Sobulan Mevkii, for now categorised as an isolated olive oil workshop, has been drawn (Figs. 5-6)⁴. The structure is located on a slope, which has been partially dug in order to create a sufficiently large flat surface. At the moment, the walls of only one room are still standing. Inside, traces of a dividing wall can still be discerned, but it is unclear whether this division belongs to the original lay-out of the building or to a later phase. Next to the building, a very well preserved grinder stone and a rectangular basin, constructed yet again of carefully assembled ashlar, are still preserved. The walls of the building are double shelled with an outer parament of carefully cut ashlar, fitting together perfectly. Each block shows a well-defined anathyrosis and the blocks composing the doorframe are extremely carefully cut. The mechanism to close the door, consisting of rows of carefully cut corresponding holes in the blocks on both sides of the doorway, is preserved. To bolt the door, wooden beams were inserted. The building has been inhabited and repaired till about two generations ago. Scant traces of an adjacent structure or room remained visible, as well as a partially rock-cut staircase. Collected ceramics indicate that the structure has been in use from the middle Hellenistic to the early-imperial period and then again in recent times, as indicated above.

Detailed recording of a large isolated farmhouse or villa, was also realised. All composing structures of the villa at Haspınar, Kaşanak Mevkii are linked

---

4 These 'isolated olive oil workshops' should possibly be interpreted as a 'Tumgehöft' or even some sort of 'manor/Herrenhaus', because, although particularly scant in this case, there are some traces of possible further constructions. The latter would have been very simple constructions, and would have consisted of a low socle of stone rubble and walls built up of perishable material. Quite a lot of these rubble stones have been re-used in a modern graveyard nearby. The set-up seems to be slightly different from that in Lycia, as recorded in the territory of Kyaneai, even if the construction techniques of the main building are well comparable. Hailer 2008, Vol 2, 90-105; Kolb 2008, 227-234. 'Turmgehöfte' seem to be absent from the territory of Sagalassos, see Vanhaverbeke and Waelkens 2003, 218. Further research in the territory of Pednelissos will hopefully result in enough material to establish a firm typology.

together by an outer wall, creating a large compound with a courtyard (Fig. 7). The surrounding wall is built up of large, irregular stones, the structures within of smaller blocks of stones. The upper part of all walls must have consisted of perishable materials. Only the soccles in stone are preserved. In addition to these soccles, built of irregular blocks, elements of window frames are preserved. Unlike the soccles of the walls, these are worked from well cut, large ashlars. Residential as well as artisanal constructions with installations for olive oil production are preserved within the compound. The structure must have remained in use for a certain period of time, because several re-organisations of the pattern of rooms, entrances etc. are clearly visible. Due to the fact that the remains are located in a pine tree forest, convincingly datable ceramics could no be collected. The large farmstead or villa also occurs throughout the territory of Sagalassos and seems to have been in use for a long period of time. In the territory of Pednelissos, as at Sagalassos, ceramics seem to indicate that they continued to be used throughout the Late Antique period, and this in spite of the changed safety situation⁵.

A gathering of dwellings occupies the upper levels of a steep rocky outcrop, so-called Asarkaya, towering over a river and surrounded even today by olive grooves. The top of the outcrop displays few rooms with heavy walls of large, irregular blocks (Fig. 8), surrounded by an impressive defence system. They were probably in use in unsafe times till the end of the site's occupation. At a lower level, the well preserved remains of four stone dwellings with walls built from heavily mortared rubble were documented. All houses consist of 2 rooms and seem to have been built up completely of stone. Door frames and building corners are treated much more carefully than the remainder of the outside walls (Fig. 9), where the –often smaller- stones are more heavily mortared. The best preserved housing unit is built up entirely of heavily mortared small rubble stone. All walls show a minimum thickness of 60 cm. These houses are again surrounded by a fortification wall.

---

5 Vanhaverbeke and Waelkens 2003, 245, 251.

At the foot of the outcrop, the remains of an olive oil workshop with a rock-cut olive press and partially rock-cut housing facilities adjacent to the installation are preserved. The ceramics point to an occupation period from the first till the seventh century A.D. The remains at Asarkaya can be defined as a large isolated farmstead. No traces of public or monumental architecture are preserved. Its location is clearly chosen for its defensibility.

The remains of a large village at Dumlutaş spreads in loose consistency over the highest peaks and the flat areas inbetween (Fig. 10)⁶. In spite of its location, the settlement of Dumlutaş itself is guarded by robust fortification walls wherever a gap opens up between outcrops of bedrock. Not one but two well-preserved ‘Herrenhäuser’ were recorded, both displaying beautifully constructed walls of large ashlar in header and stretcher technique as well as finely worked details, such as door- and windowframes (Fig. 11). Apart from the so-called ‘Herrenhäuser’, only one more construction could possibly have had a public function and can probably be identified as a temple. The architecture clearly distinguishes these monumental buildings from the other architecture at the site, which should be interpreted as houses. Their walls are either constructed with irregular blocks of stone or were composed of a stone socle and walls of perishable materials higher up. The majority of the preserved constructions stands on its own and different ‘quarters’ are dispersed all over the ridge. Collected ceramics indicate that the village at Dumlutaş was inhabited from the 4-3rd cent. BC till the early-imperial period and was then abandoned. The settlement seems to be much larger than the ‘villages’ (Weiler) described by Kolb⁷, who indicated a settlement with 13 Houses as typical. All public monuments however, are missing in Dumlutaş, which seems to prevent classification under *demos* (Kome, *peroplion*)⁸. Only the ‘manors’ (Herrenhäuser) could have a more official function.

---

6 Vandeput and Köse 2009, 4; Thomsen 2002, 53-62

7 Kolb 2008, 211-212.

8 Kolb 2008, 207-211.

An entirely different settlement development was recorded at the site of Haciosmanlar kayası. Only the fortification walls and few buildings constructed against together them, together with some scant remains of structures built on bedrock higher up the rocky outcrop are preserved. The reason for this relatively poor state of preservation is that the majority of the settlement at Haciosmanlar has been in use for agriculture until very recently. The fortification walls show several different phases, suggesting original construction in Hellenistic times and a second occupation phase in late Antiquity (Fig. 12). During the late Antique occupation phase, several restorations and changes to the city walls can be traced. Adaptations to the constructions built immediately against the fortification walls can also be detected. At some point, for instance, one of the gates in the walls was blocked, because the stretch of wall in which it figured was incorporated in the outer walls of an early-Christian church, embedded within the fortification walls. A further building, incorporated in the walls or built in close relation to it can best be identified as storage facilities. The remains on top of the acropolis could not be studied, but are planned for the 2009 field season.

The occupation sequence (Hellenistic / late Antique) is confirmed by the date of the collected ceramics. In spite of the fact that hardly anything of the domestic quarters is preserved, a press stone has come to us. The combined indications for the occupation of the site seem to suggest that at least some Hellenistic settlements in less accessible locations were re-inhabited in the late Antique period, a tendency that was also noted in the territory of Sagalassos⁹. The very dense occupation in the territory of Pednelissos in late Antiquity, however, includes continuing habitation in unfortified farmsteads. This seems to contradict an extensive change in settlement pattern in late Antiquity, due to external threat. These findings also mirror conclusions for the territory at Sagalassos.

A further point of focus of the survey is an attempt to reconstruct the economical base for the poleis in the region. One of the main sources of income

---

9 Vanhaverbeke and Waelkens 2003, 250-251.

was the production of olive oil, as the numerous remains of production installations clearly illustrate. The main discovery of the 2008 fieldseason revealed economic activities of an entirely different nature: four ceramic production units were identified, more specifically at Haciosmanlar, Kömbeci Mevkii, at Haciosmanlar, Çamköy Mahallesi, Çaltılı, at Akçapınar, Irmasan Camiinin Yıkıntısı and at Gebiz, Kadirin Yeri.

The same spectrum of shapes of a late-antique ware was produced at all four units (Fig. 13). The rather small-scale sites all displayed an extreme concentration of sherds of the same types of pots as well as misfirings and moulds for relief ceramics. Fragments of the heavily baked clay domes of the kilns proper were also recovered. Michael Zelle (ceramic specialist PSP) observed that the spectrum of shapes is largely identical with that of the so-called Cypriot Red Slip Ware (CRSW) (Fig. 13), a late-antique type of sigillata, described by J. Hayes in 1972 (Hayes 1972, 371-386). Further research should clear whether the fabric of the CRSW and that of the sherds from the territory of Pednelissos are identical. Another possibility is that the production centres in the territory of Pednelissos are the remains of a production that imitated CRSW, a hypothesis for which strong indications exists. Examples of a ware, imitating CRSW, have come to light in excavations at Sagalassos, Hierapolis and Perge (Firat 2000, Poblome et al. 2001). In Lycia too, examples of an imitation of CRSW have been analysed (Vroom 2004). In either case, this discovery will have major consequences for our knowledge of ceramic production as well as of distribution and trade in late Antiquity.

REFERENCES

- N. FIRAT, 'So-called "Cypriot Red Slip Ware" from the habitation area of Perge (Pamphylia), *RCRF Acta* 36, 2000, 161-169.
- HAYES, J.W. 1972: *Late Roman Pottery*. London
- F. KOLB, *Burg – Polis – Bischofssitz. Geschichte der Siedlungskammer von Kyaneai in der Südwesttürkei*, 2008, Mainz am Rhein.

- A. THOMSEN, Die lykische Dynastsiedlung auf dem Avşar Tepesi, *Antiquitas* 43, 2002, 53-62.
- J. POBLOME, P. DEGRYSE, D. COTTICA and N. FIRAT, A new early Byzantine production centre in western Asia Minor. A petrographical and geochemical study of red slip ware from Hierapolis, Perge and Sagalassos, *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta* 37, 2001, 119-126.
- L. VANDEPUT and V. KÖSE, Pisidia Survey Project 2007: Remains in the Territory of Pednelissos, in 26. *AST*, vol. 3, Ankara 2009, 45-58
- H. VANHAVERBEKE and M. Waelkens, The Chora of Sagalassos. The Evolution of the Settlement Pattern from Prehistoric until Recent Times, *SEMA V*, 2003, Turnhout
- J. VROOM, Late Antique Pottery, Settlement and trade in the East Mediterranean: A Preliminary Comparison of Ceramics from Limyra (Lycia) and Boeotia, in: W. Bowden, L. LAVAN and C. MACHADO (ed.) *Recent Research on the Late Antique Countryside*, *LAA* 2, 2004, 281-334

Fig. 1: Haspınar, Manavlar Mahallesi, location of the isolated fortified farmstead on top of the rocky outcrop in the centre

Fig. 2: Haspınar, Manavlar Mahallesi, rock-cut features of the isolated fortified farmstead

Fig. 3: Kozan, Köylüler Mahallesi, Ümmüpinar Mevkii, remains of a large farmstead

Fig. 4: Kozan, Uçan Mahallesi, Yukarı Uçgun, Değirmen Yıkıntısı

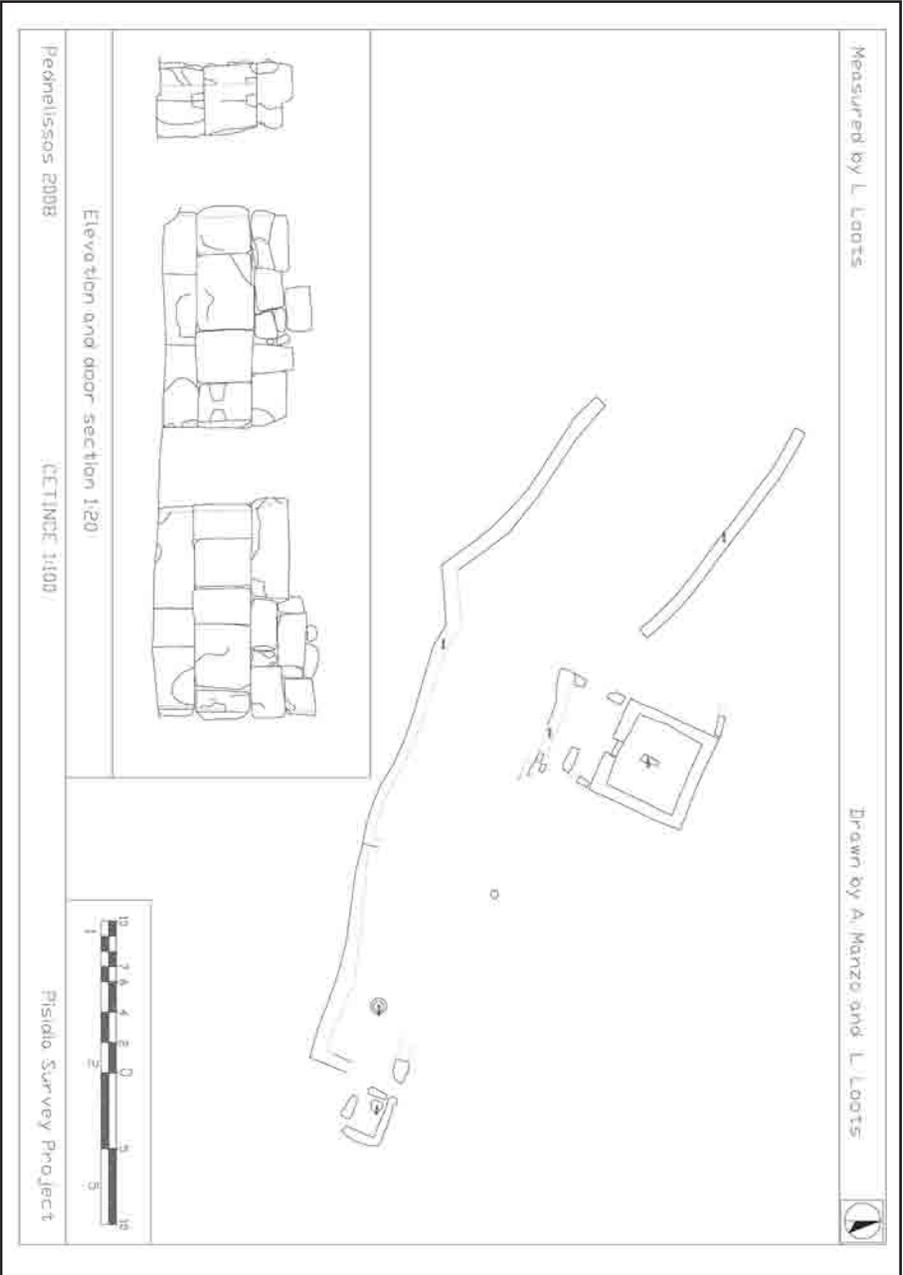

Fig. 5: Hasdümen, Çetince Mahallesi, Sobulan Mevkii, plan and elevation of the so-called olive oil workshop

Fig. 6: Hasdümen, Çetince mahallesi, Sobulan Mevkiisi, detail of the door

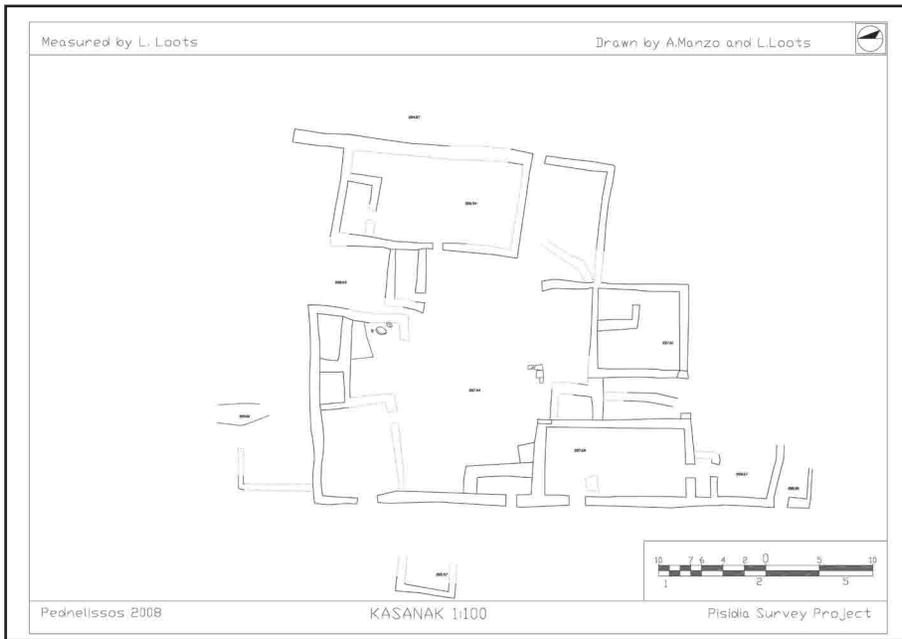

Fig. 7: Haspınar, Kaşanak Mevkii, plan of the farmstead

Fig. 8: Haspınar, Asarkaya, remains of walls on the top of the outcrop

Fig. 9: Haspınar, Asarkaya, one of the late Antique housing units at a lower level of the rocky outcrop

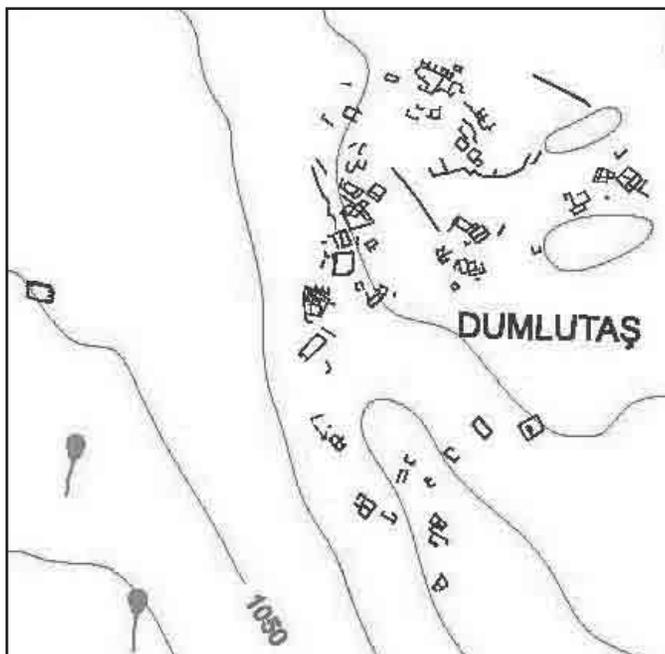

Fig. 10: Bozdoğan, Dumlutaş, plan of the settlement

Fig. 11: Bozdoğan, Dumlutaş, one of the 'manors' (Herrenhaus)

Fig. 12: Haciosmanlar, Haciosmanlar Kayası, view of the Hellenistic fortification wall with late Antique repairs

Fig. 13: Some of the forms of the late Antique red slip ware from a production unit in the territory of Pednelissos

2008 YILI TOKAT VE AMASYA İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Mehmet ÖZSAİT*
Nesrin ÖZSAİT

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adına Orta Karadeniz Bölgesi'nde Amasya, Samsun, Tokat ve Ordu illeri ve ilçelerinde 1986 yılında başladığımız yüzey araştırmalarına bu yıl 8.10.2008 - 7.11.2008 tarihlerinde, 30 gün süre ile ağırlıklı olarak Tokat'ın Zile İlçesi'nde, kısmen de Turhal İlçesi ile Amasya'nın merkez ilçe ve Göynücek İlçesi'nde devam edilmiştir. Araştırmalarımıza Bakanlık temsilcisi olarak Çorum Müze Müdürlüğü elemanlarından Arkeolog Sümeyra Şengül katılmıştır¹.

Zile İlçesi Araştırmaları

Zile, Karadeniz Bölgesi'nin orta kesiminin güneyinde yer alan Tokat İli'nin bir ilçesidir. Zile toprakları Kuzey Anadolu Dağları'nın güney uzantılarından olan Buzluk Dağı ile batı ve kuzeyinden, Devenci Dağları ile de güney ve güneydoğusundan çevrilmiştir. Verimli Zile Ovası dışında, engebeli bir araziye sahip olan ilçe topraklarından beslenen Çekerek ve Zile çayları, bu havzanın sularını Yeşilirmak'a taşırlar.

* Prof. Dr. Mehmet ÖZSAİT, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, 34459 Vezneciler/İSTANBUL.

Arkeolog Nesrin ÖZSAİT, Erenköy, Bayar Caddesi, Eser Apt. No: 7 Daire 24. 034734 Kadıköy/İSTANBUL.

1 Araştırmalarımızı destekleyen Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, katkılarından dolayı DÖSİMM'e, Bakanlık temsilcimiz Sümeyra Şengül'e candan teşekkür ederiz.

Zile İlçesi'ndeki arazi çalışmalarımıza katkısından dolayı Kaymakam Sayın Mehmet Eriş'e, önceki yıllarda olduğu gibi, 2008 yılı araştırmalarımıza da her yönüyle destek veren Zile Belediye Başkanı Sayın Murat Ayvalıoğlu'na, ayrıca, Basın ve Halkla İlişkiler Müdürü Sayın Necmettin Eryılmaz'a, Tapu ve Kadastro Başmüfettişi Sayın Bekir Altındal'a ne kadar teşekkür etsek azdır

Tokat'ın önemli ilçelerinden olan Zile'nin araştırılması da, bağlı bulunduğu ilin araştırmalarıyla iç içe gelişmiştir. Bir bölgenin tarih ve arkeolojisinin sağlıklı olarak tamamlanabilmesi ancak yapılacak kazı ve arkeolojik yüzey araştırmalarıyla mümkündür. Biz bu noktadan hareket ederek, henüz istediğimiz şekilde sonuçlandıramamakla birlikte, daha aşağıda vereceğimiz gibi, Zile arazisinin önemli bir kısmını, ovası, yaylaları ve dağlarıyla birlikte araştırdık.

Biz, 1986 yılından itibaren Amasya, Samsun ve Ordu illeri ve ilçelerinde başladığımız yüzey araştırmalarına, 1988 yılında Tokat'ın merkez ilçe, Erbaa İlçesi'nde ve kısmen de Almus, Artova ile Reşadiye ilçelerinde devam ettik. Yine 1997 ve 1998 yıllarında Zile'de araştırmalara başladık. Sonra, 2005 yılında burada oldukça kapsamlı olarak çalıştık ve öncekilerle birlikte Zile'nin 3 kasabası ile 87 köyünü araştırdık. 2008 yılında Belediye Başkanı Sayın Murat Ayvalıoğlu'nun sağladığı imkânlarla Zile'de yeniden arkeolojik yüzey araştırmalarına devam ettik, çalışmalarımızda 18 köy ve mezrayı daha araştırabildik³.

Hava şartları değişince çalışmalarımıza ara vermek zorunda kaldık. Zile'deki çalışmalarımız sonucunda tespit ettiğimiz 73 yerleşme yerinde

Orta Kalkolitik Çağdan (M.Ö.5000/4750-4000) Geç Antik Çağ sonuna kadar olan zaman dilimine ait 112 yerleşme ile 7 tümülüs ve 17 kaya mezarı tespit ettik. Ayrıca bizden önce bilinen üç höyüğü de yeniden ziyaret ettik ve incelediğimiz tüm yerleşmelerin GPS verileri ile dijital ortamda fotoğraflarını aldık. Önemli olduğunu düşündüğümüz altı yerleşme (Dikm.en Tepe, Çakırpeteği, Gödealinin Tepe, Kalenin Tepe, Ören, Küçük Karaseki) için tescil öneri formu Genel Müdürlüğümüze sunulmuştur. Burada, önceki yıllardaki çalışmalarımıza çok az değineceğiz ve esas olarak 2008 yılı araştırma sonuçlarını ana çizgileriyle vereceğiz.

---

2 Zile araştırmalarıyla ilgili kaynakça ve bilgi için bkz. Özsait 1990:124-131; Özsait 1994: 113-117; Özsait 1999: 89-107; Özsait 2000:73-88; Özsait 2007:451-462; Özsait-Özsait 2009:228-236.

3 Özsait 2009: 228-236.

ZİLE KALESİ

Zile İlçesi, Hitit Çağında, Maşat Höyük (*Tapigga*) tabletlerinde geçen *Anziliya*, Roma Çağındaki Zela şehridir. Bugün, ilçe içinde kalan ve ovaya hâkim Zile Kale Höyük'te gördüğümüz keramikler burasının Son Kalkolitik Çağdan itibaren İlk Tunç Çağı, Demir Çağı, Hellenistik ve Roma Çağı olmak üzere, günümüze kadar yerleşme yeri olduğunu göstermektedir. Zile Kalesi'nin doğu yamacında bir kaya mezarı vardır. Etekte bir tiyatronun kayaya oyulmuş oturma kademeleri günümüze gelmiştir. Tiyatronun sahne binası geçen zaman içinde yıkılmış, taşları da kaybolmuştur. Orkestranın hemen karşısından yapılacak bir sondajla sahne binasının (*skene*) temel kalıntılarına ulaşılması umut edilebilir. Günümüzde, Zile'nin ortasında kalan kale, yazıtlar, sütun gövdeleri ve başlıkları, çeşitli mimari parçalar yerleştirilerek bir park alanı olarak düzenlenmiştir. Yine buradaki ana kayaya oyulmuş 114 basamaklı su menfezi, çevresi düzenlenerek, emniyet yönünden, koruma altına alınmıştır. Kalenin yamaçlarının çepeçevre ağaçlandırılması kaçak kazıları önlemişse de, ağaçlandırma terasları, yerleşme dokusunu tahrip etmiştir.

KURUPINAR KÖYÜ

Zile'nin 8 km. güneybatısında yer alan Kurupınar Köyü ve çevresini araştırdık. Düz, verimli ve suyu bol bir ovanın ortasında kurulmuş olan köyün 1 km. kadar kuzeyinde, 400 metrelik bir alan içinde iki yerleşme tespit ettik.

a-GÖLKAVAĞI MEVKİİ

Kurupınar Köyü'nün 1 km. kuzeyinde, Zile-Kurupınar köy yolunun batısında bulunmaktadır. Tarım arazisi olarak kullanılmaktadır. Yüzeide bulunan keramikler Roma Çağı yerleşmesine aittir. GPS ölçümleri; h=801, N= 40 15 422, E= 035 51 441.

b-ELMALI TEPESİ

Gölkavağı'nın 350 m. kadar mesafesinde bulunan ve üzerinde tarım yapılan Elmalı Tepesi de bir Roma Çağı yerleşmesidir. Yerleşme yüzeyindeki keramiklerden başka, çevrede Roma Çağı'na ait olduğu anlaşılan mimari elemanlar da görülmektedir.

SARAÇ KÖYÜ

Zile'nin 3 km. kuzeybatısında yer alan Saraç Köyü ve yaylasını araştırdık. Burada Kavaklı mevkiinde ve Alemesal (Namihisar) Kalesi olarak bilinen kesimlerde iki yerleşme yeri tespit ettik⁴.

a- KAVAKLI MEVKİİ

Saraç köyünün yaklaşık 3 km. Zile'nin de 6 km. kuzeyinde yer almaktadır. Bugün terk edilmiş olan eski Kavaklı Köyü arazisinde yaptığımız araştırmalarda, Roma Çağı ve Geç Roma Çağı yerleşmelerine ait az sayıda keramikler bulduk.

b- ALEMESAL (NAMIHİSAR) KALESİ

Kale, Saraç Köyü'nün yaklaşık 3.5 km. Zile'nin de 6.5 km. kuzeybatısında yer alan 1361 m. yüksekliğinde, genellikle kayalık bir yapıdadır. Kuzeyinde Saraç Yayla Tepesi, güneyinde İnderesi bulunan Alemesal Kalesi'nin üzerinde ve tepenin güneydoğuya açılan düzlük kesiminde İlk Tunç Çağ yerleşmesine ait keramikler bulunmaktadır. Yerleşmenin boyutları 80X 100 m. kadardır. GPS ölçümleri; h.= 1361, N= 40 20 145, E= 035 49 497.

---

4 Saraç Köyü araştırmalarımızda ekibimize yardımcı olan Muhtar Haydar Çelebi'ye candan teşekkür ederiz.

FIRTIMAN

Saraç Köyü'nün mezarası olan Fırtıman, Zile'nin 3 km. batısında, Saraç Köyü'nün de, kuş uçuşu 1,5 km. güneyindedir. Batısında, Palanlı ve Kepez köylerinden gelen Fena Dere, kuzeyinde Fırtıman Çal'ın olan Yeni Mezarlık mevkiinde, tahrip edilmiş bir tümülüs gördük. Çevresinde bulduğumuz az sayıdaki keramik buluntularından tümülüsün Roma Çağına ait olduğu anlaşılmaktadır⁵.

ÇAYIR KÖYÜ

Zile'nin 13 km. kuzeybatısında yer alan Çayır Köyü ve çevresini araştırdık. Oldukça engebeli ve suyu bol bir araziye sahip olan köyde önemli üç yerleşme tespit ettik.

a- GÖDEALİNİN (GÖDEKALİNİN) TEPE (Resim: 1, 2)

Çayır Köyü'nün doğusunda, yine köy içinde, kuzeyindeki derin Hamam Deresi vadisine doğru yükselen bir yamaç yerleşmesidir. Doğusunda Tavşan Tepesi, batısında köy mezarlığı, güneyinde köye giriş yolu bulunmaktadır. Tarım arazisi olarak kullanılmaktadır. Yaklaşık 150 m. çapında olan yerleşmenin yüzeyinde bulunan keramikler İlk Tunç Çağı ve Roma Çağına aittir. GPS ölçümleri; h =1275, N= 40 20 588, E = 035 46 551.

b- HİDIRIN TEPE

Çayır Köyü'nün yaklaşık 500 m. batısındadır. Hıdırın Tepe'nin kuzeyinde Sorhunlunun Çal, güneybatısında Eğreğin Burun, batısında Yanığın Tepe bulunmaktadır. Tarım arazisi olarak kullanılmaktadır. Yaklaşık 100 m. çapında olan yerleşmenin yüzeyinde İlk Tunç Çağına ait keramikler bulunmaktadır. GPS ölçümleri; h =1314, N= 40 20 484, E = 035 45 471.

4 Fırtıman'daki araştırmalarımızda ekibimize yardımcı olan Sayın Aziz Koçak'a ve Cemal Koçak'a candan teşekkür ederiz.

c- KALENİN TEPE (Resim: 3, 4).

Çayır Köyü'nün 400 m. batısında olan yerleşmenin güneyinde derin Hamam Deresi vadisi ve daha güneyde, Gödealinin Tepe, doğusunda yine devam eden Hamam Deresi vadisi, batısında ve kuzeyinde ise Bakla Gölü'nün Dere bulunmaktadır. Bu durumda hemen hemen dört tarafından da akarsularla çevrilmiş olan Tepe'nin güneydoğusuna yoğun olarak yerleşildiği izlenmiştir. Yaklaşık 150x200 m. boyutlarında olan Kalenin Tepe yüzeyinde bulunan keramikler Son Kalkolitik Çağ, İlk Tunç Çağı, II. binyıl, Demir Çağı ve Roma Çağı yerleşmelerine aittir. GPS ölçümleri; h =1317, N= 40 20 866, E = 035 45 595.

KERVANSARAY KÖYÜ

Zile'nin 20 km. kuzeybatısında, Zile-Amasya yolu üzerinde yer alan Kervansaray Köyü ve çevresini sistematik olarak araştırdık ve Ören, Almal Dere ve Kalenin Dibi olmak üzere, üç yerleşme yeri tespit ettik⁶.

a- ÖREN MEVKİİ

Kervansaray Köyü'nün 1 km. doğusunda, geniş bir ovanın ortasındadır. Yerleşme, ova yüzeyinden 16 m. yükseklikte bulunan bir tepenin üzerinde ve özellikle de Zile-Amasya yoluna bakan batı yamaç ve eteklerindedir. Su kaynağı da bu kesimdedir. Yerleşmenin güneyinde Çantalı Mevkii, kuzeyinde Mazdağı Mevkii, güneydoğusunda Yaylayolu Köyü bulunmaktadır. Üzerinde tarım yapılan yerleşmenin boyutları 150x200 m. kadardır. Tarım nedeniyle oldukça tahrip edilmiş olan yerleşme yüzeyinde İlk Tunç Çağı ve Roma Çağına keramikler bulunmaktadır. GPS ölçümleri; üst - tepe kesimi: h =1209, N= 40 25 207, E = 035 49 204, etek: h =1193, N= 40 25 151, E = 035 49 207.

6 Buradaki araştırmalarımızda ekibimize yardımcı olan Muhtar Salih Taşdemir'e ve Bekçi Ali Altındal'a candan teşekkür ederiz.

b- ALMAL DERE

Kervansaray Köyü'nün 1,5 km. batısındadır. Kuzeyinde Boztepe ve Kumus Mevkii, batısında Karatarlası, güneyinde Almal Mevkii bulunmaktadır. Bugün geniş bir ovanın orta kesiminde, yaklaşık 70 m. çapında bir alanda bulunan keramikler Geç Roma Çağı yerleşmesine aittir. GPS ölçümleri; h =1128, N= 40 24 348, E = 035 47 419.

c- KALENİN DİBİ (Resim: 5)

Kervansaray Köyü'nün 4 km. kuzeybatısında, Amasya'nın Akyazı Köyü'nün 2 km. güneyindedir. Bir tepe ve yamaç yerleşmesi olan Kalenin Dibi'nin kuzeyinde Aksu Mevkii, güneyinde Sokudibi Mevkii, doğusunda Bahçeci Mevkii bulunmaktadır. Yaklaşık olarak 100 X 150 m. boyutlarında olan Kalenin Dibi'nin yüzeyinde Son Kalkolitik, İlk Tunç Çağı, Demir Çağı ve Roma Çağı yerleşmelerine ait keramikler bulunmaktadır. GPS ölçümleri; h =1023, N= 40 26 160, E = 035 46 494.

YALNIZKÖY

Zile'nin 13 km. kuzeybatısında yer alan Yalnızköy ve çevresini araştırdık, bir yerleşme ile bir tümülüs kalıntısı tespit ettik. Köyün 3 km. güneydoğusunda, Fena Dere'nin 400 m. kadar kuzeyindeki fundalık arazi ortasında, Gavur Harmanı adı verilen mevkide tahrip edilmiş bir tümülüsün kalıntılarını gördük. (GPS ölçümleri; h=1117, N=40 18 235, E=035 46 127). Yine Yalnızköy'ün 2 km. kuzeydoğusunda, Eskiköy mevkiini ve yanındaki mezarlığı araştırdık, fakat eskiye işaret eden herhangi bir buluntuya rastlamadık.

DİKMEN TEPE (Resim: 6)

Yalnızköy'ün 1 km. batısında, Büyükkozluca köy yolunun 700 m doğusunda yükselen ve hemen her taraftan görülen tepenin üzerinde Dikm.en Dede'nin

mezarı bulunmaktadır. Etekleriyle birlikte, 175 m. çapında olan yerleşmenin yüzeyinde Son Kalkolitik Çağ, İlk Tunç Çağı ve Demir Çağı keramikleri bulunmaktadır. Bölge için önemli buluntular veren bu yerleşmenin tescili önerilmiştir. GPS ölçümleri; üst, h =1368, N= 40 19 814, E = 035 44 942; etek, h =1355, N= 40 18 843, E = 035 44 909.

UZUNKÖY

Zile'nin 15 km. kuzeybatısında yer alan Uzunköy arazisini araştırdık. Köyün 300 m. doğusunda Eski Bultu, 1 km. doğusunda Karga Pazarı Mevkii'ni araştırdık, fakat kayda değer bir buluntuya rastlamadık. Daha sonra, köyün doğusunda, Çakırpeteği olarak bilinen yükseltide önemli bir yerleşme tespit ettik.

ÇAKIRPETEĞİ HÖYÜK (Resim: 8, 9)

Dikm.en Tepe'nin 2 km. güneyinde, Uzunköy'ün 2,5 km. doğusunda yer alan Çakırpeteği'nin yüzeyinde Son Kalkolitik Çağ, İlk Tunç Çağı ve Demir Çağı yerleşmelerine ait keramikler bulunmaktadır. Üzerinde tarım yapılan ve bu yüzden de önemli ölçüde tahrip edilmiş olan yerleşmenin, etekleriyle birlikte boyutları, 125x175 m, ovadan yüksekliği de 12 metredir. Bölgenin kültür tarihini en iyi olarak aydınlatacak buluntular veren Çakırpeteği, diğer yerleşmeler gibi korumasızdır, bu bakımdan tescili önerilmiştir. GPS ölçümleri; h.= 1244, N= 40 17 915, E= 035 44 261.

BÜYÜKKOZLUCA KÖYÜ

Zile'nin 19 km. kuzeybatısında yer alan Büyükkozluca Köyü'nün arazisini sistematik olarak araştırdık⁷. Bu kesimde sekiz yerleşme yeri ve bir tümülüs tespit ettik.

7 Büyükkozluca Köyü'nün araştırılmasında bize yardımcı olan Muhtar Hasan Yıldız'a, Aza Nuri Yıldız'a ne kadar teşekkür etsek azdır. Onların yardımlarıyla köyün yaylalarına kadar araştırma imkânımız oldu.

a- AYÇALI MEVKİİ

Büyükkozluca'nın 3 km. kuzeybatısında, Amasya-Göynücek yolunun hemen kuzeyindedir. İşaret ettiğimiz yol açılırken yerleşme kısmen tahrip edilmiştir. Güneyinden Değirmenözü Deresi (Kuruarmud'un Dere) akan ve bugün orman içinde kalan Ayçalı yerleşmesinin yüzeyinde Roma ve Geç Roma Çağına ait keramikler görülmektedir.

b- SİVRİÇAL HÖYÜK

Büyükkozluca Köyü'nün 1,5 km. güneydoğusunda, Zile yolunun 300 m. doğusunda, Nureyçal Mevkiinin güneyinde ve Uzunköy'ün 2 km. kadar kuzeyinde bulunmaktadır. Bir tepe ve yamaç yerleşmesi olan Sivriçal yüzeyinde İlk Tunç Çağı'na ait keramikler görülmektedir. GPS ölçümleri; h =1199, N= 40 19 652, E = 035 43 096.

c- AĞBABA YUVASI

Büyükkozluca Köyü'nün 700 m. Kirazlı Dere'nin 50 m. batısında, Kırıkgözün Dere'nin 75 m, Ada Tepenin de 100 m. kadar güneyinde bulunan ve çıkılması hayli güç olan Ağbaba Yuvası tepesini araştırdık. Kısmen ormanlık ve yer yer uçurumlarla dolu olan tepenin yüzeyinde Roma Çağı yerleşmesine ait keramikler bulunmaktadır. GPS ölçümleri; h =1083, N=40 20 063, E= 035 41 636.

d- ELEKÇİ TEPESİ

Bir yamaç yerleşmesi olan Elekçi Tepesi, Büyükkozluca Köyü'nün yaklaşık 400 m batısında, Belinardı'nın kuzeyinde, Sarıtepe'nin güneyinde, Ağbaba Yuvası'nın da doğusunda bulunmaktadır. Yüzeyinde görülen keramikler İlk Tunç Çağı yerleşmesine aittir. GPS ölçümleri; h =1071, N=40 20 158, E= 035 42 031.

e- SARITEPE

Büyükkozluca Köyü'nün yaklaşık 450 m. batısında yer alan Saritepe yerleşmesi Kırkgözün Dere'nin güneyinde, Elekçi Tepesi'nin kuzeyinde, Ağbaba Yuvası'nın doğusunda bulunmaktadır. Saritepe'nin yüzeyinde bulunan keramikler İlk Tunç Çağ, Demir Çağ ve Roma Çağı yerleşmelerine aittir. GPS ölçümleri; h =1077, N= 40 20 257, E= 035 42 958.

f- HARMANLAR-KÖYİÇİ

Büyükkozluca Köyü içinde bulunan Harmanlar-Köyüçi yerleşmesinin kuzeyinde Fındığın Bostanın Dere, güneyinde köy korusu, batısında Saritepe ve Elekçi Tepe, doğusunda Arpalığın Çal bulunmaktadır. Tarım arazisi olarak kullanılmaktadır. Harmanlar-Köyüçi'nin yüzeyinde bulunan keramikler Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağ yerleşmelerine aittir. GPS ölçümleri; h =999, N= 40 20 270, E= 035 42 232.

g- AĞCAAĞAÇ

Ağca ağaç yerleşmesi, Büyükkozluca Köyü'nün 6 km. doğusunda, Nureyçal Mevkiinin güneyinde, Kuz Mevkii'nin kuzeyinde ve Örenlerin Dere'nin doğusunda bulunmaktadır. Tarım arazisi olarak kullanılmaktadır. Bir yamaç yerleşmesi olan Ağca ağaç yüzeyinde bulunan keramikler Roma Çağına aittir. GPS ölçümleri; h =1147, N= 40 19 898, E= 035 43 517.

h- ÖRENLER MEVKİİ

Büyükkozluca Köyü'nün 3 km. kuzeydoğusunda yer alan ve bir yamaç yerleşmesi olan Örenler'in kuzeyinde Çal Mevkii, güneyinde Çetenkaya mevkii bulunmaktadır. Üzerinde tarım yapılan yerleşmenin yüzeyinde İlk Tunç Çağı ve Roma Çağı keramikleri bulunmaktadır. GPS ölçümleri; üst kesim, h =1117, N= 40 19 954, E = 035 43 122, etek; h =1101, N= 40 19 900, E = 035 43 207.

1-HAMAM TEPESİ (TÜMÜLÜS)

Büyükoğluca'nın 450 m kadar güneydoğusunda, Ağbaba Yuvası'nın 300 m kadar kuzeydoğusundadır. Hamam Tepesi tümülüsü, 60 m. kadar çapında, verimli ve fazla genişliği olmayan bir ovanın ortasındadır. GPS ölçümleri; h =1057, N= 40 19 369, E= 035 417 90.

KOÇAŞ KÖYÜ

Zile'nin 25 km. güneybatısında yer alan Koçaş Köyü çevresinde yaptığımız araştırmalarda üç yerleşme yeri tespit ettik, önceki yıllarda bulduğumuz iki yerleşme yerini de yeniden ziyaret ettik⁸.

Koçaş Köyü'nün 2 km. kadar kuzeyinde, Kozdere Mevkii'nin 300 m. güneyinde yer alan iki tepe üzerinde, mevkiinden dolayı aynı adı verdiğimiz iki yerleşme yeri bularak inceledik.

a-KÜÇÜK KARASEKİLİ I

Kozdere'nin güneyinde, Tolluk Deresi'nin kuzeyindeki yüksek tepe üzerinde yer alan Karasekili I yüzeyinde İlk Tunç Çağı, M.Ö. II. binyıl ve Roma Çağı yerleşmelerine ait keramikler bulunmaktadır. Tepe kesimi yaklaşık olarak 80 x 100 m. boyutlarında olan yerleşmenin üzerinde yer yer kaçak kazı izleri görülmektedir. GPS ölçümleri; tepe kesimi, h =1029, N= 40 16 822, E = 035 41 496; etek, h =968, N= 40 16 902, E = 035 41 413.

b – KÜÇÜK KARASEKİLİ II

Kozdere Mevkii'nde, Tolluk Deresi'nin hemen güneyinde yer alan ikinci tepenin yüzeyinde de Roma Çağı yerleşmesine ait keramikler bulunmaktadır.

---

8 Yine Zile kasaba ve köylerindeki araştırmalarımızda ekibimize yardımcı olan Kaymakamlık Vakıf sorumlusu Sayın Yusuf Evren'e yürekten teşekkür ederiz.

b- KÜÇÜK BULTUNUN ÇAL

Koçaş Köyü'nün 3 km. kuzeydoğusunda, Uzunköy'ün (Büyük Bultu) 2 km. güneyinde, Uğurluören Köyü'nün de 2 km. batısında (Uğurluören Çamlığı) yer alan Küçük Butlunun Çal, boyutları 150 x 300 m. ve ova yüzeyinden 125 m. yüksekliğinde olan bir tepedir. Tepe yüzeyinde İlk Tunç Çağı, Demir Çağı ve Roma Çağı yerleşmelerine ait keramikler bulunmaktadır. Bu kesim, çevresindeki çiftliklerle (Coşar'ın-Vahidin'ki gibi) birlikte Koçaş Köyü'nün mezasıdır.

AĞILCIK KÖYÜ

Zile'nin 36 km. batısında yer alan Ağıcık Köyü'nü, yaylası dışında, araştırdık ve bir yerleşme ile bir tümülüs tespit ettik.

a- FINDIKLI MEVKİİ

Köyün 1 km. kuzeyinde, Fındıklı Deresi'nin güneyinde, Çanaklı-Bayırbaşı Dağı'nın güneybatısında Fındıklı mevkiinde, birbirinden 200 m. mesafede, farklı seviyelerde iki yerleşme tespit ettik. Üst kesimde (GPS ölçümleri; h=1144, N=40 17 723, E=035 36 208) Roma Çağı, alt kesimde (GPS ölçümleri; h =1124, N= 40 17 711, E = 035 36 349) İlk Tunç Çağı ve Roma Çağı yerleşmelerine ait keramikler bulduk. Yerleşmelerin bulunduğu arazi kesiminde yoğun olarak tarım yapılmaktadır.

b- ÇALDİBİ TÜMÜLÜSÜ (TEPEBOYNU)

Ağıcık'ın 700 m. kuzeyinde, Fındıklı Mevkii'nin 300 m. doğusunda, yol seviyesinden 50 m. kadar yükseklikte olan Çaltepe'nin, üzerindeki kaçak kazılarla tahribata uğramış kesimlerinden bir tümülüs olduğu anlaşılmaktadır.

KARAŞEYH KÖYÜ

PAZARTEPE YERLEŞMESİ

Yerleşme, Zile'nin 33 km. güneybatısında yer alan Karaşeyh Köyü'nün 2 km. batısında, Zile-Ankara yolunun 50 m. kuzeyindedir. Ova yüzeyinden 70 m. yüksekliğinde olan Pazarteppe'nin yüzeyinde Roma Çağı yerleşmesine ait keramikler bulunmaktadır. GPS ölçümleri; h.= 740, N= 40 13 261, E= 035 33 084.

KÜÇÜKAKÖZ KÖYÜ

Zile'nin 35 km. kadar güneybatısında yer alan Küçükaköz Köyü ve çevresinde Türkm.en Deresi, Aşağı Çeşme Tarları ve Akpınar Tepesi'ni araştırdık. Bunlardan kayda değer olanı Akpınar Tepesi'dir. Köyü'nün 2 km. güneydoğusunda yer alan Akpınar Tepesi yüzeyinde Roma Çağı ve Geç Roma Çağı yerleşmelerine ait, az sayıda, keramik bulduk. Tüm tepe kaçak kazı çukurlarıyla doluydu.

KARAYÜN HÖYÜK (Resim: 9)

Zile'nin 17 km. güneybatısında yer alan Karayün Köyü'nün 1,5 km. güney batısında, Karayün Kelle'nin (Karayün Beli) 350 m. Zile-Alaca-Ankara yolunun 200 m. güneyindedir. Verimli ovanın ortasında, Yazı mevkiinde yer alan, Eski Köy Yeri ya da Höyük Tepesi gibi isimlerle de tanınan Karayün Höyük 90 x 125 metre boyutlarında ve ova yüzeyinden 12 m. yüksekliktedir. Her geçen gün biraz daha tahrip edilen höyük yüzeyinde Son Kalkolitik Çağ+İlk Tunç Çağı+M.Ö. II. bin+Demir Çağı yerleşmelerine ait keramikler bulunmaktadır⁹.

9 Özsait 2000:77; Özsait 2009:234.

ÇELTEK KÖYÜ

Zile'nin 16 km. güneydoğusunda yer alan Çeltek Köyü ve çevresini sistematik olarak araştırdık¹⁰. Büyükkozluca Köyü'nden sonra, en yoğun yerleşme topluluğunu Çeltek Köyü arazisinde bulduk. Bunlar: Asarpınar, Eski Bağlar, Ağılönü, Tek Ceviz, Cıbrı Ahmedin Tarla, Değirmen Deresi, Kaya Boynu gibi.

a-ASAR PINAR HÖYÜK (Resim: 10)

Çeltek Köyü'nün 2 km. kadar kuzeydoğusunda, Yayla Tepe'nin 100 m. batısında bulunmaktadır. Tarım arazisi olarak kullanılan alan üzerinde bulunan keramikler İlk Tunç Çağ, Demir Çağ ve Roma Çağı yerleşmelerine aittir. GPS ölçümleri; h =956, N= 40 12 688, E = 035 57 592.

b- MERDİVENLİ KAYA (ON İKİ BADAL) (Resim: 11)

Çeltek Köyü'nün yaklaşık 1,5 km. kuzeydoğusunda, dere içerisindeki monoblok bir kaya kütesine, oldukça muntazam olarak, oyulan 12 basamakla en üst noktaya kadar çıkılmaktadır. Kaya, üst kısımda kare şeklinde kesilmiş, böylece bir oyuk açılmış, fakat kaçak kazılarla esas orijinal yapısı kaybolmuştur. Bir vadi içinde ve hemen önünde anıtsal bir kayalık tepe bulunan Merdivenli Kaya'nın (yöresel olarak On iki Badal) konumu, onun bir kült mahalli olduğunu göstermektedir. Yoğun bitki örtüsü ve ağaçlarla kaplı olması, bu kesimde daha ayrıntılı araştırma yapmamızı engellemiştir. Kaya kitlesinde basamakların bulunduğu güney kesimin altı kazılmış ve kısmen de tahrip edilmiştir. GPS ölçümleri; h =860, N= 40 12 491, E = 035 57 491.

---

10 Çeltek Köyü araştırmalarımızda ekibimize yardımcı olan Osman Hançer'e candan teşekkür ederiz.

c- KAVASIN TAŞ

Çeltek Köyü'nün yaklaşık 1 km. kuzeydoğusunda, kayalık bir sırtın önünde ve Merdivenli Kaya'nın 75 m. batısında bulunmaktadır. Burada gördüğümüz bazı taş yuvaları, onun bir süre taş ocağı olarak kullanıldığını düşündürmektedir. GPS ölçümleri; h =880, N= 40 12 500, E = 035 57 489.

d- ESKİ BAĞLAR

Çeltek Köyü'nün yaklaşık 1 km. doğusunda yer almaktadır. Üzerinde, Roma Çağı yerleşmesine ait keramikler, yapı tuğlaları ile mezar kapak kiremitleri bulunmaktadır.

e- AĞILÖNÜ

Çeltek Köyü'nün 300 m. kadar doğusundadır. Çok geniş bir alan olan Ağılönü'nde Roma Çağı yerleşmesine tanıklık eden oldukça nitelikli keramik görülmektedir. GPS ölçümleri; h =806, N= 40 12 442, E = 035 57 126.

f- TEK CEVİZ

Çeltek Köyü'nün 200 m. kadar doğusundadır. Üzerinde tarım yapılan bir yamaç yerleşmesidir. Yüzeide görülen keramiklerden burasının da yine Roma Çağı'nda çiftlik yerleşmesi olduğu anlaşılmaktadır. GPS ölçümleri; h =784, N= 40 12 320, E = 035 57 068.

g- CIBIR AHMED'İN TARLA

Çeltek Köyü'nün 1 km. kadar güneydoğusunda, köy yolunun solunda yer alan ve diğerleri gibi, tarım arazisi ya da bağ bahçelik olarak kullanılan Tarla'nın yüzeyinde Roma Çağı yerleşmesine ait keramikler bulunmaktadır.

Çeltek Köyü araştırmaları bize, esasta bildiğimiz bir gerçeği yeniden hatırlattı. Bugün de verimli olan Çeltek arazisinin, Roma ve Geç Roma çağlarında da, iki-üç kilometre karelik bir alanında yoğun olarak yerleşildiği, toprağın bağ, bahçe ve çiftlikler olarak kullanıldığını yukarıdaki verilerden anlamaktayız.

Zile'nin 19 km. kuzeybatısında yer alan Karakaya Köyü'nün Sıtma Pınarı, Eski Karakaya, Kirazlı gibi mevkilerine gidildi, fakat kayda değer bir buluntuya rastlanılmadı.

Yine Zile'nin 20 km. kadar kuzeybatısında yer alan Sofular Köyü'nün 2 km. kuzeybatısında bulunan Yukarı ve Aşağı Kale kesimleri de incelendi, fakat kayda değer bir buluntuya rastlanılmadı.

YAYLAYOLU KÖYÜ (BACUL)

Zile'nin 17 km. kuzeyinde yer alan Yaylayolu Köyü'nün 2 km. kuzeyinde, Çal Tepesi eteğinde, Çaldibi Mevkii'nde Geç Roma Çağı yerleşmesine ait keramikler bulunmaktadır. GPS ölçümleri; h.= 1203, N= 40 25 557, E= 035 50 658.

Yaylayolu Köyü'nün 3 km. güneydoğusunda, Ağrek Çayı'nın 50 m. kadar kuzeyinde yer alan Gölyeri-Cicikli Kaya üzerinde bir kısmı silinmiş harfler gördük. Bunlar üzerinde ve Cade Pınarı buluntuları üzerindeki çalışmalarımızı sürdürüyoruz¹¹.

YILDIZTEPE-BOZTEPE KASABASI ARAşTIRMALARI

Zile'nin 20 km. güneyinde yer alan Yıldıztepe Kasabası ve yaylasında yaptığımız araştırmalarda Kale, Devekalının Taş, Höblek, Ağçoğun Tarla ve Toprak Tepe yerleşmelerini tespit ettik¹².

11 Buradaki araştırmamızda bizlere yardımcı olan Aza Durmuş Yeşilyurt'a candan teşekkür ederiz.

12 Yıldıztepe araştırmamızda ekibimize yardımcı olan Belediye Başkanı Sayın Mustafa Çağlar'a, yürekten teşekkür ederiz.

a- KALE

Yıldıztepe Kasabası'nın 7 km. kuzeyinde, Karakuzu Köyü'nün 1 km. batısında 1159 m. yüksekliğindedir ve Yıldıztepe Yaylası'na çıkan yolun hemen kuzeyindedir. Güneyinde Hırsız Deresi, batısında Çerkez Yolu, doğusunda Delikliönü Mevkii bulunan Kale'nin üst kısmında kaçak kazı izleri vardır. Kale üzerinde gördüğümüz keramikler burada bir Roma Çağı yerleşmesinin varlığına tanıklık etmektedirler. GPS ölçümleri; h =1159, N= 40 09 970, E = 035 54 677.

b- DEVEKÇALININ TAŞ

Yıldıztepe Yaylası'nın (Samanlı Köyü) 2 km. doğusundadır ve kuzeyinde Ağaçdenizi Mevkii ve Çal, güneyinde Gavuralanı, doğusunda Karakuzu Ormanlığı bulunmaktadır. Tepenin üst kısmında kaçak kazı izleri vardır. 1407 metre yüksekliğindeki tepenin yüzeyinde İlk Tunç Çağı yerleşmesine ait keramikler bulunmaktadır. GPS ölçümleri; h =1407, N= 40 07 990, E = 035 55 537.

c- HÖBLEK

Yıldıztepe Kasabası'nın 9 km. güneyinde, Samanlı Yaylası'nda bulunan Höblek, Evren Köy'ün 2 km. kuzeydoğusunda, 1502 m. yüksekliğinde, geniş ve düz bir tepedir. Yer yer derin kaçak kazı çukurlarının bulunduğu Höblek yüzeyinde Demir Çağ yerleşmesine ait keramikler bulunmaktadır. GPS ölçümleri; h =1502, N= 40 07 601, E = 035 54 267.

d- AĞCAĞUN TARLA

Yıldıztepe'nin yaklaşık 11 km. Höblek'in de kuş uçuşu 4 km. kadar güneydoğusundadır. Deveci Dağları'nın 1 km. kadar batısında 1587 m yüksekliğindeki bir tepenin üst kesimi ve eteklerinde İlk Tunç Çağı

yerleşmesine ait keramikler bulduk. Batısında Evrenköy Yaylası, doğusunda Kiremitli Ocağın Taş bulunan yerleşmenin üst kısmında kaçak kazı çukurları vardır.

e-TOPRAK TEPE

Yıldıztepe Kasabası'nın 11 km. güneyinde, Ağcoğun Tarla'nın 400 m. kuzeydoğusunda ve Deveci Dağlarının 800 m. kuzeyindedir. Etrafındaki araziden 30 m. kadar yükseklikte bulunan Toprak Tepe kaçak kazılarla çok tahrip edilmiştir. Tepe eteğinde, atılmış toprak arasında iki parça Demir Çağı Keramiği bulduk. GPS ölçümleri; h =1560, N= 40 06 183, E = 035 55 275.

TURHAL İLÇESİ ARAŞTIRMALARI

Turhal merkezde Turhal Kalesi, İskele Tepesi ile Çaylı Kasabası'nda ve kısmen de önceki yıllarda yeterince araştıramadığımız Şenyurt, Mercimek Dağı - Deliktaş kesiminde çalıştık¹³.

a-TURHAL KALESİ

Persler zamanında Kuzey Kapadokya'nın idare merkezi olan korunaklı Gaziura kentidir. Persl'lerden sonra da Pontos Krallığı'nın önemli merkezlerinden biri olmuştu. Bugün, Amasya Kalesi'nde olduğu gibi (Cılabolu), üzerinde bir su menfezi bulunmaktadır. Bunun dışında da, eskiye işaret eden herhangi bir yüzey buluntusuna rastlamadık.

b-İSKELE TEPESİ (Resim: 12, 13)

Turhal merkezinde yükselen İskele Tepesi'nin kuzeyinde Cumhuriyet Mahallesi, güneyinde İskele Mahallesi, doğusunda Nurkavak Mahallesi, batısında Çivril köyü arazisi bulunmaktadır. Tepe, hemen her tarafındaki kaçak kazılarla delik deşik olmuş. Tahrip edilen kesimlerin etrafında İlk Tunç

13 Mercimek Dağı ve Deliktaş kesimindeki araştırmalar için bkz. Özsait 1999: 94 vd.

Çağı yerleşmesine ait nitelikli keramikler bulduk. Bu bölgenin kültür tarihi açısından önemlidir. GPS ölçümleri; h.= 665 N= 40 22 763, E= 035 03 747.

AMASYA İLİ ARAŞTIRMALARI

GÖYNÜCEK İLÇESİ ARAŞTIRMALARI

Zile'nin, Amasya'nın Göynücek İlçesi sınırlarında bulunan, Büyükkozluca Köyü'ndeki araştırmalarımız sınırlarında, Göynücek İlçesi'nin Davutevi Köyü'nün bazı kesimlerini de inceleme fırsatımız oldu. Bunları sırasıyla vereceğiz.

a- SİVRİÇAL MEVKİİ

Göynücek İlçesi'nin Davutevi Köyü'nün 2 km. güneybatısında, Büyükkozluca Köyü'nün 4 km. kuzeybatısındadır ve güneyinden Değirmenözü Deresi (Kuruarmudun Dere) akm.aktadır. Amasya-Göynücek tali yolunun hemen güneyinde bulunan Sivriçal, bir tepe ve yamaç yerleşmesidir ve yüzeyinde bulunan keramikler İlk Tunç Çağı ve Roma Çağı yerleşmelerine aittir. GPS ölçümleri; h.= 795 N= 40 21 804, E= 035 41 133.

b- BONCUKLU ÇAL MEVKİİ (KAYA MEZARI)

Davutevi Köyü'nün 2.5 km. kadar güneybatısında, Büyükkozluca Köyü'nün, kuş uçuşu, 4 km. kuzeybatısında, Sivriçal yerleşmesinin de 400 m. batısında, ağız açıklıkları güneye bakan iki kaya mezarı bulunarak incelenmiştir. GPS ölçümleri; h.= 811 m, N= 40 21 768, E= 035 40 959.

b-ALİPEHLİVANIN ÇAL (TÜMÜLÜS)

Davutevi Köyü'nün 3 km. batısında yer alan Alipehlivan Çal tümülüsünün doğusunda Boncuklu ve Ayçal Mevkii, güneyinde Mahra Deresi, batısında Akkız Gediği bulunmaktadır. GPS ölçümleri; h.= 763 m, N= 40 22 179, E= 035 40 421.

c-ALİPEHLİVANIN ÇAL (KAYA MEZARLARI)

Alipehlivan Çal tümülüsünün 100 m. kadar güneyinde, Mahra Deresi'nin kuzeyinde, 45 m. yüksekliğinde kayalık bir sırtın kuzey cephesinde bulunmaktadır. Birbirine yaklaşık 1,5 m. uzaklıktaki bu iki kaya mezarından alttakinin giriş açıklığı 1 m, iç boyutları da 1.50 X 170 metredir. Üstteki mezara çıkılamamıştır¹⁴.

YEŞİLÖZ KÖYÜ

KORUCU TEPE (Resim: 14, 15)

Amasya'nın 45 km. kadar güneydoğusunda yer alan merkez ilçeye bağlı olan Yeşilöz Köyü'nü araştırdık. Köyün 2 km. kuzeyinde, Kaçaklar Tepesi'nin güneyinde Korucu Tepesi'ni bularak inceledik¹⁵. Kaçak kazılarla önemli ölçüde tahrip edilmiş olan tepe yüzeyinde İlk Tunç Çağı yerleşmesine ait son derece nitelikli keramikler bulunmaktadır. GPS ölçümleri; h = 919 m, N = 40 33 158, E = 035 16 546.

Sonuç olarak, verdiğimiz ölçümlerde de görüleceği gibi, prehistorik yerleşmeler, çoğunlukla ovalarda görüldüğü gibi, dağlık kesimde, tepe üstü ve yamaç yerleşmeleri olarak da karşımıza çıkmaktadır. Son Tunç ve Demir Çağ, yerleşmeleri genellikle yüksek kesimlerde görülürler. Bunların yüzey buluntuları, teknik ve form bakımından bölgede önceden bulduklarımızla tam olarak benzerlik göstermektedirler. Mimari kalıntı çok az olsa da, araştırdığımız bölgede ele geçirilen keramikler Roma ve Geç Roma Çağında geniş bir yayılımın varlığına işaret etmektedir.

Maalesef höyüklerde ve tüm yerleşmelerde kaçak kazılar nedeniyle tahribat çok fazladır. Etkin önlemler alınmazsa, birkaç yıl sonra tahrip edilmedik yerleşme yeri kalmayacaktır.

14 Çıkm.ası son derece güç ve tehlikeli olan bu kesime, Muhtar Hasan Yıldız'la birlikte çıkarak mezar ölçülerini alan temsilcimiz Sümeyra Şengül'e ve Hasan Yıldız'a tekrar teşekkür ederiz.

15 Bu kesimdeki araştırmalarımıza yardımcı olan Araştırmacı-Yazar Sayın Necdet Kurt'a ve Duran Kurt'a candan teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

ÖZSAİT, M.,

1990 "Orta Karadeniz Bölgesi'nde Yeni, Prehistorik Yerleşmeler", *Samsun Ondokuzmayıs Üniversitesi Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi II*, Samsun, 1-3 Haziran 1988, Samsun, 124-131.

ÖZSAİT, M.,

1994 "1988 Yılı Tokat-Erbaa Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları", *XI. Türk Tarih Kongresi I*, Ankara, 5-9 Eylül 1990, Ankara, 113-117.

ÖZSAİT, M.,

1999 "1997 Yılı Tokat ve Çevresi Yüzeysel Araştırması", *Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü 16. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, Tarsus, 25-29 Mayıs 1998, Ankara, 89-107.

ÖZSAİT, M., 2000 "1997 ve 1998 Yılı Tokat-Zile ve Çevresi Yüzeysel Araştırmaları", *Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü 17. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, Ankara, 24-28 Mayıs 1999, Ankara, 73-88.

ÖZSAİT, M., 2007, "2005 Yılı Tokat İli, Zile ve Turhal İlçeleri Yüzeysel Araştırması", *Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 24. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, Çanakkale, 29 Mayıs - 2 Haziran 2006, Ankara, 451-462.

ÖZSAİT, M.- N.ÖZSAİT, 2009, "Arkeolojik Verilerin Işığı Altında Zile", *Tarihi ve Kültürü ile Zile Sempozyumu*, Zile, 9-12 Ekim 2008, Samsun, 228-236.

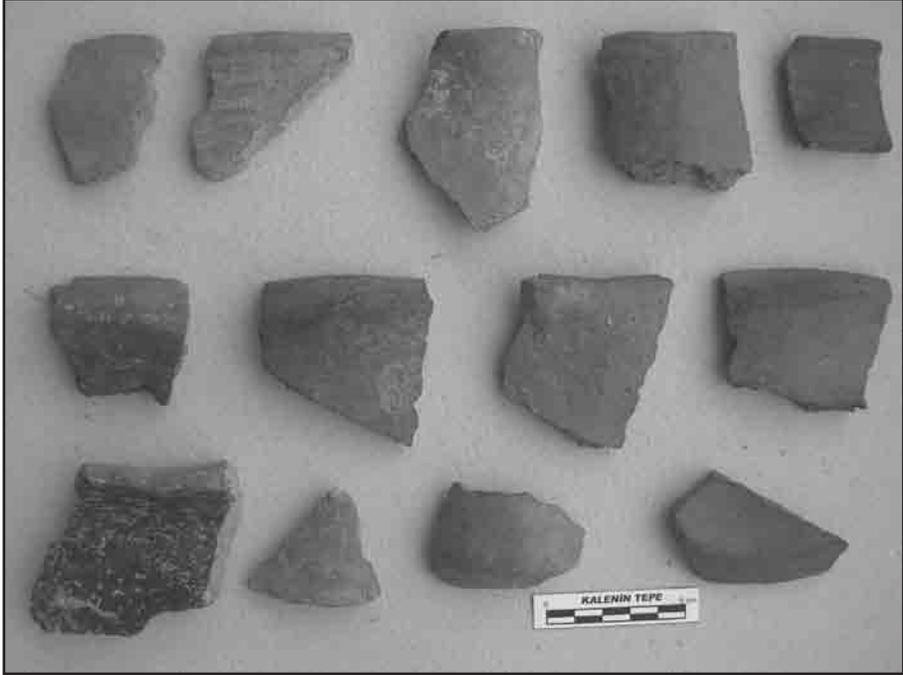
Resim 1: Çayır, Gödealinin Tepe

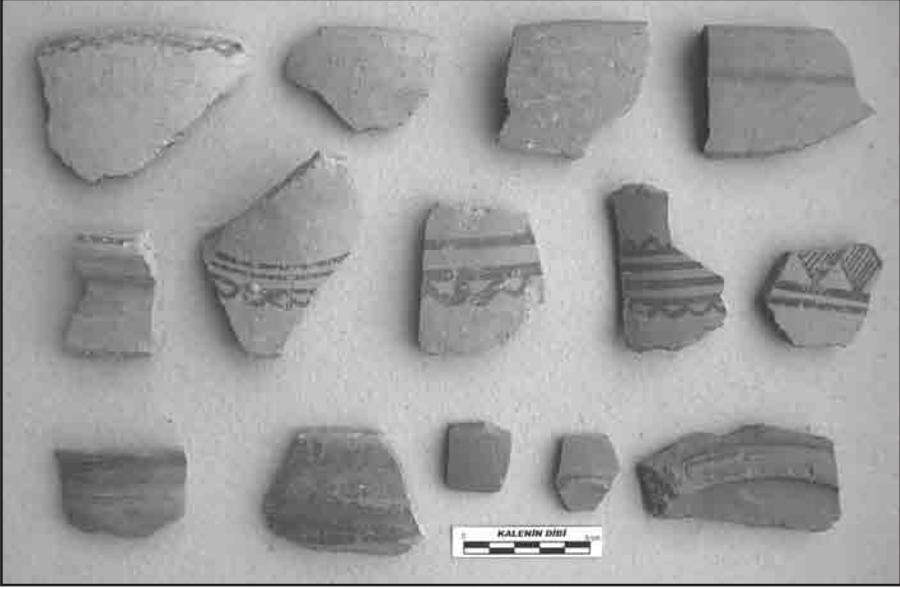
Resim 2: ayır, Gödealinin Tepe buluntularından örnekler

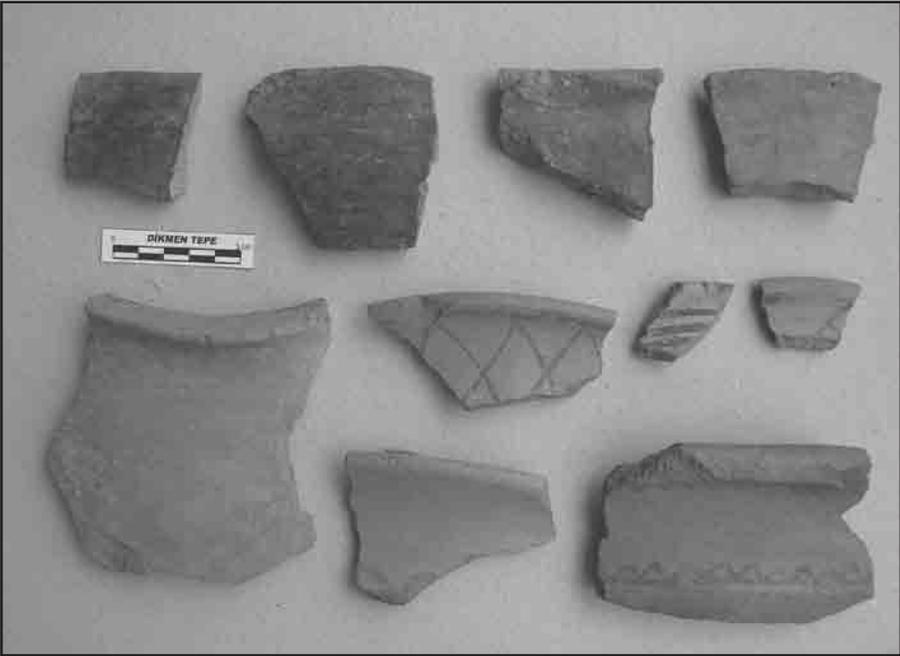
Resim 3: ayır, Kalenin Tepe

Resim 4: ayır, Kalenin Tepe buluntularından örnekler

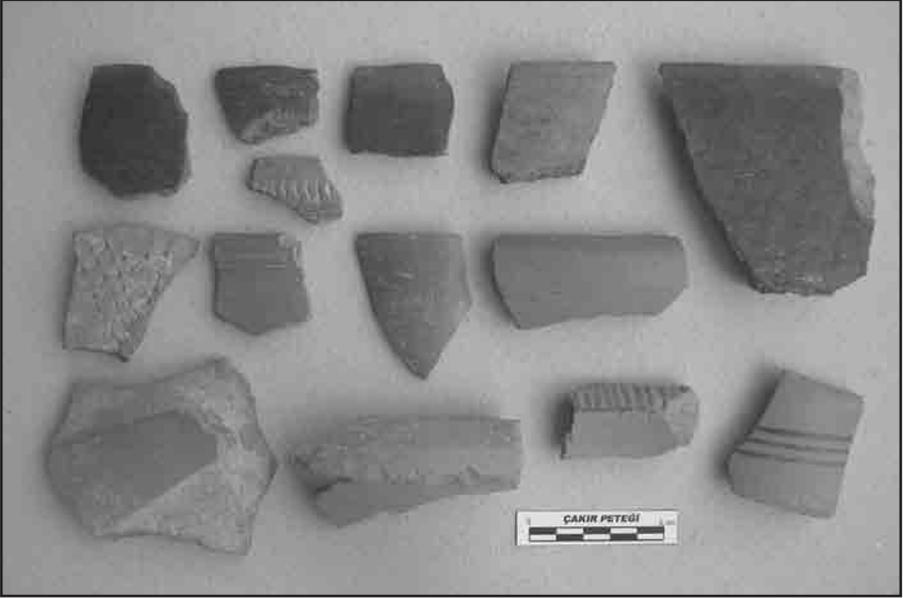
Resim 5: Kervansaray, Kalenin Dibi buluntularından örnekler

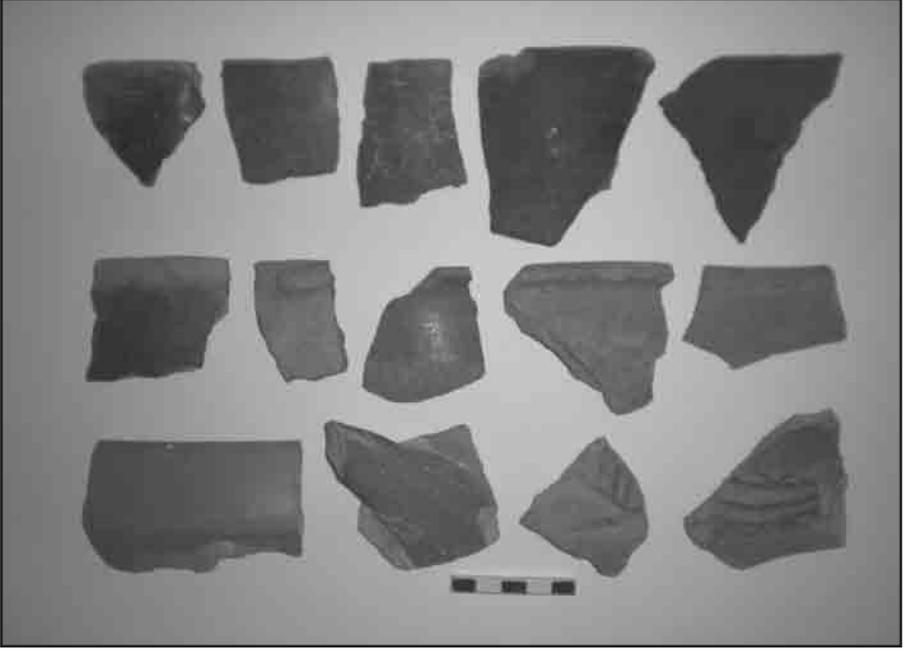
Resim 6: Yaluzköy, Dikmen Tepe buluntularından örnekler

Resim 7: Uzunköy, Çakırpeteği Höyük

Resim 8: Çakırpeteği Höyük buluntularından örnekler

Resim 9: Karayün Höyük buluntularından örnekler

Resim 10: Çeltek, Asar Pınar Höyük

Resim 11: Çeltek, Merdivenli Kaya - On İki Badal

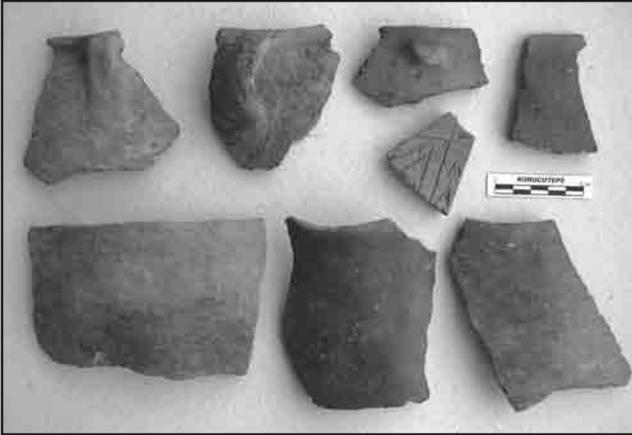
Resim 12: İskele Tepesi

Resim 13: İskele Tepesi buluntularından örnekler

Resim 14: Yeşilöz, Korucu Tepe

Resim 15: Yeşilöz, Korucu Tepe buluntularından örnekler

VAN, AĞRI VE İĞDIR İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI, 2008

Aynur ÖZFIRAT*

2008 yılı araştırmalarımızda İğdir İli Merkez, Karakoyunlu, Ağrı İli Doğubayazıt ve Patnos, Van İli merkez, Gürpınar, Özalp, Çaldıran, Muradiye, Erciş ve Edremit İlçeleri sınırları içinde 113 merkezde çalışılmıştır¹. Bu merkezler araştırmamızın daha önceki sonuçlarıyla paralel olarak Geç Kalkolitik Dönemden Geç Demir Çağına değin uzanan bir süreci kapsarlar, çoğunluğu Erken/Orta Demir Çağına aittir ve hemen hemen tüm merkezlerde Orta Demir Çağına rastlanmıştır. Orta Tunç Çağına ait bulgular ise birkaç çanak çömlek parçasıyla sınırlıdır. Daha önceki yıllarda çalıştığımız yerleşimlerin dışında 2008 yılında belirlenenler aşağıda dönemlerine göre sunulmuştur (Harita: 1-2).

Geç Kalkolitik Dönem (Ykl. M. Ö. 3750-3400)

Bu döneme ait bulgulara Salihinevi (O73/5) yerleşiminde rastlanmıştır. Yerleşim Özalp ilçe merkezinin kuzeyindeki sırtlarda yer alan Mehmetalan Köyü'nün 1,5 km. güneybatısında ve Karakoç Deresi'nin hemen kuzeyindeki alçak kayalık bir tepe üzerinde yer alır. Tepe üzerinde mimarî plan vermeyen duvar izleri yer alır. Bu alandan topladığımız Geç Kalkolitik Döneme ait çanak çömlekler kahve-kiremit bitki katkılı maldır.

* Doç. Dr. Aynur ÖZFIRAT, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kampus 65080-Van / TÜRKİYE. aynurozfirat@yahoo.com

1 2008 yılı araştırmanın Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izin ve destekleri, Türk Tarih Kurumu ve TÜBİTAK (SBB-105K063) proje destekleriyle gerçekleştirilmiştir. Tüm bu kurumlara, araştırmamızda Bakanlık temsilcisi olarak görev yapan Rifat Kuvanç ve Süleyman Can'a, ekip üyeleri Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Araştırma Görevlileri Nilgün Coşkun Köse, Gulan Ayaz, Sabahattin Erdoğan, Davut Yiğitpaşa ve MA Kenan Işık'a teşekkür ederim.

İlk Tunç Çağı (Ykl. M. Ö. 3400-2300/2200)

İlk Tunç Çağ yerleşimleri nehir vadileri ve ovaları çevreleyen dağ eteklerinde yer alır. Bunların içinde tek tabakalı olanlar Balıksuyu vadisindeki Ziyaret (K72/21), Patnos Ovası'ndaki Gresor (M68/21), Çaldıran ovasındaki Salhane (M72/12), Karasu vadisindeki Geviresor (N73/5) ve Özalp/Memedik Çayı vadisindeki Tozluca (O 72/9) dır. Bu döneme ait bulgular ayrıca çok tabakalı merkezler olan Özalp/Memedik ve Karasu Vadilerindeki Şehitler (O73/4), Harabekale (N72/7), Hacıali (N72/5), Aşağı Akçagöl (N72/6) ile Gürpınar Ovası'ndaki Eski Norgüh (P70/4) ve Bağdısan Çayı vadisindeki Grebudo (M67/2) da bulunmuştur.

Bu döneme ait merkezler büyük çoğunlukla kayalık tepeler üzerinde yer alan kale tipi yerleşimlerdir.

Harabekale (N72/7) ve Ziyaret kaleleri ile Gresor ve Geviresor yerleşimleri bu sene İlk Tunç Çağı için belirlemiş olduğumuz en dikkat çekici dört merkezdir. Ziyaret kalesi Balıksuyu vadisinde yüksek bir kayalık bir tepe üzerinde yer alır (Resim: 1). Oldukça geniş bir alana yayılmış olan yerleşimin kapladığı tüm alanda mimarî izler görülmesine rağmen plan açık değildir. Kaçak kazıyla epeyce tahrip edilmiştir. Olasılıkla tepenin üzerinde bir mezarlık da bulunmaktaydı. Yerleşime 2 m. genişliğindeki bir yolla çıkılmaktadır. Ana kaya düzleştirilerek yapılan bu yol güney yamaçtan başlayarak kalenin doğusundan tepenin üst kısmına ulaşmaktadır.

Harabekale Karasu Vadisi'nde yüksek kayalık bir tepe üzerinde yer alır. Kareye yakın planlıdır, kuzey duvarı 37.00, güney duvarı 39.00, doğu duvarı 44.00, batı duvarı 50.00 m. dir. 2.40 m. olan duvarlarda dışta 0.80-60 x 0.50-40 m. boyutlarında yarı işlenmiş taşlar içte ise küçük moloz taşlar kullanılmıştır. İç mekânlara ait görülebilen mimarî kalıntı yoktur. Bu alandan az sayıda olmakla birlikte Erken ve Orta Demir Çağ, çanak çömleği ele geçirmiş olmamız nedeniyle görünen mimarî kalıntıların İlk Tunç Çağına ait olduğunu belirlemek zorsa da en azından bu dönemde kale tipi bir yerleşimin varlığı söylenebilir.

Gresor yerleşimi, Patnos ilçe merkezinin kuzeybatısında ve Bağdişan Çayı Vadisi'ndedir (Resim: 2). Araçlarla yapılan teraslamadan dolayı çok tahrip edilmiştir. Geviresor yerleşimi de doğu sınırimıza yakın bir noktada ve Karasu Vadisi'nde yer alır. Her iki merkezde yüksek bir kayalık tepe üzerindedir. Herhangi bir mimarî kalıntıya rastlanmamış olmakla birlikte konumları nedeniyle bunların birer kale oldukları düşünülebilir.

Topladığımız İlk Tunç Çağı çanak çömlekleri Kura-Aras geleneğindedir.

Son Tunç/Erken Demir Çağı (Ykl. M. Ö. 1400/1300-900)-Orta Demir Çağı/Urartu (M.Ö. 900- Ykl. 600)

Demir Çağına ilişkin bulgularımız içinde, Erken Demir Çağına düzlük alanlardaki yerleşim ve höyüklerde rastlanmamıştır. Orta Demir Çağı/Urartu Krallığı Dönemi ve Geç Demir Çağı için yerleşim sisteminde bu türde bir ayırım görünmemektedir. Orta Demir Çağı en yoğun olarak karşılaştığımız dönemdir ve istisnasız her türlü arazi ve yerleşim türünde karşımıza çıkmıştır.

Erken Demir Çağına ait tek tabakalı iki merkez belirlenmiştir: Keklikbulak (O73/13) ve Kurubaş (P70/12) kaleleri. Keklikbulak Kalesi, Van Ovası'nın kuzeyinde, yüksek bir kayalık üzerindedir. Dikdörtgen planlı kalenin duvarları doğu ve batıda yer alan iki büyük kayalığın arasına yapılmıştır. Duvar kalınlığı 1.50 m. dir, güney duvarı 35.00 m. kuzey duvarı 31.00 m. uzunluğundadır. Kaçak kazı nedeniyle yoğun bir tahribat vardır. Kurubaş Kalesi de Van Ovasının güneyinde yüksek bir tepe üzerindedir. Mimarî izler görülmekle birlikte planı açık değildir. Bu merkezlerden topladığımız Erken Demir Çağı çanak çömleği bölgede bu dönemi temsil eden pembe-devetüyü mal grubuna aittir.

Demir Çağına ait merkezlerde çoğunlukla Erken ve Orta Demir Çağı çanak çömleği birlikte bulunmaktadır. Bazılarında Geç Demir Çağı çanak çömleğinin de bulunduğu Demir Çağı için süreklilik gösteren bu yerleşimler Balıksuyu vadisinde Aktarla (K71/6) ve Seregele (K72/22), Muradiye

Ovası'nda Eski Gönderme (M72/13), Kandahar (M71/8), Abdullah Kalesi (N71/19) ve Karahan (N71/12), Patnos Ovası'nda Düzceli (M67/1) ve Grebudo (M67/2), Erciş'in batı sahilinde Reisin Komları (N69/5) ve Deyr (N69/9), kuzeyindeki sırtlarda Seregele (M71/4), Tırmıklı (M71/3), Bakırtaş (M71/5), Zirçlitaş (M71/6), Teketaş (M71/7) ve Yukarı Çökek (M70/11), Çaldıran Ovasında Salhane (M72/12), Karasu Vadisi'nde Aşağı Koçkırın (N73/6), Aşağı Tulgalı (N73/4), Hato Göleti (N73/7), Harabekale (N72/7), Kırkbulak (O72/5) ve Harabekale (N71/4), Özalp/Memedik Çayı vadisinde Şehitler (O73/4), Harabekale (O72/6)), Hacıali (N72/5) ve Aşağı Akçagöl (N72/6), Van Gölü'nün doğu sahilinde Yukarı Kalecik (N71/17), Ziyaret (O71/8), Mezarlıktepe (P70/11) ve Kız Taşı (P70/3)², Güzelsu Vadisi'nde Karı Hoşap (P72/1) ve Hoybetepe (P72/3) ile Gürpınar Ovası'nda Eski Norgüh (P70/4)³dür.

Bu yerleşimlerin içinde Özalp/Memedik Çayı vadisindeki Şehitler, Karasu vadisindeki Aşağı Tulgalı, Hato Göleti ve Van Gölü'nün kuzeyindeki sırtlarda yer alan Tırmıklı, Bakırtaş, Zirçlitaş ve Teketaş ile Balıksuyu vadisindeki Seregele önemli görünür. Şehitler Kalesi Tepedam Köyü'nün doğusundaki yüksek kayalık bir tepenin üzerinde ve doğu yamacında yer alır. Görünen mimarî kalıntı olmamakla birlikte kalıntılar ve konumu nedeniyle bir kale olmalıdır. Aşağı Tulgalı yerleşimi aynı isimli köyün kuzeyinde alçak bir tepe üzerinde yer alır. Hato Göleti yerleşimi ise Çubuklu Köyü'nün kuzeydoğusunda alçak ve geniş bir tepe üzerindedir. İki merkezde de görülebilen bir mimarî kalıntı olmamakla birlikte, son derece özenli ve çok sayıda çanak çömlek toplanmıştır. Bu merkezlerde kaçak kazı tahribatı yoğundur.

2 Belli 1980'de Alniunu Urartu Taş Atölyesi olarak belirtilen yer burasıdır. Biz araştırmamızda taş atölyesi olabilecek izlere rastlamadık. Bu alanda bu yayında da belirtilmiş Urartu yapılarına ait duvar temelleri vardır. Ayrıca bu yapıların hemen üzerindeki yamaçta ve kısmende bu yapı kalıntılarının arasında geniş bir alanı kaplayan Ermeni Mezarlığı yer alır. Tüm alanda bu Ermeni Mezarlığı'na ait mezar taşları ve bu mezarlara ait stellerin yuvaları görülebilir.

3 Tarhan ve Sevin 1976-1977; Özfırat 2001.

Erciş'in kuzey ve doğusunda, Zilan ve Deliçay Vadileri ile bunlara karışan nehir vadilerindeki yüksek kayalık tepeler üzerinde çok sayıda kale bulunmaktadır. Taş duvarlara sahip bu kaleler küçük ölçeklidir. Bunların içinde Teketaş ve Zirçlitaş'ta ayakta kalabilen duvarlar olmakla birlikte plan vermezler. Bakırtaş ve Tırmıklı'da plan elde edilebilmiştir. Tırmıklı aynı isimli köyün 300 m. kadar doğusunda Deliçay Vadisi'nde yüksek bir kayalık tepe üzerinde yer alır⁴. Kale dikdörtgen planlıdır, yalnızca doğu yönündeki duvar tam olarak izlenebilmektedir, bu yönde uzunluk 108.00 m. dir (Resim: 3; Çizim: 1). Duvarların mevcut uzunlukları batıda 40.00 m kuzeyde 22.00 m. güneyde 83.00 m dir. Duvar kalınlığı 3.50 m. dir. Doğu duvarının dışında ve duvara bitişik dikdörtgen planlı üç adet mekân yer almaktadır, bu mekânların duvar kalınlıkları belirgin değildir. İç mekânlara ait görülebilen mimarî kalıntı yoktur. Kalenin doğu duvarında 2.50 m. genişliğinde giriş olabilecek bir açıklık bulunmaktadır. Doğu sur duvarının 100.00 m. doğusunda ve bu duvarla paralel, 1.20 x 0.80 m boyutlarındaki tek sıra taşlardan yapılmış ikinci bir duvar uzanmaktadır.

Seregele Kalesi, Balıksuyu Vadisi'nde, Tutumlu Köyü'nün hemen batısındaki yüksek kayalık bir tepe üzerinde yer alır (Resim 4: Çizim: 2). Kale dikdörtgen planlıdır, doğu duvarı 260.00 m, batı duvarı 260.00 m. güney duvarı 550.00 m. kuzey duvarı 455.00 m. dir. Duvar kalınlığı 3.00 m dir. Güneydoğusunda yukarı kaleye ait olabilecek mekanlar yer alır. Bu alanda kare ve dikdörtgen mekânlar bulunmaktadır. Duvar kalınlıkları 1.20 ile 1.50 m. dir.

Orta Demir Çağına ait merkezler Balıksuyu vadisindeki Ardanuç (K72/9), Muradiye ovasında Körzüt (N71/13) ve Melikin Bağları (N71/21), Gürpınar ovasında Taşkonak (P70/5), Patnos Ovası'nda Palarut (L 67/2), Marmus (M67/3) ve Beroj (M67/4), Karasu vadisinde Bodurağaç (N72/9) ve Kuşçu (N71/15) Kaleleri, Gölün kuzey sahilinde Erciş'te Deyr Kalesi, Kızvarvar (M70/9) yerleşimi ile Madavank (N70/10) ve Zernaki (M70/10) kaya mezarlarıdır.

4 Belli 1999: 272-274. Bu çalışmada Akhasan Kalesi olarak belirtilmiştir. Urartu barajı olarak tanımlanan Çirişgöl göletinin 3-4 km. güneydoğusunda yer alan bu kalenin Urartu barajının koruma kalesi olduğu ve plan vermediği belirtilmiştir.

Bu merkezlerden Bodurağaç Kalesi Karasu vadisinde yer almaktadır. Dikdörtgen planlı kalenin duvarları 3.00 m kalınlığındadır, kuzey duvarı 27.00, güney duvarı 64.00, doğu duvarı 95.00, batı duvarı 90.00 m dir (Çizim: 3). Doğu duvarında 5.00 x 1.50 ile 9.00 x 1.50 m arasında değişen destek çıkıntıları yer alır. İç mekânlara ait görülebilen mimarî kalıntı yoktur. Kaleyi işlenmemiş büyük boy tek sıra taşlardan oluşmuş bir duvar çevrelemektedir. Sur duvarına kuzeyden 15.00 m. batıdan 25.00 güneyden 20.00 m. mesafededir. Dik eğimli doğu yönünde bu çevre duvarı yoktur.

Deyr Kalesi Van Gölü'nün kuzeybatısındaki alçak bir tepe üzerinde yer alır. Üzerinde iki adet modern konut bulunmaktadır. Kaçak kazıyla ve konutlar nedeniyle tahrip edilmiş olan kale kare planlı ve 55.00 x 50.00 m. boyutlarındadır. Kuzey duvarının 28.00, batı duvarı 7.00 m. lik kısmı mevcuttur. Duvar kalınlıkları 1.80 m. dir ve yarı işlenmiş büyük boy taşlar kullanılmıştır. Güney duvarının 30 m. güneyinde ikinci bir duvar vardır. 47.00 m. uzunluğundaki bu duvarın kalınlığı açık değildir. İç mekânlara ait görülebilen mimarî kalıntı yoktur.

Orta Demir Çağı yerleşimleri içindeki Urartu kaleleri Körzüt⁵, Taşkonak ve Ardanuç'tur. Tek evreli bu kalelerden Taşkonak aynı isimli köyün güneyinde alçak bir kayalık tepe üzerinde yer alır. Dikdörtgen planlı ve 60.00 x 25.00 m. boyutlarındadır. Duvar kalınlığı 2,50 m. dir. Kuzey ve güney duvarlarda farklı boyutlarda destek çıkıntıları yer alır. İç mekânlara ait görülebilen mimarî kalıntı yoktur. Kaleye kuzey yönündeki duvarda yer alan ve 3.00 m genişliğindeki bir açıklıkla girilmektedir. Balıksuyu Vadisi'ndeki Ardanuç'ta ise duvarlar belirgin olmakla birlikte plan elde edilememiştir. Van Gölü'nün kuzey sahilindeki Madavank⁶ ve Zernakitepe'de⁷ ise Urartu kaya mezarları vardır.

Orta Demir Çağı çanak çömleği araştırmamızda daha önce bulduklarımıza paralel olarak bölgede karşılaşılan kahve-kiremit mal, kiremit astarlı mal ve Urartu çanak çömleğinden oluşmaktadır.

5 Burney 1957; Burney ve Lawson 1960; Tarhan ve Sevin 1976-1977.

6 Çavuşoğlu 2003.

7 Çavuşoğlu 2006.

Demir Çağı yerleşimleri içinde Orta Demir Çağı-Geç Demir Çağı geçiş dönemine ait bulgulara Patnos'da Kartavin (L67/1) ve Zincirkale (L67/3) ile Aladağlar'ın eteğinde yer alan Şekerbulak (M70/12) kalelerinde rastlanmıştır. Bu merkezlerden toplanan çanak çömlekler her iki dönemin özelliklerini taşırlar. Bu türde malzeme bulduğumuz kalelerin en belirgin özellikleri ise ulaşılması çok zor ve yüksek noktalarda yer almalarıdır.

Kartavin Kalesi Patnos ve Malazgirt'i birbirinden ayıran Kartavin Dağı'nda oldukça yüksek bir noktada yer alır, Patnos Ovası'nın tümüne hâkim bir noktadadır. Dikdörtgene yakın planlı, kuzey ve güneyde 420.00 m. doğuda 180.00 m. boyutlarındadır (Resim: 5; Çizim: 4). Duvar kalınlığı kuzeyde 3.50 m. güneyde ise 2.50 m. dir. Kuzey ve güney duvarında farklı boyutlarda destek çıkıntıları yer alır. İçte güney sur duvara bitişik kare planlı 20.00 x 20.00 m boyutlarında ve duvar kalınlığı 1.50 m. olan bir mekân bulunmaktadır. Mekânın doğu duvarı üzerinde 2.80 m. boyutunda bir giriş bulunmaktadır. Kalenin batı yamacında mezarlık yer alır. Kaçak kazılarla tahrip edilmiş olan iki mezar oda mezar türündedir ve taş örgü olarak inşa edilmişlerdir. Bunlardan biri dikdörtgen planlı ve 3.20 x 1.60 m. boyutlarındadır (Resim: 6). İri kapak taşlarıyla örtülmüştür, görülebilen tek kapak taşı 2.90 x 1. 50 m. ölçülerindedir. Diğer mezar dikdörtgen planlı ve 2.10 x 1.30 boyutlarındadır, mevcut yüksekliği 1.00 m. dir.

Zincirkale (L67/3) Kartavin Kalesi'nin batısında, dağın en yüksek noktasında Malazgirt ve Patnos ovalarına tümüyle hâkim bir noktadadır. Bu alanda 2 adet kule tipi yapı yer almaktadır. Mimarı çok açık olmamakla birlikte ve kabaca planları ve boyutları belirgindir. Zirvedeki dikdörtgen planlı yapı 18.00 x 9.00 m. boyutlarındadır. Yalnızca güney yönde 7.00 m. lik bir duvar mevcuttur. Duvar kalınlığı 2.00 m. dir ve yarı işlenmiş orta boy taşlarla yapılmıştır. İç mekânlara ait görülebilen mimarî kalıntı yoktur. Diğer kalıntı olasılıkla tek bir mekana aittir ve bu yapının 200 m. güneybatısında yüksek bir tepe üzerinde yer alır. Yapı kare planlı 8.00 x 8.00 m. ölçülerindedir. Duvarlar işlenmemiş orta boy taşlarla yapılmıştır.

Şekerbulak (M70/12) Kalesi, Şekerbulak Yaylası'nda ve Zilan çayının kollarından, Kocagavur Deresi'nin kuzeyinde yüksek kayalık bir tepe üzerinde yer alır (Resim: 7). Dikdörtgen planlı kalenin doğu duvarı 58.00, batı duvarı 50.00, kuzey duvarı 70.00, güney duvarı 48.00 m. dir. Doğu, batı ve kuzey duvarında kalınlık 3.30 m, dik eğimli güney duvarında 2.00 m. dir. Kuzey duvarında 2.50 x 1.20 ile 5.00 x 1.20 m. boyutlarında değişen destek çıkıntıları vardır. İçte kuzey duvarına bitişik kare ve dikdörtgen mekânlar bulunmaktadır, bu mekânların duvar kalınlığı 0.80 m. dir. Kalenin doğu ve batı yönlerinde iki adet giriş vardır, bunlardan doğudaki 2.50 batıdaki 2.00, m. dir.

Geç Demir Çağı (Ykl. M.Ö. 600-334)

Geç Demir Çağında yerleşilmiş tek tabakalı yerleşimler daha çok Karasu Vadisi'nde karşımıza çıkmıştır: Şeytan Deresi (N71/16), Altınboğa (O72/7), Yoncatepe (O73/6), Kızılıçık (O73/3), Mizretepe (N72/8) ve Yalnızagaç (O71/7), Balıksuyu Vadisi'nde Gundik (K71/5) ve Ömerbey (K71/4), Van'ın ilçe merkezinin doğusunda Erek Dağı'nın eteğinde Deliktaş (P71/6) . Çok tabakalı yerleşimler içinde ise Patnos Ovası'nda Düzceli (M67/1), Karasu Vadisi'nde Aşağı Koçkırın (N73/6), Aşağı Tulgalı (N73/4), Hato Göleti (N73/7), Harabekale (N72/7) ve Harabekale (N71/4), Özalp/Memedik Çayı Vadisi'nde Şehitler (O73/4), Güzelsu Vadisi'nde Hoybetepe (P72/3) ve Gürpınar Ovasındaki (P70/4) Eski Norgüh'de bu döneme ait çanak çömlek toplanmıştır.

Karasu Vadisi'ndeki yerleşimler çoğunlukla alçak tepeler üzerindedir. Tek tabakalı Geç Demir Çağı merkezleri içinde mimarî kalıntıya rastlamadık. Bunların içinde kale mimarîsi özelliği gösteren Yalnızagaç'dır. Kale aynı zamanda Erçek Gölü'nün doğu kıyısında yer alır. Plan veren mimarî kalıntı yoktur, yalnızca doğu yönde sur duvarının 4 m. lik kısmı izlenebilmektedir (Resim: 8-9). Burada bulunan kaya mezarı köyün içindeki ayrı bir kayalığın kuzey yüzünde yer alır. Mezar dikdörtgen planlıdır, girişi güney yönde ve yerden 4.00 m. yüksekliktedir. Giriş 1.70 x 1.06 m. boyutlarında ve 0.90 m. yüksekliğindedir.

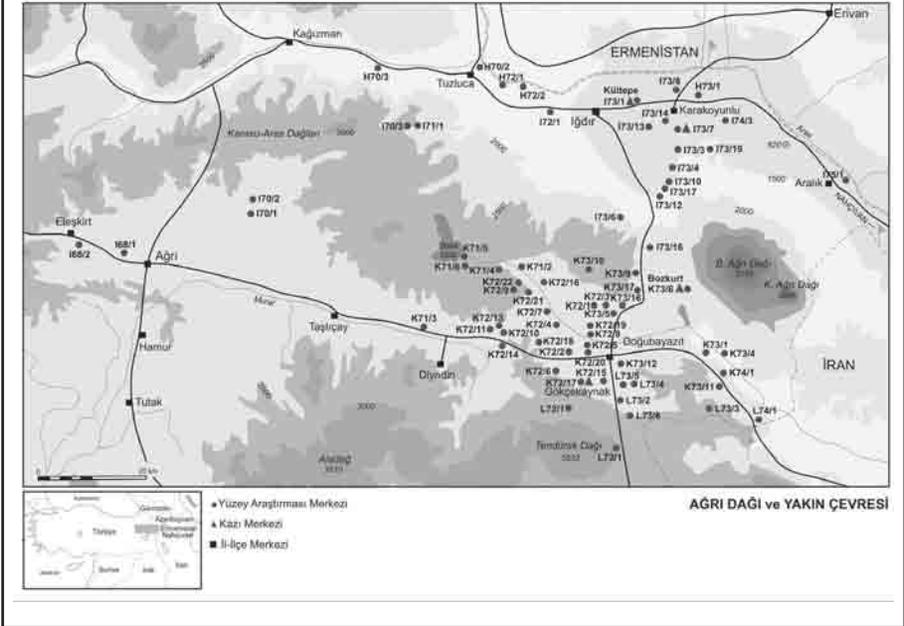
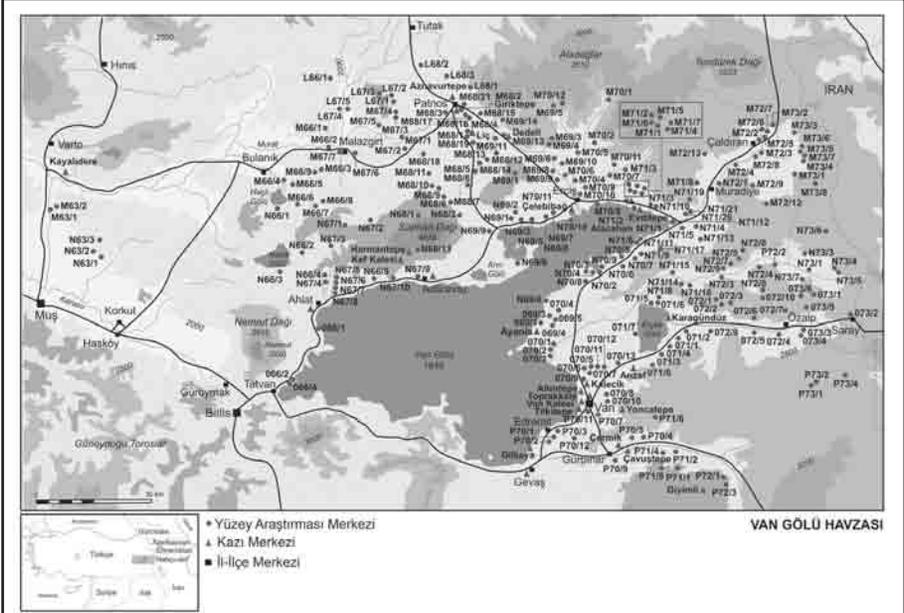
8 Burada bulunan Urartu steli için bkz. Salvini 2006.

Bu dönem için önemli görünen bir diğer merkez Orta Demir Çağ çanak çömleği de bulunan Harabekale (N71/4)'dir. Özalp/Memedik Çayı vadisinde yüksek bir noktada yer alan kalede duvar izleri görülmekle birlikte mimari açık değildir.

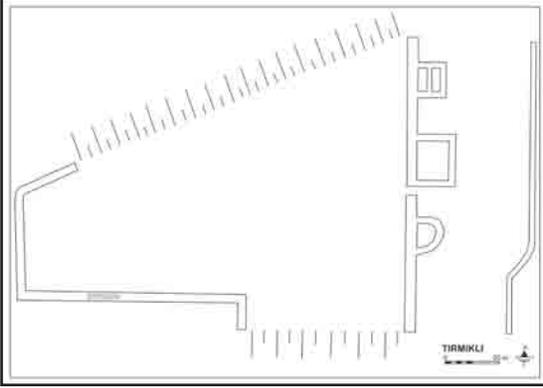
Geç Demir Çağı çanak çömleği iki mal grubuyla temsil edilir. Kahve-kiremit mal ve krem astarlı mal. Krem astarlı mal içinde monokrom ve polikrom boyalı parçalar da vardır.

KISALTMA VE KAYNAKÇA

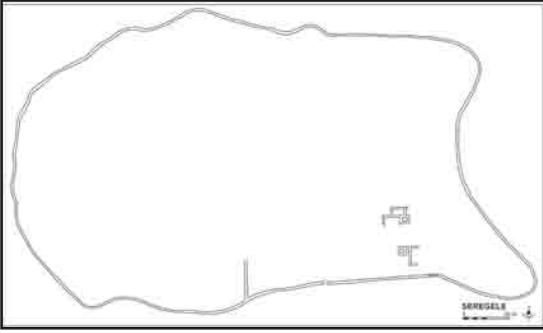
- BELLI 1980, BELLI, O., "Alniunu Kenti ve Taş Atölyesinin Keşfi", Anadolu Araştırmaları VIII: 115-149.
- BELLİ 1999, BELLİ, O., "1997 Yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Baraj ve Sulama Sisteminin Araştırılması", XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı II: 267-291.
- BURNEY 1957, Burney, Ch. A., 'Urartian Fortresses and Towns in the Van Region', Anatolian Studies VII: 37-53.
- BURNEY ve LAWSON 1960, Burney, Ch. A., and G. R. J. Lawson, "Measured Plans of Urartian Fortresses", Anatolian Studies X: 177-196.
- ÇAVUŞOĞLU, R., 2003: "Rock-Cut Tombs and Open-Air Shrine at Madavank, Eastern Turkey Inscription of Damla Köy (Erciş)", Studi Micenei ed Egeo-Anatolici XLV/2: 185-190.
- ÇAVUŞOĞLU, R., 2006, 'Zernaki Tepe Urartu Kaya Mezarları', Anadolu Arkeolojisine Katkılar: 65. Yaşında Abdullah Yaylalı'ya Sunulan Yazılar, ed. T. Takaoğlu, 89-97, İstanbul: Hitit Color.
- ÖZFIRAT 2001, ÖZFIRAT, A., Doğu Anadolu Yayla Kültürleri (M.Ö. II. Binyıl), İstanbul 2001: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- SALVİNİ 2006, SALVİNİ, M., "Le due stele di Rusa Erimenahi dal Keşiş Göl", Studi Micenei ed Egeo Anatolici XLVIII, 2006: 209-272.
- TARHAN VE SEVİN 1976-1977, TARHAN, M. T. ve V. SEVİN 1976-1977, "Van Bölgesinde Urartu Araştırmaları (I): Askeri ve Sivil Mimariye ait Yeni Gözlemler", Anadolu Araştırmaları IV-V: 273-345.

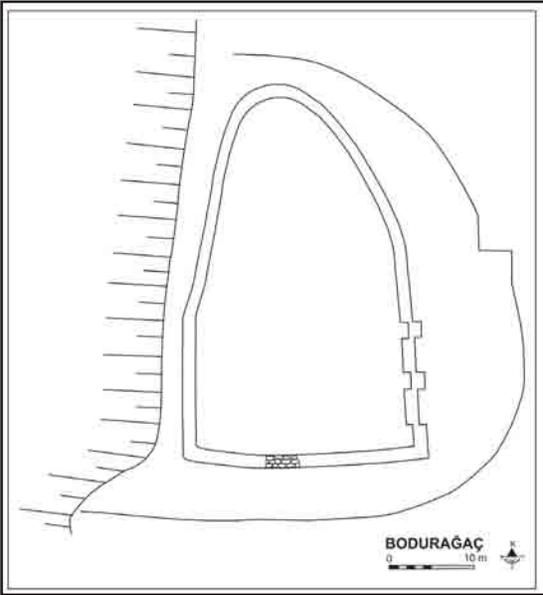
Harita 1a-1b: Yüzey araştırması merkezleri

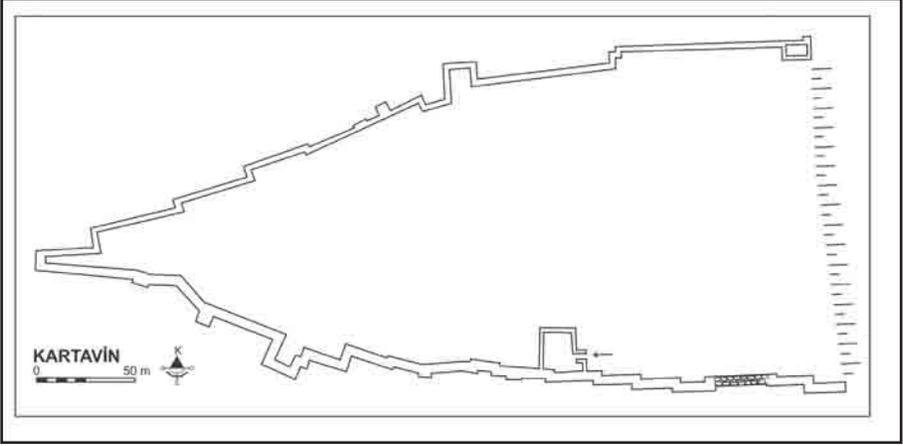
Çizim 1: Tirmıklı Kalesi

Çizim 2: Seregele Kalesi

Çizim 3: Bodurağaç Kalesi

Çizim 4: Kartavın Kalesi

Resim 1: Ziyaret Kalesi

Resim 2: Gresor

Resim 3: Tirmıklı Kalesi

Resim 4: Seregele Kalesi

Resim 5: Kartavin Kalesi

Resim 6: Kartavin Mezar

Resim 7: Bakırtaş Kalesi

Resim 8: Yalnızığaç Kalesi

Resim 9: Yalnızığaç Kalesi

BOZCAADA (TENEDOS) ARAŞTIRMALARI 2008

Ali Yalçın TAVUKÇU*

Zerrin TAVUKÇU

Mehmet YAVUZ

Hasan KASAPOĞLU

Bozcaada (Tenedos) araştırmalarının 2008 yılı alışmaları, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 22.05.2008 gün ve 91827 sayılı yazıları ile verilen izin çerçevesinde, 30 Haziran – 13 Temmuz 2008 tarihlerinde gerekleřtirilmiřtir¹.

Bugünkü Çanakkale İli'ne bağlı küçük bir ilçe olan Bozcaada (Resim: 1), Antik ağda Tenedos olarak adlandırılıyor ve Őehirsel anlamda *polis* niteliği tařıyordu². Tenedos halkı etnik olarak Tenedos'lu idi ve bazılarına göre bütün Şehir halkı yerli, bazılarına göre de dışarıdan gelmişti. Herodotos'a göre Tenedos, Lesbos'tan gelenler tarafından bir Aeol yerleşimi olarak kurulmuřtu³. Pseudo Skylax adadan ve bir limandan bahsederken; Strabon Tenedos'un iki limana sahip olduğunu bildirir ve ayrıca Tenedos topraklarının başlangıçta Sigeion, Akhilleion ve Akhaion'u da kapsadığını belirtir⁴.

* Yrd. Doç. Dr. Ali Yalçın TAVUKÇU, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Blm25240 Erzurum /TÜRKİYE.

Yrd. Doç. Dr. Zerrin AYDIN TAVUKÇU, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 25240 Erzurum /TÜRKİYE.

Yrd. Doç. Dr. Mehmet YAVUZ, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü 25240 – Erzurum /TÜRKİYE.

Arş. Gör. Hasan KASAPOĞLU, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü 25240 – Erzurum /TÜRKİYE.

1 alışmalar için gerekli izni veren Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne ayrıca özverili çalışmalarından dolayı araştırma ekibine burada bir kez daha teşekkür ederiz. Çalışmalarımıza Kırklareli Müzesi'nden Emir Tuzkaya Bakanlık Temsilcisi olarak katılmıştır. Araştırma heyeti; Yrd. Doç. Dr. Ali Yalçın Tavukçu (Başkan), Yrd. Doç. Dr. Zerrin Aydın Tavukçu (ye), Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yavuz (ye) ve Arş. Gör. Hasan Kasapoğlu'ndan (ye) oluşmuştur.

2 M. H. Hansen – T. H. Nielsen, *An Inventoy of Archaic and Classical Poleis*, 2004, 1015-1017.

3 Herodotos, I, 151; Strabon, 13, 1.

4 Strabon, 13, 1, 46; J. M. Cook, *The Troad, An Archaeological and Topographical Study*,1971, 189.

Tenedos, Delos Birliği'ne Hellespontos Bölgesi'nden katılmış bir üyeydi. Kayıtlarda, M. Ö. 452/51 den 429/28'e kadar toplam 15 kez, genellikle 2 Talent 5.280 Drahmi (bazen de 4 Talent 3.000 Drahmi) ödediği yer almaktadır. Lesbos'la birlikte kent, M. Ö. 428/27'deki ayaklanmaya katılmamıştır⁵.

Tenedos aynı zamanda 2. Atina Deniz Birliği'nin de bir üyesiydi. Tenedos'ta bir Aristoteles Anayasası vardı ve yetişkinlere ilişkin kanunlar o kadar güçlüydü ki, kullandığı kötü bir söz yüzünden kral kendi oğlunu ölümlle cezalandırmıştı⁶.

Bozcaada da antik kentin grid planının kalıntıları (Resim: 2), Tunç Çağından Roma Çağına kadar kullanılmış bir Nekropol ve Yeni Kale Tepesi'nde, tarihi kesin olmayan bir Tiyatro'nun kalıntıları vardır (Resim: 3)⁷. Pyndaros, kentte Prytaneion'un da var olduğunu söylemektedir⁸. Ayrıca Tenedos'ta Apollon Smintheus'un yerel bir kültü vardı⁹.

Tenedos M. Ö. 550-470 tarihlerinde gümüş sikkeler basmıştır. Bunların birinci grubu tetradrahmi, drahmi, hemidrahmi ve obol olarak basılmıştır. Ön yüzde Zeus ve Hera başı (kadın ve erkek) arka yüzde kare incus ve ya çiftte balta ya da Athena başı bulunur. Lejandında TENE, TENEΔΙΩΝ ya da TENEΔΕΩΝ yazılıdır. İkinci gruptaki gümüş sikkeler M. Ö. 450-387 yıllarında tetradrahmi, drahmi ve hemidrahmi şeklinde basılmış, ön yüzünde Ianus başı (kadın ve erkek) ya da Artemis, arka yüzünde genellikle üzüm salkımı ile birlikte çiftte balta bulunur. Lejandında TE, TENE ya da TENEΔΙΩΝ yazılıdır¹⁰.

Bu yılki çalışmalar, planlandığı şekilde, yerleşim yeri içindeki çalışmalar ve yerleşim yeri dışındaki çalışmalar olmak üzere iki ayrı

---

5 Thukydides, 3,28.

6 Hansen - Nielsen, 2004, 1016. Gerçekte bu anlatı sikkeler üzerindeki çiftte balta motifini açıklamak için aetiolojik bir hikâyedir ve küçük bir tarihî değeri vardır.

7 S. Mitchell, "Archaeology in Asia Minor 1990 - 98" AR 45, 1999, 125 - 91; A. Y. Tavukçu - C. Başaran - Z. Aydın Tavukçu - E. Küçükefe, "Bozcaada - Tenedos Araştırmaları 2002" 21. Araştırma sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, 67 - 76.

8 Pyndaros, *Nem.* 11.1-3.

9 Strabon, 13, 1, 46.

10 Head, *HN2*, 550; SNG, *Cop. Troas*, 505 - 22.

alanda gerçekleştirilmiştir. Çalışmalarımızda elde ettiğimiz bulguları, Belediyenin sağladığı hâlihazır haritaya göre, pafta - ada - parsel ölçeğinde kaydedilmiştir¹¹.

1- Yerleşim Yeri İçindeki Çalışmalar

Bugünkü Bozcaada İlçesi'nin yerleşik bulunduğu alan, Antik Çağın Tenedos kentinin yerleşim alanıyla neredeyse tam olarak örtüşmektedir. Bu yüzden antik kent dokusundan sadece Tiyatro ve Nekropol'un yerleri modern iskânın dışında kalabilmiştir. Hatta Nekropol alanı şehir merkezindeki büyükçe bir parselden ibaret olarak korunmaktadır (Resim: 4).

Antik Çağda ızgara tasarımlı bir kent olduğunu bildiğimiz Tenedos'un, bugün de Cumhuriyet Mahallesinde antik dokusunu koruduğu gözlenmiştir. Bu hâliyle belki de dünyada antik dokusunu koruyarak yaşayan nadir antik kentlerden biridir. Bunda, adanın yerleşime en elverişli kesiminin bugünkü yerleşim yerinin bulunduğu alan olması etkili olmuştur. Ancak tarih boyunca defalarca el değiştiren (30 defadan fazla) ve zaman zaman tamamen terk edilen kentte¹², hâlâ ızgara tasarım korunabilmiş ve kullanılıyor olması arkeolojik açıdan çok büyük bir şanstır.

Bozcaada 2008 yılı çalışmaları sonucunda çok sayıda mimarî yapı elemanı tespit edilmiştir. Bunların çoğunluğunu sütun parçaları, sütun altlıkları ve az sayıda da sütun başlığı oluşturur. Kaba ve ince yonu mermer buluntular da ele geçirilenler arasında önemli bir yer tutar. Ele geçirilen buluntuları mimarî stillerine göre gruplandırdığımızda en erken örnekleri Dor düzenine göre şekillendirilmiş elemanlar oluşturur (Resim: 5). Bugünkü yerleşimin değişik

11 Bu kayıtların ayrıntıları ve envanter bilgileri bilimsel kapanış raporunda Bakanlığımıza sunulmuştur.

12 A. O. Bamyacı, *Antik Dönem Denizciliğinde Tenedos/Bozcaada: Kıyasal Kullanım ve Ticaret* (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 2006).

yerlerine dağılmış durumdaki bu örnekler çoğunlukla kırmızı andezit ve gri bazalt taşından yapılmıştır. Aralarında yerel kireçtaşından yapılmış başlıklar da mevcuttur. Bu örneklerin çoğu Klasik Dönem'e ait olmalıdır. Ancak aralarında erken tarihli (Arkaik) olanlar da vardır.

Adadaki buluntular içinde İon düzenine göre şekillendirilmiş elemanların çoğu ince grenli beyaz mermerden yapılmıştır (Resim: 6). Sütun tamburları ve sütun altlıklarının çoğunlukta olduğu bu grubun kalıntılarının önemli bir mimarî yapıya ait olabileceği düşünülmektedir (belki de kaynaklarda bahsedilen Apollon Smintheus Tapınağı'na). Hellenistik ve Roma Çağına ait çok kaliteli işçilik yansıtan bu malzemenin bir kısmı adaya dışarıdan getirilmiş olmalıdır. Çünkü ince grenli, damarsız ve beyaz mermer sağlayacak ocaklar adada mevcut değildir. Ancak iri grenli, damarlı, beyaz mermer adada bulunduğundan malzemenin bir kısmının da adadan sağlanmış olduğu düşünülmektedir. Bu düşüncemize kanıt olabilecek bulguların önümüzdeki yıllarda elde edilmesi umulmaktadır.

Korinth düzeninde yapılmış mimarî parçaların tek bir örneği ele geçirilmiştir (Resim: 7). Ancak adada önceki yıllarda yaptığımız çalışmalarda rastladığımız ve çoğu Bozcaada Kalesi'nde korunan Korinth sütun başlıkları¹³ bu düzenin de adada sevilerek uygulandığını göstermektedir.

Adadaki modern yerleşim yeri içinde en çok ele geçirilen mimarî eleman grubunu yuvarlak sütun parçaları oluşturur. Çoğu gri bazalttan yapılmış bu sütunların ağırlıklı olarak monolit olduğu ancak sonradan kırılmış oldukları anlaşılmıştır. Roma ve Bizans Çağlarına ait bu örneklerin yanı sıra, Bizans Çağının özgün sütun biçimi olan çifte sütunlar dikkat çekici bir grup oluşturmaktadır (Resim: 8).

Osmanlı Çağında adadaki pek çok mimarî yapının bugün hâlen kullanılanlarının yanı sıra birkaç mermer mimarî blok da araziye dağılmış olarak ele geçirilmiştir. Bunlar içinde geometrik bezemeli üç adet kabaranın süslediği kaplama levhaları büyük bir yapıya ait olmalıydı (Resim: 9).

---

13 Bkz yukarıda Dn. 7.

Bunlardan başka önemli Osmanlı Dönemi yapıları Alaybey Camii, Köprülü Mehmet Paşa Camii, Köprülü Mehmet Paşa Hamamı ve Namazgâh meydanındaki Namazgâh Çeşmesi en kayda değerleridir. İçlerinde Sadrazam mezarlarının da bulunduğu çok sayıda sarıklı mezar taşı örneği yine adada korunmaktadır. Osmanlı Çağında adada yaşayan Rum Ortodoks cemaati mensuplarının kullandığı yerleşim yeri içindeki Meryem Ana Kilisesi, Ayazma mevkiindeki Aya Paraskevi Manastırı ve Ayazması ile adanın değişik yerlerindeki, çoğu beden duvarları seviyesine kadar yıkık olan şapel diğer mimarî yapı örnekleridir. Osmanlı Çağına ait pek çok sivil mimarlık örneği evler ise bir kısmı tescillenmiş olarak korunagelmektedir.

Mimarî eleman ve unsurlardan başka ada halkının geçmişteki geçim kaynakları ve ekonomik faaliyetlerine ışık tutacak buluntular adanın Alaybey Mahallesi'nde bulunmuştur. Buradaki bir şarap işliğı bugün bir pansiyonun bahçesini süslemektedir (Resim: 10). Dairesel bir kanal ve bir akıtma oluşunun korunduğı bazalt işliğın benzeri yerel kireç taşından yapılmış olarak bir başka pansiyonun bahçesinde bulunmuştur. Ancak bu yeni örneğın tahribata uğradığı ve yarıya kadar betona gömüldüğü gözlenmiştir.

Adadaki bir diğer ekonomik faaliyetin belgesi durumundaki taş çapa, iyi korunmuş durumda ele geçirilmiştir (Resim: 11). Denizciliğe işaret eden bu buluntuyu destekleyen ve çoğu Çanakkale Arkeoloji Müzesi'ne götürülmüş, altmış kadarı da adadaki kalede yer alan bir mahzende korunan çok çeşitli çağlara (Arkaik - Osmanlı) ait olan amphoralardır. Ölçüleri alınıp fotoğrafları çekilerek bir envanteri oluşturulan amphoraların Bozcaada'da kalanları önemli bir koleksiyon oluşturmaktadır.

Bu yılki çalışmalarımızda ele geçirilen çok sayıdaki küçük buluntu içinde seramikler önemli bir yer tutar. Nekropol alanı ve tiyatro yamacından toplanan örnekler arasında kandil, *kylix*, kâse ve amphora dip parçaları ağırlığı oluşturur (Resim: 12, 15)¹⁴. Bu seramiklerin yanısıra Yeni Kale eteğindeki tiyatro *caveasının* üst kısmında yüzeyden ele geçirilen *terracotta*

14 Z. Aydın Tavukçu, *Parion Nekropolü 2005 Yılı Buluntuları* (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi 2007), 38, 64.

figürin parçaları 44 parçaya ulaşmıştır. Parçaların çoğu içi boş teknikte kalıpla şekillendirilmiş olup gövdenin çeşitli yerlerine aittirler (Resim: 13). Çoğunluğu M. Ö. 1.yy. ile M. S. 1. yy.'dan olan bu figürinlerin benzerlerine bölgede sıklıkla rastlanmaktadır¹⁵.

Küçük buluntular içerisinde en ilginç örnek ise, tiyatronun hemen üzerinde bulunan alt yarısı kırık durumdaki üçgen alınlıklı adak levhasıdır. Mezar stelini andıran levhanın korunan kısmının alt yarısında iki kabartı vardır (Resim: 14).

Bunlardan başka biri Nekropol'de, diğeri Kale'de olmak üzere, Geç Roma ve Osmanlı Dönemlerine ait iki adet düşük kondisyonlu sikke ele geçirilmiştir.

2- Yerleşim Yeri Dışındaki Çalışmalar

Bugünkü yerleşim alanının hemen batı sınırındaki Hellenistik seramik parçaları ile mimarî *terracotta* parçalarının gözleendiği Yeni Kale Tepesi'nin doğu eteğinde yer alan antik Tiyatro'nun bulunduğu yamaçta gerçekleştirilen araştırmalarda, tiyatro çukurluğu korunmasına rağmen hemen hemen hiçbir yapı taşı gözlenememiştir. Kalenin bulunduğu tepe ve çevresinde mimarî terrakotta parçaları bulunmuştur. Geçen yıllar içinde tiyatronun malzemesinin kentin yeniden inşasında kullanıldığı anlaşılmıştır. Tiyatroda oturma basamağı olabilecek bir adet taş blok tespit edilmiş olup, buradaki taşların rengi ve cinsi adanın değişik yerlerinde ele geçirilen sütunların ve yapı taşlarının yerel üretim olabileceğini düşündürmüştür.

Adanın değişik yerlerinde yapılan çalışmalarda, Ortakulübe mevkiinde bir şapel ve bu şapelin apsis kısmında, 38x14x18cm. ölçülerinde, duvarın içine gömülü vaziyette duran ve tiyatrodan götürüldüğü düşünülen mermer aslan ayağı şeklinde mimarî parça tespit edilmiştir.

---

15 A. Y. Tavukçu, *Troas Bölgesi Terrakotta Figürinleri* (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi 1999).

Mısırlık ve Saraya mevkiinde yıkık şapel kalıntıları gözlenmiştir. Ayrıca Saraya mevkiinde 196x50x19 cm. ölçülerinde üzerinde 2 kare oyuk (dübel yuvası?) bulunan antik mermer mimarî parça görülmüştür.

Ayazma mevkiinde, bugün hâlen “Ayazma Panayırı” adı verilen ve Rumlar’ın bayramlarını kutlamak için her yıl Temmuz 25’te geldikleri, asırlık çınarların gölgesinde bir şapel ve ayrıca yer altında, girişinde Bizans Dönemi çifte sütunlarının ters çevrilerek kapı sövesi olarak kullanıldığı tonozlu bir mekân ve sızıntı şeklinde akan bir su vardır.

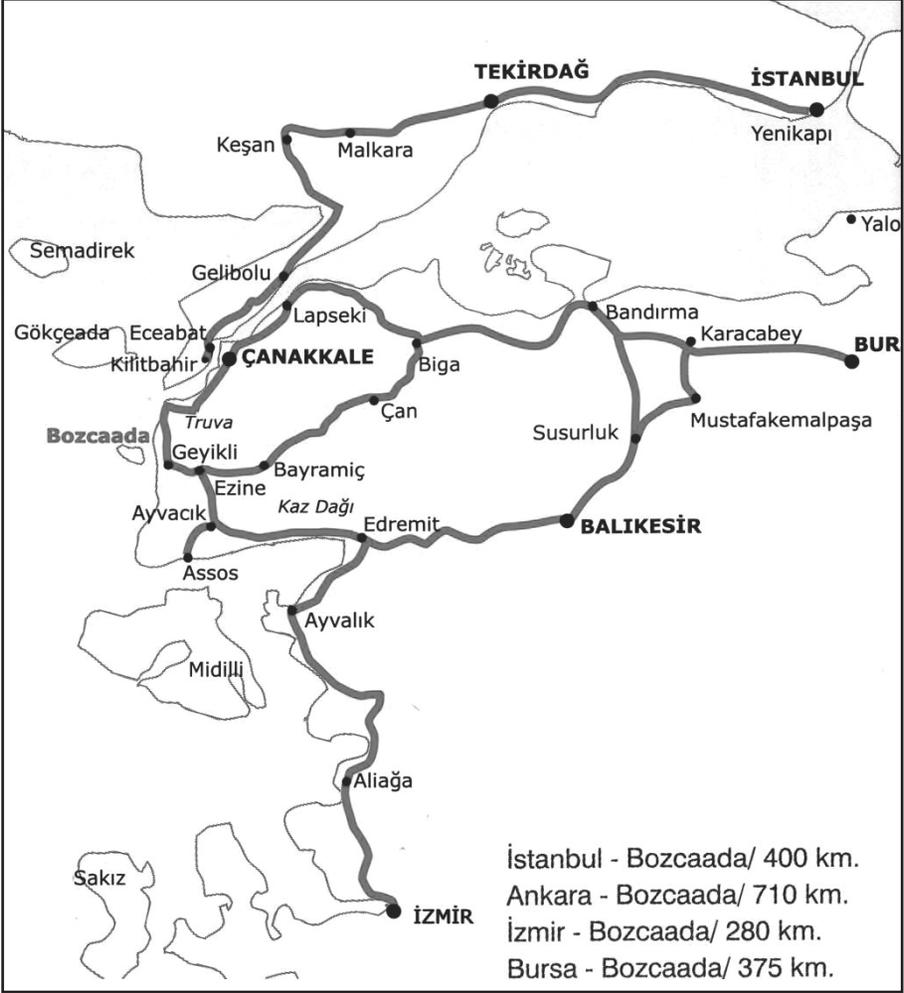
Sarıtaş Mevkii’nde kaçak kazı çukurları gözlenirken, Kavaklı Bahçe, Terzi Bayırı gezilmiş, ancak herhangi bir kalıntıya rastlanmamıştır.

Yerleşim yeri dışındaki çalışmalara, Habbele mevkiinde Hellenistik ve Roma Çağlarına ait amorf seramik parçaları gözlenmiştir. Yakın çevrede de benzer seramikler ile bir niteliksiz duvar temeli tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, Bozcaada’da (Tenedos) 2008 yılında gerçekleştirilen arkeolojik yüzey araştırmalarına bağlı olarak, yerleşim yeri içerisinde çok sayıda antik malzemenin devşirilerek kullanıldığı gözlenmiştir. Devşirilen malzeme çoğu kez ilk devşirildiği yerde değil, tekrar tekrar kullanılmış olarak karşımıza çıkmıştır. Devşirilen bu malzeme içerisinde yapı taşı olarak işlev görenlerin yanında, bugün artık işlevini yitirmiş “binek taşı” olarak kullanılmış sütun parçalarının sayıca çokluğu dikkat çekmektedir. Son yıllarda adanın turizm potansiyelinin artması ile yeni bir akım başlamış, hemen her turistik mekânın ve özellikle de yazlıkların bir yerinde (çoğunlukla giriş cephelerinde) antik malzemeler süsleyici öge olarak kullanılmış durumdadır. Bu durum antik malzeme devşirmenin son halkasıdır. Geçmişte binek taşı, günümüzde ise dekorasyon amaçlı kullanılan sütunların çoğu Roma veya Bizans Çağlarına aittir. Bunlar arasında daha erken tarihli (Arkaik – Hellenistik Dönem) örnekler de mevcuttur. Özellikle az sayıda da olsa, kaliteli işçilikli beyaz mermerden yapılmış mimarî parçalar bunlar arasındadır.

Antik Çağdan bu yana Ada’nın en önemli geçim kaynağı bağcılık ve şarapçılıktır. Fakat son yıllarda şarapçılığın birkaç büyük fabrikanın eline

geçmesiyle, şarap yapımı ada halkı için bir geçim kaynağı olmaktan çıkmış durumdadır. Bu yüzden de ada nüfusu gittikçe azalmaktadır. Bağcılık ve şarapçılığın yerini, yeni gelişmekte olan turizmle birlikte pansiyonculuk almaktadır. İnsanların evlerini dahi pansiyon olarak turizme açtığı temmuz ve Ağustos ayları dışında turizm de bir geçim kaynağı olamamakta, ancak sadece bu aylarda büyük bir yoğunluk yaşanmaktadır. Dolayısıyla adada turizmi tüm yıla yayacak ve ekonomik olarak hem Bozcaada hem de ülkemiz turizm girdileri açısından yeni fırsatlar sağlayacak olan uzun süreli bilimsel kazıların başlatılmasında fayda görülmektedir.

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

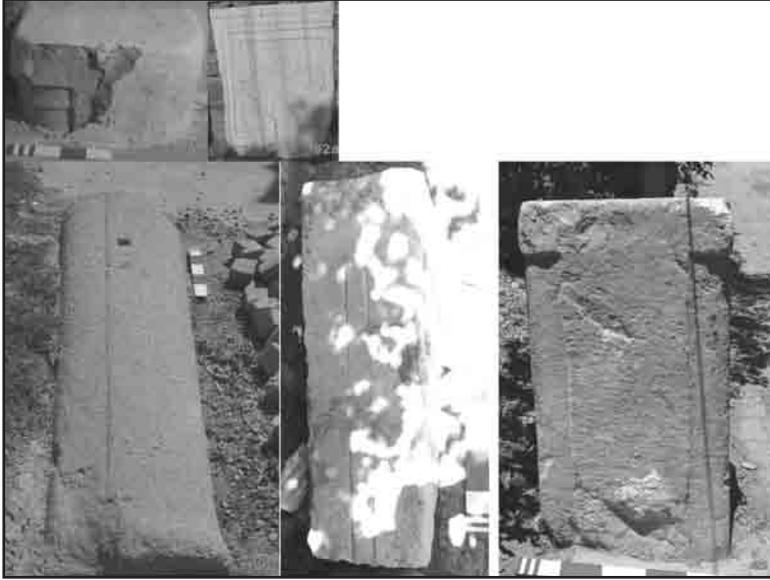
Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

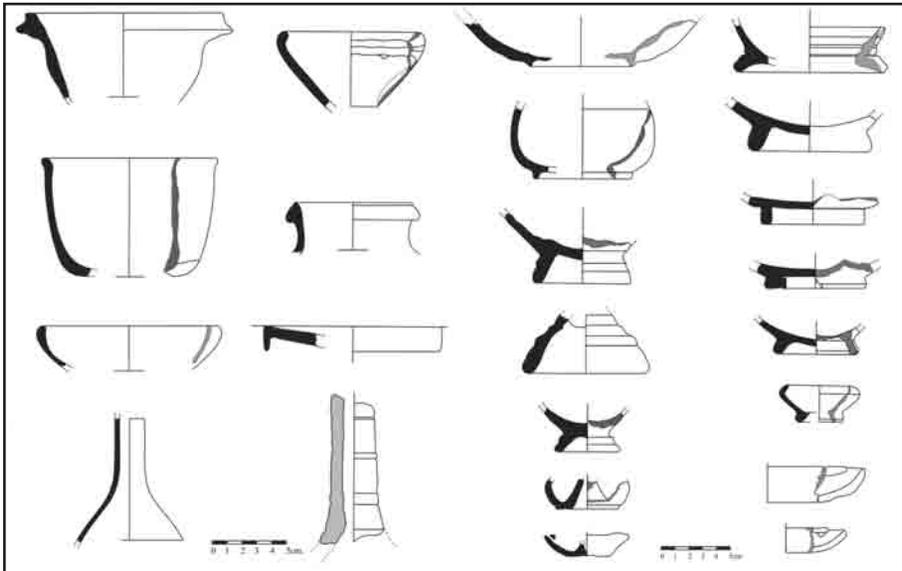
Resim: 12

Resim: 13

Resim: 14

Resim: 15

2008 YILI KIZIL AVLU ONARIM ÇALIŞMALARI

Martin BACHMANN*

Giriş

Kızıl Avlu'nun güneydeki yuvarlak kulesinde yapılan çalışmaların üçüncü aşamasında daha çok kubbe bölgesinde çalışılmıştır¹, zira kulenin esaslı bir şekilde emniyete alınması ancak, onu koruyan örtünün sağlamlaştırılmasıyla mümkündür. Bunun yanı sıra, ileride ziyaretçilerin giriş olarak kullanacakları, 19. yy.da sağlam bir giriş oluşturan yere doğaltaştan bir merdiven ve platform şekli verilmiştir. Muhteşem kubbeli mekâna, 2009 yılında ziyaretçilerin girişini sağlayacak bu yer ancak bu adımlarla gerçekleştirilebilirdi.

Dış Duvarlardaki Çalışmalar

Kubbenin sağlamlaştırma önlemleri için, yaklaşık 20 m. yüksekliğindeki yapının bütünüyle iskeleyle çevrilmesi kaçınılmazdı. Zor ve zahmetli bu iş birkaç hafta sürmüş ve kubbenin eğimine uygun, ağır yük kaldırabilen iskele parçaları için özel bağlantıların yapılmasını gerekli kılmıştır. Dışarıdan hemen hemen çepeçevre kurulan iskelenin yanı sıra iç tarafta da iskele kurulmuştur. Çünkü tehlike gösteren Opaion bölgesi (merkezî, kubbenin dairesel açık kısmı) de onarılmalıydı. Ancak bu işler bittikten sonra binadaki hasar tam olarak saptanabilmiştir. Bu arada duvar kenarları ile kulenin kubbesinin en çok zarar gören yerler olduğu ortaya çıkmıştır. Batı cephesinin bitiminde ocak taşından yapılan Attika, 1960'lı yıllarda demir beton kirişlerle tutturulmuştu ancak bu beton kirişler korozyona uğramıştır. Çatı bitiminin son kalıntıları olan *in situ* mermer konsollar, kubbe kasnağına işleyen rutubet yüzünden düşmek üzereydi. Zarar gören yerler yalnız konsolların olduğu yerler değildi, kulenin kubbesini çevreleyen duvar bitimleri boyunca çöken yerler de vardı.

* Martin BACHMANN Alman Arkeoloji Enstitüsü.

Daha geniş bilgi: <http://www.dainst.de/index.php?id=7282&sessionLanguage=tr>

Kubbedeki Çalışmalar

Kubbenin üst tarafının görünümü de iç açıcı değildi. Eski onarım önlemleri sırasında buraya yaklaşık 70 cm. kalınlığında toprak ve ocak taşından oluşan bir tabaka konmuştu ve bunun altında devşirme malzeme ve harç vardı. Bütün bunlar kubbeye zarar veren otların yetişmesine zemin oluşturuyordu. Kayda değer bu önlemlerin ardında, kubbeye kiremit döşemeye uygun bir biçim verme niyeti olabilir. Çünkü kubbeye çok sayıda bulunan alaturka kiremit buna işaret etmektedir. Hem damın orijinal biçimini sağlamak, hem de zarar veren bu yükten arındırmak için, bütün molozlar özenle çıkarılmıştır. Damın üzerinden yaklaşık 46 ton malzeme indirilmiştir.

Temizlenen orijinal kubbe dokusunun iyi korunageldiği saptanmıştır. Sağlam kireç harcıyla yapılmış dökme duvar, büyük bir kısmı kayıp olan tuğla parçaları ve taşla kaplıydı. Cephenin ağır mermer kirişini taşıyabilmesi için kubbe kasnağına sağlam bir düzenek hazırlandı. Opaion birkaç tuğlanın üst üste getirilmesiyle oluşuyor ve büyük açıklığı statik olarak güçlendiriyordu. Osmanlı Döneminde buraya, Opaion'un çapını yarıdan fazla düşüren ve yuvarlak mekânın kullanımını düzelteren tuğla bir dolgu getirilmiştir. Konstrüksiyon tarihi açısından ilginç olan Antik Döneme ait bu kubbe bulunduğu durumıyla belgelendi. Kubbenin onarım planında, mevcut durumu sağlamlaştırmak ve değişiklikleri de -özellikle Opaion' un örülmesi gibi- korumak amaçlanmıştır. Duvarların üst kesimlerini emniyete almak ve mermer konsolların yıkılmasını engellemek için duvar çevresi bütünüyle çelik bir kasnakla sarıldı. Bu arada duvar üstlerindeki kırık yerler kireç harcıyla kaplandı ve batı Attika mesnet alanı betonla sağlamlaştırıldı ve yapıya uygun bir şekilde düzenlendi. Çelik kasnağın yerleştirilmesinden sonra her iki mermer konsol çelik ankrajla sağlam bir şekilde yerlerine kondu. Osmanlı Döneminde örülen Opaion'un emniyete alınması için, açıklığa çelik bir basınç bileziği kondu ve tuğlalar yeniden sıvandı. Bu hazırlık çalışmalarından sonra, kubenin kurşun kaplamasına geçildi.

Kurşun levhanın yataklanması ve bitim yerlerini belirlemek için, kubbe yüzeyinin sağlam bir sıvayla düzeltilmesi gerekiyordu. Bunun üzerine,

kurşun kaplamayı yataklamak için yaklaşık 3 cm. kalınlığında balçık-saman katkılı bir tabaka yapıldı. Kurşun kaplama, İstanbul'dan gelen tecrübeli bir usta tarafından büyük bir başarıyla uygulanmıştır². Her iki mermer konsolun da çatıya geçişini sağlamak için, kurşun kaplamanın çok uygun olduğu görülmüştür.

Kurşun kaplama işlerinin bitmesiyle, Kızıl Avlu'nun güney yuvarlak kulesinin kubbesi, Antik Dönemde de böyle olduğu düşünülen bu metal kaplamayla uzun vadeli bir korumaya alınmış olmaktadır. Batı cephesinin üst kısmında zarar gören yerler de onarılmıştır. Eksik yerler tuğlayla tamamlanmıştır. Böylece yuvarlak kulenin bütün dış tarafı ile geçen yıl onarılan iç tarafı uzun bir süre için emniyete alınmış ve müze biçimli bir sergi mekânı olarak kullanılmaya hazırlanmış olmaktadır.

---

2 Restorasyon konusunda tecrübeli olan Semih Uçar tarafından yapılmıştır.

PERGAMON - 2008 KAMPANYASINDA YAKIN ÇEVREDE YAPILAN ÇALIŞMALAR¹

Felix PIRSON*
Barbara HOREJS
Martin ZIMMERMANN
Helmut BRUCKNER
Martin SEELIGER

2006 yılında Elaia, Atarneus ve Kaikos'un batı vadisinde başlanan çalışmalara devam edildi². Bu mevcut çalışmalara yeni bir katkı, küçük, prehistorik bir höyük olan ve Teuthrania'nın hemen batısında bulunan Yeni Yeldeğirmenetepe'den gelmiştir³. Geçtiğimiz yıl, hazırlık çalışmalarının

* Dr. Felix PIRSON, Alman Arkeoloji Enstitüsü, İstanbul Şubesi, Ayazpaşa Camii Sok. 48, TR- Gümüşsuyu-İstanbul/TÜRKİYE.

Metnin Türkçeye çevrilmesinde emeği geçen İ. Banu Doğan ve Ali Akkaya'ya çok teşekkür ederim.

Kısaltma listesi: DAI'nin güncel yayın yazım kuralları kılavuzunda (www.dainst.org/index_141_de.html) görülenlerin dışında aşağıdaki kısaltmalar kullanılmıştır:

Pirson 2004: F. Pirson, Elaia, der maritime Satellit Pergamons, *IstMitt* 54, 2004, 197-213.

Pirson 2007: F. Pirson, Pergamon – Bericht über die Arbeiten in der Kampagne 2006, *AA* 2007/2, 13-70.

Pirson 2008: F. Pirson, Pergamon – Bericht über die Arbeiten in der Kampagne 2006, *AA* 2007/2, 83-155.

- 1 Ayrıntılı ön raporlar AA'da yıllık olarak yayınlanmaktadır. Daha geniş bilgiye www.dainst.org/index_650_de.html adresinden ulaşılabilir. Bu yılki çalışmalar 30 Temmuz - 26 Eylül 2008 tarihlerinde yapılmıştır. Alman Arkeoloji Enstitüsü Pergamon Kazısı, bu yıl da çalışmaları destekleyen tüm kurum ve kişilere teşekkür eder. Bunların başında T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Almanya Büyükelçiliği Kültür bölümü (Ankara) ile Zeytinadağ Belediyesi gelmektedir. Maddi katkıda bulunanlar ve işbirliği yapılanlar, ilgili bölümlerde yer almaktadır. Genel Müdürlüğü temsilen çalışmalara bu yıl Fatih Özdel (Antalya Koruma Kurulu) katılmıştır. Dostane desteği için kendisine çok teşekkür ederiz.
- 2 Bkz. Pirson 2007, 42-58 ve Pirson 2008, 120-140. Pergamon kazısının çatısı altında yürütülen her iki proje de, DFG-odak programı 1209 "Hellenistik polis" kapsamındadır.
- 3 Pirson 2008, 142. B. Horejs yönetiminde yürütülen Yeni Yeldeğirmenetepe'deki proje, Avusturya Arkeoloji Enstitüsü Efes kazısının işbirliğiyle gerçekleştirilmektedir. Çalışmalar 25 - 28 Ağustos 2008 tarihlerinde yapılmıştır.

ardından burada ve yakın çevresinde bir yüzey araştırması yapılmıştır. Bu umut vaat eden prehistorik buluntu yerinin katılımıyla ilk olarak, Kaikos'un batı vadisinde yerleşme devamlılıkları ve kırılma noktaları hakkında bilgi edinebilmeyi umuyoruz. Bu bilgiler, Antik Dönemdeki yerleşmelerin anlaşılmasında çok önemlidir. Çevredeki yüzey araştırması, jeoarkeolojik nokta sondajları gibi yeni bir yöntemin kullanımıyla geliştirilerek, zaman içinde nehir ve kıyı şeridinin nasıl şekillendiği anlaşılacak ve değişik tarihi evrelerin çevresel durumu canlandırılabilir.

Barbara HOREJS

Yeni Yeldeğirmenetepe

Proje Başlangıcında Araştırmanın Durumu

Pergamon'un yakın çevresinde sistematik prehistorik araştırmalar şimdiye kadar hemen hemen hiç yapılmamıştır. Bu bölgenin tarihöncesine ait bilgimizin temelini son yüzyıl zarfında yapılan kısa süreli üç çalışma oluşturmaktadır⁴. Bittel ve Driehaus, buranın İlk Tunç Çağı Troiası ve Yortan mezar alanıyla olan bağlantısına dikkat çekerek bu buluntu yerini yerleşme olarak tanımlamışlardır. Bittel, hem Ege hem de doğudaki hinterlandtan gelen farklı etkileri saptamış ve böylece bölgenin tamamını İlk Tunç Çağ kültür tarihi bağlamında ileride yapılacak araştırmalarla tanımlama olanağını ilk defa görüp, buranın araştırma için önemini vurgulamıştır⁵. Kaikos vadisi bölgesinde büyük çaplı soruları M.Ö. 3. bin yıllı ilişkilendirmek için yapılan az sayıdaki deneme, veri tabanının eksikliğini ortaya koymuştur⁶. Her şeyden önce, yerleşmeler yeni kazılarla araştırılmadan, kültürel bir tanımlama yapmak mümkün değildir; böylece soruların çoğu yanıtız kalmıştır. Özet olarak, Troia ve İzmir arasında kalan bölgenin önceden de olduğu gibi tarihöncesinin "*terra incognita*" sı olduğu saptaması yapılabilir.

4 W. Dörpfeld, Ausgrabungen in Pergamon. Technisches und Architekturtagbuch Pergamon 1908, 16-23; W. Dörpfeld - H. Hepding, Die Arbeiten zu Pergamon 1908-1909, AM 35, 1910, 345-526; K. Bittel, Zur ältesten Besiedlungsgeschichte der unteren Kaikosebene, IstForsch 17, 1950, 14; J. Driehaus, Prähistorische Siedlungsfunde in der unteren Kaikosebene und am Golfe von Çandarlı, IstMitt 7, 1957, 85-87.

5 Bittel a. O. (Anm. 4) 15.

6 Örnek olarak: T. Efe, Demircihüyük 3, 2. Die frühbronzezeitliche Keramik der jüngerer Phasen (Mainz 1988) özellikle res. 98; H. Parzinger, Studien zur Chronologie und Kulturgeschichte der Jungstein-, Kupfer- und Frühbronzezeit zwischen den Karpaten und

Bittel ve Driehaus'un yaptığı araştırmalardan gelen eski buluntuların düzenleme ve belgelenmesi, onların arkeolojik tahminlerini şimdilik doğrulamıřtır⁷. Ancak bundan başka, iki faktör özellikle göze çarpmaktadır: birincisi, eski malzemenin yalnızca İlk Tunç Çağının daha erken bir Dönemine ya da Geç Kalkolitik'in sonlarına ait keramiği içermesi, diğeri ise Troia ile olan birçok benzerliğin yanı sıra aynı zamanda buranın, Efes'te bulunan Çukuriçi Höyük'ün daha ilk kez kazılan IV. ve III. yerleşme evreleriyle açık paralellikler göstermesidir⁸. Yeni Yeldeğirmentepe böylece, Troia ve İzmir bölgeleri arasındaki büyük mesafeyi coğrafî ve kültürel bakımdan azaltma potansiyeline sahip bir "köprü buluntu yeri" gibi görünmektedir.

Amaçlar ve Kullanılan Yöntemler

2008 yılında başlanan yüzey araştırmasının, birçok amacı vardır: Modern bir harita temeli oluşturmak için höyüğün ve çevresinin jeodezik açıdan kaydedilmesi zorunludur; sonra bu çalışmadan hareketle üç boyutlu bir arazi modeli hazırlanacaktır. Öncelikli amaçlar, bu yerin prehistorik kullanımının işlevi, büyüklüğü ve genişliği ile mevcut kronolojik spektrumunu tanımlamak olmuştur. Son olarak, ilerideki olası arkeolojik saha çalışması için Yeni Yeldeğirmentepe'nin bilimsel bilgi potansiyelini değerlendirmek söz konusudur.

Mittlerem Taurus. RGF 52 (Mainz 1993); D. H. French, Early Bronze Age Pottery in Western Anatolia. A Summery 1970-1995, Ch. Doumas - V. La Rosa (Yay.), Η Πολιόχνη και η πρόφιμη εποχή του χαλκού στο βόρειο αιγαίο. Διεθνές Συνέδριο, Αθήνα, 22-25 Απριλίου 1996 (Athen 1997) 570-595; M. Korfmann, Troia als Drehscheibe des Handels im 2. und 3. vorchristlichen Jahrtausend, Troia. Traum und Wirklichkeit. Ausstellungskatalog Stuttgart, Braunschweig, Bonn² (Stuttgart 2001) Res. 384; O. Kouka, Zur Struktur der frühbronzezeitlichen insularen Gesellschaften der Nord- und Ostägäis. Ein neues Bild der sogenannten „Trojanischen Kultur“, H. Erkanal - H. Hauptmann - V. şahoğlu - R. Tuncel (Yay.), The Aegean in the Neolithic, Chalcolithic and the Early Bronze Age. Proceedings of the International Symposium in Urla, October 13th-19th 1997 (Ankara 2008) 285-300.

7 Pirson 2008, 142.

8 B. Horejs, Cukurici Hoyuk. A New Excavation Project in the Eastern Aegean. Aegeo-Balkan Prehistory. http://www.aegeobalkanprehistory.net/article.php?id_art=9; aynı eser, Erster Grabungsbericht zu den Kampagnen 2006-2007 am Çukuriçi Höyük, ÖJh 77, 2008 (baskıda).

Proje başlangıcında, höyüğün içinde bulunduğu durum dolayısıyla, iki farklı yüzey araştırma yöntemi başarı vaat eder görünmüştür (Resim: 1). Höyüğün kuzey kanadında merkezi konumda bulunan çöküntü alanı (Yüzey 1) 5 x 5 m.lik kareler yardımıyla “yoğun” olarak incelenmiştir (Resim: 2). Yaklaşık 850 m² büyüklüğündeki Yüzey 1, birkaç kez ve farklı ekiplerce taranmış, insan elinden çıkma taşınabilir mevcut tüm malzeme toplanmış, yerinde sınıflanmış ve sayılmıştır.

Doğrudan höyüğün kuzeyine bitişik yeni sürülmüş/ekilmiş olan Yüzey 2, yaklaşık 8000 m²lik bir alanı kaplamaktadır ve “kaba” olarak incelenmiştir. 10 x 10 m.lik kareleme sistemi ile toplam 39 kare (yak. 3900 m²) seçilmiş, bunların içinde bulunan tüm prehistorik insan eseri nesnelere toplanmıştır (Resim: 2). Bundan başka, höyüğün üzerinde yüzeyde görülebilen tüm yapı kalıntıları fotoğraflanmış ve tanımlanarak belgelenmiştir.

Yüzey araştırmasında derlenen prehistorik ve antik tüm insan yapısı nesnelere Pergamon kazı evi deposuna götürülmüştür. Malzeme serilmiş, gözden geçirilmiş, sınıflanmış ve buluntu kategorisine göre sayılmıştır. Toplam 12.000’e varan prehistorik buluntu envanterlenmiştir. Buluntu spektrumu, keramik, çakmaktaşı ve çeşitli kategorilerden küçük buluntuları kapsamaktadır (araç, gereç, takı).

İşlev, Büyüklük ve Genişlik

Yeni Yeldeğirmentepe’nin prehistorik bir yerleşme olarak yorumlanmasına çeşitli faktörler olanak sağlamaktadır. Bizzat höyük üzerinde belirlenemeyen bir Döneme ait işlenmiş kayalar ile bir yapının yüzey kalıntısı olarak ufak işlenmemiş taşlardan kerpiçle tutturulmuş dağınık duvarları bulunmaktadır. En azından höyüğün güneybatısında mimarî kalıntı gösteren daha birçok kültür tabakası üst üste bulunmaktadır. Buluntu spektrumu, büyük miktarda karakteristik yerleşme buluntusu içermektedir. Bunlar arasında göze çarpan, eve ait çeşitli işleri kanıtlayan öğütme taşları, havanlar ve vurgu taşları gibi büyük taş nesnelere hem çok sayıda hem de özellikle iyi durumda olmasıdır (Resim: 3).

Keramik malzemesi içinde üç ayaklı çömleklerin ayaklarının yüksek oranda bulunması, tipik pişirme kaplarını yansıtmakta, çakmaktaşı aletlerin yapımı için hazırlanan büyük çekirdeklerin varlığı, yerel üretim yapıldığını kanıtlamaktadır (Resim: 4). Bir yerleşmenin zanaat faaliyetlerine ilişkin diğer özelliklerini, ağırşak ve balta parçaları aydınlatmaktadır. Keramik spektrumu tamamıyla, bir yerleşmeyi tanımlayacak niteliktedir ve Çukuriçi Höyük'ün yeni kazılan ve çağdaşı olan yerleşme evrelerinde de tanımlanabilen hemen her ögeyi içermektedir.

Geçici Tarihleme

Yoğun ve geniş kapsamlı yüzey araştırmalarından elde edilen istatistikî sonuçların karşılaştırılması şaşırtıcı olmuştur. Dörpfeld ve Bittel'in notlarından farklı olarak, buranın antik Dönemdeki kullanımına ilişkin pek az işaret bulunabildi. Prehistorik malzeme, tüm buluntular içindeki %90'lık oranıyla antik ve yeni buluntular karşısında başat konumdadır.

Prehistorik malzemesinin tamamının homojen oluşu göze çarpar ve esas itibarıyla Geç Kalkolitikten İlk Tunç Çağına kadar olan zaman Dönemini yansıtmakta gibidir. Keramikler, mal ve tip bakımından geniş olmayan bir çeşitliliğe sahiptir. Troia I ve Çukuriçi IV ile açık paralellikler taşır. Gri ve kahverengi açkılı mallar çoğunluktadır, daha seyrek olarak siyah bir astar bulunur. Oysa kırmızı mallar, daha doğrusu kırmızı astarlı mallar nadirdir. Kaba mallar, her şeyden önce çömleklerin, olasılıkla da üç ayaklı çömleklerin ağız kenar parçaları tarafından temsil edilmektedir. Depolama, büyük miktarda *pithos* parçası tarafından kanıtlanmaktadır. Formlar arasında, çeşitlemeleri bulunan (Resim: 4) ve ince malların %75'ini oluşturan keskin ağız kenarlı çanak çömlekler başı çekmektedir. Daha seyrek olarak boyunlu kaplar, dar ağızlı çömlekler ya da dışa çekik ağız kenarlı çömlekler bulunmaktadır.

Tüm malzeme el yapımıdır; İlk Tunç Çağına ait gelişmiş karakteristik formlar bulunmamaktadır. Bu faktörler Yeni Yeldeğirmentepe'yi kronolojik olarak Yortan kültürü ve Çukuriçi IV. evreyle ilişkilendirmektedir. Ancak

bezemeli keramiğin oranı oldukça azdır. Bu ögeler, gelişmiş bir Geç Kalkolitik ile İlk Tunç Çağının (İTÇ I) başlangıç evresine işaret ederek geçici bir tarihlere olanak vermektedir. Böylece M.Ö. 4. binyılın sonları ya da 3. binyılın ilk yarısı kabul edilebilir.

Yongalanmış taş malzeme, ilk bakışta alet bakımından geniş bir çeşitlilik sergilemektedir. Bu âletler görünüşe göre farklı yataklarda imal edilen yerel çakmak taşındandır. İlk belirlemelere göre, kazıyıcılar, düzeltili yonga ve dilgiler ile çekirdek parçaları bulunmaktadır. Malzeme içinde obsidyen şimdiye dek bulunmamıştır. Bu durum yerleşmeyi Çukuriçi Höyük'ten açıkça ayıran bir unsurdur ve Anadolu'nun Ege kıyısı boyunca çeşitli temas bölgeleri ve ilişki yapılarının varlığına işaret edebilecektir. Yeni Yeldeğirmentepe ile birlikte artık, Dörpfeld'in daha o zaman önemini farkına vardığı, Geç Kalkolitik ya da İlk Tunç Çağına ait bir buluntu yeri bulunmuş olmaktadır. Tam 100 yıl sonra, 2008'deki ilk sistematik yüzey araştırmasıyla Dörpfeld'in tahminlerinin birçoğu onaylanmıştır. Bu tahminler, pek çok yeni bilgiyle artırılabilir.

Pergamon Kırsalı

Martin ZIMMERMANN

2008 yazındaki çalışmaların amacı, Atarneus'taki yerleşme kalıntılarının belgelenmesi ve aşağı Kaikos ovasındaki arazi araştırmalarının tamamlanmasıydı. Bu nedenle, kent gelişimini daha açık olarak belirleyebilmek için, buluntu keramiğin sistematik olarak çalışılması ve yüzeyde görülebilen mimarî kalıntıların belgelenmesi söz konusuydu. Kaikos ovasının tetkiki sırasında hem Atarneus çevresi hem de antik iskâna ait izler araştırılmıydı. Kalerga ve Memeli Tepe'de iki yerleşme kompleksi ve bundan başka iki Geç

Klâsik-Hellenistik yapı üzerinde odaklanılmıştır. Bunlar, bu Dönemlerde Kaikos ovasındaki yerleşme ve savunma yapılarının gelişimi üzerine daha kesin bilgilere ulaşmayı sağlayabilecektir.

Atarneus Kent Bölgesindeki Çalışmalar

Kent bölgesinde, mimariye yönelik yüzey araştırmasında ön planda, Klâsik ve Hellenistik Döneme ait savunma duvarı kalıntılarının kaydedilmesi, güney yamaçta konut kesiminde ve yerleşme tepesinin kuzey eteğinde bulunan nekropolde yapılan çalışmalar ile zirve platosundaki Bizans yerleşmesinin belgelenmesi bulunuyordu (Resim: 5).

İlk olarak, dış sur alanında daha 2007'de doğu ve güney tarafın yamacında kabaca gözlenen gidişat doğrulanabilmiştir. Bir örnek yontma taşlardan örülen ve bilhassa yukarıdaki yerleşme alanını koruyan Hellenistik Döneme ait daha yeni tahkimattan farklı olarak, daha eski tahkimat pseudo-isodom olarak inşa edilmiştir (Resim: 6) ve aşağıdaki yamaç alanında yerleşme tepesini çevrelemektedir. Daha 1911 yılında kazılan ve bu geçen zaman zarfında tekrar toprak altında kalan kapıya ait kalıntılar 2008'de tanımlanabilmiştir (Resim: 7)⁹; bu kalıntılar, tahkimatın güneydoğu tarafında Klâsik Dönem surunda bir giriş olduğunu ortaya koymaktadır. Klâsik Dönem tahkimatı, doğuda ve güneyde uzun bölümler hâlinde yıkılmıştır, öyle ki sadece çok az duvar öbeği görünür hâldedir ve seyri yer yer yalnızca molozdan görünen taşlar sayesinde izlenebilmektedir.

Dış tahkimat halkası, dikkate değer bir alanı kapsamaktadır; oldukça yoğun inşa edilmiş olması gereken bu alan, doğu yamaçtan fark edilmektedir. Bunlar, özellikle güney konut kesimindeki mevcut durum belgelemesinde görülmektedir (Resim: 5). 2008 yılında burada, yamaçtaki yapılaşmayı neredeyse eksiksiz olarak kanıtlayan toplam 63 bina, çok sarp arazide betimlenmiş ve ölçülmüştür. Yamacın güney kesiminde bulunan Klâsik Dönem

9 P. Schazmann - G. Darier, Die Arbeiten zu Pergamon 1910-1911. IV. Untersuchungen auf dem Kales Agili 1911, AM 37, 1912, 339 ve dev.

suru ile daha yeni tahkimat arasında, yukarı yerleşme terasının bittiği yerde bir konut yerleşmesi gelişmiştir. Burası, yamacı kademeli olarak kat etmekte ve o Dönemde küçük sokak ve basamaklı girişlerle ulaşılabilir kılmaktaydı. Evler çok benzer bir duvar iççiliği göstermektedir: Poligonal bloklardan yapılmış teraslar üzerine oturtulmuş binaların duvarları düzensiz, hemen hemen dikdörtgen prizma şekilli bloklardan meydana gelmiştir. Korunma durumunun kısmen kötü oluşuna karşın, mahallenin oldukça düzenli bir plan izlediği saptanabilmektedir.

Güney yamaçtaki yapılaşmanın mevcut korunma durumu, yapı evrelerini birbirinden ayırt etmeye ve mahallenin gelişimini tarihsel süreci içinde ayrıntılı olarak ortaya koymaya müsaade etmemektedir. Bundan dolayı, keramiği konu edinen yüzey araştırmasının amacı, yüzeyde görülen çanak çömlek parçalarının belgelenmesi yardımıyla, malların 2007 yılında gözlenen kronolojik dağılımını daha kesin biçimde tanımlamak ve böylece de yerleşme tarihine ilişkin genel göstergeleri bulabilmektir. Bu konuda, 2007 yılında elde edilen sonuçlar onaylanmıştır. Buna göre, keramiğin büyük bir kısmı M.Ö. 4. ve 3. yüzyıla ait olduğu hâlde, M.Ö. 2. yüzyıla ait parçalar hem sayıca az hem de kalite bakımından zayıftır. Erken Krallık Dönemine ait çok az parça varken, İmparatorluk Döneminin sonları ve Geç Antik Dönem hiç temsil edilmemektedir.

Daha eski yerleşme evreleri de kanıtlanabilmektedir: Yerleşmenin kuzey tarafında, Tunç Çağına ait çanak çömlek parçaları bulunmuştur. Bundan başka, erken Dönem keramiğinin çok büyük bir kısmı yukarı kalenin güney ve güneydoğusundaki alanda da belgelenmiştir. Çanak çömlek parçaları olasılıkla kısmen yukarı akropoliste gerçekleştirilen Schazmann kazısının döküntülerinden gelmiştir ve Klâsik Dönem kalesinin bir Tunç Çağı yerleşmesi üzerine kurulduğu tahminine yol açmaktadır¹⁰. Bundan başka, Demir Çağı ya da Erken Arkaik Döneme ait doğu etkili üç ithal parça, 2007 yılında bulunan Aiol-gri malına ek olarak tabloyu tamamlamaktadır.

---

10 Schazmann aynı yer (Dipnot. 9).

Nekropoller

Kent suru ve konut kesiminin yanı sıra, kentin geniş nekropollerinin bir bölümünde de çalışılmıştır. Atarneus yerleşme tepesi batı yamacının eteğinde bulunan nekropole özel dikkat gösterilmiş ve önem verilmiştir (Resim: 5). Bu nekropolde, iki farklı gömüt tipi bir arada bulunmaktadır. Bunlardan biri, açıkta duran kayalara oyulmuş sanduka mezarlar, diğeri ise, yere kazılmış ve taş levhalarla kaplanmış 70 x 170 cm. ebadındaki dikdörtgen çukurlardır. Bu çukurlar, büyükçe bir alanda, taş bir daire ile çevrelenmiştir. Çoğunluğunun çapları üç ilâ beş metre arasında değişmekteyken, nekropolün güneybatısında bulunan en büyük tümülüsün çapı 16 metreye ulaşmaktadır.

Ne yazık ki mezarlarda ne keramik ne de kemik veya *urnalara* ilişkin bir iz bulunmaktadır. Bu nedenle gömme biçimleri, ölünün yanına konan eşyalar ve nekropolün kesin tarihine ait başka bir bilgi edinilememektedir. Bununla birlikte, gözyaşı şişelerine ait birkaç parçanın M.Ö. 2. yüzyıla tarihlenmesiyle, yalnızca birkaç mezarın daha yeni tarihli olduğu anlaşılmaktadır. Tarihlenmiş kalıntılar arasında tipolojik açıdan en yakın benzerler Pitane ve Hermos'taki Larisa'dandır. Bunların yardımıyla, Atarneus nekropolünün de çok temkinli bir tahminle M.Ö. 6. yüzyıla ait olduğu söylenebilir. Bununla beraber, ancak Atarneus'un kuzeydoğusundaki büyük nekropol kompleksinin belgelenmesiyle böyle karşılaştırmalara olanak sağlanacak ve daha kesin bilgilere ulaşılabilecektir.

Bizans Yerleşimi

Antik yerleşme kalıntılarının yanı sıra, kentin yukarı kale alanında Orta'dan Geç Bizans Dönemine kadar yerleşildiği de belgelenmiştir. İlk olarak Oberburg'un kuzeyinde bulunan konut kesiminin bazı kısımları kayda alınmıştır. Bu işlemin amacı, birarada bulunan daha geç Döneme ait yapı evrelerini, mevcut olan daha eski, kısmen kesin olarak Hellensitik Döneme tarihlenen yapılaşmadan ayırt etmektir. Orta Bizans Dönemine ait kale, istinat duvarlarıyla ve düzensiz aralıklarla inşa edilmiş kuleleriyle çok sağlam,

kompakt bir etki yaratmaktadır ve içinde bulunan, Geç Klâsik Dönem yukarı kalesinin zirve platosunu içine alan ikinci bir tahkimat çekirdeği ile tam bir güvenlik sunmuş olmalıdır.

Atarneus Çevresindeki Araştırmalar

Yakın çevrede yapılan yoğun yüzey araştırmalarının gösterdiği gibi, Atarneus'un küçük Bizans kalesi her hâlde, Orta ve Geç Bizans Dönemine ait, hemen yakınında başlayan dağınık yerleşmenin merkezî olarak işlev görüyordu (Resim: 8). Bununla ilgili olarak, kentin birkaç yüz metre kuzeyinde bulunan küçük bir tepe üzerinde, çeşitli büyüklüklerde yaklaşık 30 evden oluşan, tahkim edilmemiş kırsal bir yerleşme keşfedilmiştir.

Atarneus'un görüş alanında bulunan Boyazbeyirtepe'nin hemen eteğindeki tarlalarda, Geç Bizans Dönemine ait yoğun bir tuğla, tuğla yapım artığı, cam ve keramik dağılımı gözlenmektedir. Bunlar yalnızca kırsal alanın yoğun ve sürekli bir biçimde iskân edildiğini değil, aynı zamanda zanaatlara, bu durumda tuğla ve cam üretimine ilişkin işaretleri de göstermektedir.

Bölgedeki kırsal yerleşmenin zenginliği, Atarneus'un batısında bulunan bir tepe üzerinde keşfedilen ve Roma İmparatorluğu Dönemine ait büyük bir mülkün kalıntıları tarafından da belli olmaktadır. Burada, *opus caementicium* tekniğiyle, yaklaşık 50 x 50 m büyüklüğünde bir temel korunagelmiştir (konumu için bkz. Resim: 8). Neredeyse kare planlı olan ve dış duvarlarının iç tarafında işlevi bilinmeyen bir dizi odacığın bulunduğu bu bina kompleksi, 2009 yılında tam olarak araştırılacaktır.

Bundan başka, çalışmalar Atarneus'un güneydoğusunda bulunan Kaikos vadisinde odaklanmıştır. Burada, Kalerga Tepe ve Memeli Tepe üzerinde bulunan, M.Ö. 4.-3. yüzyıllara ait iki yerleşme kompleksi belgelenmiş ve ölçülmüştür.

Kalerga Tepe zirvesinin batısında, Pergamon'un efsanevî öncel yerleşmesi Teuthrania olarak belirlenen yerde, özenli işlenmiş yontma taşlardan yapılmış küçük, Hellenistik bir kale bulunmaktaydı. Bu kaleden geriye birçok duvar parçası, bir teras, duvar tabanları ve merdivenlere ait inşa ve işlenmiş taş izleri korunagelmiştir.

Kalerga yerleşme tepesinin içinde ve üzerinde bugün bile kısmen metrelerce derinlikteki kaçak kazılarda Geç Klâsik ya da Hellenistik Dönemden eski keramik bulunmamaktadır. Daha yeni keramiğin de olmayışı, yerleşmenin kullanıldığı başlıca Dönemin Hellenistik Dönem olduğu kanısını güçlendirmektedir. Güney yamaçta bir sokak, antik, muhtemelen Hellenistik Döneme ait döşemesiyle kısmen korunagelmiştir. Bu sokağın yerleşme platosunun giriş yolu olarak belli bir harcamayla yapılması ve bir dizi onarım gördüğünün anlaşılması, tepedeki yerleşmenin önemsiz olmayabileceği fikrini desteklemektedir.

Memeli Tepe'de de, Hellenistik Döneme ait küçük bir kalenin kalıntıları bulunmuştur. 2006 ve 2008 yılları arasında dinamit yardımıyla yapılan kaçak kazılar, buradaki mevcut tahribata eklenmiştir. Küçük kalenin bir surdan oluştuğu, bu surun iç kısmının, üzerine vaktiyle bir binanın inşa edilmiş olması muhtemel bir terasla ayrıldığı hâlâ anlaşılabilir. Tepede bulunan az sayıdaki keramik, yalnız Hellenistik Döneme aittir. Bu Dönem, kronolojik olarak, tepenin ağırlıklı iskân edildiği sanılan Dönemdir. Küçük kale bu Dönemde olasılıkla, Pergamon kırsalını korumak amacıyla kurulmuştu. Amaç, belli bir komşuya karşı korumak değil de, daha çok genel olarak bölgenin güvenliğini sağlamaktı. Kırsal alandaki bir mülkün çekirdeği olup olmadığı konusunda kesin bir hükme varılamamaktadır. Bununla birlikte, bir ön sonuç olarak, Kaikos vadisinin bu bölümünün bir dizi Hellenistik kale yapısına sahip olduğu ve bu yapıların Pergamon'un bu Dönemdeki yükselişine eşlik ettiği, belirmeye başlamıştır. Bu soru üzerinde 2009 yılında da çalışmaya devam edilecektir.

Elaia'da bu yıl gerçekleştirilen faaliyetleri, önceki yıllarda da olduğu gibi, jeodezi, yoğun ve geniş kapsamlı yüzey araştırması, epigrafi ve jeofiziksel tarama alanındaki çalışmalar oluşturmuştur¹¹. Yeni gündeme gelen yöntem, jeoarkeolojidir. Bu çalışmalar ve Elaia'nın kuzeybatı nekropolünde Bergama Müzesi ile birlikte yürütülen kurtarma kazısı hakkındaki rapor aşağıda sunulmaktadır¹².

Jeodezi

2008 yılındaki çalışma sezonundaki son duruma göre, arazi belgelenmeleri üç boyutlu model halinde gösterilmiştir (Resim: 9)¹³. Daha modelin bu ilk çalışma versiyonunda bile, aralarında kapalı liman havzası, akropolis tepesi ve kentin kuzeybatısındaki Bozyer Tepe'nin olduğu yerler gayet iyi seçilebilmektedir. Bundan başka, jeofizik taramalara dayanarak orada bir burç olduğunu tahmin ettiğimiz¹⁴, kentin en dış kuzeyinde bulunan tepeler ile Yüntdağ'ın kuzeydoğudan bitişen kolunun Antik Dönemde kıyı yolunun geçmesi için yalnızca dar bir şerit bıraktığı izlenimi gösteren yerler özellikle önem arz etmektedir.

Jeofiziksel Tarama

Jeofiziksel taramalar, yani büyük bir alanı kapsayan jeomanyetik haritalama ve jeoradar yardımıyla yapılan noktasal test ölçümleri, kent

---

11 Pirson 2008, 130-140.

12 Elaia'da yapılan çalışmaların anlatıldığı bu raporun bazı bölümleri saha yönetiminin ya da keramik yüzey araştırmasının sorumluluğunu üstlenen Stefan Feuser (Köln), Ulrich Mania (Kiel) ve Güler Ateş (Heidelberg)'in verdiği bilgilere dayanmaktadır.

13 Üç boyutlu arazi modeli Günter Hell (Karlsruhe) tarafından hazırlanmıştır.

14 Pirson 2008, 134.

alanının kuzeyi, kuzeybatıdaki dış mahalle ve marş bölgesi ile iç limanın güneybatısında bulunan sığ su bölgesinde yoğunlaşmıştır (Resim: 10-11)¹⁵.

Kuzey kent alanında, Maltepe 1 ve 2 tepelerinin güney yamaçlarında ölçülen yüzeylerin yoğunlaşması kapsamında, bir sokak hat sisteminin varlığı kanıtlanmıştır. Sokak hat sisteminin bulunduğu adanın kenar uzunlukları yak. 28 x 56 m.dir, yani en ve boy olarak birbirlerine oranı 1:2'dir. Bu oran, sokak hattının Hellenistik Dönemde yapıldığını doğrulamaktadır¹⁶, bu tarihlendirme, keramik yüzey araştırmasında yapılan gözlemler tarafından da desteklenmektedir (bkz. aşağı).

Akropolis'in kuzeyinde, kent içi alanların önceki yıl taranmasıyla kent dışı alanda çalışmalara devam edilmiştir. Bu çalışmada birçok doğrusal, kuzeybatı-güneydoğu yönünde giden anomali saptanmıştır (Resim: 10-11). Tarlaların sulanması ya da bataklık alanların drenajına yarayan kanallar söz konusu olabilir. Elaia Polis'i için bu alanın işlevi, Elaia ve çevresinde hüküm süren kaçak kazılara "borçlu olduğumuz" başka bir keşif sayesinde aydınlanmıştır. İlegal kazılar ve buna bağlı olarak arazinin Bergama Müzesi adına tesviye edilmesi sayesinde kentin kuzeyindeki alanda geniş bir nekropol olduğu öğrenilen birçok gömüt açılmıştır. Bağlantılı olarak yürütülen ve akla yakın sebeplerden ötürü genel planda gösterilmemiş olan jeomanyetik harita, akropolisin kuzeyindeki kent alanını kuzeybatı yönünde kat eden günümüzün tarla yolları boyunca (Resim: 10. 11) bir nekropolün uzandığını göstermiştir. Gömütlerin yolun her iki tarafında düzenlenmiş olması, buranın daha Antik Dönemde kentin ana çıkış yolu olduğunu akla yakın kılmaktadır. Bu tahmin, Bergama Müzesi'nin yürüttüğü kurtarma kazısıyla Elaia'daki yüzey araştırmalarına dayanarak onaylanabilmektedir.

Bu yılki jeomanyetik taramaların üçüncü odak noktası, marş arazisi ile kapalı limanın güneybatısında bulunan sığ su bölgesinde bulunmaktaydı ve

15 2008 çalışma sezonunun jeomanyetik taramaları Harald Stümpel yönetimindeki Kiel Üniversitesi Jeofizik Enstitüsü çalışanları ve Eastern Atlas. Geophysikalische Prospektion Meyer & Ullrich GbR (Berlin) firmasınınca gerçekleştirilmiştir.

16 W. Hoepfner (yay.), Geschichte des Wohnens 1 (Stuttgart 1999) 441 ve dev.; son olarak S. Groh, Neue Forschungen zur Stadtplanung von Ephesos, ÖJh 75, 2006, 60 ve dev.

Elaia'nın olası dış limanıyla ilgiliydi. Amaç, önceki yıl sığ su bölgesinde bir dizi paralel giden dalgakıran ya da tersane tesisinin kuzeydeki bitimi olarak ölçülmüş olan¹⁷ her iki yapının jeofiziksel yöntemlerle aydınlatılmasına ve karayla olan olası bağlantısının kanıtlanması çalışmalarına devam edilmesiydi (Resim: 10-11). Her iki strüktürün daha kuzeyinden kuzeybatıya doğru devamını ortaya çıkarmak mümkün olmuştur. Burası, amorf, negatif bir anomali - yani açık renk - karşısında sona eriyor gibi görünmektedir; bu anomali bir kireçtaşı kayasından kaynaklanıyor olabilir. Bu iki strüktür arasında, odacıklardan oluşan, her iki doğrusal yapıyı ya birbirine bağlayan ya da onların altından geçerek giden başka yapılar görünmektedir. Olası dış liman bölgesindeki diğer kütleli strüktürler olarak anlaşılabilir bu bulguların, gelecek çalışma sezonlarında daha iyi aydınlatılması gereklidir.

Yüzey Araştırması

Geçen yıl bitirilebilen, kent alanı içindeki geniş kapsamlı yüzey araştırmasından sonra, çalışmalar bu yıl kentin hemen önündeki alanda yoğunlaştırılmıştır. Bu kapsamda öncelikle, Elaia nekropollerinin konumu ve büyüklüğüne ilişkin önemli bilgiler kazanılmıştır. Halihazırda bahsedilen, kentin kuzeyindeki alanda bulunan kuzeybatı nekropolünün yanı sıra, özellikle Bozyer Tepe'nin (Resim: 9) defin yeri olduğu doğrulanabilmiştir. Orada en göze çarpan anıt, kaçak kazılarca yoğun zarar görmüş bir tümüldür. Bu tümülüs, gelecekte titizlikle incelenmelidir¹⁸. Buranın hemen kuzeyinde, toplam 34 kaya mezarıyla birlikte bir nekropol saptanmıştır. Ancak bu nekropol kesinlikle, eskiden burada bulunan gömütlerin yalnızca bir bölümünü temsil etmektedir (Resim: 12). Diğer mezarlar, kentin doğu ve güneydoğusunda gözlenmiştir; bunlar arasında, kentin güneydoğusunda bulunan, daha yeni talan edilmiş iki kaya oda mezar bulunmaktadır. Her iki yapıdan daha büyük olanı iki mekândan oluşmaktadır. Bunlardan önde

17 Pirson 2008, 137 ve dev. Res. 48.

18 Pirson 2008, 138 Res. 52.

bulunanı, kaçak kazılarca kısmen tahribata uğramış yassı kemer biçimli çatı örtüsüne sahiptir. Yandaki, hafif bombeli tavanı olan küçük mekân ise arka tarafında bir niş ile donatılmıştır.

Elaia'nın Antik Dönem sonrası yerleşme tarihine ilişkin önemli bir keşif, Bozyer Tepe'nin batı eteğinde yapılmıştır. Burada, çanak çömlek buluntuları ve tarım faaliyetleri sırasında ortaya çıkmış olan çok sayıda yapı malzemesine dayanarak Geç Bizans Dönemine ait olduğu belirlenen bir yerleşme ortaya çıkarılmıştır. Sözü edilen yapı malzemeleri arasında tuğla örgü duvarlara ait büyük parçalar da bulunmaktadır. Elaia kent alanında Geç Bizans keramiğinin bulunmadığı da göz önüne alınırsa, bu yeni keşfedilen yerleşim yeri, Orta Çağın ilerleyen Dönemlerinde antik kentin yerini tepelerdeki dağınık yerleşmelerin aldığı görüşünü desteklemektedir.

Keramik Yüzey Araştırması

Buluntu malzemesinin istatistiksel olarak kaydedilmesi ile belirlenebilir tüm keramik parçalarının toplanması ve değerlendirilmesine, kent alanının şimdiye dek hiç araştırılmamış yüzeylerinde devam edilmiş ve büyük ölçüde bitirilmiştir. Keramik yüzey araştırmasının GIS-Pergamon kapsamında değerlendirilmesi için artık yeterli veri bulunmaktadır (Resim: 13). Genel buluntu yoğunluğu, kronolojik olarak henüz sınıflandırılmamış olmakla birlikte, buluntu malzemesinin öncelikle kuzeyde yoğunlaştığını, buna karşılık güneye doğru azaldığını göstermektedir.

Kentin içindeki keramik spektrumunun genel değerlendirmesi önceki yıla göre fazla bir değişiklik göstermemiştir. Bozyer Tepe'de yeni keşfedilen Geç Bizans yerleşmesi (Bkz. yukarı) sayesinde, Elaia çevresinde ilk defa olarak sırlı Orta Çağ keramiğine ilişkin hatırı sayılır bir yoğunlaşma görüyoruz. Bununla beraber, önceki yılın bazı tarihlerini belirlemek ve böylece Elaia'nın yerleşme tarihçesinin taslak hâlinde evrelere ayrılmasına devam etmek mümkün olmuştur.

Akropolis tepesinin bulunduğu alanda M.Ö. 3. ve 2. binyıllara ait keramiğin varlığı kanıtlanabilmiştir. Bundan sonra gelen, Hellenistik Döneme kadar eksiksiz temsil edilen evreler için de, buluntu malzemesinin çok açık bir şekilde akropolis tepesi civarında yoğunlaşması söz konusudur. Keramik buluntuları içinde ilk nicel odak noktası, M.Ö. 3.-2. yüzyıla işaret etmektedir. Bu evrenin buluntu malzemesi, özel bir yoğunluğun gözlenebildiği ve bu yıl taranan sokak hat sisteminin bulunduğu kent alanının kuzeyine dağılmış durumdadır (bkz. yukarı). Keramik kronolojisinde, M.Ö. 1. yüzyıldan M.S. 1. yüzyıla kadar olan sürede ise, aynı derecede önemli ve tarihsel olarak da şimdiye dek açıklanmamış bir boşluk izlenmektedir. Buluntu malzemesinde ikinci bir odak noktasını, Roma İmparatorluğu'nun Orta'dan Geç'e kadar olan Dönemi için saptamak mümkündür. Bu Dönem aynı zamanda, Elaia'da bariz, kapsamlı bir keramik üretiminin kanıtlanabildiği bir Dönemdir. Bu keramik üretimi, yapı keramiğinin yanı sıra, öncelikle mutfak çanak çömlekleri ve testiler ile Çandarlı malı tabakları da kapsamaktadır.

Jeoarkeolojik Araştırmalar

Helmut BRUCKNER

Martin SEELIGER

Antik yazarlar - örneğin Strabon 13, 3, 5 - yazılarında, Elaia'dan Pergamon'un liman şehri ve deniz üssü olarak bahsetmekte ve bölgenin o zamanki belli başlı işaretleri üzerine de bilgi vermektedirler¹⁹. Pergamon kazısının başladığı ilk birkaç onyılıda antik metropolün çevresi de sistematik olarak göz önüne alınmıştı. W. Dörpfeld ve A. Philippson, Kaikos'un (Bakır Çay) ağzında tetkiklerde bulunmuşlar ve Antik Dönemde bu nehrin ağzının nerede bulunduğunu tartışmışlardı. Raporları, esas itibarıyla arazi gözlemlerine ve kıyaslanabilir bölgelere ait izlenimlere dayanmaktaydı²⁰.

19 Karşılaştırmız: S. Radt, Strabons Geographika Cilt 7 Kitap IX-XIII (Göttingen 2008). Elaia üzerine yazılı kaynaklar için bkz. Pirson (2004) 199-204.

20 W. Dörpfeld, Zum elatischen Golf, Hermes 46, 1911, 444-457. A. Philippson, Zur Geographie der unteren Kaikos-Ebene in Kleinasien, Hermes 46, 1911, 254-260.

2008 yazında, Pergamon antik kenti akropolisinin 26 km. güneybatısında bulunan Elaia koyunda ilk defa jeoarkeolojik araştırmalar gerçekleştirilmiştir (Resim: 14). Bundaki amaç, elde edilen stratigrafik veriler temelinde, özellikle kıyı şeridinin mekânsal ve zamansal değişimini tekrar kurgulayabilmek için, buranın paleocoğrafî gelişimine ilişkin ilk izlenimi kazanmaktı. Buna ilâveten, gelecek yıllarda, H. Brückner und A. Vött tarafından tasarlanan jeoarkeolojik araştırma dizaynına göre, başka çalışmalar planlanmıştır²¹.

2006'dan bu yana Elaia koyunda ve çevresinde yürütülen arkeolojik yüzey araştırmaları, antik kaynaklarda bulunan bilgilerle birlikte koyun birçok liman tesisine yönelik kullanımına işaret eden çok sayıda bulgu sağlamıştır²². Kıyı şeridindeki, özellikle Klâsik ve Hellenistik Dönemlerde gerçekleşen mekânsal ve zamansal değişimlerin tetkik edilmesi, keşfedilen yapıların kullanımının anlaşılmasında mantıksal bir silsile izlemiştir.

Paleo-çevrenin rekonstrüksiyonu, bağlantılı alüvyonlaşmaların analizini gerektirmektedir. Bu bağlamda bir kıyı düzlüğünün tortu yapısı, en etkili olarak sondajlar yardımıyla saptanabilecek olan, çok şey vaat eden bir biyo coğrafya arşivi sunar. Bundan dolayı 2008 yılındaki arazi çalışmalarının en önemli ögesi, dokuz adet yarı açık sondajla (uzunluk her birinde 1m. çap 6 cm. 5 cm. ve 3,6 cm.) yapılan sondajlar olmuştur. 2008 yılının sondajları (Resim: 15) her şeyden önce aşağıdaki konuların çalışılmasına hizmet etmiştir:

(1) Antik liman havzasının kuzeyinde, bir sondaj profili yardımıyla koyun bu bölgedeki azami Holosen deniz ilerlemesi meydana çıkarılabilecektir.

(2) Koyun güneydoğusunda bulunan, dil yayı üzerindeki sondajlar, bu kıyasal yığılma biçiminin oluşum öyküsünü ve özellikle de (daha sonra) liman rıhtımı? olarak kullanılmasına ilişkin sorunu aydınlatacaktır.

(1). Daha kara içine doğru bulunan ELA 9 sondajı artık deniz fasiyesi göstermediği için, ELA 3 alanında, Holosen'de denizin en ileride bulunduğu

21 H. Brückner - A. Vött, Geoarchäologie - eine interdisziplinäre Wissenschaft par excellence, E. Kulke - H. Popp (Yay.), Umgang mit Risiken. Katastrophen - Destabilisierung - Sicherheit. Tagungsband Deutscher Geographentag 2007 Bayreuth (Bayreuth - Berlin 2008) 181-202.

22 Bkz. Pirson (2004); Pirson (2007) 47-58; Pirson (2008) 130-140.

yer belirlenmiştir (liman surununun kuzey sınırından 460 m mesafede). Jeofiziksel olarak taranan ve arkeolojik olarak doğrulanan kuzeybatı nekropolünün (bkz. yukarı) ELA 3'ten karaya doğru hemen yakınında yer alması dikkate değerdir.

(2). ELA 6 sondajı, dilin en yüksek noktasında yer almaktadır (Resim: 14); dil, Elaia koyuna güneydoğudan sokulmaktadır (Resim: 15)²³. Profiller yardımıyla, dilin yavaş bir biçimde denizden nasıl yükselmiş olduğu gösterilebilmiştir. Üzerinde bulunan tabakadan, çökeltinin insan müdahalesiyle şekillendiği anlaşılmaktadır (çok kaba kırmataşlar başat olarak görülmektedir). Dili sağlamlaştırmak ve kullanılabilir kılmak amacıyla burada bariz olarak yoğun malzeme toplanmıştır. Bu nedenle bu dilin olasılıkla doğal orijinli olduğu, ancak daha sonra insanlar tarafından değiştirildiği görüşü ileri sürülebilir. Dil yapısının denizden yükselmeye başladığı zaman dilimi hakkında bilgi sağlayan ELA 6/8 H örneği, MS kal. 604-662 tarihini vermiştir. MS kal. 991-1311 civarında ise dilin stabilize edildiği malzemenin getirildiği açıktır (ELA 6/4 F2 örneği).

Mikrofosillerin analizi gibi analizler sayesinde, şimdiye kadar elde edilen sonuçların ayrıntılandırılmasının yanı sıra, 2009 arazi çalışmasında başka sondajların da tasarlanması gerekmektedir. Hedef, Elaia koyu bölgesinde denizin azamî ilerlemesinin nereye kadar yayıldığını belirlemek ve böylelikle Antik Dönemde kıyı şeridinde ait daha doğru bir bilgi elde etmek olacaktır.

Sonuçlar

Felix PIRSON

Elaia'da bu yıl yapılan çalışmalar, her şeyden önce kent alanının mekânsal organizasyonu bakımından ve yerleşme tarihi açısından önemli yeni bilgiler sağlamıştır. Büyük bir olasılıkla Hellenistik Dönemde meydana getirilen, kent

²³ Günümüzde iskele olarak adlandırılan dil için bkz. Pirson 2008, 138.

alanının kuzeyinde bulunan bir sokak hat sisteminin belgelenmesi, keramik yüzey araştırması sonuçlarıyla birleştirildiğinde, artık kentin Pergamon ve Attaloslar etkisinde genişletilmesine ilişkin somut bir görünüm ortaya çıkmıştır. Bu yılki sonuçlar aynı zamanda, kentin Hellenistik Dönemde önemli bir gelişme kaydetmiş olması gerektiğinin altını çizmiştir.

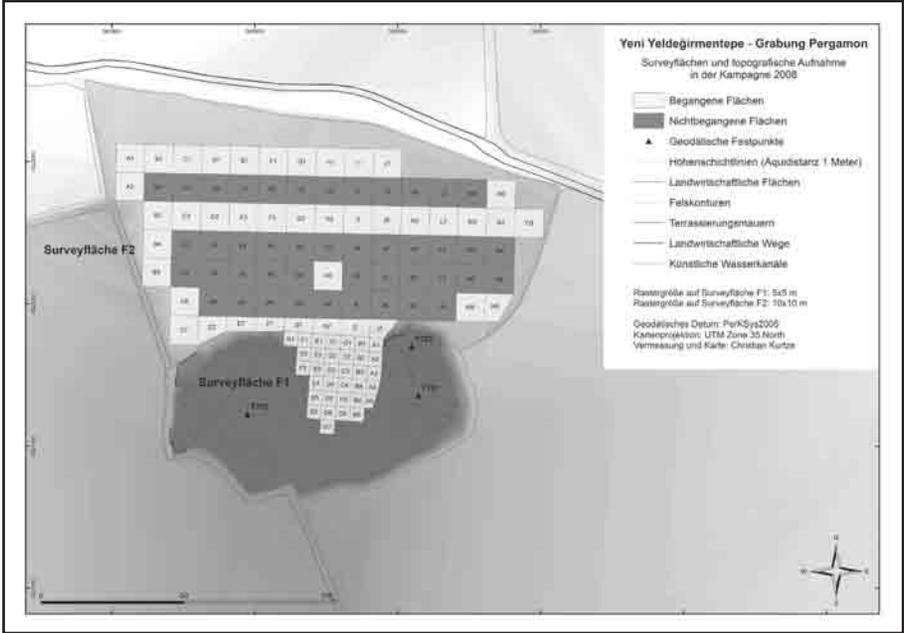
Bu yıl yapılan araştırmalarda ağırlık verilen bir diğer nokta, Elaia nekropolleridir. Bir kurtarma kazısı çerçevesinde bazı noktaları araştırılan, bu araştırmanın kendine komşu mezar yapılarıyla antik bir ana çıkış yolunun belgelenmesini sağladığı kuzeybatı nekropolünün yanı sıra, Bozyer Tepe'de geniş bir kaya nekropolü ile kentin güneydoğusunda iki kaya mezarı belgelenmiştir. Gelecek yıllarda Elaia çevresinde mümkün olan en eksiksiz sepulkral topografya çalışmasını hazırlayabilmeyi umuyoruz. Böylece bu çalışmadan polis çevresinin kullanımı ve bayındır hâle getirilmesi üzerine önemli bilgiler çıkarılabilecektir.

2008'de ilk defa olarak gerçekleştirilen jeoarkeolojik araştırmalar kısa zamanda önemli sonuçlara ulaşmıştır. Böylece Bozyer Tepe ve kent arasındaki alanda eski kıyı çizgisinin yeri belirlenmiştir; ancak zamansal düzenleme bakımından hâlâ güçlükler bulunmaktadır. Elaia koyunun güneydoğusunda bulunan, günümüzde hâlâ iskele olarak kullanılan burnun, M.S. 5.-7. yüzyıllarda doğal oluşan bir kıyı dili olduğu saptanabilmiştir. 10.-12. yüzyıllarda kırmataş yığmak suretiyle sunî olarak yükseltilmiştir, bu da demektir ki demirleme yeri olarak kullanımı ancak Orta Çağa dek uzanabilecektir. Böylece aynı zamanda Elaia liman yapılarının hangi Döneme ait olduğu üzerine kararlaştırma bağlamında önemli bir bilgi kazanılmış olmaktadır. Çünkü Orta Çağda iç ve dış limanlar hâlâ kullanılabilir durumda olsalardı, dilin başka bir liman ya da rıhtım olarak düzenlenmesini açıklamak çok güç olurdu. Demirleme yerinin güneye doğru, yani Kaikos'un ağzından ve böylece alüvyonlaşmanın başladığı noktadan uzağa taşınmış olması daha olasıdır.

Tüm resimler Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün Pergamon kazısı arşivinden
(İstanbul-Berlin) alınmıştır

Resim 1: Yeni Yeldeğirmentepe. Tepenin kuzey tarafındaki, merkezde bulunan Yüzey 1'e bakış / Ch. Schwall

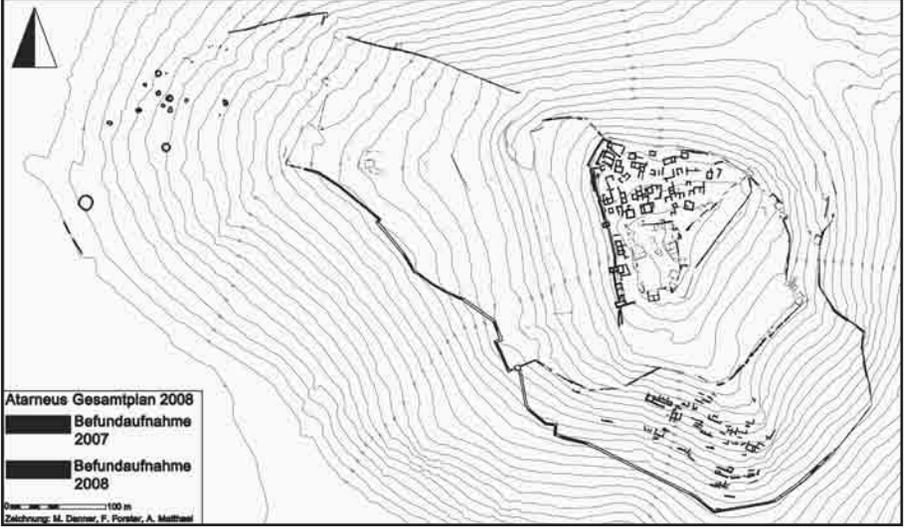
Resim 2: Yeni Yeldeğirmentepe. Araştırılan Yüzey 1 ve 2 ile kareliğini gösteren topografik plan / Ch. Kurtze

Resim 3: Yeni Yeldeğirmen-tepe. Tepenin güney tarafından toplanan öğütme taşları, havanlar, vurgu taşları ve çakmaktaşı yumrularından örnekler / B. Horejs

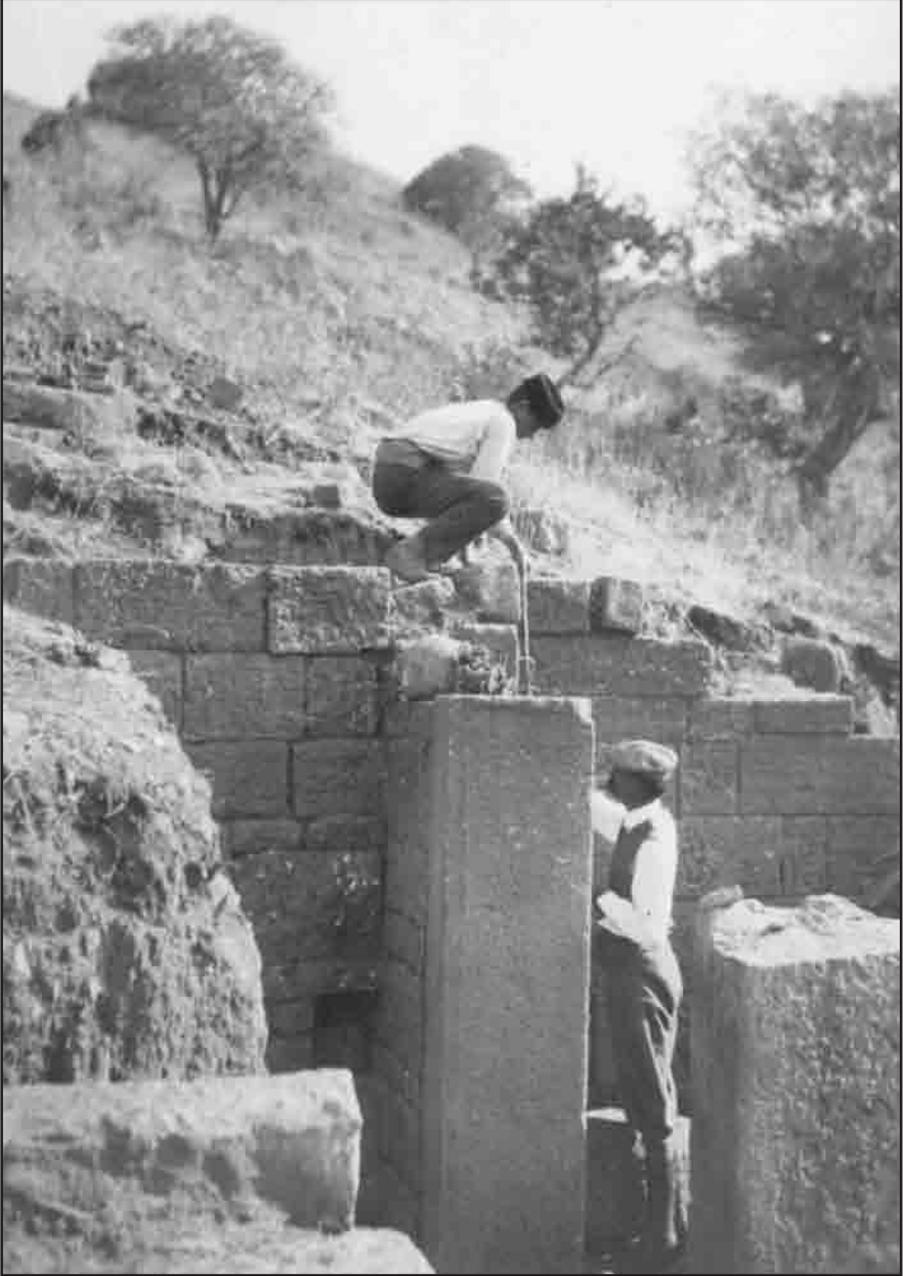
Resim 4: Yeni Yeldeğirmen-tepe. Yüzey 1, Kare F2'den yüzey buluntuları: Keskin ağız kenarlı çanak çömleklerden ağız kenarı parçaları, dikey kulplu bir çömlek parçası ve gövdeden tutamaklı düz bir kapak

Resim 5: Pergamon kırsalı, Atarneus. 2008 yılı yeni kayıtları gösteren genel plan / 8: F. Forster, M. Danner, A. Matthaer

Resim 6: Pergamon kırsalı, Atarneus. Aşağı surun güneydoğu köşesinin güneydoğudan görünümü / Th. Zimmermann

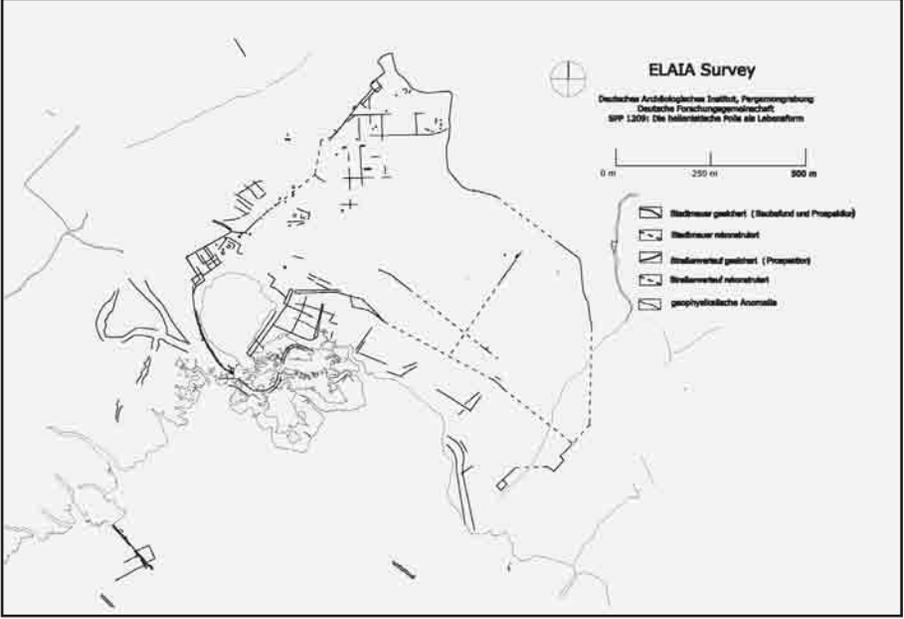

Resim 7: Pergamon kırsalı, Atarneus. Güney yamaçta bulunan kapı; 1911 yılında yapılan kazıdaki durumu / Pergamon arşivi, Berlin (SMPK-PMP655-4)

Resim 8: Pergamon kırsalı, Atarneus. Atarneus'un hemen yakın çevresinde yoğun yüzey araştırması yapılan alanları gösteren plan taslağı (Boyazbeyir-Tepe'deki, metinde sözü edilen yerleşme, gösterilen kesimin 500 m. daha güneyindedir) /S. Schneider - A. Matthaei, 03.07.2007'den bir Quickbird fotoğrafı esas alınarak

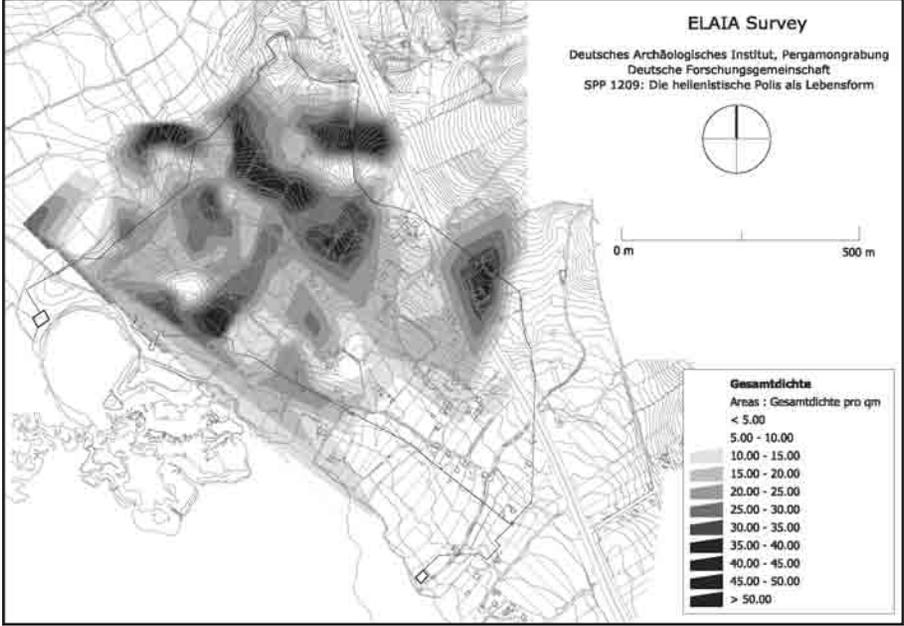

Resim 11: Elaia. Jeofiziksel taramaların değeriendirilmesi. 2008 durumu / S. Feuser

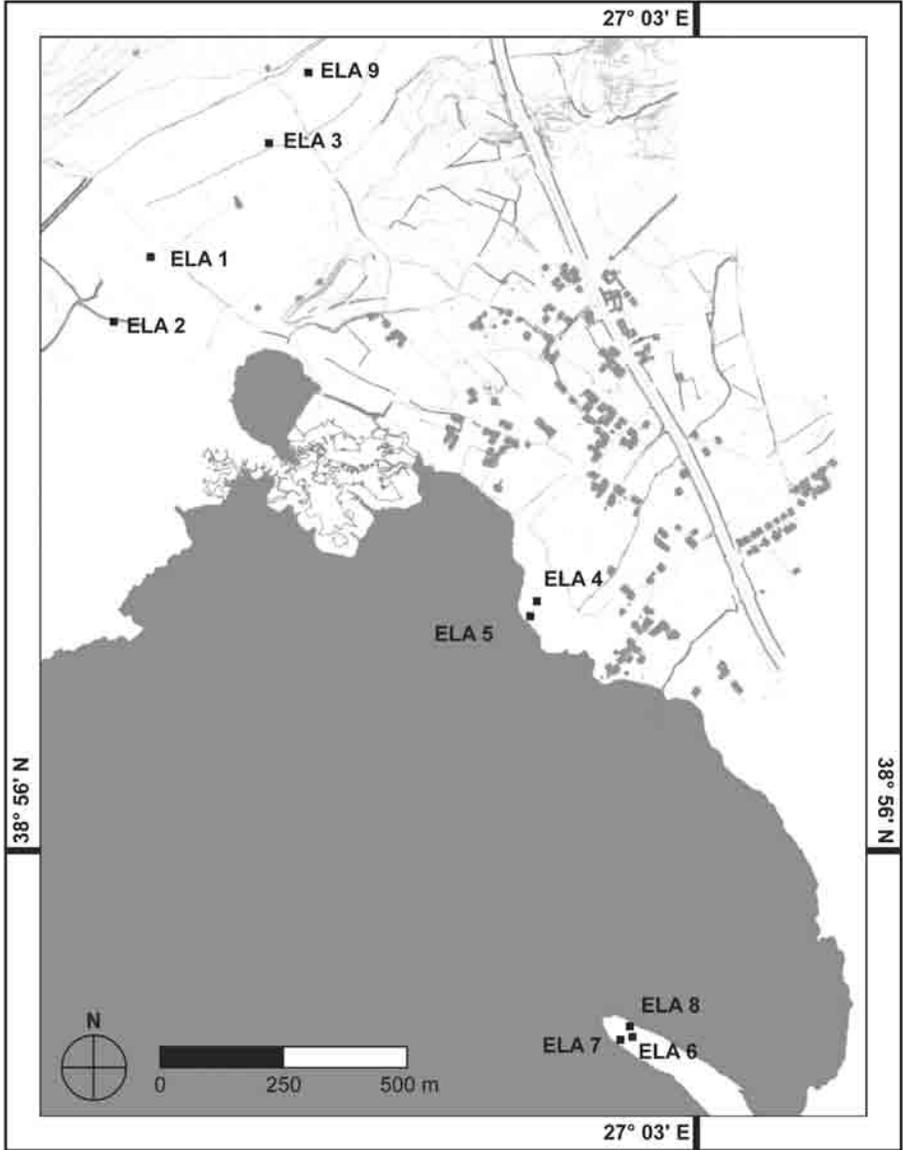
Resim 12: Elaia. Bozyer Tepe nekropolü. Kaya mezarı / S. Feuser

Resim 13: Elaiia. Keramik yüzey araştırması. GIS-Pergamon ile genel buluntu yoğunluğunun gösterilmesi / S. Feuser

Resim 14: Elaiia. Elaiia koyuna güneydoğudan bakış. Ortadaki alanda solda, dil (günümüzde iskele) / F. Pirson

Resim 15: Elaia. Jeoarkeoloji. 2008 sondajları, ELA 1'den ELA 9'a kadar / M. Seeliger, EMI Harita'nın (İstanbul) ve Karlsruhe TU, Jeodezi Enstitüsü'nün haritası esas alınarak

AFYONKARAHİSAR İLİ VE İLÇELERİ 2008 YILI YÜZEY ARAŞTIRMASI

Özdemir KOÇAK*

Afyonkarahisar İli ve ilçelerinde yaptığımız arkeolojik yüzey araştırmalarını 2008 yılında da sürdürdük. Çalışmalarımız T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ve Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü ile T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü'nün desteği ile gerçekleştirildi**. Bu kurumlara ve yetkililerine içten bir şekilde teşekkür etmek isteriz.

Çalışmalarımız sırasında en büyük desteği Afyonkarahisar Arkeoloji Müzesi yetkililerinden aldık. Özellikle Müze Müdürü Arkeolog Mevlüt Üyümez ve Arkeolog Ahmet İlaslı her zaman olduğu gibi, ihtiyaç duyduğumuz her konuda bizlere yardım etti. Onlara buradan teşekkürü borç bilmekteyiz.

Bu çalışmalara, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın temsilcisi olarak Nevşehir Müzesi'nden Mehmet Öncü katılmıştır. Ekibimizde Doktora öğrencilerimiz Okutman Harun Oy ve Salih Kaymakçı bulunmaktadır. Yüksek Lisans öğrencilerimizden Arkeolog Aslı Kısa ve Lisans öğrencimiz Şükrü Ünar da laboratuvar çalışmalarına katılmıştır. Arazi ve laboratuvar çalışmalarını tam bir uyum içinde gerçekleştiren ekip üyelerimizin hepsine candan teşekkür ederiz.

Ayrıca buluntuların değerlendirilmesinde, Arkeolog Mustafa Bilgin'le birlikte çalıştık. Mustafa Bilgin'e ayrıca teşekkür ederiz.

* Doç. Dr. Özdemir KOÇAK, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kampüs-Konya/TÜRKİYE. ozdekocak@hotmail.com..

** "Erken Dönemlerde Orta-Batı Anadolu'nun Batı Bağlantısı (Neolitik-İlk Tunç Çağlar Arası)", Proje no: 05401012; T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü.

Afyonkarahisar çevresinde 2002-2007 yıllarında yaptığımız araştırmalar sonunda bu bölgenin doğusundaki geniş bir kesimi inceledik. Bu güzergâh kabaca İscehisar ve Çobanlar İlçeleri'nin batısından başlayarak Çay İlçesi'nden Eber ve Akşehir göllerinin kuzeyine uzanan bir hattı içine almaktaydı. Bu bölge araştırma alanımızın doğusunu oluşturmakta idi ve çalışmamızın ilk döneminde araştırılması hedeflenen bölgeydi.

Arazi çalışmamızın ikinci ana bölümünü Afyokarahisar ile bu alanın kuzeyi ve batısındaki bölge oluşturmaktadır. Bu alan kabaca il merkezi, İhsaniye, Sinanpaşa İlçeleri ve çevresinden oluşmaktadır. 2008 yılı çalışmalarımızı da buna göre planladık ve yüzey araştırmalarına Sinanpaşa kesiminden başladık (Harita). Bu bölgede çalışmayı planlamakta en önemli amacımız Bolvadin/Çobanlar ve Bayat/İscehisar kesiminden Afyonkarahisar'ın batısına olan bağlantıyı biraz olsun görebilmek ve kültürel özellikler/farklılaşmaları batıdaki bir örnekte gözlemleyebilmektir¹.

Sinanpaşa İlçesi'nde çalışma alanını 4 ana bölüme ayırarak incelemelerimizi yaptık. Bunlardan ilki ilçenin güneybatısındaki dağlık alandı. İkincisi kuzey-kuzeybatıdaki ovalık kesim, üçüncüsü ise Eyice/Yıldırım Kemal Köyleri çevresindeki koridor ve dördüncüsü de ilçenin kuzey/kuzeybatısındaki alandı (Harita)².

Sinanpaşa'nın güneybatısındaki dağlık kesimdeki çalışmalarımızda amacımız erken kültürlerin bu bölgelerde iç kesimlere ne derece ulaştığı sorusunu yanıtlayabilmektir. Bu amaçla önce Yörükmezarı ve Çayhisar Köyleri çevresinde çalışıldı. Bu bölgede Çayhisar'dan güneye doğru olan alan büyük oranda dağlıktır ve ormanlarla kaplıdır. Bu bölgeden Hocalar kesimine olan bağlantı ancak bu alandaki dağ yollarından sağlanabilmektedir.

Çalışmalarımıza Yörükmezarı Köyü çevresi ile başladık. Bu köy Sinanpaşa'nın 11 km güneybatısında yer alır. Burası, ilçenin bu kesimdeki son

1 Koçak 2004 a; Koçak 2004 b, 173 vdd.; Koçak 2005, 19 vdd.; Koçak 2006, 83 vdd.; Koçak-Bilgin 2005, 85 vdd.; Koçak-Işık 2007, 357 vdd.; Koçak-Işık 2008, 85 vdd.

2 Yerleşmelerle ilgili bilgi verildikten sonra, altlarında önce hangi doğrultuda kaç metrelik bir ölçüye sahip oldukları belirtilmektedir (K: kuzey, KB: kuzeybatı, GD: güneydoğu gibi). Daha sonra koordinatları verilmektedir.

köyüdür ve ormanlık arazi içinde yer alır. Bu köyden Hocalar'a, aynı zamanda tarihi doğal yol güzergâhı olan bir vadi uzanır. Bölgenin topografik özellikleri burada daha geç dönemlerle ilgili az sayıda yerleşmeye imkân sağlamıştır³.

Yörükmezarı'nda Velinin Afyanık-Kezban Pınarı araştırıldı. Burası Yörükmezarı'nın 2 km. kuzeybatısındadır ve bütünüyle ormanlık alanın içinde yer alır.

N38°41.074'   E030°07.735'   El: 1485   Ac: 16

Daha sonra Kocakulağın Mezarı ve Çatoluk Mevkii araştırıldı. Bunlardan Çatoluk geç dönemlerde iskân görmüş bir yerdir.

N38°41.274'   E030°08.542'   El: 1500   Ac: 6

Dağlık kesimdeki çalıştığımız bir diğer köy Çayhisar idi. Burası Yörükmezarı'ndan kuzeydoğuya doğru inen yol üzerinde yer alır. Çayhisar Köyü dağ-ova kesimlerinin kesiştiği bir noktadadır. Bu nedenle konumu çok önemlidir. Çünkü, burası Hocalar İlçesi'ne kadar uzanan ve yukarıda sözünü ettiğimiz yolun başlangıç noktasındadır. Ayrıca Tokuşlar-Sinanpaşa yoluna ve buradaki verimli ovaya uzanan stratejik bir noktada yer alır (Harita). Nitekim buradaki Hisar yerleşmesinin konumu ve büyüklüğü buna işaret etmektedir.

Çayhisar Köyü'nde Asar ismi verilen bir yerleşme bulunmaktadır. Burası Çayhisar Köyü'nün 700 m ve Sinanpaşa-Çayhisar yolunun 100 m batısında yer alır. Yerleşmenin hemen 300 m kuzeyinde bir gölet vardır. Bu yerleşme kuzeyindeki ova ve yol ile güneyde Hocalar kesimine uzanan dağ yoluna hâkim bir yerdedir. Buradaki kale, doğal ve büyük bir kayalık kitlenin üzerine kurulmuştur. Elips şeklinde KB-GD yönünde uzanır. Büyüklüğü ve ovaya hâkim konumu, yerleşmenin dönemindeki önemine işaret etmektedir.

3 Metin içerisinde geç dönemle kastedilen Roma-Erken Bizans dönemidir. Bu dönem, hem tarih ve hem de konu bakımından çalışma alanımızın dışında olmasından dolayı böyle ifade edilmiştir. Bundan dolayı, metin içerisinde konu ile ilgili ayrıntılara girilmemiştir.

KB-GD: 120 m   KD-GB: 60 m (üst kısımdaki düz alan)
N38°43.910'   E030°10.272'   El: 1342   Ac: 5   h:112

Daha sonra yine aynı bölgede Tokuşlar, Çobanözü, Kınık ve Tazlar köyleri çevresi araştırıldı. Bunlardan Kınık daha çok ovalık kesimle ilişkili idi. Çobanözü kesiminde Çarıköreni Mevkii incelendi. Burası Çobanözü'nün yaklaşık 4 km. batısında ve ormanlık alana doğru giden doğal yol üzerinde yer alır. Burada bol miktarda su kaynağına rastlanmaktadır. Buradan Hocalar kesimine giden bir yol bulunmaktadır. Ancak bu yol çok kullanışlı değildir. Anlaşılan, bu kesimde Hocalar ile bağlantı Yörükmezarı kesiminden daha rahat sağlanmaktadır.

N38°42.830'   E030°05.950'   El: 1422   Ac: 5

Çobanözü'nden sonra Tazlar ve Kınık çevresinde çalışıldı. Tazlar dağlık kesimle ilişkinin sürdüğü bir yer olsa da Kınık çevresinin ovalık bölümle ilişkisi daha fazla görülmektedir. Bu durum Üyük Mevki ismi verilen yerleşmede kendisi daha belirgin hissettirmektedir.

Kınık Köyü ile beraber çalışmalarımızın ovalık kesimdeki bölümüne başlamış olduk. Burada yer alan Üyük Mevkii Düzağaç Kasabası'nın 1 km güneyinde, Kınık Köyü'nün 1.5 km. kuzeyinde, Kınık-Düzağaç sınırları arasında ve Kınık'ın arazisi içindedir. Burası K-G doğrultulu uzanmaktadır. Yerleşmede yapılan tarımdan dolayı üst kısımlarda alçalmalar vardır. Burası ovalık kesimin en büyük yerleşmelerinden birisidir. Kınık yerleşmesinde İTÇ'nin bölgede bilinen malzemelerini görmek mümkündür⁴.

K-G: 190 m   D-B: 140 m   h: 10 m
N38°46.989'   E030°09.348'   El: 1153   Ac: 6   h:10

4 Yerleşim alanı hemen hemen bütünüyle ekili olduğu için GPS ölçümü yerleşmenin en kuzeyinden alındı. 2009 yılı çalışmaları sırasında bu yerleşmeyi tekrar araştırmak ve yeniden ölçü almayı planlamaktayız.

Kınık Köyü'nün 250 m GB'sında Ören Yanı Mevkii araştırıldı. Burada geç dönemlere tarihlenen bir yamaç yerleşmesi bulunmaktadır.

N38°45.886' E030°07.328' El: 1224 Ac: 5

Daha sonra Sinanpaşa ilçe merkezinde çalışmalar yürüttük. Bu çalışmalar sırasında Bahçelievler Mahallesi içerisinde yer alan Üyük isimli yerleşmeyi inceledik. Burası ilçenin KB çıkışıdır. Yerleşmede İTÇ buluntularına rastlanmaktadır.

KB-GD: 70 m KD-GB: 60 m h: 12 m
N38°44.970' E030°14.328' El: 1141 Ac: 5 h:12

Bundan sonra ovalık kesimdeki çalışmalarımız sürdürüldü. Burada Düzağaç-Güney-Elvanpaşa üzerinden Uşak kesimine uzanan tarihî doğal yol üzerinde yoğunlaştık. İlk önce Düzağaç Kasabası çevresi araştırıldı⁵. Bu çalışmalar iki höyük ve bir mezarlık alanında sürdürüldü.

Bölgede incelediğimiz ilk yerleşme Üyürmük Höyük mevkii idi. Burası Düzağaç Kasabası'nın 3.5 km. güneydoğusunda ve Düzağaç-Afyonkarahisar yolunun 400 m. güneyinde yer alır. Yani yerleşme doğal bir yol güzergâhı üzerindedir. Höyüğün hemen kuzeyinde Üyürmük Deresi ve bir su kaynağı vardır. Höyük KG doğrultusunda uzanır. Bu yerleşme üzerinde İT2 dönemi başta olmak üzere, İTÇ özellikleri veren malzemeler bulunmaktadır. Yerleşmede ağız altından omurgalı çanaklar, gaga ağızlı testiler, çömlekler ve ilmik/sepet kulplara ait parçalara rastlanmaktadır.

K-G: 140 m D-B: 85 m h: 15 m
N38°47.576' E030°12.140' El: 1142 Ac: 4

5 Çalışmalarımız sırasında bize destek olan Belediye Başkanı Ömer Aksoy'a içten teşekkür ederiz.

Düzağaç çevresinde incelediğimiz ikinci yerleşme Ayvatlı Höyük'dür. Bu höyük Düzağaç Kasabası'nın yaklaşık 4 km. kuzeyinde ve Düzağaç-Başkimse yolunun 250 m. doğusunda yer alır. Höyüğün hemen D eteklerinde Düzağaç-Akdeğirmen Barajı yer alır. Bu baraj Afyonkarahisar'ın içme suyu ihtiyacı için planlanmıştır. Höyüğün hemen batısında Ayvatlı Deresi (Akçaşar Çayı) vardır. Burası yayvan bir höyüktür. Doğal bir kaya ve kist kitlesi üzerine kurulmuştur. Özellikle B ve G kesimlerindeki bazı kaya kitleleri kesilmiş ve sur temelleri oluşturulmuştur. Bu sur temelleri de höyüğün B ve G kesimleri boyunca oval bir şekilde görülmektedir (Resim: 1). Bu höyükte Kalkolitik ve İTÇ başta olmak üzere farklı dönemlere ait malzemeler vardır (Resim: 2).

Ayvatlı Höyük'te çok sayıda at nalı biçimli tutamak ve ilmik/sepet kulp parçaları vardır (Resim:2). Ayrıca ağız altından omurgalı ve çok iyi işçilik gösteren çanaklar (Çizim: 2: 1-4, 6), gaga ağız, tava ve üç ayak parçaları da yaygındır. Yine çok iyi işçilik gösteren taş âlet örneklerine de rastlanır.

KB-GD: 125 m   K-G: 130 m h: 16 m
N38°49.893'   E030°11.208'   El: 1148   Ac: 4

Ayvatlı Höyüğün 150 m.. güneybatısındaki bir yamaç üzerinde Ayvatlı Mezarlık ismini verdiğimiz bir nekropol alanı bulunmaktadır. Bu alanda Tunç Çağına ait oldukları düşünülen küp mezar parçalarına rastlanmıştır.

N38°49.870'   E030°11.093'   El: 1132   Ac: 5

Daha sonra Düzağaç'ın batısında Karacaören Köyü çevresinde araştırmalar sürdürüldü. Burada önce köyün 1.5 km. güneyinde yer alan Karacaören Üyük Mevkii araştırıldı. Burası doğal ve büyük bir tepe üzerinde kurulu bir geç dönem yerleşmesidir.

N38°47.405'   E030°06.528'   El: 1160   Ac: 4

Daha sonra Karacaören Üyük Mevkii'nin 200 m. batısındaki Ören Mevkii incelendi. Burası da geç dönemlerde iskan görmüştür.

N38°47.356'   E030°06.118'   El: 1148   Ac: 4

Bölgenin batısında Güney Kasabası ve Elvanpaşa Köyü çevresi araştırıldı. Elvanpaşa kesiminde Fevzinin Ören kesimini inceledik.

N38°45.319'   E030°00.980'   El: 1570   Ac: 5

Daha sonra yine aynı köyde yer alan *Asar* kesimi araştırıldı. Burası Elvanpaşa Köyü'nün içerisinde, doğal bir tepe üzerine kurulmuştur. Üst kısım eskiden harman yeri olarak kullanılmış, bu nedenle düz ve oval görünümlüdür. Yerleşme Elvanpaşa'dan Hocalar kesimine giden dağ yolunun başlangıcında ve aynı zamanda Güney-Uşak yoluna hakim bir sırtta yer alır. Yerleşme bu yolun 1 km. güneyindedir. Asar, Sincanlı Ovası'na da hâkimdir. Höyük D-B doğrultusunda uzanır (Resim 3). Burada İTÇ'ye ait buluntulara rastlanmaktadır.

D-B: 80 m   K-G: 40 m h: 14 m
N38°47.257'   E030°01.919'   El: 1300   Ac: 6

Daha sonra Çalışlar Köyü araştırıldı. Burasıyla beraber Sinanpaşa'nın B-GB'sindeki çalışmalar bitirildi.

Bundan sonra çalışmalarımız Sinanpaşa'nın kuzeybatısındaki kesime yöneltildi. Bu alan, Eyice/Yıldırımkema köyleri çevresindeki koridoru ve ilçedeki çalışmaların üçüncü bölümünü oluşturmaktaydı. Bu civarda önce Akçaşar Köyü çevresinde çalışıldı.

Daha sonra Yıldırımkema Köyü araştırıldı⁶. Burada iki höyük ve bir de mezarlık alanı incelendi.

6 Burada bize emekli öğretmen Tecelli Dulgun rehberlik yaptı. Kendisine teşekkür etmeyi borç biliriz.

Bu köyde ilk önce Üyük Tepe isimli yerleşme incelendi. Burası Yıldırım Kemal Köyü'nün 200 m. kuzeydoğusunda, Kütahya-Yıldırım Kemal tren yolunun hemen kuzeyindedir. Tren yolu höyüğü kısmen tahrip etmiştir. Yerleşme üzerinde İTÇ buluntularına rastlanmaktadır.

KB-GD: 96 m   KD-GB: 107 m   h: 5 m
N38°52.520'   E030°08.508'   El: 1150   Ac: 4

Köy çevresinde Yunuslar ve Mercimektepesi mevkipleri araştırıldı. Bunlardan Mercimektepesi köyün hemen güneyinde ve köye hâkim bir tepede yer alır.

N38°51.976'   E030°08.030'   El: 1205   Ac: 5

Bundan sonra çalışmalar köyün güneybatısındaki bir alanda sürdürüldü. Bu kesimde önce Demirliöz yerleşmesi incelendi. Burası Yazılıkaya Çeşmesi'nin 400 m. kuzeydoğusunda, Demirliöz Deresi'nin 150 m. batısında, Yıldırım Kemal Köyü'nün 3 km. güneybatısında yer alan bir yamaç üzerine kurulmuştur. Yerleşme KD-GB (K-G?) yönünde uzanır. Bu yerleşmede ip delik tutamaklı ve oluk bezemeli çömlek (Resim:4), ilmik/sepet kulp ve ağız altından omurgalı çanak parçaları ile beraber taş aletlere rastlanır.

KD-GB: 60 m   KB-GD: 50 m h: 6 m
N38°51.212'   E030°07.569'   El: 1229

Ac: 7

Demirliöz yerleşmesinin 40 m KB'sında Demirliöz Mezarlık ismini verdiğimiz bir nekropol alanı bulunmaktadır. Bu mezarlık, bir yamaç üzerine kurulmuştur. Kaçak kazılar sonucu burada iki adet taş-sandık mezar ortaya çıkarılmıştır. Bu mezarların çevresindeki çanak-çömlek parçaları, burasının İTÇ'ye ait bir mezarlık ve bu mezarlığın yerleşmesinin de hemen aşağısındaki

Demirliöz olduğunu göstermektedir. Buradaki mezar duvarları iri taşlarla örülmüş, mezarların üst kısımları da bir ya da iki kapak taşı ile kapanmıştır.

N38°51.269'

E030°07.563'

El: 1232

Ac: 5

YıldırımkemaI'den sonra araştırmalarımızı Eyice Köyü çevresinde yoğunlaştırdık. Eyice de, YıldırımkemaI gibi Sinanpaşa'nın kuzeybatıdaki son köylerinden birisidir ve bölgenin Kütahya çevresi ile bağlantısını sağlayan tarihî doğal yol üzerinde yer almaktadır.

Eyice Köyü araştırmaları sırasında da iki höyük ve bir mezarlık alanında çalıştık.

Burada köyün hemen güneydoğusunda yer alan bir yerleşme ve mezarlık alanı incelendi. Bunlardan Mercimek Tepe ismi verilen yerleşme Eyice Köyü'nün 150 m ve Eyice-Başkimse yolunun 200 m güneydoğusunda yer alan bir yamaç yerleşmesidir. Yerleşme üzerinde Kalkolitik ve belirgin bir şekilde de İTÇ bulgularına rastlanmaktadır. Burada gaga ağızlı testiler ve ilmik/sepet kulp parçaları ile taş aletler bulunmaktadır.

K-G: 90 m

D-B: 140 m h: ?

N38°52.541'

E030°10.543'

El: 1156

Ac: 5

Mercimek Tepe yerleşmesinin 30 m GB bitişiğinde Mercimek Tepe Mezarlık ismini verdiğimiz alan yer almaktadır. Burası Eyice Köyü'nün 100 m. ve Eyice-Başkimse yolunun 100 m GD'sunda yer alan ve olasılıkla İTÇ'da kullanılan bir mezarlıktır. Mezarlardan bir kısmı kaçak kazılarla ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu mezarların hepsi taş-sandık mezardır. Mezarlar dikdörtgen biçimlidir. Bunların dört köşelerine büyük birer blok taş konulmuştur. Bu mezarlardan, belirgin 5 tanesinin yönü KB-GD istikametindedir.

KB-GD: 65 m

KD-GB: 60 m

h: ?

N38°52.561'

E030°10.442'

El: 1148

Ac: 6

2008 araştırma döneminde bölgede tespit ettiğimiz en önemli yerleşmelerden birisi Eyice Höyük ismini verdiğimiz yerdir. Bu höyük Eyice Köyü sınırları içerisinde, köyün 2 km G-GB'sında, Mercimek Tepe yerleşmesinin 1.5 km. güneyinde, Akçaşar'ın 3 km KD'sunda ve Başkimse Köyü'nün 2 km. batısında yer alır. Halk tarafından bu mevkiye Hüyüğün Dibi ismi verilmektedir. Höyüğün 40 m KB'sında bir çeşme vardır. Höyüğün 60 m KB/B'sından tren yolu geçmektedir. Eyice, doğal bir tepe üzerine kurulmuştur. Höyüğün taban seviyesinden yüksekliği 19 m'dir (Resim: 5). Höyüğün GB-B-KB'sında tarım yapılmamaktadır. Bu yüzden toplanan malzemelerin hemen hepsi buraya aittir. Höyüğün diğer bütün kesimlerinde buğday ekilidir.

Eyice'nin coğrafi konumu ve önemi buluntuları için de geçerlidir. Bu yerleşmede Geç Neolitik Çağ (GNÇ) ve Erken Kalkolitik Çağdan (EKÇ) İTÇ'ye kadar tarihlenen farklı çanak-çömlek malzemelerine rastlanmıştır. Bölgenin GNÇ/EKÇ buluntularının bir kısmı boyalı örneklerdir ve kaliteli bir işçilik göstermektedir (Resim: 6)⁷.

Malzemedeki bu zenginlik İTÇ örneklerinde de kendisini gösterir. Nitekim, bu yerleşmede gri/siyah tonlardan açık renklere kadar çok sayıda örnek vardır. Aynı çeşitlilik formlarda da gözlenir. Burada ağız altından omurgalı çanaklar (Çizim: 1, 2: 5; Resim 7), çömlekler, tavalalar, gaga ağızlı testiler, ip delikli tutamaklar ve üç ayaklara ait parçalar buna işaret eder. Bunların yanında taş balta parçaları ve taş âletler de çok sayıdadır.

D-B: 185 m   K-G: 165 m h: 19 (ölçüler tabandan alındı)

N38°51.798'   E030°10.336'   El: 1163   Ac: 6

Daha sonra çalışmalar Başkimse çevresinde sürdürüldü. Burada Dilberönü Höyük araştırıldı Burası Başkimse Köyü'nün 2 km. güneyinde, Başkimse-Akdeğirmen yolunun 30 m B'sında, Akdeğirmen'in 3 km KB'sında

7 Efe 2001, 54, 124, Plate XIV. Bu malzemelerle ilgili olarak Mustafa Bilgin ile beraber bir yayın çalışması yürütülmektedir.

ve Düzağaç'ın 6.7 km KD'sundadır. Bu yerleşmede Kalkolitik ve İTÇ malzemeleri vardır. Dilberönü taş âlet (Resim:8) ve pişmiş toprak buluntuları çok iyi işçilik göstermektedir. Burada at nalı biçimli tutamak, ağız altından omurgalı çanak ve ilmik/sepet kulp parçaları (Resim:9) bu kaliteli işçiliğe işaret etmektedir. Ayrıca yerleşmede çok sayıda pişmiş toprak tava parçası ele geçirilmiştir.

KB-GD: 230 m	K-G: 140 m	h: 10	
N38°50.698'	E030°12.092'	El: 1170	Ac: 5

Başkimse'den sonra Akdeğirmen Köyü çevresi araştırıldı. Bu köyün KB'sında Düzağaç-Akdeğirmen Barajı yer almaktadır. Çalışmamızın bu bölümü araştırmalarımızın son kısmını oluşturmaktaydı. Bu alan ilçenin kabaca kuzey/kuzeydoğusunda yer almaktadır.

Burada Akdeğirmen Üyük isimli yerleşmede çalışıldı. Burası Üyüğün Dibi Mevkiinde yer almaktadır. Yerleşme Akdeğirmen Köyü'nün 800 m. batısında ve Düzağaç-Akdeğirmen Barajı'nın 250 m. GD'sundadır. Yerleşme KB-GD uzantılıdır. Yerleşmede İTÇ buluntularına rastlanmaktadır. Bunların bir kısmı gaga ağızlı parçalara ait buluntulardır. Yerleşmede taş âletlere de rastlanmaktadır.

KB-GD: 70 m	KD-GB: 60 m	h: 8 m	
N38°48.936'	E030°13.141'	El: 1108	Ac: 5

Daha sonra Ayvalı Köyü'nde Hasan Dede ve Ören Mevkii (Dedenin Yanı) araştırıldı. Burası Ayvalı-Balmahmut tren yolunun hemen GB'sında ve Ayvalı-Çatkuyu yolunun 30 m. doğusundadır. Bunlardan Ören Mevkii (Dedenin Yanı) Ayvalı Köyü'nün 800 m. KD'sunda, doğal bir tepe üzerine yer alır.

N38°48.863'   E030°16.141'   El: 1098   Ac: 4

Ören Mevkii'nin 70 m. doğusunda Hasan Dede Mevkii vardır.

N38°48.872'   E030°16.290'   El: 1095   Ac: 4

Ayvalı'dan sonra Çatkuyu çevresi araştırıldı. Bu köyün 3 km. KB'sında Karakuyu Mevkii incelendi.

N38°53.973'   E030°16.245'   El: 1333   Ac: 4

Bundan sonra araştırmalarımız İğdeli ve Balmahmut köyleri çevresinde sürdü.

Balmahmut Köyü'nde İstasyon Mevkii incelendi. Burası Balmahmut'un 2.5 km KD'sunda, tren yolunun 100 m.kuzeyinde yer almaktadır.

N38°48.773'   E030°20.799'   El: 1085   Ac: 5

Aynı bölgede Nacakderesi kesimi de araştırıldı. Nacakderesi Balmahmut'un 4 km. batısında ve tren yolunun hemen KB'sında yer alır.

N38°48.842'   E030°18.257'   El: 1073   Ac: 4

Nacakderesi'nin 300 m. batısı da araştırıldı.

N38°48.674'   E030°17.595'   El: 1080   Ac: 4

Bölgedeki çalışmalarda ele geçirilen ağız altından omurgalı çanakların (Çizim 1-2; Resim: 7) Beycesultan başta olmak üzere İç-batı Anadolu ve çevresindeki birçok yerleşmede benzerleri vardır⁸. Yine Afyonkarahisar'ın en doğusundan başlayarak hemen her kesiminde rastladığımız tavalara da sadece

8 Birkaç örnek için bkz. Lloyd-Mellaart 1962, 120, Fig. P. 15, E. B. 1 pottery, Levels XVIII and XVII; 146, Fig. P. 24, E. B. 2 pottery, Levels XVI; 186, Fig. P. 44, E. B. 2 pottery, Levels XII.

bu bölgenin değil geniş bir coğrafi alanın bilinen mal grubudur⁹. Gaga ağızlı testiler, ip delikli tutamaklar, ilmik/sepet kulplar (Resim: 2, 9) ve üç ayak parçaları da İç-batı Anadolu ve Göller Bölgesi'nden yakın örneklerle sahiptir. Sinanpaşa İTÇ buluntuları İT2 ve İT1 ağırlıklı örneklerdir.

SONUÇ

Sinanpaşa İlçesi'nde yaptığımız çalışmalar bize, bölgenin batısı hakkında ilk sonuçları verdi. Çalışmaya başlamadan önce de düşündüğümüz gibi, bu kesimdeki malzemeler Kütahya/Eskişehir kesimi ile daha yakın bir bağlantıya işaret etmekteydi.

Bu durum İTÇ bulgularında çok daha belirgindir. Bu çalışma döneminde yerleşmelerin hemen hepsinde ağız altında omurgalı çanak örneklerine rastlandı. Bölgede daha önce Emirdağ/Bayat çevresinden tanıdığımız bu çanaklar Sinanpaşa kesiminde çok sayıda, çeşitli tiplerde ve kaliteli örneklerle temsil edilmektedir.

Bu bölgede, doğusuna göre oluk ve yiv bezemeli örneklerde de bir artış görülmektedir. Ayrıca çömlekler, tavalar, gaga ağızlı testiler, ip delikli tutamaklar ve üç ayaklara ait parçaların artan sayısı ve çeşitliliği de bu durumu desteklemektedir. Yine bölgedeki taş aletlerin doğudakilere göre daha çok ve çeşitli örneklerle temsil edildiği gözlenir.

Bu çalışma döneminde elde ettiğimiz en önemli sonuçlardan birisi de Eyice Höyük'te (Höyüğün Dibi Mevkii) ele geçirilen ve GNÇ/EKÇ'ye tarihlenen çoğu boya bezemeli çanak-çömlek parçalarıdır. Bunlar, önceki yıllarda Pani Höyük'ten tanıdığımız erken malzemelerin bu bölgedeki en zengin örneklerini temsil etmektedir.

9 Duru 1996, Levha 78/ 3-5. 6. Kattan Kaba Mallar, GKÇ başları; Levha 57/ 2-3. 6 A Katından Kaba Mallar. GKÇ başları; Lloyd-Mellaart 1962, 86, Fig. P. 7/19, LCA 2, Levels XXX-XXXII; 92, Fig. P. 9/15, LCA 3, Levels XXV-XXVI b; 102, Fig. P. 13/ 12-17, LCA 4, Levels XX-XXIV; Mellaart 1963, 203; Bahar-Koçak 2003, 32, Fig. 15; Özsait 1983, 138, VIII/2, Ferizli; Topbaş vd. 1998, 41, 61 vdd., Fig. 48/89, Afyon-Karaoğlan İTÇ 2; Gerber 2003, 237, Anagrup I. E-F/ E 3.1, E 3.2; Bahar-Koçak 2003, 63; Koçak 2004 a, 62; Koçak 2009, 55.

Sinanpaşa çalışmaları bölgede iki ana güzergâha işaret etmektedir. Bunlardan birincisi Balmahmut kesiminden Yıldırımkema/ Eyice çevresine uzanan ve buradan da Kütahya kesimine giden yoldur. İkincisi ise Afyonkarahisar'dan Sinanpaşa'ya gelip buradan da Elvanpaşa'nın kuzeyinden Uşak çevresine uzanan yoldur. Bu yolların ara bağlantıları ya da değişik güzergâhları görülmektedir. Ancak, ana ulaşım yolunun burası olduğu gözlenir.

2009 yılında çalışmalarımızı Sinanpaşa-Afyonkarahisar ve Sinanpaşa-Hocalar arasındaki kesimlere kaydırmayı düşünmekteyiz. Ayrıca Pani Höyük, Kınık Höyük ve Eyice yerleşmelerinde de ayrıntılı bir çalışma yürütmeyi planlamaktayız.

Sinanpaşa Yerleşmelerinin Listesi*

308.01 Eyice Höyük	308.02 Mercimektepe
308.03 Mercimektepe Mezarlık	308.04 Üyüktepe (Yıldırımkema)
308.05 Demirliöz	308.06 Demirliöz Mezarlık
308.07 Asar (Elvanpaşa)	308.08 Akdeğirmen Üyük
308.09 Asar (Çayhisar)	308.10 Üyürmük Höyüğü
308.11 Ayvatlı Höyüğü	308.12 Ayvatlı H. Mezar.
308.13 Dilberönü Höyük	308.14 Üyük (Sinanpaşa)
308.15 Kınık Üyük	

* Kodları ile. Bu yerleşmelerde Konya, Karaman ve Afyonkarahisar kesimleri ile ilgili bir kodlama sistemini uygulamaktayız. Burada sadece, bölge içerisinde ekibimiz tarafından 2008 yılında araştırılan yerleşmeler verilmektedir.

Çizimler Listesi

	Çizim 1: 1	Çizim 1: 2
Envanter No.	308.01.08.25	308.01.08.40
Buluntu Merkezi	Eyice Höyük	Eyice Höyük
Buluntu Adı	Çanak parçası	Çanak parçası
Hamur Rengi	10 YR 8/4 Very pale brown	10 YR 8/6 Yellow
Hamur Katkısı	Mika, az kireç, taşçık, az bitkisel katkı	Az mika, bol kireç, az taşçık
Astar Rengi	2.5 YR 6/8 Light red	10 YR 8/3 Very pale brown
Yüzey Dokusu	Açıklı	Açıklı
Pişme Durumu	Orta	Orta
Yapım Tekniği	Çark	Çark
Form	Açık ağızlı	Açık ağızlı, ağız altından omurgalı

	Çizim 1: 3	Çizim 1: 4
Envanter No.	308.01.08.399	308.01.08.324
Buluntu Merkezi	Eyice Höyük	Eyice Höyük
Buluntu Adı	Çanak parçası	Çanak parçası
Hamur Rengi	7.5 YR 6/8 Reddish yellow	10 YR 7/6 Yellow
Hamur Katkısı	Mika, bol kireç, az taşçık, bitkisel katkı	Bol mika, az kireç ve taşçık
Astar Rengi	7.5 YR 8/3 Pink	5 YR 7/8 Reddish yellow
Yüzey Dokusu	Açıklı	Dış yüzey açıklı
Pişme Durumu	Kötü	İyi
Yapım Tekniği	Çark	Çark
Form	Açık ağızlı, ağız altından omurgalı	Açık ağızlı, ağız altından omurgalı

	Çizim 1: 5	Çizim 1: 6
Envanter No.	308.01.08.166	308.01.08.20
Buluntu Merkezi	Eyice Höyük	Eyice Höyük
Buluntu Adı	Çanak parçası	Çanak parçası
Hamur Rengi	7.5 YR 8/6 Reddish yellow	5 YR 6/8 Reddish yellow
Hamur Katkısı	Mika, bol kireç, çok az taşçık	Bol mika, az kireç ve taşçık, bitkisel katkı
Astar Rengi	10 YR 8/6 Yellow	7.5 YR 7/4 Pink; 2.5 YR 6/8 Light red
Yüzey Dokusu	Açkılı	Açkılı
Pişme Durumu	İyi	İyi
Yapım Tekniği	Çark	Çark
Form	Ağız altından omurgalı	Açık ağızlı, ağız altından omurgalı

	Çizim 1: 7	Çizim 1: 8
Envanter No.	308.01.08.241	308.01.08.50
Buluntu Merkezi	Eyice Höyük	Eyice Höyük
Buluntu Adı	Çanak parçası	Çanak parçası
Hamur Rengi	10 YR 7/4 Very pale brown	2.5 Y 7/6 Yellow
Hamur Katkısı	Bol mika, az taşçık	Bol mika, az kireç ve taşçık
Astar Rengi	7.5 YR 7/4 Pink	10 YR 8/4 Very pale brown
Yüzey Dokusu	Açkılı	Açkılı
Pişme Durumu	İyi	Orta
Yapım Tekniği	Çark	Çark
Form	Açık ağızlı, ağız altından omurgalı	Açık ağızlı, ağız altından omurgalı

	Çizim 1: 9	Çizim 1: 10
Envanter No.	308.01.08.34	308.01.08.240
Buluntu Merkezi	Eyice Höyük	Eyice Höyük
Buluntu Adı	Çanak parçası	Çanak parçası
Hamur Rengi	2.5 Y 7/4 Pale yellow	10 YR 8/6 Yellow
Hamur Katkısı	Bol mika	Mika, az kireç ve taşçık, bol bitkisel katkı
Astar Rengi	10 YR 8/3 Very pale brown	5 YR 6/8 Reddish yellow
Yüzey Dokusu	Açıklı	Açıklı
Pişme Durumu	İyi	Kötü
Yapım Tekniği	Çark	Çark
Form	Açık ağızlı, ağız altından omurgalı	Açık ağızlı

	Çizim 1: 11	Çizim 2: 1
Envanter No.	308.01.08.270	308.11.08.137
Buluntu Merkezi	Eyice Höyük	Ayvatlı Höyük
Buluntu Adı	Çanak parçası	Çanak parçası
Hamur Rengi	2.5 Y 6/2 Light brownish gray	2.5 YR 7/8 Light red
Hamur Katkısı	Bol mika, az kireç ve taşçık	Bol mika, çok az kireç, taşçık
Astar Rengi	10 YR 8/1 White	2.5 YR 5/8 Red
Yüzey Dokusu	Açıklı	Açıklı
Pişme Durumu	İyi	Orta
Yapım Tekniği	Çark	Çark
Form	Açık ağızlı, ağız altından omurgalı	Açık ağızlı, ağız altından omurgalı

	Çizim 2: 2	Çizim 2: 3
Envanter No.	308.11.08.101	308.11.08.26
Bulutlu Merkezi	Ayvathlı Höyük	Ayvathlı Höyük
Bulutlu Adı	Çanak parçası	Çanak parçası
Hamur Rengi	5 YR 7/6 Reddish Yellow	5 YR 6/8 Reddish Yellow
Hamur Katkısı	Bol mika, çok az kireç, taşçık	Bol mika, çok az kireç, taşçık
Astar Rengi	10 YR 8/3 Very pale brown	2.5 YR 6/8 Light Red
Yüzey Dokusu	Açıklı	Açıklı
Pişme Durumu	Orta	Orta
Yapım Tekniği	Çark	Çark
Form	Açık ağızlı, ağız altından omurgalı	Ağız altından omurgalı

	Çizim 2: 4	Çizim 2: 5
Envanter No.	308.11.08.55	308.01.08.03
Bulutlu Merkezi	Ayvathlı Höyük	Eyice Höyük
Bulutlu Adı	Kase parçası	Kase?
Hamur Rengi	2.5 Y 7/4 Pale yellow	7.5 YR 7/6 Reddish yellow
Hamur Katkısı	Bol mika ve kireç, az taşçık	Bol mika, kireç, az taşçık
Astar Rengi	10 YR 8/3 Very pale brown	7.5 YR 8/4 Pink
Yüzey Dokusu	Açıklı	Açıklı
Pişme Durumu	Orta	İyi
Yapım Tekniği	Çark	Çark
Form	Hafif açık ağızlı	Açık ağızlı

	Çizim 2: 6
Envanter No.	308.11.08.19
Bulutlu Merkezi	Ayvathlı Höyük
Bulutlu Adı	Çanak parçası
Hamur Rengi	2.5 Y 7/6 Yellow
Hamur Katkısı	Bol mika, az kireç, taşçık
Astar Rengi	2.5 Y 8/3 Pale yellow
Yüzey Dokusu	Açıklı
Pişme Durumu	Orta
Yapım Tekniği	Çark
Form	Açık ağızlı, ağız altından omurgalı

KAYNAKÇA

-BAHAR, H.- Ö. KOÇAK (2003), "Western Links of the Lykaonia Plain in the Chalcolithic and Early Bronze Age", *Anatolia Antiqua*, XI, s. 21-51.

-DURU, R. (1996), *Kuruça Höyük II, 1978-1998 Kazılarının Sonuçları, Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı Yerleşmeleri*, Ankara.

-GERBER, C. (2003), "Die Keramikgruppen von Tavium/ Büyüknefes", *Anatolia Antiqua*, XI, 223-251.

-EFE, T. (2001), "The Settlement, Its Architecture and Pottery", *The Salvage Excavations at Orman Fidanlığı, A Chalcolithic Site in Inland Northwestern Anatolia*, ed. T. Efe, 1-125, İstanbul.

-KOÇAK (2004 a), *Erken Dönemlerde Afyonkarahisar Yerleşmeleri*, Konya.

-KOÇAK, Ö. (2004 b), "Afyon-Bolvadin YüzeY Araştırmaları 2002 (Neolitik Çağdan İlk Tunç Çağına Kadar)", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XXI-1, 173-184.

-KOÇAK, Ö. (2005), "Bolvadin- Çay ve Sultandağı YüzeY Araştırmaları 2003", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XXII-1, 19-28.

-KOÇAK, Ö. (2006), "Afyon İli ve İlçeleri YüzeY Araştırmaları 2004", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XXIII-1, 83-94.

-KOÇAK, Ö. (2009), "Afyonkarahisar İli ve İlçeleri 2007 Yılı YüzeY Araştırması", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XXVI/2, 51-72.

-KOÇAK, Ö.- M. BİLGİN (2005), "Taşlı Höyük: An Important Early Bronze Age Settlement and Necropolis in Bolvadin-Dişli Village", *Anatolia Antiqua*, XIII, 85-109.

-KOÇAK, Ö.- A. IŞIK (2007), "2005 Yılı Afyonkarahisar İli ve İlçeleri Arkeolojik YüzeY Araştırması", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XXIV/1, 357-380.

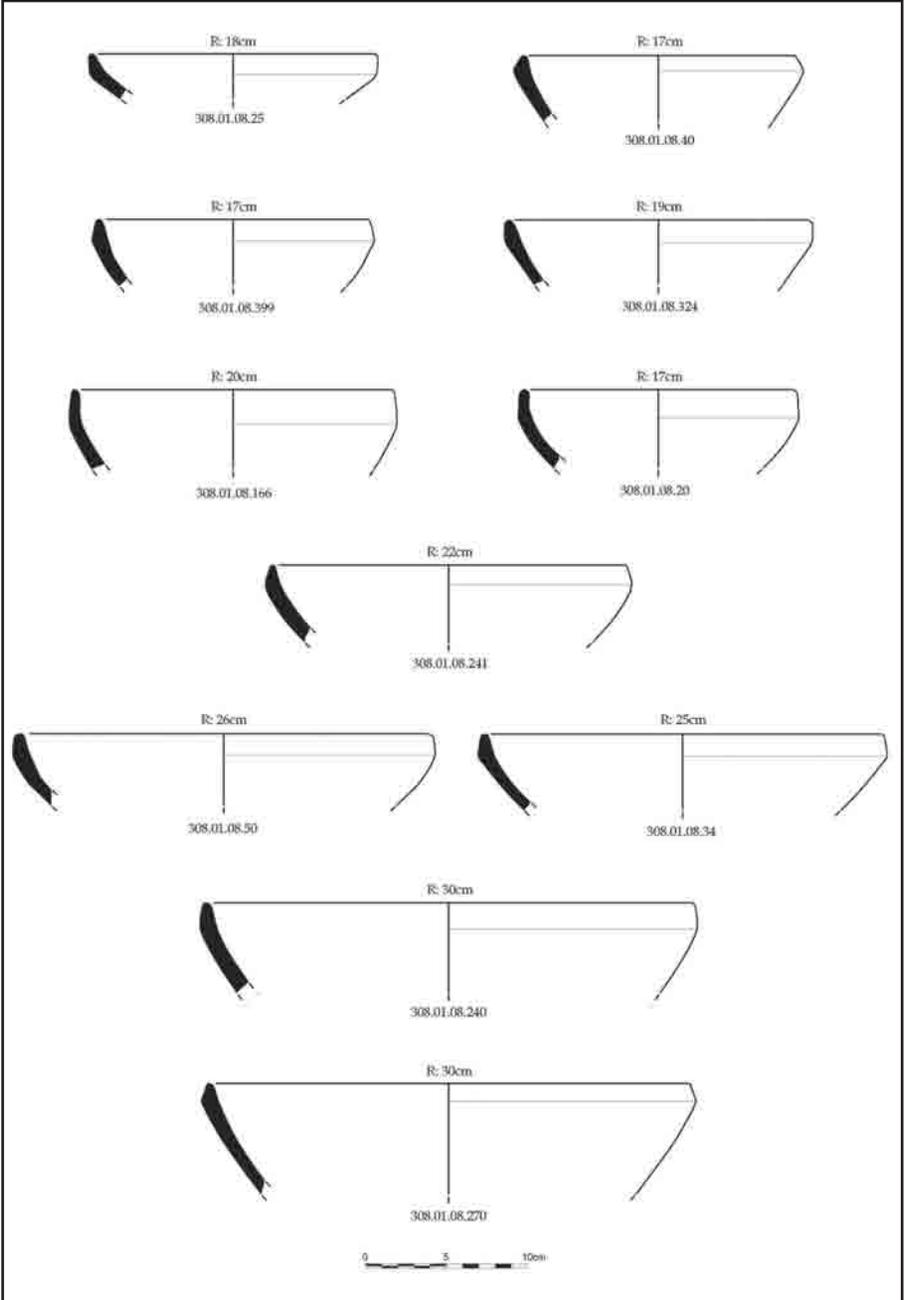
-KOÇAK, Ö.- A. IŞIK (2008), "2006 Yılı Afyonkarahisar İli ve İlçeleri Arkeolojik Yüzey Araştırması", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XXV-2, 85-102.

-LLOYD, S.- J. MELLAART (1962), *Beycesultan I, The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*, London.

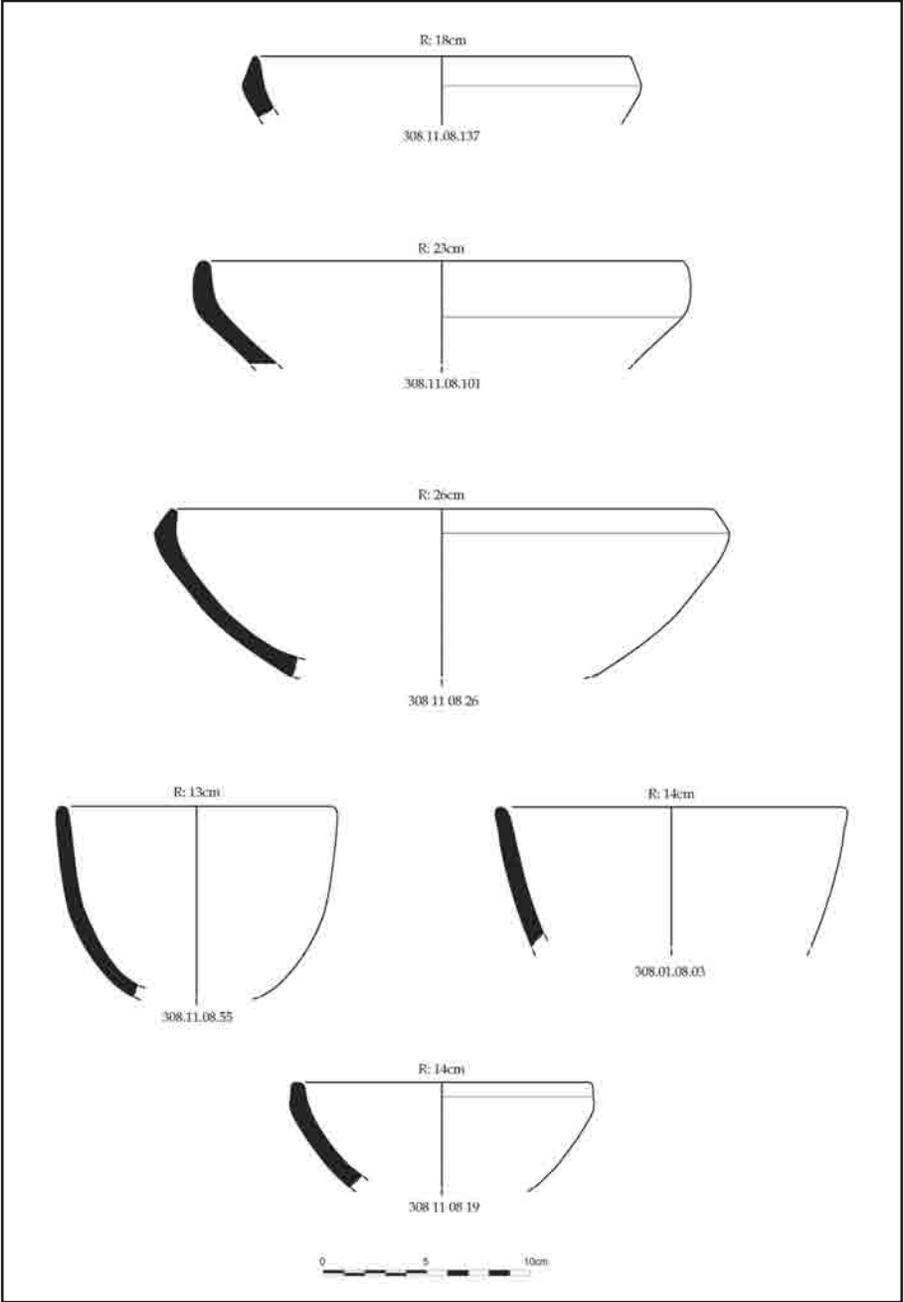
-MELLAART, J. (1963), "Early Cultures of the South Anatolian Plateau II, The Late Chalcolithic and Early Bronze Ages in the Konya Plain", *AS*, XIII, 199-236.

-ÖZSAİT, M. (1983), "Pisidya Bölgesinde Yeni Prehistorik İskan Yerleri II", *Anadolu Araştırmaları*, IX, 133-166.

-TOPBAŞ, A.- T. EFE- A. İLASLI (1998), "Salvage Excavations of the Afyon Archaeological Museum, Part 2: The Settlement of Karaoğlan Mevkii and the Early Bronze Age Cemetery of Kaklık Mevkii", *Anatolia Antiqua*, VI, 21-94.

Çizim: 1

Çizim: 2

Resim 1: Ayvatlı Höyük

Resim 2: Ayvatlı Höyük buluntuları

Resim 3: Elvanpaşa Asar

Resim 4: Demirliöz buluntusu

Resim 5: Eyice Höyük

Resim 6: Eyice Höyük buluntuları

Resim 7: Eyice Höyük buluntuları

Resim 8: Dilberönü buluntuları

Resim 9: Dilberönü buluntuları

ULUBAT GÖLÜ ÇEVRESİ 2008 YILI YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Serdar AYBEK*
Ali Kazım ÖZ

Bursa İli'nin 34 km. batısındaki Uluabat Gölü çevresinde, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni ve Trakya Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi ile Gölyazı Belediyesi'nin katkılarıyla sürdürülen yüzey araştırmaları, 19 Eylül 2008 ile 29 Eylül 2008 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir¹.

2008 yılında Gölyazı ve Uluabat Gölü çevresinde yürütülen araştırmaları üç başlık altında toplamak mümkündür.

1. Yüzey Araştırmaları
2. Coğrafi Veritabanı Çalışmaları (GIS)
3. Jeofizik Çalışmaları

1. YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Göl çevresi olarak belirlenen bölgede 2007 yılında gidilemeyen yerleşimlerden Nilüfer İlçesi'ne bağlı 1 belediye, 2 muhtarlık, Mudanya İlçesi'ne bağlı 1 belediye, Mustafakemalpaşa İlçesi'ne bağlı 1 belediye ve 1

* Yard. Doç. Dr. Serdar AYBEK Trakya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Balkan Yerleşkesi, Edirne/TÜRKİYE

Öğr. Gör. Dr. Ali Kazım ÖZ Dokuz Eylül Üniv., Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tınaztepe Yerleşkesi, İzmir /TÜRKİYE

1 Çalışmalarda Kültür ve Turizm Bakanlığı Temsilcisi olarak Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü yetkililerinden Sayın Nihal Metin görev yapmıştır. Arazi ve etüt çalışmaları yüksek lisans öğrencileri Utku İnce, Sarp Alatepeli; Jeoloji Mühendisi Mehmet Murat Bozdemir ve Barış Bektaş; Uludağ Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Elemanı Belgin Aksoy tarafından gerçekleştirilmiştir. Epigrafik buluntular İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mustafa Hamdi Sayar tarafından değerlendirilmiştir.

muhtarlık, Karacabey İlçesi'ne bağlı 3 muhtarlık ziyaret edilmiştir (Harita I). Gölyazı içinde antik kentin Nekropolü'nde, Ada Yerleşimi'nde, Zambaktepe ve Kızada'da çalışmalar sürdürülmüştür. Araştırmalar sonucunda bu alanların incelemeye değer kalıntı ve buluntulara sahip olduğu anlaşılmıştır. Tarihî eser niteliği olan taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarının bir kısmı Bursa Koruma Kurulu tarafından tescil edilmiş bir bölümünün ise ilk defa literatüre girebilecek bulgular içerdiği görülmüştür. Yerinde kaydedilen tüm buluntular çizim ve fotoğraflarla belgelenecek tescil yapılmak üzere incelemeye alınmıştır. Araştırma buluntusu olarak ele geçirilen etütlük seramik parçaları ise Bursa Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmiştir.

1.1. Nilüfer İlçesi

1.1.1. Gölyazı (Apollonia Ad Rhyndacum)

Konum: 40° 9'56.70"N, 28°40'46.32"E

İdarî Durum: Belediye

İl/İlçe merkezine uzaklık: 34 km.

Arazi Faaliyeti: Antik kent sınırları içinde, önceki yıllarda araştırma olanağı bulunamayan veya bazı faaliyetler sonucu yeniden gün ışığına çıkmış alanlarında araştırmalar yapılmıştır (Çizim: 1). Önceki yıllarda kaydedilmiş olan nekropol alanı ve buradaki podyumlu mezarlar, anakayaya oyularak oluşturulmuş sandukalar üzerinde çalışılmıştır. Burada define kazılarının yaratmış olduğu ağır tahribat nedeniyle her yıl zarar gören kalıntılar veya gün ışığına çıkarılan mezarlar görülmektedir.

Gölyazı'daki diğer çalışma alanı ada yerleşimi olarak tanımlanabilecek köy içinde sürdürülmüştür. Restorasyonuna başlanan Osmanlı Hamamı arkasındaki toprak dolgunun açılmasıyla ortaya çıkan sur duvarı içinde tespit edilen bir heykel kaidesi ilgi çekici buluntular arasındadır. Yazıt Ephesos'ta yaşamış ve Bithynia depreminde zarar gören Apollonia'ya destek olmuş bir valinin onuruna diktirilmiş heykel içindir (Resim: 1). Köy içindeki Merkez

Camii restorasyonunda çıkarılan üç parça nekropol yazıtı da Prof. Dr. Mustafa H. Sayar tarafından incelenmek üzere kaydedilmiştir. Burada ayrıca Antoninler Çağına ait anıtsal bir yapıya ait olduğu düşünülen süslemeli üst yapı blokları tespit edilmiştir.

Gölyazı çalışmalarının en önemli bölümünü Kızada araştırmaları oluşturmuştur. Yoğun sağanak yağışa karşın göldeki su seviyesinin düşük olması adanın tamamını görmeye fırsat tanımıştır. Ayrıca ada üzerinde imkânlar ölçüsünde ilerlemek mümkün olmuş ve bir takım yapı kalıntıları tespit edilmiştir. *Temenos* duvarı çevresinde ilk kez tam bir tur yapacak şekilde dolaşmış ve bitki örtüsünün el verdiği şartlarda kayıtlar yapılmıştır. 1888 yılında Lé Bas tarafından yapılan çizimlerde görülen *temenos* duvarının yuvarlatılmış, oval formlu kuzey ve güney köşeleri doğrulanmıştır. Duvarın güney tarafında duvarın 2,5 m.lik yüksekliğe ulaştığı tespit edilmiştir. Bu kesimde en üst sırada görülen akıtma kanallı bloklar duvarın orijinal yüksekliği ile bu noktada korunmuş olduğunu göstermiştir (Resim: 2). Ayrıca güney taraftaki bloklardan biri üzerinde yine kayıtlarda görülen tek satırlık MEIAOIY BOKCAOY yazıtı görülmüştür. Bu, Geç Antik Çağda tapınağın kullanımının sona ermesinden sonra yazılmış Hıristiyanlık ile ilgili bir ibaredir.

1.1.2. Alaattinbey

Konum: 40° 11'48.20"N, 28°55'03.51"E

İdari Durum: Muhtarlık

İl/İlçe merkezine uzaklık:14 km.

Arazi Faaliyeti: Alaattinbey Köyü'nün kuzeyinde, anayoldan batıya doğru 200 m. içerde tepelik şeklinde bir höyük bulunmaktadır. Bursa Koruma Kurulu tarafından tescil edilen höyük üzerinde 2007 yılında yapılan incelemelerde, Geç Tunç Çağına tarihlenen çok sayıda seramik parçası gözlenmişti. 2008 yılında bölgedeki Prehistorik yerleşimlerin lokalizasyonunu daha net anlamak

amacıyla burada detaylı bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Seramik cürufu, balta ve çakmaktaşı parçalarının höyüğün tümüne yayılmış durumda olduğu görülmektedir. Özellikle bütün olarak ele geçirilen iki ağırşak ilgi çekicidir (Resim: 3). Höyük üzerinden alınan seramik ve taş malzeme yerleşimin karakteri hakkında bilgi verecektir. Bu konuda Uludağ Üniversitesi öğretim elemanlarından Belgin Aksoy'un çalışmaları devam etmektedir. Yaklaşık 200 m. çaplı höyüğün yüksekliği 12 m. civarındadır. Tepeciğin üzeri tamamen meyve bahçesi olduğu için buluntulara ulaşmak ve koruma tedbirleri almak oldukça güçtür.

1.1.3. Ürünlü

Konum: 40° 12'01.24"N, 28°52'43.41"E

İdarî Durum: Muhtarlık

İl/İlçe merkezine uzaklık:16 km.

Arazi Faaliyeti: Araştırmalar kapsamında Nilüfer'deki en eski yerleşim yerlerinden biri olan Ürünlü Mahallesi ziyaret edilmiştir. Yerleşimin kökeni Roma Döneminde kurulmuş olan Kite Köyü'ne kadar uzanır. 1960 nüfus sayımında Bursa'ya bağlı Görükle Bucağı içinde bir köy olarak gözüken Kite'nin ismi daha sonra Ürünlü'ye dönüştürülmüş ve 1987 yılında ise Nilüfer İlçesi'ne bağlı bir mahalle statüsü kazanmıştır.

Bugün Ürünlü'de, bir bölümü ayakta kalmış antik surların çevrelediği bir tarihî kale kalıntısı bulunmaktadır. Dikdörtgen planlı kale duvarlarının bir kısmı tahrip edilmiş olsa da, kale çeşitli yüksekliklerde üç parça duvar kalıntısı ve dörtgen planlı köşe burçlarının temel izleri korunarak varlığını sürdürebilmiştir (Resim: 4).

1.2. Mudanya İlçesi

1.2.1. Esence (Eşkel Burnu)

Konum: 40°22'22.09"N, 28°40'31.73"E

İdari Durum: Muhtarlık

İl/İlçe merkezine uzaklık: 30km.

Arazi Faaliyeti: Esence Köyü'ndeki çalışmalar Eşkel Burnu olarak bilinen ve antik kaynaklarda Daskylium adı verilen yükselti üzerinde sürdürülmüştür (Resim:5). Bu alanda 2007 yılında gerçekleştirilen çalışmalarda yoğun seramik malzeme görülmüş ancak bölge, çalışma alanı sınırları dışında kaldığı için herhangi bir arazi faaliyeti yapılmamıştır. 2008 yılı araştırmaları öncelikle denize uzanan burun üzerindeki düzlükte ve teraslarda gerçekleştirilmiştir. Yükseltiye kıyı tarafından dik bir yamaç ile ulaşılırken kara tarafından düz bir bağlantı bulunmaktadır. Genel olarak Karacabey Boğazı'na kadar tüm denize ve çevreye hâkim olan düzlük olasılıkla bir emporion'dur. Zira çevrede herhangi bir mimariye rastlanmazken Klasik ve Hellenistik Çağ olmak üzere yoğun seramik buluntu vardır (Çizim: 2). Burada da tespit ettiğimiz define çukurları ve çevreye dağılmış kemik ve cam parçaları özellikle düzlüğün doğu kesiminde mezar yapılarının olabileceğini göstermiştir.

1.3. Mustafakemalpaşa İlçesi

1.3.1. Tepecik

Konum: 40° 7'8.53"N, 28°25'41.11"E

İdarî Durum: Belediye

İl/İlçe merkezine uzaklık: 9 km.

Arazi Faaliyeti: Yerleşim düz bir alana yayılmış olmasına karşın köy merkezinin bir tepe ve yamaçlarında kurulu olması ilk bakışta Tepecik'in höyük üzerinde süregelmiş bir köy olduğu izlenimini yaratmaktadır. Çevrede yapılan araştırmalarda herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır.

Buna rağmen köy sakinleri höyük olarak nitelendirilebilecek bu yükseltideki temel kazılarında çok sayıda seramik parçasından söz etmektedirler.

1.3.2. İncilipınar

Konum: 40° 5'31.43"N, 28°28'21.61"E

İdari Durum: Muhtarlık

İl/İlçe merkezine uzaklık: 8 km.

Arazi Faaliyeti: 2007 yılında ilk kez tarafımızdan tespit edilen ve zengin seramik buluntuları ile dikkat çeken alanda 2008 yılında da kısa süreli incelemeler yapılmıştır. Höyük batı tarafındaki kayalık yükseltiyeye yaslanmış durumda ve konum olarak Akropol görüntüsü sunmaktadır. Elde edilen seramikler ağırlıklı olarak Arkaik Döneme aittir, fakat bunun yanında, Geç Tunç Çağı örnekleri de görülmektedir.

1.4. Karacabey İlçesi

1.4.1. Uluabat

Konum: 40°12'13.03"N, 28°26'12.97"E

İdarî Durum: Muhtarlık

İl/İlçe merkezine uzaklık: 12 km.

Arazi Faaliyeti: Uluabat Çayı üzerindeki Roma Dönemi köprüsüne ait yıkılmış ayaklar kaydedilmiştir GPS yardımıyla haritaya eklenmiştir (Resim 6).

1.4.2. Karakoca

Konum: 40°13'32.49"N, 28°39'32.04"E

İdarî Durum: Muhtarlık

İl/İlçe merkezine uzaklık: 29 km.

Arazi Faaliyeti: Bugünkü Karakoca Köyü'nün 2 km. kuzeyinde yer alan eski Rum yerleşimi ve 19. yy. kilisesi kaydedilmiştir. Yapı Eskikaraağaç örneği ile işçilik, plan ve boyut bakımından aynıdır.

Karakoca Köyü sakinlerinden Mustafa Balaban ile yapılan görüşmeler sonucunda köyün 3 km. güneydoğusundaki bölgede Kaynak Ev Yerleri Mevkii olarak adlandırılan tarlalarda çok sayıda Bizans çukur sikke bulunduğu ve şahıs tarafından Bursa Arkeoloji Müzesi'ne 387 adet sikke teslim edildiği öğrenildi. Bu görüşme sonucunda şahıs ile bahsedilen tarla ziyaret edildi ve 9 adet çukur sikke daha bulundu (Resim: 7). Böylece bu mevkide dağıtılmış bir definden söz etmek doğru olmalıdır.

1.4.3. Eskikaraağaç

Konum: 40°11'9.85"N, 28°36'44.56"E

İdarî Durum: Muhtarlık

İl/İlçe merkezine uzaklık: 29 km.

Arazi Faaliyeti: Köy merkezinde Rum yerleşimine ait bir kilise ve sivil yapı kalıntıları tespit edilmiştir (Resim: 8). 19,14 x 10,61 m. boyutlarındaki Kilisenin doğu duvarında apsisin iki yanında ve kuzey duvarında ikişer niş bulunmaktadır (Çizim: 3). Güney duvarı korunmamış olmakla birlikte kuzey duvarının ortasında birbirine yakın üç adet uzun pencere yer alır. 76 cm. genişliğindeki duvarda bulunan pencereler, dıştan içe doğru genişleyecek şekilde yapılmıştır.

2. COĞRAFÎ VERİTABANI PROJESİ (GIS)

Uluabat Gölü çevresi yüzey araştırmaları kapsamında 2008 yılında öncelikle Apollonia Ad Rhyndacum antik kenti içinde ve Zambaktepe üzerinde başlatılan üç boyutlu arazi taraması çalışmalarında kentin tüm ve doğru planının bilgisayar ortamında hazırlanması planlanmaktadır. Çalışmalar

sonunda elde edilen plan ile coğrafi veri tabanı altyapısı oluşturulacaktır. Bu doğrultuda Zambaktepe çevresinde bulunan tüm yapıların ve üzerinde buldukları arazinin detaylı ölçümleri *Leica Total Station* ile yapılmış olup elde edilen veriler ArcGIS programı yardımıyla dijital ortama aktarılmıştır.

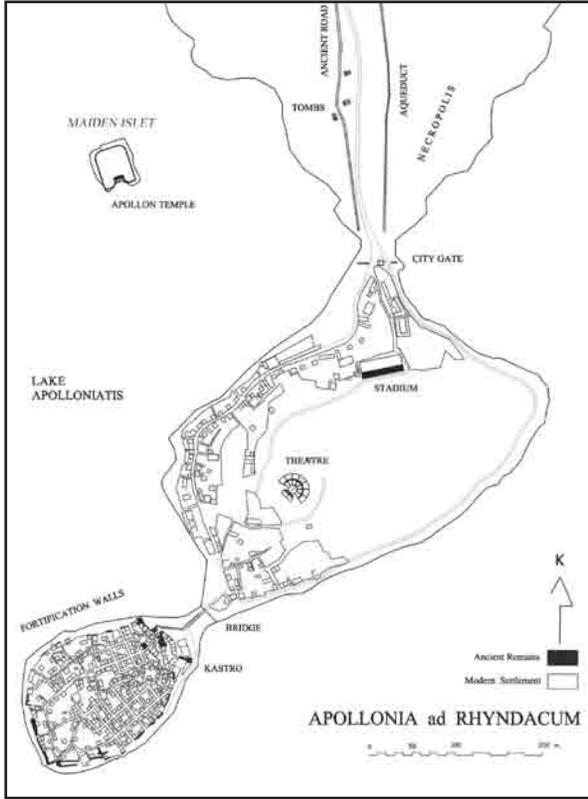
Çalışmalar tiyatrunun inşa edildiği güney yamacında başlamış, tepenin kuzey kesiminde sürdürülmüştür. Bu alanlardaki detaylı planların çıkarılmasının ardından ölçümler kentin yamaçlarını da içine alacak şekilde genişletilmiştir. Böylece kutsal alan ve sınırları ile yamaçlardaki yapı terasları dijital kayıt altına alınmıştır. Proje güncel çalışma alanları ve resmî yapıların yer aldığı Zambaktepe'nin coğrafi özelliklerinin ölçüm çalışmalarıyla son bulmuştur. Yapılan proje kapsamında kent topografyasının detaylı ölçümleri yapılarak bilgisayar ortamında ilk üç boyutlu modelinin yaratılması olanaklı kılınmıştır (Resim: 9). Yaratılan dijital modelleme üzerine antik tiyatro, kutsal alan, mimarî kalıntılar ve teraslar işlenmiştir. Apollonia ad Rhyndacum kentinin topografik ve mimarî öğeleri dijital kayıt altına alınmış elde edilen veriler tek bir program altında toplanarak, gelecek yıllarda sürdürülmesi planlanan çalışmalara temel oluşturmuştur.

3. JEOFİZİK ÇALIŞMALARI

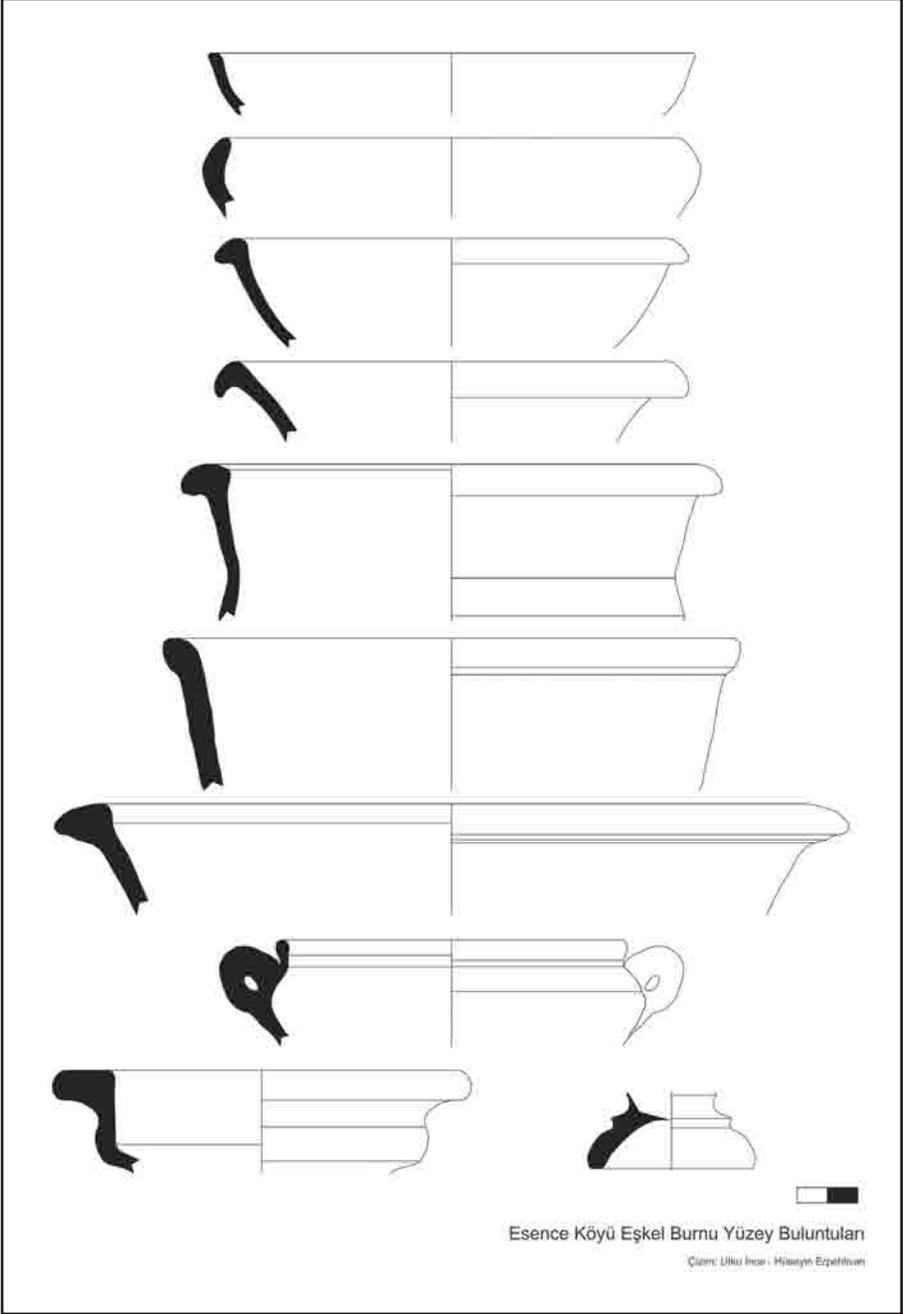
2008 yılı araştırmalarında Gölyazı'da ilk kez antik tiyatrunun tahmini sahne alanının tespiti için öz direnç tomografi çalışması yapılmıştır. Çalışma alanındaki iki profil birbirine paralel diğer tek profil ise bu iki profile dik olarak alınmıştır. Yapılan üç profilde sahnenin ortasından geçmektedir. İki profil muhtemel *cavea* ve *skene* doğrultusunda uzanmakta bir profil ise tahmin edilen *parodos* yönünde alınmıştır. Elektrotlar arası mesafe bir metre olmak üzere, 1. ve 2. profillerin boyları 23 metre, 3. Profil ise 27 metre açılımlıdır. Çalışmalar tarafımızdan öngörüldüğü şekilde kayalık yamaca dayalı tiyatrunun *parodos* girişleri, *cavea* sıraları, orkestra zemini ve sahne binası bölümlerinin iyi korunmuş olabileceğini göstermiştir (Resim: 10).

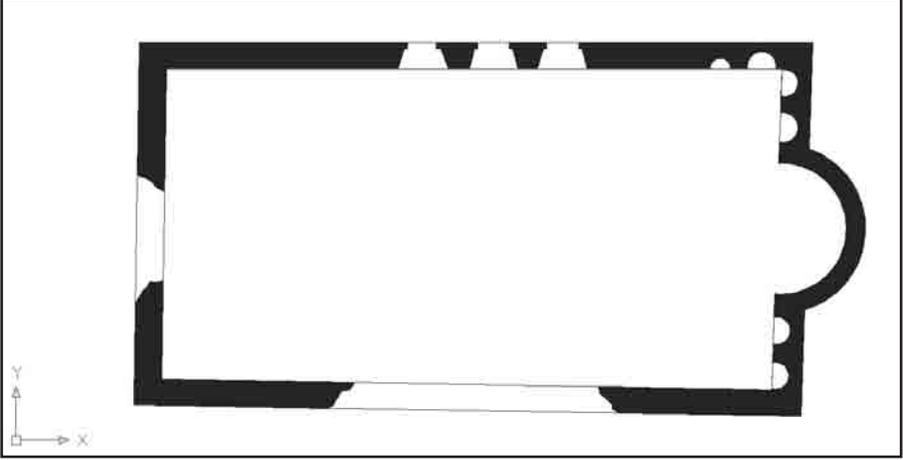
Harita: 1

Çizim 1: Apollonia Ad Rhyndacum kent planı

Çizim 2: Eşkel Burnu'nda (Daskylium) bulunan seramik örnekleri

Çizim 3: Eski Karaağaç Kilisesi planı

Resim 1: Gölyazı, yazıtlı heykel kaidesi

Resim 2: Apollonia Kız
Ada, demenos
Duvarı güney
duvarı

Resim 3: Alaattinbey
Höyüğü'nde
bulunan ağırşak

Resim 4: Ürünü, Kite Kalesi

Resim 5: Esence, Eşkel Burnu (Daskylium)

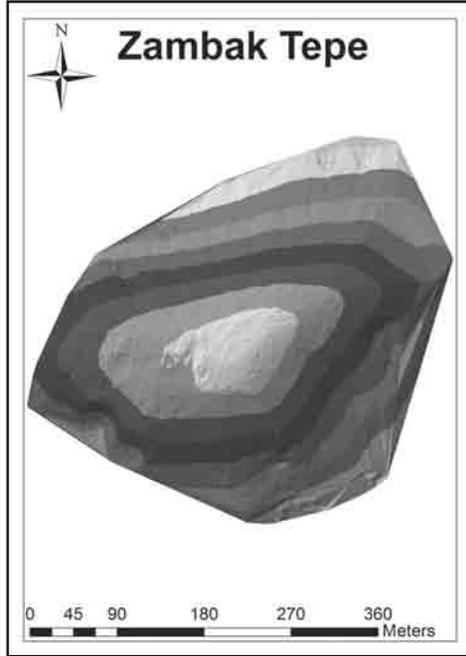
Resim 6: Uluabat, Roma köprüsü

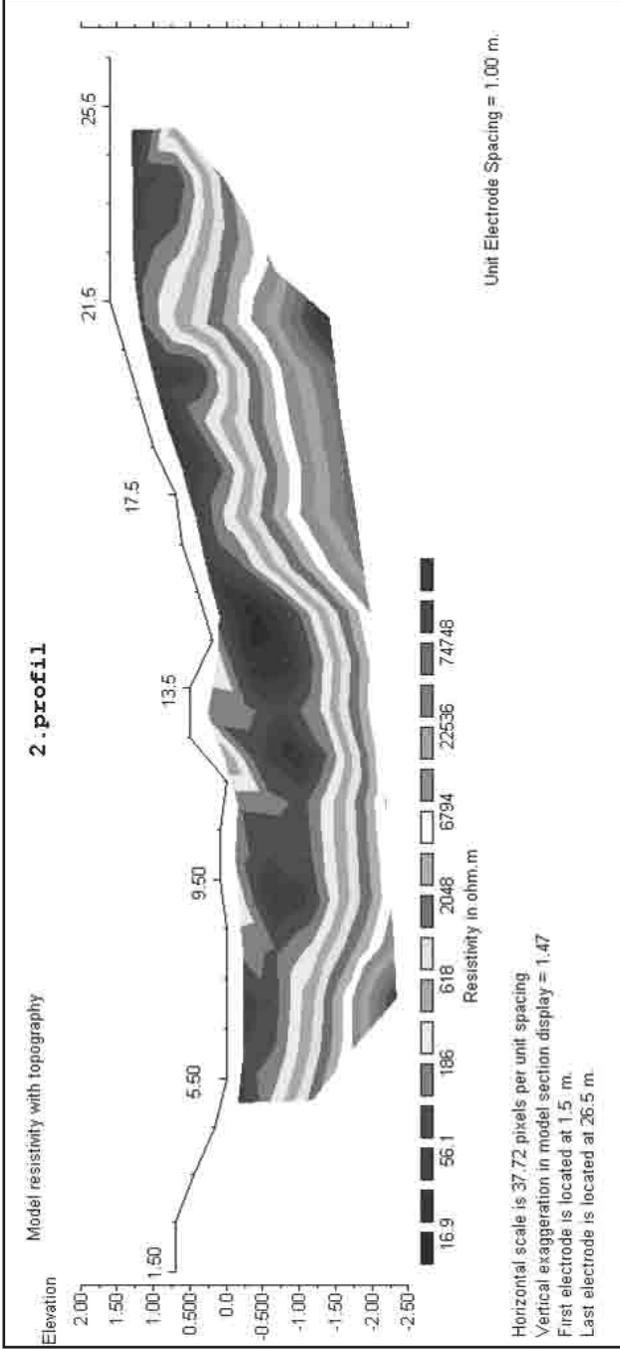
Resim 7: Karakoca yakınlarında bulunan Bizans Dönemi çukur sikkeleri

Resim 8: Eskikaraağaç Rum Kilisesi

Resim 9: Coğrafi Veritabanı (GIS) planı

Resim 10: Tiyatroy kesitinde 6zdirenç 6lçüm grafiği

BERICHT ZUR ARBEITSKAMPAGNE ANDRIAKE 2008

Thomas MARKSTEINER*
Banu MARKSTEINER

Die Arbeitskampagne 2008 in wurde in der Zeit vom 22. September bis zum 6. Oktober durchgeführt, das Team setzte sich aus Archäologen, Vermessern und Studenten zusammen¹. Als Regierungsvertreter stand uns Şeref Yumruk vom Museum in Diyarbakır zur Seite. Wie schon in früheren Kampagnen lag das Schwergewicht der Arbeiten bei der Vermessung und Dokumentation der an der Oberfläche anstehenden Ruinen. Die Arbeitsgebiete erstreckten sich in der Nordstadt und im südöstlichen Ruinenbereich. Am Ende der Kampagne waren etwa 80 % der Niederlassung vermessen. Auch wurden Einzelmonumente einer genaueren Untersuchung unterzogen. Ein weiterer Schwerpunkt lag bei der Keramikaufnahme. In den Arbeitsbereichen und auf der Platzanlage östlich der Horrea wurde Oberflächenkeramik gesammelt, gezählt und fallweise auch zeichnerisch dokumentiert (s.u. Beitrag B. Marksteiner).

Um die Aufnahme- und Vermessungsarbeiten durchführen zu können, musste - wie schon in früheren Kampagnen - an zahlreichen Stellen das dichte Unterholz ausgeschnitten werden. Zu diesem Zweck wurden erstmals zwei Motorsägen und Dreierteams von Arbeitern eingesetzt, wodurch es möglich wurde, diese zeitaufwendige Tätigkeit merkbar zu beschleunigen und das Unterholz flächig zu entfernen.

---

* Thomas MARKSTEINER, Österreichisches Archäologisches Institut, Franz-Klein-Gasse 1, 1190 Wien/AUSTURIA.

Banu MARKSTEINER, Österreichisches Archäologisches Institut, Franz-Klein-Gasse 1, 1190 Wien/AUSTURIA.

1 Die Kampagne wurde aus Mitteln des FWF finanziert. An den Arbeiten waren S. Mayer, U. Schuh und H. Schwaiger beteiligt. B. Marksteiner und S. Lemaitre waren mit der Bearbeitung des keramischen Fundmaterials befasst. Der Byzantinist Ph. Niewöhner konzentrierte sich auf die Untersuchung von Einzelmonumenten. Die Vermessung wurde durch A. Konecny und Chr. Kurtze durchgeführt. Ihnen allen sei für ihre wertvolle Mitarbeit gedankt. Besonderer Dank gilt den türkischen Behörden für die Erteilung der Arbeitsbewilligung.

1) Die Aufnahmemarbeiten im Feld

Die Nordstadt

Der Schwerpunkt der Aufnahmemarbeiten lag im Jahr 2008 in der „Nordstadt“, einem befestigten Bereich mit dichter Verbauung aus Mörtelbruchsteinmauerwerk im Norden des ehemaligen Hafenbeckens. Verschiedentlich haben sich auch bauliche Strukturen aus älteren Siedlungsphasen erhalten, wobei eine in die nordseitige Befestigung einbezogene Struktur hervorzuheben ist (Abb. 1). Deren Außenschale besteht aus Polygonalmauerwerk mit einer horizontalen Quaderschicht über der wiederum Polygonalmauerwerk anstand und weist insofern Verwandtschaft mit hadrianischen Bauten der Südstadt auf, sodass eine Datierung in die Kaiserzeit wahrscheinlich scheint. Bei den Untersuchungen in der Nordstadt konnte an Vorarbeiten des Jahres 2006 angeschlossen werden. Auch die an einer antiken Straßentrasse gelegene Nekropole nördlich der Befestigungen sowie die Umgebung von Kirche F wurden aufgenommen und vermessen. Ph. Niewöhner untersuchte ein ungewöhnlich großes und gut erhaltenes Haus im Südwesten der Nordstadt (Abb. 2). Dieses gleicht der Residenz von Kirse Yanı in Karien und dürfte wie jene im 6. Jh. entstanden sein². Niewöhner schuf die Grundlagen für eine zeichnerische Aufnahme auf photogrammetrischer Basis, indem er geodätische Fixpunkte an den Wänden einmessen ließ. Bei der Untersuchung der vorneuzeitlichen Befestigung kam er zu folgendem Ergebnis: Die Kurtine besteht zum großen Teil aus Spolien und ist vielleicht im 7./8. Jh. gegen die Araber errichtet worden³. Die Türme wurden im Anschluss an die Errichtung der Mauer separat aus kleinerformatigem

2 s. Phillip Niewöhner, *DAIstanbul* 6/2008, 18.

3 Die auffällige Verwandtschaft des Mauerringes mit jenem der ersten Phase in Limyra weist m. E. auf eine Datierung in spätantike Zeit. Zur Datierung der Befestigungen von Limyra s. Th. Marksteiner in: *M Seyer (Hrsg.), Studien in Lykien, ErgHÖJh 8 (2007)* 43. Einige Türme der ersten Phase der Weststadtbefestigungen von Limyra sind in vergleichbarer Weise ausgeführt und vor die starke aus Spolien errichtete Kurtine gesetzt. In der gleichzeitigen Oststadtmauer von Limyra haben sich, wie auch in Andriake, Schiesscharten erhalten. In Andriake befindet sich zudem ein Wehrgangsaufgang nahe einem der Türme, während Peschlow und andere aus dem Fehlen von derartigen Einrichtungen in Limyra darauf schlossen, dass dem Mauerring eher dekorativer Charakter zugekommen sein dürfte. S. U. Peschlow in: *K. Dörflük (Hrsg.), The III.rd Symposium on Lycia, Volume 2, (2006)* 606. Dagegen Th. Marksteiner in: *M Seyer (Hrsg.), Studien in Lykien, ErgHÖJh 8 (2007)* 42 mit Literaturhinweisen.

Steinmaterial aufgeführt, waren aber von vornherein geplant (Abb. 3)⁴. Sollten sie zerstört werden, blieb die Kurtine dahinter bestehen und ließ sich weiterhin verteidigen⁵.

Die Südstadt

In der Südstadt konzentrierten sich die Aufnahmemarbeiten auf den östlichen Bereich. Als der bedeutendste neu entdeckte Architekturbefund dürfen die Reste einer zwischen den beiden Bädern befindlichen Säulenstellung gelten, deren großformatige Trommeln in einigermaßen regelmäßigen Abständen aus dem Erdreich ragen und in *in situ* stehen könnten.

Im Zuge der Arbeiten in der Südstadt wurden in der Regel noch nicht aufgenommene Flächen untersucht. Nördlich der Horrea und der Platzanlage wurden jedoch Gebäude, die 2006 skizziert, aber aufgrund des dichten Bewuchses nicht geodätisch aufgenommen werden konnten, eingemessen. Darüber hinaus untersuchten wir im Westen der Horrea neue Flächen. Ph. Niewöhner fertigte eine Bauaufnahme des „kleinen“ Ostbades an. Er stellte fest, dass dieses sich durch Ziegelbögen und eine präzisere Bauweise vom „großen Bad“ unterscheidet, was s. E. auf eine frühere Bauzeit oder lediglich auf andere Bauleute zurückzuführen sein könnte (Abb. 4)⁶. Auch andere Kriterien weisen auf eine Datierung in die Kaiserzeit⁷. U. Schuh befasste sich

---

4 Zu einer gegensätzlichen, jedoch fälschlichen Bewertung des Befundes s. T. Marksteiner, 25. AST 3, 2007, 206.

5 Vgl. die diesbezüglichen Empfehlungen des Poliorketen Philo von Byzanz (84, 18 ff.).

6 Anders Farrington, der das grosse Bad in die Zeit zwischen 30 v und 200 n. Chr. und das kleine Bad in die spätantike oder byzantinische Periode datierte. s. A. Farrington, *The Roman Baths of Lycia An Architectural Study* (1995) 149.

7 In der Bauweise vergleichbar ist etwa das große Bad in Olympos, welches eine Inschrift in das ausgehende 1. Jh. n. Chr. datiert. Der Betrieb der Badeanlage in Andriake war von der Verfügbarkeit von Fließwasser abhängig. Von dem östlich des Hafentortes erhaltenen Aquädukt mit seiner Kaskade darf angenommen werden, dass seine Erbauung im Zuge des hadrianischen Bauprogrammes stattgefunden hat. s. Th. Marksteiner, 25. AST 3, 2007, 206. Eine Datierung der Badeanlage und der Wasserleitung in flavische Zeit lässt sich jedoch nicht ausschließen. Einer Zugehörigkeit des „kleinen Bades“ zur hadrianischen Ausbauphase kommt jedenfalls große Wahrscheinlichkeit zu.

mit dem nahegelegenen „großen Bad“ (Abb. 5). Dieses ist in den Nordbereich eines qualitativ vollen und auffällig großflächigen antiken Gebäudes aus Hausteinen gesetzt⁸. Eine Interpretation dieser Anlage als Wohnsitz und/oder Amtslokal eines hohen Beamten erscheint vorstellbar. Die Verwendung von Spolien bei der Errichtung des Baderaumes belegt jedenfalls eine Datierung in eine „Verfallsphase“ und stützt ebenfalls Niewöhners Hypothese.

Insgesamt ergibt sich aus dem Befund der Eindruck, dass sich im Osten der Südstadt in hadrianischer Zeit das zivile und politische Zentrum des Hafenortes befunden haben dürfte. Nebst dem kleinen Bad lag dort das mögliche Amtsgebäude und wahrscheinlich ein Kultbau, von dem noch die Säulen an der hafenseitigen Front Zeugnis legen.

Keramik

In der Arbeitskampagne 2008 wurde das Sammeln von Oberflächenkeramik an ausgewählten Stellen innerhalb des Siedlungsareals weitergeführt.

- Südstadt

Aufgrund der bedeutenden, in den Jahren 2005 und 2006 gemachten Ergebnisse wurde eine Fläche von 390 m² im Areal südlich der Agora und nördlich der große Zisterne abgesucht um die Untersuchungen zu vertiefen (And08/SS-KE). Die Untersuchung dieses Areals wurde in Zusammenarbeit mit der Amphorenspezialistin Severine Lemaitre (Poitiers-FR) durchgeführt, das Areal in 9 Sektoren geteilt und alle Fragmente gesammelt. Die Gesamtzahl der Lesefunde lag bei 35.910 Stück.

---

8 Die Außenschale ist aus Quadern, die Innenschale aus Polygonalmauerwerk errichtet. Die Bauweise weist damit große Verwandtschaft mit anderen hadrianischen Bauten von Andriake auf.

Sektor	Gesamt	Amphoren
A1	1787	1502
A2	2833	2066
A3	1787	1209
A4	2106	1735
A5	3535	2982
A6	331	226
A7	2056	1865
A8	4064	3485
A9	1262	1079
Gesamt	19761	16149

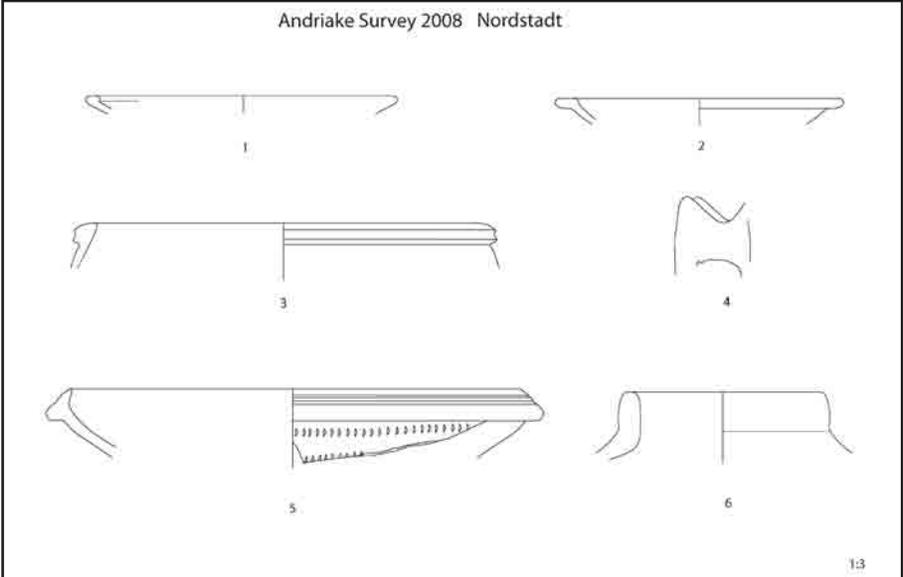
Tab.1: Überblickstabelle der Keramikfunde im And08/SS-KE

Das Keramikmaterial aus diesem Areal wird von Severine Lemaitre und Banu Yener-Marksteiner in Zusammenarbeit ausgewertet und publiziert, wobei die Amphorenbearbeitung separat von Lemaitre durchgeführt wird.

Auch wurde in allen untersuchten und aufgenommenen Baubefunden Keramik gesammelt.

- Nordstadt

Die Nordstadt ist für einen flächendeckenden Keramiksurrey nicht sehr geeignet, da ein Großteil des Hügels mit Sand und /oder Flora bedeckt ist. Daher beschränkte sich das Surveyteam in diesem Teil der antiken Stadt darauf, im Bereich der Einzelbefunde nach Keramik zu suchen. Es wurden knapp 300 Stück Oberflächenkeramik selektiv gesammelt. Die erste Auswertung des Materials erlaubt es, eine Siedlungskontinuität von dem frühen Hellenismus bis in die Spätantike abzulesen.(s. Abb. 6 und Taf. 1).

Taf. 1, 1: Hellenistischer Teller mit eingerollter Lippe (3. Jh. v. Chr.); 2: Hellenistischer Teller mit breiter Lippe (2./1. Jh. v. Chr.); 3: ESD- Hayes Form P40, 1. H. des 2. Jhs. n. Chr.; 4: Early Roman 2 Amphora (1./2.Jh. n. Chr.); 5: CRS Hayes Form 9C Ende des 6.Jhs. / 700. n. Chr.; 6: Late Roman 5/6 Amphora (6./7. Jh. n. Chr.)

Abb. 1: Nordstadt, Mauer eines kaiserzeitlichen Gebäudes

Abb. 2: Nordstadt, Haus im Südwestbereich

Abb. 3: Nordstadt, Kurtine, Turm und Wehrgangsaufgang

Abb. 4: Südstadt, „Großes Bad“ – Nordwand mit Nische

Abb. 5: Südstadt, „Kleines Bad“, Nische in Raum 1

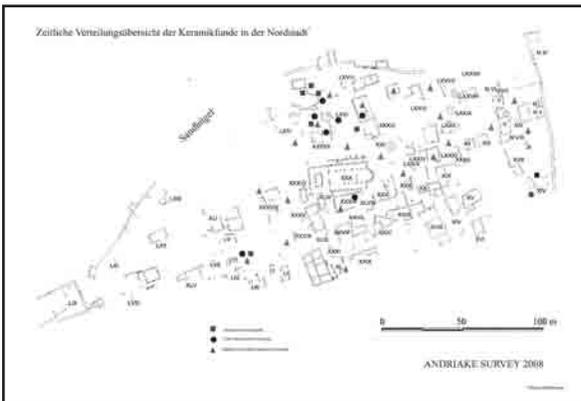

Abb. 6: Zeitliche Verteilungskarte der Keramikfunde in der Nordstadt

MUĞLA İLİ VE İLÇELERİNDEKİ ARKEOLOJİ MÜZELERİNDE BULUNAN BİZANS DÖNEMİNE AİT TAŞ ESERLER

Hatice ÖZYURT ÖZCAN*

Muğla İli ve ilçelerindeki arkeoloji müzelerini kapsayan çalışmalarımız Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izniyle 2008 yılı Ağustos ayında başlamış Aralık ayına kadar devam etmiştir. 2009 yılı için de izin alınmış olup, çalışmalar sürdürülmektedir. İnceleme alanına giren müzeler, Muğla merkez, Bodrum, Milas, Fethiye¹ ve Marmaris'tir².

Bugün Muğla ve ilçelerini içine alan bölge, Fethiye hariç Antik Dönemin kıyı Karya'sını oluşturmaktaydı. Karya'daki Bizans varlığının tarihî kaynaklardaki yeri sınırlıdır. En net bilgi, VII. yüzyılda Bizans İmparatorluğunda thema düzeninin kurulması sonucu, Likya ve Pamphilya ile birlikte Kıyı Karya'nın da Kibyraiton deniz themi içinde yer aldığıdır³.

Bölgede Bizans yerleşimi Kedreai, Knidos, Bargilya, İasos, Lagina, Stratonikiea gibi antik kentler içinde ve Osmaniye, Kissebükü, Gemiler Adası, Simi, Torba, Aspat, Manastırdağ gibi küçük yerleşimler biçiminde şekillenmiştir. Bu yerleşim yerlerinin bir kısmı piskoposluk merkezleri hâline gelmiş ve konsil listelerinde piskoposlarının adları yer almıştır⁴.

* Y. Doç. Dr. Hatice ÖZYURT ÖZCAN, Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü. Muğla/ TÜRKİYE

1 Fethiye Müzesi tadilatı olduğundan çalışmalara başlanmamıştır.

2 Çalışmalarımız sırasında yardımlarını esirgemeyen müze müdür ve çalışanlarına teşekkür ediyorum.

3 G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi* (çev. F. Işıltan), Ankara 1981, harita. III.

4 İasos için bkz., *Acta Conciliorum oecumenicorum* (ed. E. Schwartz), Berlin 1927- 1984,I, 1,2; 5; 1,7, 86; II, 3,2, 36; G. D. Mansi, *Sacrum conciliorum nova et amplissima collectio*, Paris 1901- 1927, XII, 1106, XIII, 393. Knidos için bkz., J. Darrouzes, *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Institut français d'Études Byzantines, Paris 1981, 210

Tarihî kaynaklar bize bölgenin Bizans'ı hakkında çok fazla bir şey söylemese de arkeolojik veriler V. yüzyıldan itibaren bölgenin bir hareketlilik içinde olduğunu göstermektedir. VII. yüzyılın ortalarına kadar devam eden bu hareketlilik Arap akınları ile kesintiye uğramış⁵, akınların ardından bütün Batı Anadolu'da olduğu gibi Karya'da da bir toparlanma dönemi başlamıştır. IX. yüzyılda başlayan bu toparlanmanın, XIII. yüzyıl başına kadar devam ettiğini kazı ve yüzey buluntuları desteklemektedir⁶.

Değerlendirmeye aldığımız müzelerdeki eserlerin büyük bir bölümü envantersizdir. Envanterli olanların müzeye geliş şekilleri devir, satın alma ya da bir hafriyat buluntusu olduğundan birçoğunun asıl yeri bilinmemektedir.

İncelediğimiz eserleri üslup, teknik ve kompozisyon bakımından erken ve orta olmak üzere iki döneme ayırmak mümkündür.

Çalıştığımız müzelerde ağırlıklı grubu sütun başlıkları oluşturur. Bunların içerisinde Korinth ve kompozit başlıklar en fazla örneği olan tiplerdir⁷.

Müzelerde görülen diğer başlık grubu dar ön yüzlerinde kazıma ya da kabartma olarak yapılmış birer haç motifi bulunan impostlardır. Milas Müzesi'nde iki (Resim: 1a-b) örneği bulunan başlıklardan biri çift sütun başlığıdır⁸ (Resim: 1a). Başlığın dar ön yüzlerinde uçları yelpaze şeklinde genişleyen Malta haçı kazıma olarak işlenmiştir. Aynı müzedeki diğer örneğin yarısı mevcuttur. Buradaki Lâtin haçı alçak kabartma şeklindedir⁹ (Resim: 1 b).

5 Z. Eroğlu, *Muğla Tarihi*, İzmir 1939, 85- 86.

6 İasos antik kentinin, doğu kapısı dışındaki XI.yy. sonrasına tarihlenen Yunan haçı planlı yapı için bkz., U. Serin, 'Some Observation On The Middle Byzantine Church Outside The East Gate At İasos', *İasos e la Caria La Parola del Passato- Rivista di Studi Antich* (ed. Macchiaroli), LX(2005), 156- 178; Orta Bizans'a tarihlenen mimari plastik eserler için Bkz., V. Ruggieri, *Il golfo di Keramos: dal tardo- antico al medioevo bizantino*, Rubbettino 2003, 305- 305, foto. AA101- 108; Pedesa Akropolis'inde XII. yüzyıllara tarihlenen Bizans Dönemine ait sikke ve cam bilezikler için bkz., A. Diler, 'Pedesa 2007', *KST*, 30(2008), III, 267- 270, res. 3- 4.

7 Henüz tasnifleri tamamlanmamıştır.

8 Env. no: 2589, çap: 31 cm, uzunluk: 51 cm., yükseklik: 16 cm.

9 Env. no: yok, çap: 26 cm., yükseklik: 23 cm.

Bodrum Müzesi'ndeki dört örnekten ikisinde haçın etrafı bitkisel motiflerle çevrelenmiştir. Bunlardan biri asma dalları¹⁰ ile diğeri haçın altından çıkan kalp formlu dört yaprakla donatılmıştır¹¹. Diğer iki örnekte kazıma ve alçak kabartma olarak yapılmış Lâtin haçları kısa kenarlar üzerinde yer almaktadır¹² (Resim: 2). Marmaris müzesinde de bir örneği olan bu başlıklar, Bithynya ve İstanbul'daki benzerleri¹³ gibi V- VI. yüzyıllara tarihlenmektedir.

İyonik- impost tipindeki başlıklara Karya'daki yüzey buluntuları arasında sıkça rastlanmasına karşın incelediğimiz müzelerden sadece Bodrum'da dört¹⁴ örneği mevcuttur. Bu başlıkların dar ön yüzlerinde haç motifine, ekinusun cephelelerinde ise iki yaprağın çevrelediği yumurta dizisine yer verilmiştir. Kenarlarda balustres üzerinde uzun silitize yapraklar yer alır (Resim: 3).

İyonik - impost sütun başlıkları başkent ve imparatorluğun tüm eyaletlerinde V ve VI. yüzyılda yaygın olarak kullanılmıştır¹⁵. İyonik kısım ve impostun bir araya gelmesiyle oluşan bu tipin ilk olarak, V.yüzyıl başında Yunanistan'da ortaya çıktığı bilinmektedir¹⁶. En erken örnekleri Selanik'te Philippi, İstanbul'da Studios Bazilikası'nın galeri katında kullanılmıştır. Efes,

10 Başlık, incelediğimiz müzelerdeki figürlü ve motifli taş eserlerin derlendiği, hazırlamakta olduğumuz bir makalede tanıtılacaktır.

11 Env. no: yok. Başlık için bkz., A. B. Yalçın, 'Alcune Osservazioni Sul Decoro Scultoreo Mediobizantino', *Della Basilica Di S. Giovanni, VII. Simposio Di Efeso Su S. Giovanni Apostolo*, Roma 1999, 328, fig. 6.

12 Env. no: yok

13 Bithynia için bkz., Ötügen 1996, Taf. 42, fig. 3-4; Tezcan 1989, res. 447.

14 Bunlardan müzenin giriş bahçesinde, Dösimm büfesinin karşısında bulunan İyonik- impost başlık(env. no: yok) iki yayında tanıtılmıştır. Bu yayınlar için Bkz., Yalçın 1999, 328, fig.7; Ruggieri 2005, 142, fig.III/43; impost kısımları dört taraftan akant yaprakları ile donatılmış kısa kenarları ortasında Latin haçı bulunan iki iyonik- impost başlık ise hazırlamakta olduğumuz yayınlarda tanıtılacaktır.

15 F.K. Yegül, 'Early Byzantine Capital from Sardis: A Study on The Ionic Imposts Type', *DOP*, 58(1974), 265- 74.

16 V. Vemi, *Les chapiteaux ioniques a imposte de Grece a L'epoque paleochretienne*, Athenes 1989; A.B. Yalçın, 'İstanbul ve Boğaziçi Üniversitelerinde Bulunan Bazı Bizans Mimari Plastik Eserleri', *Işın Demirkent Anısına*, İstanbul 2008, 301.

Frigya, Bithinya bölgede İasos, Knidos, Kedreai¹⁷ gibi antik kentler içindeki kazılarda ve yüzey buluntuları arasında birçok örneği ele geçirilmiştir¹⁸.

Oluklu yivli, çanak biçimli başlıklardan Bodrum Müzesinde beş, Muğla'da iki tane bulunmaktadır.

Bodrum'daki yivli başlıklardan biri çift sütun başlığıdır¹⁹ (Resim: 4). Üstteki dikdörtgen prizma abakusunun etrafını yumurta ve okucu dizisinden oluşan bir bezeme kuşağı dolandır. Bu kuşağın altındaki çanak biçimli çift başlık yivlerle bezenmiştir. Tipin örneklerini Başkent'te ve Anadolu'da Frigya, Lykia, Didyma, Bithynia ve Galatya'da görmek mümkündür²⁰. Bu tip başlıkların Antik Çağdan itibaren Anadolu'da özellikle V- VI. yüzyıllarda yaygın olarak kullanıldığı²¹ mevcut örneklerden anlaşılmaktadır.

Yivli başlıkta abakusunun etrafını çevreleyen, İyonik- impost başlıklarda da görülen yumurta dizisinden oluşan bezeme, V ve VI. yüzyılda İstanbul ve Anadolu'daki eserler üzerinde antik etkili olarak kenar bordürü şeklinde karşımıza çıkmaktadır²². Bölgede Milas Müzesi'ndeki ambonların kenar

17 Kedreai Ada'sında 2008 yılında Prof. Dr. Adnan Diler başkanlığında Smap projesi kapsamında yaptığımız çevre düzenlemesi ve devamındaki yüzey araştırmaları sırasında ada içindeki kiliselerde bir tipte çok sayıda sütun başlığı tespit edilmiştir. Ada'daki Bizans varlığının değerlendirileceği hazırlanmakta olduğumuz bir makalede bu eserler tanıtılacaktır.

18 Efes için bkz., R. Pillinger- O. Kresten, *Efeso Paleocristiana e Bizantina*, Wien 1999, fig.35- 40; Frigya için bkz., E. Parman, *Ortaçağ'da Bizans Döneminde Figya*, Eskişehir 2002, Foto. 164, 174- 176; Bithynia için bkz., Ötügen 1996, Taf. 37, 3- 6; İasos için bkz., U. Serin, *Early Christian and Byzantine Churches At İasos in Caria: An Architectural Survey*, Monumenti di Antichita Cristiana, seri II. XVII. Citta del Vaticano: Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, 2004, fig. 37- 40; Knidos için bkz., A.B. Yalçın, 'Alcune osservazioni sul decoro scultoreo e musivo delle chiese protobizantine de Cnido in Caria', *Bisanzio e l'Occidente: arte, archeologia, storia Studi in onore di Fernanda de' Maffei*, Roma 1996, 19- 123, fig. 7.

19 Env No: yok, çap: 42, uzunluk: 65 cm.

20 Başkent örnekleri için bkz., Tezcan 1989, res. 170, 191- 192, 452, 473; Bithynia için bkz., Y. Ötügen, *Forschungen im Nordwestlichen Kleinasien*, İstanbuler Mitteilungen 41 (1996), Taf. 28, fig. 5; Frigya için bkz., Parman 2002, foto. 167, 168; Galatya için bkz., M. Restle, *Galatien und Lykaonien*, TIB 4(1984), Likya için bkz., S. Doğan 'Likya'da Bizans Taş Yapıtları', III. *Uluslar arası Likya Sempozyumu*, 2005, II, 213, res. 8; Didyma için bkz., Feld 1975, Taf. 38, 4.

21 O. Feld, 'Milet 1973- 74', *IstMitt* 27/28(1977/1978), 119, Taf.31/1.

22 İstanbul H. Sophia Bazilika'sının propylaeumu üzerindeki yumurta dizimleri için bkz., R. Krautheimer, *Early Christian and Byzantine Architecture*, 1986, 103, fig. 53.

bordürlerinde²³, yine Milas Müzesi'nde bulunan bir levhanın dış çerçevesinde benzer düzenlemelere yer verilmiştir²⁴.

Çalışılan müzelerde ikinci ağırlıklı grubu geometrik, bitkisel ve figürlü bezemelerden oluşan levhalar oluşturmaktadır.

Bodrum Müzesi'nde balık pulu motifinde yapılmış delikli tipte bir levha parçası bulunmaktadır²⁵ (Resim: 5). Bu tip levhalar Bizans kiliselerinde V- VI. yüzyıllarda özellikle litürjik işlevdeki templon, altar kuruluşlarında ya da mezar şapeli, kripta gibi bölümleri ayırmak üzere kullanılmıştır²⁶.

Balık pulu motifinin Karya bölgesinde Bargilya, İdyma ve İsasos'ta deliksiz levhalar üzerinde yapılmış örnekleri bulunmaktadır²⁷. Bölge dışında da delikli ya da plaka şeklinde düzenlenmiş örneklerine rastlanır²⁸.

Bu motifin levhaların yanı sıra mozaiklerde de kullanıldığını gösteren düzenlemeleri, erken döneme ait birçok yapının döşemelerinde görmek mümkündür. Bodrum Torba'daki Papaz Evi²⁹, İsasos'ta Akropol Bazilikası³⁰, Ksanthos Doğu Bazilika'sının³¹ döşeme mozaikleri bunlardan bazılarıdır.

23 Z. Mercangöz, 'Milas Müzesindeki Bizans Ambonları', *Sanat Tarihi Dergisi*, VIII(1996), 85, şek. 5- 6.

24 V.Ruggieri, *La Caria Bizantina: topografia, archeologia ed arte*, Rubettino 2005, 66, res. II/9; M.F.Castelfranchi, 'Il Complesso Ecclesiale di Barglyia', *İsasos e la Caria (ed. Macchiarelli), La Parola del Passato- Rivista di Studi Antich*, XL(2005), 456, fig.18; Ruggieri 2005, 236 foto. V/15-16. Didyma'dan bir örnek için bkz., Feld 1975, Taf. 51, 1, 2.

25 Env. No: yok, k. uzunluk: 1 m., k. yükseklik: 19 cm.

26 A. K. Orlandos, *He xylostegos palaiochristianike basilike*, 1952, II, res. 491- 549.

27 Bargilya için bkz., Ruggieri 2005, 66, fig. II/10; Kaunos, İsasos, İdyma için bkz., V. Ruggieri 2003, 302, foto. AA93, 94, 95,

28 İstanbul Topkapı Sarayı Bazilika'sı için bkz., Tezcan 1989, res. 66; Hierapolis için bkz., Parman 2002, foto. 191; İznik Ayasofya'sı için bkz., Ötügen 1996, Taf. 13. 2-iz 39c; Arykanda için bkz., V. M. Tekinalp, 'Arykanda Kenti Bizans Dönemi Mimari Plastik ve Litürjik Taş Eserleri', *III. Uluslar arası Likya Sempozyumu*, 2005, II, res.1;İtalya'dan örnekler için bkz., R.O. Farioli, *Corpus della Scultura Paleocristiana bizantina ed altomedioevale di Ravenna*, 1968, I, fig.70-71.

29 A.Özet,'Excavation in The Torba Monastery', (ed. P.Pedersen) *Halicarnassian Studies V*, 2008, 20, fig. 26.

30 Serin 2004, fig. 89.

31 M.P. Raynaud, *Corpus of the Mosaics of Turkey, Xanthos, Part 1, The East Basilica*, I, İstanbul 2008, 74, fig. 75, 143, fig. 171.

Bodrumda bulunan bir levha³² çift taraflı olarak işlenmiştir³³ (Resim: 6a-b). Levhanın bir yüzünde sekizgenlerden oluşan geometrik bir bezeme hâkimdir (Resim: 6a). Bu bezemenin değişik bir düzenlemesi Muğla Müzesindeki bir levhada görülür (Resim: 7). Bodrum müzesinde bu formun delikli levha olarak düzenlenmiş örneği de bulunmaktadır³⁴ (Resim: 8). Bu levhanın ön yüzünde ‘....]MOY KE ΠANTOC TOY O’ ifadesinin yer aldığı bir yazıt yer alır. Erken döneme ait bu geometrik formlu levhaların benzerlerine, Torba Bazilika’sında³⁵ çevrede, Arykanda ve Myria Aziz Nikolaos Kiliseleri’nde rastlanmıştır³⁶.

Balık pulu gibi geometrik düzenlemelerde yapıların zemin mozaiklerinde uygulanmış motiflerdir. Gemiler Adası 1 No.lu Kilise’de³⁷, Knidos E Kilisesi’nin güney nefinde³⁸ örneklerini görmek mümkündür.

Bodrum’daki bir levhada³⁹ birbirleri ile kesişen dairelerin oluşturduğu dört sivri yapraklı rozet motifi yer alır⁴⁰ (Resim: 9). Levhanın üst kısmını bir bordür çevrelerken alt bölümde yarım daireler sonsuzluk prensibi ile düzenlenmiştir. Aralarda kabaca işlenmiş yapraklar bulunur.

Levha üzerindeki dört sivri yapraklı rozet motifi, Erken Hıristiyanlık sanatından itibaren mimari parçalarla birlikte döşeme mozaikleri üzerinde de yaygın bir kullanım göstermektedir⁴¹. Bodrum’daki geometrik formlu

32 Env. No: yok, uzunluk: 140 cm., yükseklik: 80 cm., kalınlık: 25cm.

33 A. B. Yalçın 1999, 328, fig. 9.

34 Env. No: yok, k. uzunluk: 49 cm., k. yükseklik: 24cm.

35 Özet 2008, 30, fig.45.

36 Arykanda için bkz., Tekinalp 2005, 3- 4; Nikolaos için bkz., Y. Ötüken N. Çorağan- B. İşler, ‘Myra- Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı ve Duvar Resimlerini Belgeleme, Koruma-Onarım Çalışmaları 2004’, ANMED 3 (2005), 54, res.4.

37 *The Survey of Early Byzantine Sites in ölüdeniz Area, Lycia* (ed. S. Tsuji), Osaka University 1995, fig.18.

38 I.C. Love, ‘Excavations at Knidos 1972’, *TürkAD XXI/2*(1974), 85- 110, 105; F. Özgütmiş, ‘Knidos’taki Bizans Eserleri’, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XI (1992), 6, res.7; Yalçın 1996, fig.17.

39 Yalçın 1999, 328, fig.10.

40 Env. No: yok, uzunluk: 107 cm., yükseklik: 55 cm., kalınlık: 20 cm.

41 Torba için bkz., Özet 2008, fig.40, 42 ; Ksanthos için bkz., Raynaud 2008, 69, fig. 66.

levhanın arka yüzü de benzer şekilde işlenmesine karşın buradaki fark dairelerin haçla bezenmiş olmasıdır (Resim: 6b). Çok benzer bir örnek Gökova Körfezi'nin doğusunda Duran çiftlik mevkiinde bulunmuştur⁴². İki levha, aynı atölyeden çıkmış gibi ölçüleri, biçimleri ve bezemeleri ile birbirbirini tekrarlar niteliktedir.

Bu motif Orta Bizans Döneminde templon arşitravlarının bezemelerinde de yaygınlık kazanır. Bu döneme ait bir örnek Milas Müzesinin deposunda bulunan bir arşitrav parçasında görülür⁴³ (Resim: 10). İki tarafı da bezemeli olan parçanın alt yüzünde detayları kaybolmuş çift hatlı madalyonun ortası bugün sadece izi kalmış bir haçla doldurulurken, ön yüzde dört sivri yapraklı rozet motifi yer almaktadır. Yaprakların içbükeyler şeklinde işlenişi bize, X- XIII. yüzyıllar arasında başkent etkili olarak Anadolu'da da bu tekniğin benimsendiğini göstermektedir⁴⁴. Antalya⁴⁵, İzmir ve Tire müzelerinde⁴⁶ X- XI. yüzyıllara tarihlenen benzer düzenlemede yapılmış templon arşitravları bulunmaktadır. Nif'te bulunmuş Orta Bizans Dönemine tarihlenen bir kilisenin bu motifte, opus sectile tekniği uygulanarak yapılmış döşeme mozaikleri bulunmaktadır⁴⁷. Aynı motif, Muğla'daki geometrik bezemeli bir levha üzerinde kenar bordürü olarak karşımıza çıkar⁴⁸ (Resim: 11). Merkezine Malta haçı yerleştirilmiş levhanın ortasındaki iç içe girmiş eşkenar dörtgenler, düğümlü geçmelerden oluşan içleri haç ve rozetlerle bezenmiş madalyonlarla çevrelenmiştir.

42 E. Güner, *Gelibolu Vadisi ve Çevresinin Arkeolojik Araştırması*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2004, 32, Lev. 37a-b.

43 Env. no: 2595, ön yüz genişliği: 15 cm., kalan uzunluk:35 cm., yan yüz genişliği: 20 cm.

44 Anadolu'da bu tekniğin uygulandığı diğer örnekler için bkz., Doğan 2009, 144, res.1-2, 8 ; S. Alpaslan, ' Demre Aziz Nikolaos Kilisesi'ndeki Trapez kesitli Levhalar, Levha Üstü ve Levha Kaideleri', *Adalya II*(1998), 236- 237.

45 S. Doğan, 'Bizans Sanatında Yaşam Haçı Motifi ve Antalya Müzesi'ndeki Bir Sütun Başlığı' *Ebru Parman'a Armağan*(ed. A.O. Alp), Ankara 2009, 144, res. 8.

46 Tire Müzesi'ndeki 3239 env. nolu parça için bkz., H. Buchwald, 'Chancel Barrier Lintels Decorated with Carved Arcades', *JÖB*, 45(1995), 263, res.25.

47 E.T.Tulunay, 'Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2007 Kazıları', *KST*, 30(2008), III, res. 10; Bulgaristan'da bulunmuş X.yy'a tarihlenen bir çini parçası üzerinde de aynı bezeme uygulanmıştır. Bkz., H.C. Evans - W.D. Wixom, *The Glory of Byzantium*, New York 1997, 330, fig. 224.

48 Env. No: 1397, yükseklik: 98 cm, k. genişlik:52 cm., kalınlık: 12 cm.

Burada görülen düğümlü geçmelerin eşkenar dörtgenler içine yerleştirilmiş bir örneği Milas Müzesi'nde bulunan bir templon payesi üzerinde görülür⁴⁹ (Resim: 15). Bu düzenlemenin çok yakın bir benzeri Ksanthos Doğu Bazilika'sının kuzey nefinin batısındaki mozaiklerin dış bordürünü oluşturmaktadır⁵⁰. Uşak Müzesi'ndeki iki templon payesinde ve Afyon Müzesindeki bir ambon parçası üzerinde de Milas'taki bezeme ile bire bir örtüşen örneklere rastlanmıştır⁵¹.

Bizans sanatının erken dönemlerinden itibaren kullanılan geometrik bezemeler, Orta Bizans'ta da yeni formlarla, bitkisel ve figürlü motiflerin etrafında ya da bağımsız olarak oluşturdukları kompozisyonlarla eserler üzerinde yer almaya devam etmişlerdir.

Marmaris Müzesi'nde templon payelerinin erken döneme tarihlenen bir örneğine rastlanmıştır. Yan yüzünde levha oyuğu olan paye, topuzlu tipte ve alçak kabartma olarak yapılmış soffit⁵² motifi ile bezenmiştir⁵³ (Resim: 14). Topuzlu payeler VI. yüzyıl templonlarında yaygın bir kullanım göstermektedir⁵⁴.

Milas'ta üç parça hâlinde müzeye getirilmiş bir templon arşitravı bulunmaktadır⁵⁵ (Resim: 12). İki yüzü de bezemeli olan arşitrav parçasının ön yüzünde burmalı çiftte sütunlardan oluşan içlerine palmet motifleri yerleştirilmiş bir arkad dizisi oluşturulmuştur. Arkad dizisinin ortasında kabara şeklinde yapılmış bir haç yer alır. Arşitravın alt yüzünde ise stilize yarım palmetlerin iki yanında, düğümlü geçmeler ile birbirine bağlanmış üç silmeli şeritten oluşan içleri çarkifelek ve sepet örgüsü motifleriyle

49 Env No: yok, k.yükseklik: 54 cm., genişlik: 21 cm., kalınlık: 20 cm.

50 Raynaud 2008, 78, fig. 79, 8-1.

51 Parman 2002, foto, 60, 64, 73.

52 Soffit bezemeli örnekler için bkz., S. Doğan, 'Alanya Müzesi'ndeki Bizans Dönemi Taş Eserleri' AST 22(2004) II, 74, res.8; R.O. Farioli, *Corpus della Scultura Paleocristiana bizantina ed altomedioevale di Ravenna*, 1968, III, fig. 111- 113; S. Westphalen, 'The Byzantine Basilica at Priene', *DOP*, 54(2000), 279, fig.7, 11e; Ötügen 1996, Taf. I, 2-3, Taf. III, 3-5; Parman 2002, foto. 36.

53 Env no: 5.10.99, yükseklik: 63 cm., genişlik: 20 cm, kalınlık: 21.50 cm.

54 Orlandos 1952, 526; topuzlu tipteki paye örnekleri için bkz., Parman 2002, foto.52; Doğan 2004, res.8; Ötügen 1996, Taf. III, 2, 4, Taf. IV, 1-4, Taf. V, 3. Bodrum müzesinin deposunda üzeri bitkisel bezemeli bir topuzlu templon payesi örneği daha bulunmaktadır. Hazırlamakta olduğumuz makalede tanıtılacaktır.

55 Env. no: yok, k. uzunluk: 110 cm., genişlik: 28.50 cm, ön yüz genişliği: 18 cm.

doldurulmuş madalyonlar bulunur. Tire ve İzmir müzelerinde⁵⁶ bu tipte düzenlenmiş çok sayıda templon arşitravına rastlanmıştır.

Arkad dizisinden oluşan bezemeler, Ege kıyılarından başlayarak geniş bir yayılım göstermektedir⁵⁷. Bu formda yuvarlak ya da at nalı kemerler, kaideli ya da kadesiz tek ya da çift sütunlar tarafından taşınmaktadır⁵⁸. Geç Roma ve Erken Bizans'ta özellikle lâhitlerde yer alan arkad dizisi, IX. yüzyıldan itibaren arşitravlarda kullanılmaya başlanmıştır⁵⁹. İstanbul'daki 870 tarihli Skripou Kilisesi'nin arşitravında görülen bu bezeme, bilinen en erken tarihli örnektir⁶⁰.

Arşitravlardaki arkad dizilerinde kemer içi dolgusu olarak haçlar, çeşitli palmetler, hayvan figürleri, geometrik motifler ve rozetler yer alırken⁶¹ Orta Bizans Döneminde templonlardaki sütun başlıkları üzerinde de görülen arkad dizilerinin iç dolgularında ise genellikle palmet ve haç motifinin tercih edildiği görülmektedir⁶². Bu tipte düzenlenmiş bir başlığa Milas Müzesi'nin⁶³ deposunda rastlanmıştır (Resim: 13). Sütunu ile birlikte yapılmış olduğu anlaşılan eserin sadece başlığı kalmıştır. Benzerlerini Hierapolis'te, Bergama, Milet, Eskişehir ve Afyon Müzelerinde görmek mümkündür⁶⁴.

56 İzmir Agora Müzesi'ndeki 262 env. nolu eser için bkz., U. Peschlow, 'Nachtrag zur byzantinische Plastik in Didyma', *İstMitt*, 26(1976), 144-145, O. Feld, 'Christliche Denkmäler aus Milet und senier umgebung', *İstMitt*, 25(1975), 207-209; İzmir Agora müzesindeki 258 env. nolu eser için bkz., A. Grabar, *Sculptures Byzantines du Moyen Age (IX- XIV)*, Paris 1976, 48, PL.14.

57 J. P. Sodini, *Une Iconostase byzantine a Xanthos, Actes du Colloque sur la Lycie Antique*, 1980, 136.

58 Buchwald 1995, 238.

59 S. Alpaslan, 'The Architectural Sculptures of The Lycian Region in Asia Minor and Its Significance in the Development of The Byzantine Art', *Supplement du Bulletin de Correspondance Hellenique*, Athens 2000.

60 A.H.S. Megaw, 'The Skripou Screen', *ABSA*, 61(1966), 1-3.

61 Buchwald 1995, 237.

62 M. Dennert, *Mittelbyzantinische Kapitelle, Asia Minor Studien*, Bonn 1997, 74.

63 Env no: 1496, çap: 18 cm., yükseklik: 24 cm.

64 Hierapolis için bkz., Parman 2002, lev.44, foto.41; Bergama, Milet, Eskişehir ve Afyon örnekleri için bkz., Dennert 1997, Taf. 28, nr. 156-158. İstanbul için bkz., N. Fıratlı, *La Sculpture Byzantine Figuree Au Musee Archeologique d'Istanbul*, Paris 1990, Pl. 92, fig. 292a, b, c.

Bölgenin Bizans mimarî plastiğinde kullanılan malzeme mermer ve kireç taşıdır. Araştırma yapılan müzelerin bulunduğu yerleşimlerin hepsinde Antik Çağ ve Ortaçağda mermer ve kireç taşı üretimi yapıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla müzelerdeki ve yüzeydeki mimarî plâstik eserlerin yerel üretim olduğunu söylemek olasıdır.

Taş eserler üzerinde görülen bezemelerin işlenişinde, kompozisyon seçimlerinde formların oluşturulmasında başkentin beğenisine bağlı kalınmakla birlikte Frigya, Likya gibi yakın çevrelerle de bağlantılı olduğu görülmektedir.

KISALTMALAR

ABSA: The Annual of The British School of Archeology at Athens

AST: Araştırma Sonuçları Toplantısı

DOP: Dumbortion Oaks Papers

JÖB: Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik

KST: Kazı Sonuçları Toplantısı

TIB: Tabula Imperii byzantini

TürkAD: Türk Arkeoloji Dergisi

Resim 1a- b: Milas müzesi impost başlıklar

Resim 2: Bodrum müzesi impost başlıklar

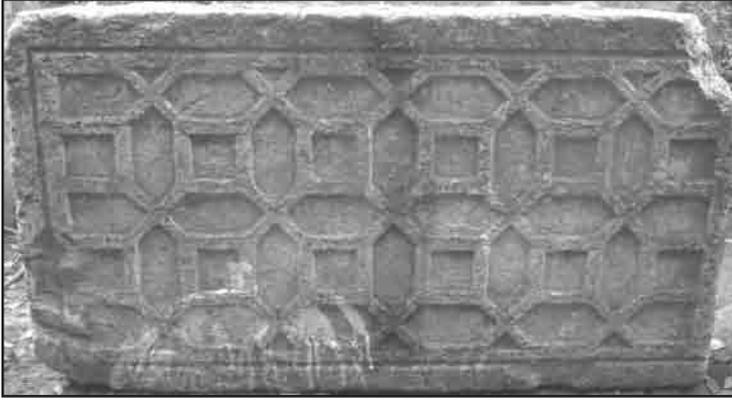
Resim 3: Bodrum müzesi İyonik-impost başlık

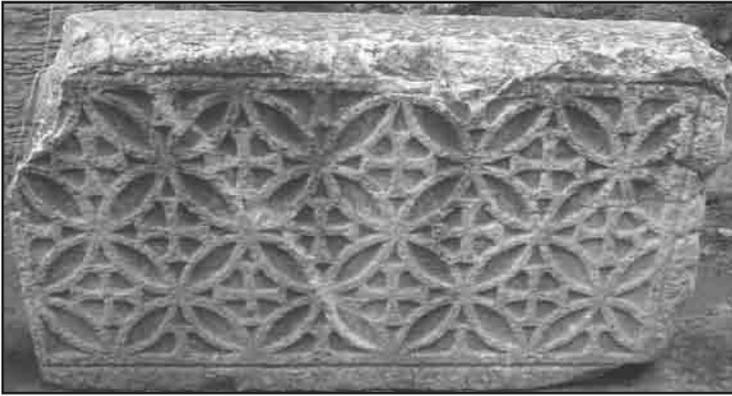
Resim 4: Bodrum müzesi yivli- çanak İyonik- impost başlık biçimli başlık

Resim 5: Bodrum müzesi balık pulu motifli ajurlu levha

Resim 6a: Bodrum Müzesi, levha

Resim 6b: Bodrum Müzesi, levha

Resim 7: Muğla Müzesi, levha parçası

Resim 8: Bodrum Müzesi, ajurlu levha parçası

Resim 9: Bodrum Müzesi, levha

Resim 10: Milas Müzesi, arşitrav parçası

Resim 11: Muğla Müzesi, levha

Resim 12a- b: Milas Müzesi, arşitrav parçası

Resim 13: Milas Müzesi, templon paye başlığı

Resim 14: Marmaris Müzesi templon payesi Resim 15: Marmaris Müzesi, templon payesi

KOMANA ANTİK KENTİ ARKEOLOJİK ARAŞTIRMA PROJESİ 2008 YILI RAPORU

Burcu ERCİYAS*
Emine SÖKMEN

Giriş

2004 yılında başladığımız Komana antik kenti ve çevresi yüzey araştırması projesinin bu seneki çalışmaları 7-28 Ağustos 2008 tarihlerinde, arkeolojik yüzey araştırması, jeomorfolojik-jeofizik araştırma ve mimarî çizim çalışmaları olarak gerçekleştirilmiştir. Bu yılki araştırma ekibinde Doç. Dr. D. Burcu Erciyas (Araştırma Başkanı), Yrd.Doç.Dr. Bekir Necati Altın (Niğde Üniversitesi Jeomorfoloj), Emine Sökmen (ODTÜ Doktora Öğrencisi), Ahmet Çinici (ODTÜ Doktora Öğrencisi), Coşku Kocabıyık (ODTÜ Yüksek Lisans Öğrencisi), Hakkı Üncü (ODTÜ Yüksek Lisans Öğrencisi), Ercan Semih Er (Dokuz Eylül Üniversitesi Lisans Öğrencisi), Rüştü Sünnetçi (Adnan Menderes Üniversitesi Lisans Öğrencisi), Özgür Aktürk (ODTÜ Jeoloji Mühendisliği Araştırma Görevlisi) ve Kültür ve Turizm Bakanlığı'nu temsilen Kırşehir Müzesi'nden Nuray Kaya görev almıştır.

Komana

Yüzey araştırmasının merkez noktasını oluşturan Komana Pontika antik kenti, Tokat İli'nin 9 km. kuzeydoğusunda, Yeşilirmak (İris) nehri kenarında konumlanmıştır. Günümüzde Hamamtepe olarak adlandırılan ve bir höyük görünümünde olan yerleşim, Tokat-Niksar ve Tokat-Almus yollarının ayrımında, eski adıyla Gümenek Köyü olan Kılıçlı Köyü'nün yanındadır.

* Doç.Dr. Burcu ERCİYAS
Emine SÖKMEN, Doktora öğrencisi.

Antik kaynaklardan kendine özgü bir yönetim yapısına sahip olduğunu anladığımız Komana kenti, Tapınak Devleti olarak isimlendirilen ve sarfında geniş arazilere ve bu arazileri işleyip kendisine gelir elde etmesini sağlayan büyük bir topluluğa ev sahipliği yapan bir yerleşimdir. Kendisine tanınan dokunulmazlığı ile uzun zamanlar boyunca ayakta kalabilmiş Komana kenti, kendine has yapısının arkeolojik verilerle ortaya konulması durumunda Anadolu arkeolojisine büyük katkılar sağlayabilecek önemli bir merkezdir.

Yüzey Araştırmasının Tanımı ve Amacı

Bugüne kadar gerçekleştirilmiş olan arkeolojik yüzey araştırması, kentin ve çevresinin geniş bir dönemde yerleşim tarihine ışık tutabilecek verilerin toplanmasını sağlamıştır. Yüzey araştırması yoluyla kentin antik kaynaklar tarafından tanımlanan yapay sınırları gözönünde bulundurularak, kentin olası çekirdek sınırları belirlenmiştir. Çalışmanın son iki yılında yürütülen geniş çaplı yüzey araştırmasında Komana'nın *territorium*'unu anlamaya yönelik çalışmalar yapılmış, kentin yerleşim dokusundaki yerinin öneminin altını çizebilecek sonuçlara ulaşılmıştır. Yapılan yüzey araştırması Erken Tunç Çağından Osmanlı Dönemine uzanan bu geniş zaman aralığında bölgenin arkeolojik araştırmalar açısından potansiyelini ortaya koymaktadır.

2008 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması

Burcu ERCİYAS

Emine SÖKMEN

Bu seneki çalışmanın sonuçları kronolojik olarak ele alınacaktır.

İkinci Binyıl Yerleşimleri

Uğrak/Esmelerbaşı

Tokat-Sivas karayolu ile ulaşılan Uğrak Köyü'nün kuzeyindeki tarlalarında, Esmelerbaşı Mevkii'nde yüksek gerilim hattının dikili olduğu yerde doğu-batı ve kuzey-güney yönünde 300m.'lik bir alanda seramik yoğunluğu tespit edilmiştir.

Yüzeyden II.binyıl, Demir Çağı ve olasılıkla Hellenistik Döneme tarihlenebilecek seramik buluntuları toplanmıştır. Böylelikle ilk defa yüzey araştırmamız kapsamında II.binyıla tarihlenebilecek bir yerleşime rastlanmıştır. Yine bu köyün üst kısımda, tespit ettiğimiz yerleşim alanından da rahatlıkla görülebilen bir tümülüs bulunmaktadır. Tümülüs üzerinde herhangi bir arkeolojik malzeme tespit edilmemiştir.

Uğrak Köyü'nden Tahtoba'ya giden yolun üzerinde yukarıda bahsi geçen yerleşimle ilişkilendirilebilecek bir kaya mezarı tespit edilmiştir. Bu kaya mezarı bir tarlanın ortasında kalmış ana kayaya oyulmuştur. Kaya mezarının içerisinde iki *kline* bulunmaktadır. (Fig.1) Ön yüzü bir giriş penceresinden ibarettir. Bu pencerenin yüksekliği 85cm.'dir. Kayamezarının iç ölçüleri 2,28x2,55 m.dir.

Demir Çağı/Hellenistik Dönem Yerleşimleri

Küçükbağlar/Kale Tepesi

Küçükbağlar Köyü'nün üst kısımlarında ovaya oldukça hâkim bir pozisyonda konumlanmış Kale Tepesi olarak adlandırılan ve bir kayalık ve arkasında düz bir alandan oluşan bir tepe bulunmaktadır. (Fig.2) Düzlük alan, çok sayıda kaçak kazı nedeniyle tahrip edilmiştir. Bu tahribat ana kaya üzerine oturmuş kalenin kuzey yönünde yaklaşık 2,50 m izlenebilen olası bir savunma duvarını açığa çıkarmıştır. (Fig. 3)

Ayrıca, tepenin düzlük alanı üzerinde bazı duvar kalıntıları da görülmektedir. Bu duvar kalıntılarının bazılarının harçlı bazılarının da harçsız bir örgüye sahip olduğu görülebilir. Tepenin kayalık alana yakın güney yönünde tonozlu bir mezar olduğunu tahmin ettiğimiz ancak kaçak kazılar nedeniyle tanımsız hâle gelmiş bir yapı tespit edilmiştir. Bu kaçak kazının tahribatı içerisinde Demir Çağına ve Hellenistik Döneme tarihlenebilecek seramik parçaları ele geçirilmiştir.

Ayrıca kalenin üzerinde bulunduğu düzlüğün güney yönünde bir tünel girişini andıran oyuk bulunmaktadır. Ancak bu oyuğun ağzı oldukça kapanmıştır. Dolayısıyla bu oyuğun bir işlevi olup olmadığı anlaşılamamıştır.

Bakımlı/Balkayası Mevkii

Bakımlı Köyü, Kızılınış Mevkii civarında Balkayası'nda kaçak kazılarla her yönünden tahrip edilmiş bir alan tespit edilmiştir. Bu alan aynı zamanda bir kısmı doğal kayalar üzerinde olan bir tepe ve arkasındaki düzlükten oluşmaktadır. Tepenin güneyinde anakayaya su direne etmek amaçlı oyulmuş bir oluk saptanmıştır. Tepede yapılan kaçak kazılar, küçük şekilsiz taşlardan oluşan bir dolgu üzerinde toprak dolgu ortaya çıkarmıştır. Bu tabakalanma bir tümülüsü andırmaktadır. Taş dolgunun alt tarafında ise harçlı duvar kalıntıları görülebilmektedir. Köşesine ulaşılmış bu duvarların bir mezar odası olması mümkün görünmektedir. Tepenin üzerinden ve özellikle de kaçak kazı çukurlarından ağırlıklı olarak Demir Çağı, özellikle boyalı Frig seramiği ve Hellenistik Dönem seramiği toplanmıştır. (Fig.4)

Geyraz Kalesi

Tokat-Sivas karayolunun yaklaşık 5. kilometresinde, yolun doğusunda sarp ve yüksek bir kayalık göze çarpmaktadır. (Fig.5)

Geyraz Köyü içerisinde bu kayanın alt eteklerindeki kanala kadar araçla ulaşılabilir. Yürüyerek ulaşımı son derece zor olan bu kayanın üzerinde Hellenistik Dönemde örneklerine sık rastladığımız ve 2007 yılında Geyraz'dan aşağı yukarı 1 km. güneyde tespit ettiğimiz Çördük Kalesi'ne benzer bir kale bulunmaktadır. Kalede göze çarpan en önemli yapısal kalıntı anıtsal bir merdivene aittir. Çördük Kalesi'nde olduğu gibi merdivenler kayaya oyulmuş bir tonuzun içerisinde derinlere doğru devam etmektedir, ancak toprak dolgu nedeniyle merdivenlerin bitişi görünmemektedir (Fig.6).

Merdivenin görünen 20 basamağı bulunmaktadır. Aşağıdan 4. merdiven basamağından kemer oyuntusunun en üst noktasına kadar olan yükseklik 6.80cm.dir. Altta bulunan kemerin dolgu toprağı üzerine kadar olan yüksekliği 2.30cm.dir. Bu kemer üzerinden en üst merdiven basamağına kadar olan eğimin boyu 6.80cm.dir. Bu anıtsal merdivenin bittiği dibe yakın yerde tahribata uğramış duvardan dışarıya dolgunun aktığı veya kaçak kazılar ile atıldığı gözlemlenmiştir. Anıtsal merdivenin güneyinde ve dışarısında kalan bu dolgu toprağın üzerinde VI.Mithradates dönemine tarihlenebilecek miğferli Ares betimli bronz bir sikke bulunmuştur. Sikkenin tahribat görmüş arka yüzünde kınında kılıç tasviri ve Amisos kent ismi yer almaktadır (Fig.7).

Kalenin güneyindeki düzlük alanda bir yapı kalıntısı olduğu anlaşılmaktadır. Bu yapının duvarları yüzeyden izlenebilmektedir. Yapının dört ardışık duvarının kuzey doğuda bulunanı 23,70 m. hemen batısındaki 20,30m. ve onun batısındaki 23,10 m. ve en dıştaki yani en batıdaki duvar 23,10m. uzunluktadır. Bu duvarların batı tarafındaki yükseklik farkı gözönünde bulundurulursa duvarların oldukça yüksek olduğu düşünülebilir. Burası kalenin giriş kapısı olabilir. Bu yapının kuzeyindeki kayalık alan da kontrol edilmiştir, herhangi bir kalıntı olmamasına rağmen bu kayalığın da kullanılmış olabileceği düşünülmektedir.

Kalenin doğusunda mevsimlik bir dere bulunmaktadır, taşkınlara sebep olduğu üzerindeki günümüz bentlerinden anlaşılan dere büyük olasıkla antik çağlarda da kalenin su ihtiyacını gideriyor olmalıdır.

Sevindik/Odaba

Tokat-Çat Kasabası yolu üzerinde bulunan Sevindik (Odaba) Köyü'nde köyün sonuna doğru bulunan tarlanın üzerinde tarım sonucu aşınmış alçak bir tepelik üzerinde Erken Bronz Çağı'ndan Osmanlı'ya kadar geniş bir zaman aralığına tarihlenebilecek seramik bulgusuna rastlanmıştır. Doğu-batı yönünde yaklaşık 100m. kuzey-güney yönünde yaklaşık 100m'lik bir alanda seramik dağılımı ve döküntü taş yoğunluğu tespit edilmiştir.

Sevindik/Kaletepesi

Sevindik ile Beşören Köyü arasında Çiftliğindere Mevkii'nde Kale Tepe olarak adlandırılan kayalık alanda incelemeler yapılmıştır. Kayalık üzerinde kuzey yamacında epeyce tahrip edilmiş bir duvar tespit edilmiştir. Bu kayalığın güneyinde kareye benzer bir formda başka bir kayalık bulunmaktadır. Bu kayalık alan ile birlikte Kale Tepe, vadinin boğazına konumlanmış, vadiyi korur gibi görünmektedir.

Kayalığın yamaçlarından boyalı Demir Çağı seramikleri ve Hellenistik Dönemden Osmanlı'ya kadar uzanan seramik toplanmıştır.

Roma Dönemi Yerleşimleri

Roma Dönemi'ne kesin olarak tarihleyebileceğimiz 2 adet yerleşim tesbit edilmiştir.

Güzeldere/Geyseri

Tokat Merkez'den 15 km. batıda bulunan Güzeldere köyünün hemen güneyinde tescilli bir yerleşim ziyaret edilmiştir. Yerleşim köyün hemen yanında olması ve sürülen tarlaların ortasında bulunması nedeniyle zaman zaman tahrip olmaktadır. Kırmızı topraklı bir tarla içinde bulunan muhtemelen antik şehrin kamusal yada kutsal yapılarından birinin anıtsal duvarı toprak altından nispeten açığa çıkarılmıştır. (Fig.8)

Bu duvar örgüsünde kullanılan blok taşlardan bazılarının boyunun 2,34 m'ye ulaşması da bu yapının anıtsal bir mimariye sahip olduğuna işaret etmektedir.

Köyün içinde devşirilmiş mimarî yapı elemanlarını da görmek mümkün olmuştur. Bir ahırın giriş kapısında kullanılmış 120cm. yüksekliğinde 30cm. çapında bir sütun, bir evin girişinde duran 30x30cm. kare tavanlı İonik sütun başlığı, bir bahçe duvarında kullanılmış işliğin bir yapı elemanı olabilecek akıtaçlı taş parçası ve bir diğer bahçe duvarında kullanılmış 130cm. boyunda floral bezemeli yapı taşı bunlara örnektir.

Serince/Mantarlık Mevkii

Tokat-Almus karayolu üzerinde, Almus'a 5km. mesafede bulunan Serince köyünün Mantarlık Mevkii'ne gidilmiştir. Sürülmüş yaklaşık 15 dönüm tarla üzerinde geç Roma, Bizans ve Beylikler dönemlerine tarihlenebilecek seramik yoğunluğu gözlenmiştir.

Kuzey-güney yönünde 170m. doğu-batı yönünde ise 360m.ye yakın bir alanda seramik dağılımı olduğunu söylemek mümkündür. Yine bu tarlalara yakın Navruzluk Mevkii'nde koyu renkli ince grenli topraklık alanda insan kemikleri, kiremit parçaları ve kiremit cürufu tespit edilmiştir. Aynı alanda üzerinde haç işareti bulunan bir *pithos* ağız parçası bulunmuştur.

Bizans Dönemi/Geç Antik Çağ Yerleşimleri

2008 yılı arazi çalışmalarında çok sayıda Geç Antik Çağ/Anadolu Ortaçağı/Beylikler Dönemi ve Osmanlı Dönemine tarihlenebilecek alan tespit edilmiştir. Buluntuların doğası bu alanların tarihlemelerinin ancak yaklaşık olabilmesine imkân vermektedir. Bu sebeple alanlar tek bir başlık altında ele alınmış ve tespit sırasına göre dizilmişlerdir.

Çalışmalara Tokat'ın kuzeyinden başlanmıştır.

Ahmetalan/Bohçayayla Mevkii

Ahmetalan Köyü'nün üst kısımlarında yayla alanı olan BohçaYayla Mevkii'nde kuzey batı-güneybatı yönünde 121 m, kuzey batı-kuzey doğu yönünde 136 m.lik bir alanı kaplayan bir yapı kompleksi tespit edilmiştir. Bu kompleksin kaçak kazılarla açığa çıkarılmış kalıntılarında yola çıkarak, ortasında tek apsisli bir kilisesi olan bir Bizans yerleşimi olduğu düşünülebilir. (Fig.9) Yapı kompleksi dağın kuzey yamacına konumlandırılmıştır.

Kaçak kazılar nedeniyle tahribat görmüş mimarî kalıntıların etrafında çatı kiremitleri ve az miktarda seramik parçalarının dağıldığı görülmektedir. Ayrıca kuzey yamacın üst kısımlarında künk parçaları da kaydedilmiştir. Yine bu yamaçların yüksek kısımlarında kaçak kazılarla tahribat görmüş mezar çukurları ve etrafa dağıtılmış kapama kiremit parçaları bulunmaktadır.

Kilise binasının kuzey, batı ve güney yönündeki duvar kalıntıları izlenebilmektedir. Kuzey yönündeki duvar yer yer ana kaya ile örtüşmektedir ve hatta ana kayanın duvar örgüsünün bir parçası gibi kullanıldığını söylemek mümkündür. Doğu yönünde ana kaya yüzeye oldukça yakındır ancak herhangi bir duvar izine rastlanmamıştır. Bu duvarlar arasında yani kuzey-batı, kuzeydoğu ve güneydoğu yönlerinde, duvarların çakışma noktalarında konumları ve yüzeyde izlenebilen kalıntılar nedeniyle kule olabileceğini düşündüğümüz yapılar bulunmaktadır. Ortada bir kilise kalıntısı ve kilise kalıntısının kuzey yönünde kareye yakın formlu bir başka yapının varlığı söz konusudur. Bu yapının izleri yüzeyden net olarak izlenebilmektedir.

Bu alanda daha önceki yıllarda bir kurşun Bizans mühürü Ahmetalan'lı bir çoban tarafından bulunarak müzeye teslim edilmiştir. 10.-11. yüzyıllara tarihlenebilecek mühür imparatorluk Ostiaros görevlisi John Komidetes'e ait bir torba mühürüdür. Alanın planı çizilmiş, ancak apsisli mimarî kalıntının planı tam olarak anlaşılamamıştır.

Gevrek/ Koruluğundere

Tokat-Almus yolunun güneyinde yer alan Gevrek Köyü'nün Koruluğundere Mevkii'nde kiremit cürufları ve çatı kiremitleri tespit edilmiştir. Buradan az miktarda cüruf örneği alınmıştır. Cüruflar ve kiremitler dışında herhangi bir bulguya rastlanmamıştır.

Gevrek/Çamurlu

Gevrek Köyü'nün köye yakın bir yamacında bulunan Çamurlu Mevkii'nde bir tarla yüzeyinde yoğun miktarda cam cürufu tespit edilmiştir ve buradan az miktarda cüruf örneği alınmıştır. Bu mevkii köyün güneyinde bulunmaktadır. Cürufun tarla yüzeyindeki dağılım alanı yaklaşık 25m.ye 25 m.dir.

Gevrek Köyü'nde rastladığımız kiremit ve cam cüruflarının yoğunluğundan yola çıkarak bu alanın geç dönemlerde işlik alanı olarak kullanılmış olduğunu ileri sürebiliriz.

Aydınca (Geksi)

Köyün genelinde çok sayıda devşirilmiş yapı taşları görülebilmektedir. Köy camisinin yakınında bir havuz kalıntısı bulunmaktadır. Havuzun kuzey batı-güneybatı yönündeki duvarı 9,10m, kuzey batı-kuzey doğu duvarı 9,80 m. kuzey doğu- güney doğu duvarı 9,20m, güney doğu-güney batı duvarı ise 9,90m. ölçülerinde kareye yakın bir formdadır. Havuzun tabanı yerel grimsi taşlarla döşenmiştir ve üzerindeki bitki örtüsü ve moloz dolgusu nedeniyle sadece orta kısımda izlenebilmektedir. Havuzun iç duvarları sıvalıdır ancak bu sıvanın büyük bir kısmı dökülmüştür. Sadece havuzun kuzeybatı ve güneybatı duvarında yer yer görülebilmektedir. Havuzun güneydoğu köşesinde suyun gideri bulunmaktadır. Yine havuzun güneydoğu ve kuzey doğu köşeleri yakınında suyun geldiği künkler görülebilmektedir. Havuzun derinliği 2,52m.dir. (Fig.10)

Havuzun kuzey batıkuzey doğu duvarında, sonradan eklendiğini düşündüğümüz süslemeli bir dikdörtgen taş bulunmaktadır. Taş, havuzun kuzeybatı köşesinden 4,64m. uzaklıkta konumlanmıştır. Taşın yüksekliği, 1,71m. kare kısmının genişliği 50 cm. ve yüksekliği 60 cm. üst yuvarlaklarının genişliği ise 20şer cm.dir. Bu taşın ön yüzünde K ve M harfleri ile birlikte 1851 tarihi işlenmiştir. Havuzun tabanındaki moloz içerisinde bir yazıt fragmanı ele geçirilmiştir. Üç harften oluşan yunanca fragman, yazı karakteri itibarıyla Bizans Dönemine tarihlenebilir.

Havuz yapısının kuzeyine doğru yapı kalıntılarının yayılımı devam etmektedir. Bu yapı kalıntıları ve havuz muhtemelen caminin hemen yanında bulunan tonozlu yapı ile ilişkilidir. Bu yapı, dört tarafında 47 cm. boyutlarındaki tuğlalardan örülmüş tonozlar ile desteklenmiş camiye bağlantılı bir yapıdır ve kuzeybatı-güneybatı ile kuzeydoğu-güneydoğu ve kuzeybatı-kuzeydoğu duvarları, yandaki diğer yapılar nedeniyle orjinal duvar örgüsünü yitirmiştir. Kuzey batı-güney batı duvarının uzunluğu 5,73m.dir ve bu duvardaki tonozun taş temel üzerine oturduğu yerden genişliği 4,30m. yüksekliği ise 2,50m.dir. Kuzey batı-kuzeydoğu duvarının uzunluğu 3,10m.dir. Bu duvardaki tonozun yüksekliği 2,50m. taş temel üzerine oturduğu yerden genişliği ise 2,96m. dir. Kuzey batı-kuzey doğu duvarının arka cepheden uzunluğu 5,35m. bu duvardaki tonozun yüksekliği 3,55m.dir. Kuzeydoğu-güneydoğu duvarının uzunluğu 5,66m.dir bu duvardaki tonozun yüksekliği ise 2,69m.dir. Yapı, mimarîsi itibarıyla Erken Ortaçağ Dönemine tarihlenebilir.

Bu köyün bazı yerlerinde devşirilmiş mimarî elemanlar görmek mümkündür. Bizans dönemine tarihlenebilecek bir sütun başlığı, 31cm. yüksekliğinde 59cm. boy ve 66cm. genişliğindedir.

Kat Kasabası Dede Tepe

Kat Kasabası'nın yaylası olarak bilinen alanda Dede Tepesi ya da Mahmutlu Tepe olarak adlandırılan tepe üzerinde kaçak kazılar yapıldığı görülmüştür. Bu kaçak kazılar nedeniyle açığa çıkarılmış arkeolojik malzemenin sadece

tepenin vadiye bakan kısmına doğru dağıldığı gözlemlenmiştir. Vadiye bakan konumu nedeniyle gözetleme amaçlı kullanıldığını düşündüğümüz tepenin kuzey-güney yönünde kapladığı alan yaklaşık olarak 65m. kadardır.

Kat Kasabası, Bayrak Tepesi

Kat Kasabası'nın içinden geçerek Bayrak Tepesi denen tepeye ulaşılmıştır. Yine burada da kaçak kazıların yapılmış olduğu görülmüştür. Kazılar nedeniyle seramik ve kiremit parçalarının etrafa dağıldığı ve aynı zamanda harçlı duvar kalıntılarının da tahrip edildiği tespit edilmiştir. Tepenin üzerinde tahrip edilen duvarlar da izlenerek buradaki yapının U şeklinde olduğu düşünülmüştür. Tepenin batısında da duvar izine rastlanmıştır. Bu duvarın görünebilen uzunluğu yaklaşık olarak 50m. kadardır. Tepenin kuzey ve güney kısımları ise ana kaya ile sınırlanmıştır. Bu gözlemlerden ve tepenin tüm vadiye hâkim konumundan yola çıkarak buranın Geç Antik Döneme ait bir gözetleme kulesi olduğunu söylemek mümkündür.

Büyükbağlar (Büyük Endiz) Kilise Yapısı

Tokat-Turhal yolu üzerinde, Güzeldere Köyü'nün batı tarafında bulunan köyde terk edilmiş bir kilise bulunmaktadır. (Fig.11) Kilisenin üzerine bir kat daha inşa edilerek konut amaçlı kullanılmıştır. Kilisenin yapım aşamasında kullanılan devşirme malzemenin işçiliğinden yola çıkarak bir Bizans yapısından sökülüp kullanılmış oldukları önerilebilir. Bunun haricinde köyde ve çevresindeki arazilerde herhangi bir arkeolojik kalıntıya rastlanmamıştır.

Küçükbağlar (Endiz) Kemer Yapısı

Köyün üst kısımlarında bulunan yayla alanındaki kaynak suyunun ortaya çıktığı yerde kemerli bir yapı bulunmaktadır. Yaylaya ismini veren (Kemer Yaylası) bu yapının sadece bir ayağı korunagelmiştir. Bu ayağın kuzey-güney yönündeki izlenebilen uzunluğu 9m.dir. Diğer ayak harçlı duvar örgüsünden

yola çıkararak daha geç dönemlerde tamir edilmiş gibi görünmektedir, ancak bu tamirat geçiren ayak şu anda devrilmiş durumdadır. Bu ayağın görünebilen uzunluğu 3,60m. kadardır. Bu ayaklar 40-45cm. boyutlarındaki taşlardan örülmüştür. Üst yapıdan korunarak günümüze gelen bir yapı kalmamıştır. Ancak ayağın düz çıkan taş örgüsünün tonoz oluşturmak üzere içe döndüğü yer bellidir. Bu yerin görünebilen yaklaşık yüksekliği 1,70m.dir. Kemerin sağlam olan ayağının hemen kuzeyinde 3 sıra taştan örülmüş bir duvar sırası bulunmaktadır. Bu duvarın uzunluğu 9,90m.dir.

Bu yapılar özellikle buldukları yükseklik göz önünde bulundurulduğunda, büyük olasılıkla yakınlarında bir Bizans Dönemi yerleşimi ile ilişkilendirilebilir, ancak 2008 yılı çalışmalarında böyle bir yerleşmeye rastlanmamış bu alana geri gidilmesi ileriki yıllarda gerekli görülmüştür.

2008 Yılında Altıgen Havuz'da Yürütülen Çalışmalar

Ahmet ÇİNİCİ

Komana Arkeolojik Araştırma Projesi kapsamında, 2008 yılında Altıgen Havuz'da birtakım belgeleme ve çizim çalışmaları yapılmıştır. 15 Ağustos ve 27 Ağustos tarihleri arasında sürdürülen çalışmalarda havuzun mevcut durumunun çizimlerle belgelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmaların odak noktasını havuzun 1:20 ölçekli planı oluşturmuştur. Anılan planda havuzun görülebilene tüm duvar ve taban döşeme blokları gösterilmiştir. Bu planı desteklemek amacıyla havuzun altı duvarının cepheleri 1:20 ölçeğinde çizilmiştir. Ayrıca havuzun bulunduğu sekinin 1:100 genel durum planı çizilerek doğu-batı ve kuzey-güney yönlü iki adet kesiti alınmıştır. Yapılmış olan tüm çizimler bilgisayar ortamına aktarılmıştır (Fig.12).

İnsanın soysal yaşamını Őekillendiren, karşılıklı etki ve etkileŐim içinde bulunduğu çevrenin jeolojik, jeomorfolojik ve coğrafi özelliklerinin belirlenmesi bir yerleŐkenin kuruluş ve gelişimi açısından son derece önemlidir. Bu nedenle, Komana arkeolojik alanının ortaya çıkıŐı, fonksiyonları, kendisine yakın alan olarak tanımlanan bölgelerin belirlenebilmesi amacı ile geniş alanlı bir tarama gerçekleştirilmiştir.

Bir yerleşim alanının gelişimi ve onun etki alanı doğal çevrenin sunduğu imkânlarla sınırlı olmamakla birlikte yerleşmenin idarî ve genel fonksiyonları etki alanının geliŐmesinde önemli bir yere sahiptir. Bu noktada söz konusu alanın yakın çevresinin topografyası ile diğer arkeolojik noktalar arasındaki ilişki önem kazanmaktadır. Öncelikle, daha önceki geniş alanlı yüzey araştırmaları da göz önünde tutularak, topografyanın genel karakteri ve özellikle Komana arkeolojik alanı açısından son derece önemli olan Yeşilirmak Nehri akarsu seki sistemleri, akarsu kavrımları (menderes yenikleri), akarsuyun jeolojik mazideki yer deėiŐtirmeleri (telenmeler) ve bunda rol oynayan etken ve süreçler belirlenmeye çalışılmıştır.

Komana antik yerleşkesi, yüksek dağlık alanların arasında, içine Yeşilirmak Nehri'nin yerleŐtiėi, tektonik bir depresyonun tabanında ve nehrin güney kenarında bulunur.

Kuzeyde ve güneyde uzanan yüksek dağlık alanların, mevcut fay sistemlerini de göz önünde tutarak, tektonik olarak basamaklar hâlinde vadi tabanına doğru alçalan bloklar olduğunu söylemek mümkündür. Bu bloklar yukarıdan aŐaėıya doğru dört basamak halinde alçalır. En st basamağı dağlık alanların çatı düzlüklerini geniş alanlı aŐınım yüzeyleri oluşturur.

DüŐey ve yatay atımlı tektonik hareketlerin kontrol ettiği bu alçalan bloklar daha aşağı kesimlerde ana kaya üzerinde yerleŐmiŐ kalın enkaz örtüsü ile dikkati çeken birikim yüzeyleri Şeklinde gözlemlenir. Bunlar akarsularca parçalanmıŐ, birbirlerine paralel, aynı yükselti seviyelerine sahip

uyumlu sırtlar hâlinde uzanırlar. Dağlık alana geçiş oluşturan ve günümüzde tarım alanı olarak kullanılan birikim yüzeyleri üzerinde rastlanan arkeolojik yüzey bulguları tektonik çizgiselliklerin neden olduğu su kaynaklarına olan yakınlıkları ile dikkati çekerler.

Dağlık alandan güncel vadi tabanına geçiş, depresyon sahası içinde Yeşilirmak Nehri'nin oluşturduğu birkaç seviye hâlinde gözlenen seki sistemleri ile gerçekleşir. Nehir boyunca gözlenen akarsu topografyasına ait akarsu seviye değişimlerinin tanıklığını yapan alçak ve yüksek seki sistemleri, yüksekte kalmış gömük menderes yenikleri nehrin depresyon tabanı içinde sürekli yer ve seviye değişikliği yaşadığını göstermektedir.

Yapılan ilk çalışmalarda Yeşilirmak Nehri vadi tabanında güncel akış kanalı ve taşkın yatağı etki alanı belirlenmiştir. Yer yer daralan ve boğaz hâlini alan güncel yatak tabanı muhtemelen Pleistosen seviye değişimlerinin ve gençleşmelerin yaşandığı 550m. seviyesine ulaştığı yüksek menderes yeniklerinden alüvyal yelpazelerin sunduğu topografiden anlaşılmaktadır. Bu seviye genelde belirlenen arkeolojik noktaların alt sınırı olarak karşımıza çıkmaktadır. Akarsu birikinti koni ve yepazelerinin 750m. seviyesi altında geniş yer tuttuğu az eğimli (%5-15°) yerlerdir.

Bugün vadi tabanında tarla olarak kullanılan ve köylülerin sık sık rastladıklarını ifade ettikleri arkeolojik bulgular göz önüne alındığında dağlık alandan Yeşilirmak Nehri'ne bağlanan kolların taşıdıkları alüvyal malzemelerin oluşturduğu güncel birikinti koni ve yelpazeleri altında bulunması akarsu topografyasında yaşanan süreci göstermesi açısından önemlidir.

Tokat İli Komana Antik Kenti Yüzey Araştırmaları Kapsamında

Yapılan Rezistivite Etütleri

Özgür AKTÜRK

Komana antik kenti yüzey araştırmaları kapsamında 16 - 20 Ağustos 2008 tarihlerinde yapılan jeofiziksel çalışmaların (rezistivite) amacı bölgenin genel jeolojisini belirlemek ve Yeşilirmak vadisindeki alüvyon kalınlığı ile ortalama ana kaya derinliği üzerine bir fikir edinebilmektir. Verilerin araziden toplanıp işlenmesinden sonra değerlendirme çalışmaları yapılmıştır. Komana antik kentinde 7 ayrı alanda yapılan jeofizik ölçümler sonunda tüm kesitlerin öz direnç grafikleri *IPI2win* paket programı kullanılarak çizilmiş ve yorumlanmıştır. Detaylı yorumlamalar ayrı bir rapor olarak daha sonra yayınlanacaktır.

Fig. 1: Uğrak Köyü, Kaya Mezarı

Fig. 2: Küçükbağlar, Kale Tepesi

Fig. 3: Küçükbağlar, Kale Tepesi, olası sur duvarları

Fig. 4: Bakımlı Balkayası, tümülüs?

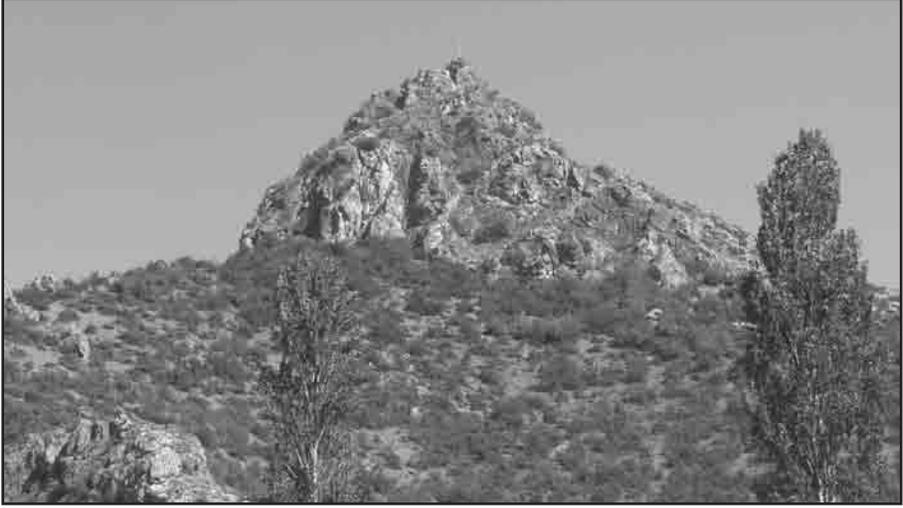

Fig. 5: Geyraz Kalesi

Fig. 6: Geyraz Kalesi, Anıtsal Merdivenler

Fig. 7: Geyraz Kalesi, VI. Mithradates Dönemi Amisos sikkesi

Fig. 8: Güzeldere / Geyseri

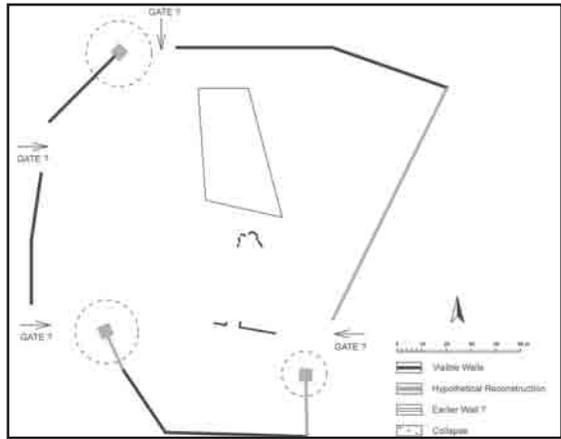

Fig. 9: Ahmetalan Bohçayayla 10./11. yüzyıl yerleşimi

Fig. 10: Aydınca, Havuz

Fig. 11: Büyükbağlar, Kilise

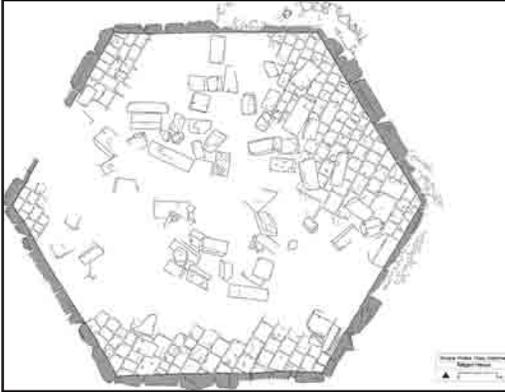

Fig. 12: Bula Köyü, Altıgen Havuz'un planı

2008 YILI ERZİNCAN, ERZURUM, KARS VE İĞDIR İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Akın BİNGÖL*
Alpaslan CEYLAN
Yasin TOPALOĞLU
Yavuz GÜNAŞDI

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 22.10.2008 tarih ve 192308 sayılı izinleri ile Erzurum-Karayazı, Erzincan-Tercan, İğdır-Tuzluca ve Kars-Akyaka İlçeleri'nde yürütülmüştür.

Prof. Dr. Alpaslan Ceylan Başkanlığında Yrd. Doç. Dr. Akın Bingöl, Arş. Gör. Dr. Yasin Topaloğlu, Arş. Gör. Yavuz Günaşdı ve doktora öğrencisi Oktay Özgül katılmıştır. Bakanlık temsilciliği görevini Erzurum Müzesi arkeologlarından F.Güler Barın yürütmüştür. Özverili çalışmalarından dolayı meslektaşlarımıza teşekkür ederiz.

Yüzeysel araştırmalarına katkı sağlayan Atatürk Üniversitesi Araştırma Fonu-DPT¹ ve desteklerini bizlerden esirgemeyen Erzurum Müzesi Müdürü Mustafa Erkmen'e, Kars Müze Müdürü Necmettin Alp'a, İğdır Meslek Yüksekokulu

* Yrd. Doç. Dr. Akın BİNGÖL, Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Tarih Böl. Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Kars/ TÜRKİYE.

Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fak. Tarih Böl., Erzurum/ TÜRKİYE.

+90 442 2313638 ceylanerzurum@hotmail.com

Arş.Gör. Dr. Yasin TOPALOĞLU, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Sos.Bil.Enstitüsü Erzurum/ TÜRKİYE.

Arş.Gör. Yavuz GÜNAŞDI, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Sos.Bil.Enstitüsü Erzurum/ TÜRKİYE.

1 Proje No:2005 / 05 - 2008/22

Öğretim Görevlilerinden Aslantürk Akyıldız'a, Sanat Tarihçisi Uzman Hasan Buyruk'a ve Coğrafyacı Oğuz Şimşek'e, Kağızman'dan Sait Küçük'e, Kars'tan Yavuz Yıldırım Öztürkkan'a ve Tercan'dan Dursun Adem'e teşekkür etmeyi bir borç bilirim².

1998 yılından itibaren Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İllerinde yürüttüğümüz çalışmalar sonucunda önemli tarihi ve arkeolojik verilere ulaşılmış bulunmaktadır. Bu çerçevede 2008 yılı çalışmalarımızda çok verimli biçimde tamamlanmış ve bölgenin tarihi ve arkeolojisini aydınlatma açısından önemli sonuçlar ortaya koymuştur.

2008 yılında Erzurum Bölgesinde Belirlenen Yerleşmeler

Erzurum yöresindeki çalışmalarımız Erzurum'un 116 km. güneydoğusunda yer alan Karayazı İlçesi'nde devam edilmiştir.

Çem Yerleşmesi

Çem Yerleşmesi, Erzurum İli Karayazı İlçesi'nin 36 km. güneybatısındaki Yukarı Söylemez Köyü'nün 600 m. batısında yer almaktadır. Yukarı Söylemez Çayı'nın aşındırması sonucunda oluşan düz arazide *in situ* mimari kalıntılar görülmektedir. Yerleşme çayırılık olarak kullanıldığından mimari kalıntılar tahrip edilmiştir. Yaptığımız yüzey araştırmaları sonucunda çok sayıda Orta Çağ keramiği tespit edilmiştir.

Yukarı Söylemez Kalesi

Erzurum İli Karayazı İlçesi'nin 36 km. güneybatısındaki Yukarı Söylemez Köyü'nün 100 m. kuzeyinde bulunan kaleyi yükselteleri 1950 m.dir. İki ayrı tepe üzerinde kurulmuş olan kaleyi, kuru bir dere yatağı ikiye ayırmaktadır.

---

2 Yüzey araştırmaları sırasında gösterdikleri anlayış ve sağladıkları katkılardan dolayı Atatürk Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Hikmet Koçak'a, Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Mustafa Yıldırım'a ve Tercan Kaymakamı Tuncay Akkoyun'a teşekkür ederim.

Kalede yaptığımız incelemede mimarî yapıların varlığı tespit edilmiştir. Kale kaçak kazılar sonucunda günümüzde büyük ölçüde tahribata uğramıştır. Yüzeyle ve kaçak kazı alanlarında bol miktarda keramik tespit edilmiştir. Bu keramikler İlk Tunç, Erken Demir ve Geç Demir Çağına aittir. Erzurum-Muş modern karayolu inşaatı esnasında kalenin eteğinde bulunan Demir Çağı özelliği gösteren mezar alanları tahribata uğramıştır. Bu tahribat sonucu Demir Çağına ait bol miktarda keramik verisi elde edilmiştir.

Cunni Mağarası

Erzurum İli Karayazı İlçesi'nin 13 km. güneybatısında Salyamaç Köyü'nün 6 km. kuzeydoğusunda deniz seviyesinden 2150 m. yükseklikte yer almaktadır. Mağaranın giriş kısmı güneye bakmaktadır. Giriş kapısının hemen üstünden ikinci bir kata çıkılan başka bir giriş bulunmaktadır. Cunni Mağarası'nda yapmış olduğumuz incelemede iki katlı olduğu saptanmıştır. Alt katta apsisli bir ortaçağ kilisesi bulunmuştur. Mağaranın ovaya bakan büyük bölmesinin kayaları üzerinde Türk boylarına ait dağınık şekilde 50 adet damga, işaret ve resimler bulunmuştur.

Damgalar üzerinde yapılan incelemelerde Oğuz boylarından 12'sinin damgası belirlenmiştir. Bu 12 boyun 29 çeşit damgası tespit edilmiştir.

Cunni Mağarası'nın bize taşıdığı en önemli bilgilerden birisi de Orta Asya ile Anadolu'nun sıkı bağını ortaya koymasıdır. Mağara ile ilgili çalışmalarımız devam etmekte olup her geçen gün yeni bilgilere ulaşacağımızı umut etmekteyiz³.

Aydınsu Kaya Mezarı

Erzurum İli Karayazı İlçesi'nin 40 km. güneydoğusundaki Aydınsu Köyü'nün 5 km. güneydoğusunda bulunan mezar 2100 m. yüksekliktedir.

---

3 Ceylan 2002a: 425-429

Urartu dönemine ait kaya mezarı 3x3 m. ebadındaki bir kaya kütleli oyularak yapılmıştır. Kaya mezarının, 0.52x0.67x0.75 m. boyutlarındaki girişi güneydoğuya bakmakta ve 2.10x1.80x1.35 m. boyutlarındaki odanın içi döşemesizdir. Kaya mezarının bulunduğu vadi boyunca devam eden yerleşim izleri, ne yazık ki günümüzde tarla olarak kullanılmaktadır⁴.

Yiğityolu Kalesi

Erzurum İli Karayazı İlçesi 24 km. güneydoğusundaki Yiğityolu Köyü'nün 500 m. kuzeyinde 2100 m. yükseklikte yer almaktadır. Karayazı-Malazgirt yolunu da denetim altında tutan kale yüksek bir tepe üzerine kurulmuştur. Kale çift surlu olup, iç ve dış sur kalıntıları da belirlenebilmiştir. Kuzey duvarlarının yaklaşık 50 m. aşağısında bir kaya tüneli bulunmaktadır. Tünelin alt kesiminde bulunan kayalıkta mimarî kalıntılara rastlanmıştır. Yaptığımız yüzey araştırmaları sonucunda çok sayıda kaçak kazı izlerine rastlanmıştır. Bu kaçak kazı alanlarında ve kale yüzeyinde Demir Çağına ait çok sayıda çanak-çömlek parçaları toplanmıştır.

Hasanova Kaya Mezarları

Erzurum İli Karayazı İlçesi'nin 23 km. güneydoğusundaki Hasanova Köyü sınırlarında bulunan üç ayrı mezardan oluşmaktadır. Mezar I: Hasanova Köyü'nün 100 m. güneybatısında ve 2000 m. yüksekliğindedir. Yükseltisi fazla olmayan bir tepenin güneye bakan yamacında ana kaya oyularak oluşturulmuştur. Bugün geniş ağızlı bir mağara görünümündeki mezar, 245 x 365 x 200 cm. ölçülerindedir. Duvarlarda büyük ölçüde tahribata uğramış üç niş bulunmaktadır. Mezar II: İlk mezarın hemen güneyine aynı kayaya oyulmuştur. Büyük bir olasılıkla I. mezarla aynı zamanda planlanıp yapılmış olmalıdır. Her bir kenarı yaklaşık 1 m. gelen kare biçimli bir alandan 50x40x100 cm. ölçülerindeki bir girişten girilen oda 145x205x130 cm. ölçülerindedir. Tek

4 Çevik 2000, Bingöl 2002: 173-190, G.Kozbe-A.Ceylan-Y.Polat-vd. 2008: Aydınsu.

özelliği 22 cm. çapındaki kaya çanağıdır. Mezar III: Köyün yaklaşık 5 km. batısındaki “Ziriçkale” denilen kayalıkların güney yüzüne açılmış iki odalı, nitelikli işçiliği olan bir kaya mezarıdır. 345x435x190 cm. boyutlarındaki ön odanın içi ilginç döşemelerle donanmıştır. Kuzey duvarında 4 niş ve önlerindeki seki üzerinde 35'er cm. eninde iki düzlem, 35-60 cm. arasında değişen genişliklerle üç duvarı dolanan 40 cm. yüksekliğinde bir seki ve bunun kuzeydoğu köşesinde 10 cm. çapında bir oyuk; doğu duvarının ikinci yarısında açılan 75x50x90 cm. boyutlarında içbükey ve kavisli bitimli mihrap, mezar tabanının güneydoğu köşesinde ve doğu yanında yerleşik, derinlikleri saptanamayan 50x70 cm. çaplarında iki çukur ve güneybatı köşesinde açılan 50x25x110 cm. ölçütlerinde ikinci bir dış kapı mezarın ilginç donanımıdır. Mezarın yan odasına batı duvarına açılmış 70x60x85 cm. ölçülerindeki bir kapıyla girilir. Yuvarlağa yakın, yaklaşık 170 cm. boyunda bir çapı vardır. Odanın içerisinde iki küçük nişçik vardır⁵.

Sarıkaya (Hasanova) Kalesi

Erzurum İli Karayazı İlçesi'nin 23 km. güneydoğusundaki Hasanova Köyü'nün 2 km. kuzeydoğusunda ve 2000 m. yükseklikte yer almaktadır. Kalenin güney eteğinden Elmalı Deresi, kuzeyinden ise Karayazı-Tutak karayolu geçmektedir. Urartu özelliği taşıyan kale kuzey-güney doğrultusunda oldukça büyük bir alana kurulmuştur. Kalenin 2 m. genişliğinde sur duvarları temel seviyesinde tespit edilebilmektedir. Çalışmalarımız esnasında elde ettiğimiz keramik verileri İlk Tunç Çağı ve Orta Demir Çağına aittir.

Karakaya Kalesi

Erzurum İli Karayazı İlçesi'nin 24 km. doğusundaki Karakaya Köyü'nün hemen kuzeyinde 2050 m.lik sarp bir kayalık üzerine kurulmuştur. Kalede yaptığımız araştırmalarda kalenin içinde bulunan kayalıkların ortadan

5 Başgelen 1986: 27, Çevik 2000: 122-, 123, Bingöl 2002: 173-190. G.Kozbe-A.Ceylan-Y.Polat-
vd. 2008:

kaldırılmamış olduğunu tespit ettik. Bunun nedeni olarak kalenin kurulduğu tepenin aşırı miktarda kayalıklardan oluştuğunu söyleyebiliriz. Doğu Anadolu'nun pek çok bölgesinde de bu tip uygulamalara rastladığımızı belirtebiliriz. Kalede yaptığımız incelemelerde Orta Demir Çağı'na ait keramik verileri elde edilmiştir.

Çelikli Köy Kaya Mezarı

Erzurum İli Karayazı İlçesi'nin 31 km. güneydoğusundaki Çelikli Köyü'nün 3 km. kuzeybatısında ve 2190 m. yüksekliğinde kireçtaşından bir kayalığa oyulmuştur. Mezarın bulunduğu kaya, hemen güneyinden geçen Karayazı-Tutak karayolunun da takip ettiği vadiyi görmektedir. Dıştan fazla işlenmemiş bir girişi olmasına rağmen içi gelişmiş bir kaya işçiliği gösterir. Bir salon ve salona bağlı üç odası vardır. Ölçüleri 420x690-650x270 cm. olan ön odanın kuzey duvarında birbirleriyle bitişik, ortadaki kavisli bitimli üç büyük niş açılmıştır. Yan nişler 70x80x100 cm., orta niş 70x92x140 cm.dir. Güney dar duvarda ise 175x135x170 cm. boyutlarında, 57 cm. yükseklikte açılmış bir basamaklaçıklanbüyükçe bir niş yerleştirilmiştir. 60x70x147 cm. ölçütlerindeki bir kapıyla girilen ve boyutları 166x170x155 cm. olan doğu köşesindeki ilk odanın üç duvarında üçer niş açılmıştır. Büyük bir oranda tahribata uğramış bir kapıyla girilen 145x135x170x.162 cm. boyutlarındaki ikinci oda da ilk oda gibi düzenlenmiştir. Son oda ise 65x55x145 cm. ölçütlerinde bir kapıyla girilen 145x115x162 cm. ölçütlerinde diğerlerinden farklı bir iç düzenlemeye sahip bir odadır. Bu odanın ortasında içi büyük bir oranda tahribat görmüş, sarnıç olduğu sanılan bir kuyu bulunmaktadır. Çelikli Köyü Kaya Mezarı dönemi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür⁶.

6 Başgelen 1986: 27,28, Çevik 1991: 81,82, Çevik 2000: 24, Bingöl 2002: 173-190.

2008 yılında Erzincan Bölgesinde Belirlenen Yerleşmeler

Erzincan yöresindeki çalışmalarımıza Tercan İlçesi'nde devam edilmiştir. Erzincan'ın 99 km. doğusunda bulunan ilçe İlin Erzurum ile sınırını da oluşturmaktadır⁷.

Toprakkale

Erzincan İli Tercan İlçesi'nin 6 km. güneybatısındaki Beşkaya Köyü'nün "Çevlik" mevkinde bulunmaktadır. Beşkaya Köyü'nün batısında yer alan Toprakkale doğu-batı yönünde oluşmuş korunaklı bir höyüktür. Höyüğün kuzeyinden Karasu ve Erzurum-Erzincan karayolu geçmektedir. Höyük kuzeyden 100 m.lik bir tepe oluşturmasına karşın, doğusundan daha alçak bir tepe oluşturmuştur. Karasu'nun suladığı verimli topraklar höyüğün bir tarım merkezi olduğu izlenimi vermektedir. Çok sayıda kaçak kazı yapılan höyükte yaptığımız incelemelerde Geç Kalkolitik, İlk Tunç, Erken demir, Orta Demir ve Ortaçağa ait keramikler tespit edilmiştir.

Yaylayolu Büyük Höyük

Erzincan İli Tercan İlçesi'nin 19 km. güneybatısında yer alan Yaylayolu Köyü'nün 1 km. doğusundadır. 1575 m. yüksekliğindeki oval bir plana sahip olan höyüğün kuzey kesimini dağlık bir alan oluşturmaktadır. Kuzeyindeki dağlardan gelen Yaylayolu Deresi höyüğün batı eteğini dolaşarak güneyinden devam etmektedir. Batı tarafından 80 m. yükseklikte olan Büyük Höyük, doğu tarafından yayvan bir özellik göstermektedir. Höyükte İlk Tunç, Demir Çağı, Erken Demir Çağı ve Ortaçağ keramikleri tespit edilmiştir.

⁷ Ceylan 2000: 71-82, Ceylan 2002b: 167, Ceylan 2003: 312, Ceylan-Bingöl-Topaloğlu 2008: 130-135.

Yaylayolu Küçük Höyük

Erzincan İli Tercan İlçesi'nin 19 km. güneybatısındaki Yaylayolu Köyü'nün ve Büyük Höyük'ün batısında yer alır. Yaylayolu Deresi'nin doğusunda 1547 m.lik yayvan bir tepedir. Höyük doğu-batı yönünde, 18 m. kuzey-güney yönünde, 26 m. uzunluğundadır. Höyükte yaptığımız incelemede tespit edebildiğimiz az sayıdaki keramik verileri Orta Çağa aittir.

Yaylayolu Yamaç Yerleşmesi

Erzincan İli Tercan İlçesi'nin 19 km. güneybatısındaki Yaylayolu Köyü'ndeki yerleşme, Yaylayolu Büyük ve Küçük Höyüklerinin 500 m. doğusunda deniz seviyesinden 1524 m. yükseklikte yer almaktadır. Yamaçtepe Yerleşmesi köylülerin toprak almaları sonucu ortaya çıkmıştır. Bu toprak alma çalışmaları esnasında 1,5- 2 m. boyutlarında *pithos*ların tahrip edildiği belirtilmektedir. Tespit edilen çanak-çömlek buluntuları baskı bezeli, yayvan kaplardan oluşmaktadır. Keramik verileri Erken Demir Çağına aittir.

İlisu Mağara Yerleşmesi

Erzincan İli Tercan İlçesi'nin 21 km. güneydoğusunda yer alan Ilisu Köyü Çerme Mezrası'nda Mağara Mevkii olarak adlandırılan yerdedir. Yapılan kaçak kazılarda sonucunda çok sayıda çanak-çömlek parçası bulunmuştur. Ilisu Deresi'nin aşındırılmış olduğu mağaraların çevresinde yerleşimler olduğu anlaşılmaktadır. Ortaçağ özelliği taşıyan mağaranın bir kaya altı sığınağı olması muhtemeldir.

Maden Kalesi

Erzincan İli Tercan İlçesi'nin 17 km. güneydoğusunda ki Fındıklı Köyü'nün 4 km. güneyinde deniz seviyesinden 1703 m. yükseklikte bulunmaktadır. Yaptığımız incelemede merkez maden ocağı, yerleşim ve kaleden oluşan

bir komplekstir. Maden ocağının 200 m. batısında yerleşim kalıntıları tespit edilmiştir. Yerleşimin güneyinde stratejik bir konumda da kale inşa edilmiştir. Kale ana kaya tıraşlanarak oluşturulmuştur. Kalenin 10 km. güneyinde önemli bir Urartu kalesi olan Şirinlikale bulunmaktadır. Bölgenin maden işleme merkezi olduğunu düşündüğümüz kale Orta Demir Çağı kalelerinden biridir. Kalede yaptığımız incelemede Orta Demir Çağı keramikleri elde edilmiştir⁸.

Başbudak Kalesi

Erzincan İli Tercan İlçesi'nin 60 km. güneydoğusunda yer alan Başbudak Köyü'nün 500 m. kuzeyinde deniz seviyesinden 2020 m. yüksekliktedir. Kuzey-güney doğrultulu kalenin sur duvarları kiklopik teknikte taşların dış yüzeyleri kabaca tıraşlanarak 2 m. genişliğinde yapılmıştır. Kale iki kademeli yapılmıştır. Birinci kademesinde kuzeye doğru ana kayanın yapısına uygun bir şekilde ana kayaya kesilerek 3 m. yükseklikte yapılmıştır. Ancak, ana kaya tahrip edilmeden orta kısımları düzeltilerek yapılmıştır. Buradaki temel anlayış kalenin geçilmez olduğunu göstermek olabilir. Bölgedeki en yüksek kalelerinden biridir. Yaptığımız incelemede Erken Demir Çağı ve Ortaçağ keramikleri tespit edilmiştir.

2008 yılında Kars Bölgesinde Belirlenen Yerleşmeler

Kız Kalesi (Kalkankale)

Kars İli Akyaka İlçesi'nin 10 km. güneydoğusundaki Kalkankale Köyü'ndedir. 30-40 m. yüksekliğinde bir tepe üzerine kurulan kale, Türkiye-Ermenistan sınırına çok yakın bölgeye hâkim bir konumdadır. Yaklaşık 10 m.lik bir kısmı ayakta kalmayı başarabilen kaba taşlardan harç kullanılarak yapılan kale duvarlarıyla kale, yapısal olarak bir Ortaçağ Kalesi özelliği taşımaktadır. Kalenin tahkimatı güçlendirebilmek için ana yapının etrafına ana kaya oyularak oturtulan ikinci bir sur yapıldığı görülmektedir. Kalenin keramik verisi Ortaçağa aittir.

---

8 Kale ile ilgili detaylı bilgi yayına hazırlanmaktadır.

Ziyarettepe (Sulakbahçe)

Kars İli Akyaka İlçesi'nin 10 km. kuzeybatısında yer alan Sulakbahçe Köyü'nün batısında yükselen tepe üzerindedir. Ana kayanın yapısına uydurularak kiklopik teknikle büyük taşlardan yapılan kale Demir Çağı özelliği taşımaktadır. Kalenin batısında ayrıca bir nekropol alanı bulunmaktadır. Kalenin keramik verisi İlk Tunç ve Demir Çağına aittir.

Angut Kaleleri (Sulakbahçe)

Kars İli Akyaka İlçesi'nin 10 km. kuzeybatısındaki Sulakbahçe Köyü sınırları içerisinde bulunan kale iki bölümden oluşmaktadır. Birbirlerinin tahkimatını artırmak için iki ayrı tepe üzerine inşa edilen kale duvarları kiklopik tekniktir. Kale tarım alanlarını kontrol altında tutabilen bir konumda ve Karahan Çayı'nın kuzeyinde yer almaktadır. Kalelerde tespit edilen keramik verisi Tunç Çağı, Demir Çağı ve Ortaçağa aittir.

Taşdere-Sosgert Kalesi

Kars İli Arpaçay İlçesi'nin 35 km. doğusundaki Taşdere (Sosgert) Köyü'nde yer almaktadır. Kalenin kuzeyinden Karahan Çayı geçmektedir. Çevresindeki geçiş noktalarını kontrol altında tutabilen bir tepenin tam uç noktasına kurulmuş olan kale, kiklopik teknikle ortalama 1m. taşlardan yapılmıştır. Kalenin günümüzde 4m. kadar bir kısmı ayakta kalmayı başarmıştır. Ana kayanın yapısına uydurularak kiklopik teknikle yapılan kale, 3 m.lik sarnıcı, kuzeybatı ucunda yer alan kaya basamaklı su tüneli ve keramikleri ile tipik bir Urartu kalesi olduğunu çok rahatlıkla söyleyebiliriz. Kaleye 500 m. uzaklıkta kale ile bağlantılı olduğu anlaşılan bir yerleşme alanı bulunmaktadır. Kalenin keramik verisi Erken Demir Çağı, Orta Demir Çağı ve Ortaçağa aittir.

Duraklı Yarbaşı Kalesi

Kars İli Akyaka İlçesi'nin 10 km. batısında yer alan Duraklı Köyü'nde bulunmaktadır. Kale 4.5 m. kalınlığında ve ortalama 1 m.lik taşlarla kıklopik teknikte inşa edilmiştir. Kaleye 4 m.lik bir kapı ile kuzey bölümünden girilmektedir. Kalede elde edilen çok az sayıdaki keramik verisi Demir Çağı ve Ortaçağa aittir.

Atayurt-Kalecik Kalesi

Kars İli merkez ilçenin 20 km. güneydoğusundaki Söğütlü (Atayurt) Köyü'nün hemen batısında yükselen yüksek bir tepe üzerine kurulmuştur. Kıklopik teknikle 1,5-2m.lik taşlardan 3m. genişliğinde inşa edilen sur duvarlarının günümüzde dört sırası ayakta kalmayı başarmıştır. Kale, bir kaç küçük kortin ve bastiyonlarla oluşturulmuş merkez yapı ile ana kayanın yapısına uydurularak yapılan diğer yapılardan oluşmaktadır. Kalenin keramik verisi Demir Çağına aittir.

Yarıstü Kaya Mezarı

Kars İli Akyaka İlçesi'nin 10 km. batısındaki Duraklı Köyü'nün kuzeybatısında bir mezarlık alanıdır. Ne yazık ki yer yer yapılan kaçak kazılarla tespit edilen mezarlardan büyük pithos parçaları, birkaç tane inci tanesi ve kulp parçaları çıktığı görülmektedir. Keramik verisi Demir Çağı ve Ortaçağa aittir.

Yarıstü Yerleşmesi

Kars İli Akyaka İlçesi'nin 10 km. batısında yer alan Duraklı Köyü'nde yer almaktadır. Duraklı Köyü'ndeki diğer merkezlerin yerleşim alanını oluşturmaktadır. Yerleşmenin tam ortasından geçirilen yar ile oluşturulmuş demiryolu yerleşmeyi iki parçaya ayırarak büyük ölçüde tahrip etmiştir. Yerleşmede Tunç Çağı, Demir Çağı, Erken Demir ve Orta Çağ keramiği bol sayıda bulunmaktadır.

Duraklı Kurganı

Kars İli Akyaka İlçesi'nin 10 km. batısında yer alan Duraklı Köyü'nün 200 m. güneydoğusunda, hemen köyün dışında bulunmaktadır. 140-120 cm.lik taşlarla oval olarak çevrilen kurganın yapısı belirgin bir şekilde anlaşılabilir. Kurganın ortasında iş makineleriyle yakın bir tarihte yapıldığı anlaşılan kazı çalışması ile büyük tahribata uğramıştır.

2008 yılında Iğdır Bölgesinde Belirlenen Yerleşmeler

Aşağıaktaş Kalesi ve Kaya Mezarı

Iğdır İli Tuzluca İlçesi'nin 24 km. kuzeybatısında yer alan Aşağıaktaş Köyü'nde bulunmaktadır. Kalenin kuzeyinden Aras Nehri geçmektedir. Kalenin güneyinde korunaklı bir konumda kaya mezarı bulunmaktadır. Tek odalı ve tek sekisi olan kaya mezarı iyi korunaklı bir konumda kalması nedeniyle günümüze iyi bir durumda ulaşmıştır. Kaya mezarının bulunduğu büyük kayanın batı tarafında kaya basamakları bulunmaktadır. Kalenin güney ve güneybatısı modern köy tarafından kullanılmaktadır. Merkezin geneli değerlendirildiğinde kaya mezarının güneyi İlk Tunç ve Demir Çağında kullanılmasına rağmen kuzey ve kuzeybatısı daha çok Ortaçağda kullanılmıştır. Yaptığımız yüzey araştırmasında az sayıda işlenmiş obsidiyen, İlk Tunç Çağı, Demir Çağı ve Ortaçağ keramiği tespit edilmiştir.

Doğanyurt Gözetleme Kalesi

Iğdır İli Tuzluca İlçesi'nin 29 km. güneydoğusundaki Doğanyurt Köyü'nün 1 km. güneyindedir. Kalenin batısından bir dere yatağı geçmektedir. Kuzey-güney uzunluğu 9 m., doğu-batı uzunluğu ise 15 m. olan ve bir gözetleme kulesi özelliği taşıyan kale, büyük ölçüde tahribata uğramıştır. Gözetleme kulesinin etrafındaki kalıntılar kaleyi çeviren ve batıdaki dere yatağına kadar uzanan ikinci bir duvar kalıntısı olduğunu göstermektedir. Kalede dönem belirlemek için yeterli keramik verisi ne yazık ki tespit edilememiştir.

Gülahmet Kalesi

Iğdır İli Tuzluca İlçesi'nin 28 km. güneyindeki Aşağıkatırlı Köyü'ne bağlı Gülahmet Mezrası'nın 500 m. batısındaki tepenin üzerine kurulmuştur. Ana kayanın yapısına uydurularak kiklopik teknikle yapılan kalenin günümüzde sadece doğu duvarı 1 m. kadar ayakta kalmayı başarmıştır. Kalenin doğu tarafında doğal yola kadar ulaşan ikinci bir sur duvar kalıntısı varlığı tespit edilebilmektedir. Kale özellikle batısındaki verimli tarım alanlarını kontrol edebilen bir konumdadır. Mimarî yapısıyla ile bölgedeki M.Ö. II. binyıl kalelerinin özelliğini taşımaktadır. Kalenin keramik verisi çok yetersizdir.

Aşık Hüseyin Kalesi-I

Iğdır İli Tuzluca İlçesi'nin 28 km. güneyindeki Aşağıkatırlı Köyü'ne bağlı Aşık Hüseyin Mezrası'nın hemen kuzeyinde yer almaktadır. Kayalık bir tepe üzerine doğal yapıya uydurularak doğu-batı doğrultulu yapılmıştır. 53x87 m. boyutlarındaki kaleye kuzeydoğu köşesinden 4 m. genişliğindeki bir kapı ile girilmektedir. 4 m. genişliğinde sur duvarlarına sahip olan kalenin doğusunda kale ile bağlantılı olduğunu düşündüğümüz bir yerleşim yeri bulunmaktadır. Kalenin keramik verileri İlk Tunç Çağı (Karaz), Erken Demir Çağına ve Orta Çağa aittir.

Aşık Hüseyin Kalesi-II

Iğdır İli Tuzluca İlçesi'nin 28 km. güneyindeki Aşağıkatırlı Köyü'ne bağlı Aşık Hüseyin Mezrası'ndaki diğer bir kalededir. Aşık Hüseyin Kalesi-I'in doğusundaki ikinci tepede yer almaktadır. Her iki kaleyi aralarında bulunan alçak alan birbirine bağlamaktadır. Kale birinci kalenin aksine bu kale ana kayanın yapısına göre değil dikdörtgen bir plan üzerine oturtulmuştur. Kale doğu-batı yönünde kiklopik teknikle inşa edilmiştir. Kalenin iç mimarî yapıları günümüzde hâlen rahatlıkla gözlemlenebilmektedir. Kalenin güneyinde nekropol alanı ve su göleti, batısında kaçak kazılar sonucu

tespit edilen bir Erken Demir Çağı mezarı ve doğu eteklerinde örneklerine Erzincan-Altıntepe’de rastladığımız giriş ve ana odadan oluşan bir mezarlık bulunmaktadır..

Aşık Hüseyin Kaleleri Nekropolü ve Su Göleti

Iğdır İli Tuzluca İlçesi’nin 28 km. güneyindeki Aşağıkatırlı Köyü’ne bağlı Aşık Hüseyin Mezrası’nda yer almaktadır. Kalelerin kuzeyinde daha sonraki dönemlerde büyütüldüğü anlaşılan bir su göleti, güneyinde ise büyük bir kısmı kaçak kazılarla tahrip edilen yüz kadar mezardan oluşan bir nekropol alanı yer almaktadır.

Katırlı Kalesi ve Su Göleti

Iğdır İli Tuzluca İlçesi’nin 28 km. güneyindeki Aşağıkatırlı Köyü’nün doğusunda yer alan kayalık tepe üzerine kurulmuştur. Ana kaya kabaca yontularak kuzey-güney doğrultulu inşa edilmiş kalenin, 4 m. genişliğindeki sur duvarlarından günümüzde sadece 1,5 m. kadar ayakta. Kalenin hemen doğusunda bir su göleti bulunmaktadır. Yaptığımız yüzey araştırmalarında elde ettiğimiz keramik verileri Demir Çağına ve Orta Çağa aittir.

İnceköy Kalesi

Iğdır İli Tuzluca İlçesi’nin 34 km. güneyinde yer alan İnce Köyü’nün güneyinde yükselen tepe üzerinde yapılmıştır. Kale’nin sur duvarları aşırı tahribat gördüğünden kalenin mimarî yapısı sadece temel izlerinden yapılabilmektedir. Temel izlerinden dikdörtgen bir plana sahip olduğu anlaşılan kalenin girişi güneyindedir. Kalede yaptığımız incelemelerde İlk Tunç, Demir Çağı ve Ortaçağ keramikleri tespit edilmiştir.

Kültür Varlıkları

Erzurum'da Erzurum Ulu Camii, Erzurum Kale Mescidi, Tepsi Minare, Çifte Minareli Medrese, Yakutiye Medresesi, Üç Kümbetler, Çifte Minareli Medrese Kümbeti, Yakutiye Medresesi Kümbeti, Erzincan'da Konarlı Köyü Mezarlığı, İlisu-Çerme Mezrası Tarihi Mezarlığı, Fındıklı Köyü Mezarlığı, Fındıklı Köyü Akpınar Ziyaretgâhı, Fındıklı Köyü Akpınar Çeşmesi, Tercan Mamahatun Kümbeti, Tercan Mamahatun Kervansarayı, Tercan Mamahatun Hamamı, Kars'ta Akyaka Tren İstasyonu, Benli Ahmet Köyü Mezarlığı, İsmetpaşa İlkokulu, Havariler Kilisesi, Ebul Hasan Harakani (Evliya) Camii, Taşdere Köyü Tarihî Mezarlığı, Kümbetli Köyü Tarihî Mezarlığı, Kalkandere Tarihî Mezarlığı kültür varlığı (anıt) olarak tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- BAŞGELEN 1986, N. Başgelen, "Doğu Anadolu'dan Demir Çağına Ait Bazı Yeni Bulgular II" *Arkeoloji ve Sanat* 32/33, 25.
- BİNGÖL 2002, A.Bingöl, "Karayazı'da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar", A.Ü.Fen-Edebiyat Fak. Sosyal Bilimler Dergisi-28-29,2002, 173-190
- CEYLAN 2001, A.Ceylan, "1999 Yılı Erzincan ve Erzurum Yüzey Araştırmaları" *18.Araştırma Sonuçları Toplantısı-2*, 2001, Ankara
- CEYLAN 2002a, A.Ceylan, "2000 Yılı Erzincan,Erzurum, Kars, Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları" *19. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*, 2002, Ankara
- CEYLAN 2002b, A.Ceylan, "Doğu'da İlk Türk Yerleşmelerinden Cunnı Mağarası", *Türkler Ansiklopedisi- 6.Cilt/Ortaçağ*, 425-429, 2002, Ankara
- CEYLAN 2003, A.Ceylan, "2001 Yılı Erzincan,Erzurum, Kars, Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları" *20. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*, 2001
- CEYLAN-BİNGÖL-TOPALOĞLU 2008, A.Ceylan, A.Bingöl, Y.Topaloğlu, "2006 Yılı Erzincan,Erzurum, Kars, Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları" *25. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*, 2008, Ankara,71-82.

ÇEVİK 1991, N.Çevik, Urartu Kaya Mezarları, (Bas. Dok. Tezi), Erzurum

ÇEVİK 2000, N. Çevik, Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri,
Ankara

G.KOZBE-A.CEYLAN-Y.POLAT- vd. 2008, G.Kozbe-A.Ceylan-Y.Polat-
T.Sivas-H.Sivas-I.Şahin-D.Tanrıver,“ Türkiye Arkeolojik
Yerleşmeleri-6 Demir Çağları” Cilt-1,2, İstanbul, 2008

Haritada Belirtilen Merkezler

1. Çem Yerleşmesi
2. Yukarı Söylemez Kalesi
3. Cunni Mağarası
4. Aydınso Kaya Mezarı
5. Yiğityolu Kalesi
6. Hasanova Kaya Mezarları
7. Sarıkaya (Hasanova) Kalesi
8. Karakaya Kalesi
9. Çelikli Köy Kaya Mezarı
10. Toprakkale
11. Yaylayolu Büyük Höyük
12. Yaylayolu Küçük Höyük
13. Yaylayolu Yamaç Yerleşmesi
14. İlisu Mağara Yerleşmesi
15. Maden Kalesi
16. Başbudak Kalesi

17. Kızkalesi (Kalkankale)
18. Ziyarettepe Kalesi (Sulakbahçe)
19. Angut Kaleleri (Sulakbahçe)
20. Taşdere Kalesi-Sosgert Kalesi
21. Duraklı Yarbaşı Kalesi
22. Atayurt Kalecik Kalesi
23. Yarüstü Kaya Mezarlığı
24. Yarüstü Yerleşmesi
25. Duraklı Kurganı
26. Aşağıaktaş Kalesi ve Kaya Mezarı
27. Doğanıyurt Gözetleme Kulesi
28. Gülahmet Kalesi
29. Aşikhüseyin Kalesi-I
30. Aşikhüseyin Kalesi-II
31. Aşikhüseyin Nekropolu ve Su Göleti
32. Katırlı Kalesi ve Su Göleti
33. İnceköy Kalesi

Harita 1: 2008 Yılı Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır İlleri yüzey araştırmaları

Resim 1: Cunni Mağarası

Resim 2: Cunni Mağarası duvar damgaları

Resim 3: Aydınsu kaya mezarı

Resim 4: Hasanova kaya mezarı

Resim 5: Çelikli kaya mezarı

Resim 6: Toprakkale

Resim 7: Yaylayolu yamaç yerleşmesi

Resim 8: Maden kalesi

Resim 9: Kız kalesi

Resim 10: Ziyarettepe
kalesi

Resim 11: Angut Kaleleri
(Sulakbahçe)

Resim 12: Taşdere Kalesi
(Sosgert)

Resim 13: Atayurt Kalesi

Resim 14: Aşağı Aktaş Kalesi

Resim 15: Aşağı Aktaş kaya mezarı

BİR GRUP URARTU AT KOŞUM PARÇASI

Rafet ÇAVUŞOĞLU*

Urartu Krallığı, M.Ö. 9-7. yüzyıllarında Van Gölü çevresi merkez olmak üzere, bölgede birlikteliği oluşturan ilk krallıktır. Krallığın kurulduğu bölge maden yatakları yönünden son derece zengindir. Urartular bu madenleri ustaca işleyerek çok sayıda metal eser meydana getirmişlerdir. Eserlerde demir, gümüş, altın gibi madenler görülmekle birlikte özellikle bronzu yoğun olarak kullanmışlardır. Maden eserler arasında büyük çoğunluğu at ve araba koşum takımları oluşturmaktadır. Atların Urartu Krallığı'nda orduda ve günlük yaşamda önemli bir yere sahip olduğunu ele geçirilen çok sayıdaki at koşum takımlarından bilmekteyiz. Diğer Urartu eserleri gibi at koşum parçalarının büyük çoğunluğu da define kazılarında bulunup Türkiye ve dünyanın dört bir yanındaki müze ve özel koleksiyonlara dağılmıştır.

Bu çalışmada Diyarbakır Müzesi tarafından satın alınan ve envanter kayıtlarında Van yöresi kaynaklı olduğu belirtilen bir grup Urartu at koşum parçası değerlendirilmiştir. Bunlar, birer adet olmak üzere göğüslük parçası, göz siperliği, alın bandı parçası ile çingiraktan oluşmaktadır.

Diyarbakır Müzesi, Env. No. 5/15/79, Bronz at göğüslük parçası; Levha şeklindeki parça 21,3 cm. uzunluğunda, ortalama 10 cm. yüksekliğinde ve 0,2 cm. kalınlığındadır. (Çizim:1. Resim:1-3.)

At göğüslüğünün sağ uç kısmına ait olan parça, uca doğru daralan bir form göstermektedir. Parçanın sağ uç ve alt kenarına deri ya da kumaş üzerine monte edilebilmesi için kısa aralıklarla küçük ip delikleri açılmıştır. Levhanın alt ve üst bölümü, paralel iki kabarık silme bandın içi çizgi tekniğiyle yapılmış püskül dizisiyle bezelidir. Uç kısmındaki bandın içinde antitetik durumda, kuş gövdeli ve kanatlı, aslan başlı, insan kollu iki mitolojik yaratık yer almaktadır. Bunlar, aşağı sarkan ellerinde kova, yukarı ve ileri uzattıkları

* Yrd. Doç. Dr. Rafet ÇAVUŞOĞLU, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 65080 Zeve Kampüsü-Van/TÜRKİYE.

diğer ellerinde kozalak(?) türü birer nesne tutmaktadırlar. Uca doğru daralan ortadaki ana panoda iki sakallı süvarinin arka arkaya kaçışını betimleyen savaş sahnesi yer almaktadır (Çizim:1, Resim:1). Arkadakinden daha küçük yapılan öndeki süvari, atın üzerinde geriye dönük bir şekilde sağ elinde bir yay tutmaktadır (Resim:3). Arkadaki süvarinin baş kısmı eksik olmasına karşın, vücut yapısında geriye dönük olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu süvarinin altında başı kesik bir savaşçı uzanmış durumdadır. Bunun önünde savaşçıya ait sorguçlu bir miğfer yer almaktadır (Resim:2). Göğüslükteki figürler alttan kabartma ve üstten çizgi tekniğiyle işlenmiştir.

Ele aldığımız göğüslük parçasının benzerini Van Müzesi¹ ile Berlin Axel Guttman koleksiyonundan birer örnekte görmekteyiz². Van örneğindeki parça, göğüslüğün orta bölümüne aittir. Ancak bu parçada savaş arabasının önünde kaçan ve geriye doğru elini uzatmış, adeta yalvarır durumda, bizim göğüslük parçamızdaki gibi sakallı düşman askeri yer almaktadır. Guttman koleksiyonundaki göğüslüğün parçalarında eksik kısımlar bulunmasına karşın, rekonstrüksiyonu yapılabilmektedir³. Bizim incelediğimiz parça, koleksiyon örneğiyle benzerdir (Çizim:5/A-B)⁴. Hem koleksiyon hem Van hem de ele aldığımız göğüslük parçaları, adeta bir ustanın elinden çıkmışçasına kompozisyon, bezeme ve teknik açıdan birbirinin aynısıdır.

İncelediğimiz at göğüslük parçası üzerindeki düşman askerlerinin atlarında da göğüslük plâkalarının özenle belirtildiği görülmektedir (Çizim:1, Resim:2-3). Ayrıca yukarıda bahsedilen örneklerde hem süvarilerde hem de savaş arabalarını çeken atlarda göğüslük plakası vurgulanmıştır.

At göğüs plâkaları Yakındoğu ve Kıbrıs'Ta Demir Çağından itibaren yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Hilâl şeklindeki göğüs plâkaları Asur Dönemi savaş

1 Çavuşoğlu 2004, 66vdd. Çizim:1-2.

2 Born-Seidl 1995, 55 vdd. Abb.45-53.; Seidl 2004, 113, Abb.85.

3 Born-Seidl 1995, 60-61, Abb.48-61.; Seidl 2004, 113, Abb.85.

4 Born-Seidl 1995, 60-61, Abb.48-61. Aysel Guttman Koleksiyonunda rekonstrüksiyonu yapılan at göğüslüğü tarafımızdan atın üzerine monte edilerek yeniden çizimi yapılmıştır (Çizim:5-B). Ayrıca ele aldığımız parça da at göğüslüğünün sağ üst köşesine aittir (Çizim:5-A).

arabalarını çeken atlarda ve binek hayvanlarında görülmektedir⁵. Ayrıca bronzdan hilâl şeklindeki göğüs plâkaları Hasanlu⁶ ve Salamis kazılarında ele geçirilen örneklerle de bilinmektedir. Salamis’de bir mezarda savaş arabasıyla birlikte göğüs plâkası bulunmuştur. Plâka üzerine mitolojik yaratıklar işlenmiştir. Bu tarz göğüs plâkalarının özellikle kral cenazelerinde merasim için kullanıldığı ileri sürülmüştür⁷. Urartu örneklerinde olduğu gibi bunlarda da deri ya da kumaşa dikilmek için kenarları boyunca ip delikleri açılmıştır. Bu türdeki bazı plâkaların alt bölümlerine hem Urartu hem de Asur betimleme sanatından anlaşıldığı üzere püsküller asılmıştır. Göğüs plâkları metal yapımı oldukları için savaşlarda zırh amaçlı olarak kullanıldıkları da belirtilmektedir⁸. Bu zırh amacının yanında, diğer Urartu at göğüslüklerindeki kutsal içerikli bezemelere yer verilmesi⁹ göz önüne alındığında, dinsel bir korumanın da hedeflendiği söylenebilir. Dolayısıyla Urartu at göğüslüklerinden hem işlevsel hem dinsel hem de bezeme amaçlı olarak yararlanılmış olmalıdır. Bunun yanında muhtemelen at göğüslükleri diğer at koşum takımlarıyla birlikte sosyal sınıf ayrışmasında kullanılmıştır.

Savaş sahnesindeki süvarilerin pozisyonu, atların koşum takımları ve kuşak halinde yer alan püskül dizisi, ele aldığımız at göğüslük parçasının tarihlenmesinde önemli kriterlerdir (Çizim:1). Süvari figürlerinin sakallı olarak betimlenmesi, söz konusu kişilerin önemi ve mensup olduğu sınıfın belirtilmesiyle ilgilidir. Bu uygulama Asur sanatı içindeki saray kabartmalarında sıkça ele alınmıştır. Benzerini özellikle II. Assurnasirpal’in (M.Ö.883-859) Nimrud’daki saray kabartmalarında görmek mümkündür¹⁰. Bu dönemin öyküsel anlatımındaki düşman askerlerinin savaş araba atları veya süvarilerin atları altında ve tökezlenmiş atların üzerindeki boşlukta

5 Littauer 1979, 250, pl.t.104,114.

6 Schauensee 1989, 38vdd. fig.3,6,8,9,13, 26-29.

7 Littauer 1979, 250, pl.t.102.

8 Littauer 1979, 249.

9 Seidl 1991, 86-87 fig.42-44, ; Merhav 1991, 99, fig.13/5, 64, 71-72.; Born-Seidl 1995, 70 vdd. Abb.58-60, 63-65. ; Rehm 1997, 230, Abb.XXXI. ; Seidl 2004, 111 vdd. Abb.83-85, taf.31-33.

10 Madhloom 1970, 25, pl.t.CXVI-CXVII. ; Meuszyński 1975, 51vdd. pl.t.VI-VII.

betimlenişi, II. Assurnasirpal'den¹¹ III. Tiglath-pileser'e¹² (M.Ö.745-727) değin süren kabartma anlayışıdır. Urartu bronz eserleri arasında M.Ö.9. yüzyılın sonlarına tarihlenen Anzaf Kalkanı'nda da aynı durumu görmek mümkündür¹³. Göğüslük parçamızın tarihlendirmesinde önemli bir diğer unsur ise püskül dizisinin varlığıdır. Bu bezeme şekli yazıtlı Urartu metal eserler içerisinde İşpuini (M.Ö.825-810) döneminden tanınan bir özelliktir¹⁴. Van Müzesi ve Axel Guttman koleksiyonundaki at göğüslüklerinin diğer bezeme unsurları da göz önünde bulundurulduğunda, bu göğüslük parçasını M.Ö. 9. yüzyılın sonları ile M.Ö.8. yüzyılın son çeyreği arasında yapılmış olduğunu tahmin etmekteyiz.

Diyarbakır Müzesi, Env. No. 26/3/76, Bronz At Göz Siperliği; Levha şeklindeki siperlik 16,5 cm. uzunluğunda, 7 cm. genişliğinde ve 0,1 cm. kalınlığındadır. (Çizim:2 Resim:4-6)

At göz siperliğimiz kürek formludur. Atın sol gözüne ait olduğu anlaşılan siperlik oldukça tahrip olmuş ön, arka ve orta kesiminde eksiklikler bulunmaktadır. Orta bölümün üst sınırında bir halka yer almaktadır. Benzer örneklerden yola çıkılarak dikdörtgen kısmın ortasında ve bombeli kısmın alt ve üst kenarlarında halka deliklerinin olduğu önerilebilir (Çizim:2). Ortadaki mitolojik yaratıkları dıştan kabartma şeklinde silme bir bant sınırlandırmaktadır. Figürler siperlik üzerine alttan kabartma ve üstten çizgi tekniğiyle işlenmiştir. Eser üzerinde bir av sahnesi betimlenmiştir. Önde insan başlı, aslan gövdeli, kuş kanatlı yürür durumda bir dişi sfenks ve bunun hemen arkasında insan başlı, aslan gövdeli, kuş kanatlı, elinde öndeki dişi sfenkse ok atan mitolojik yaratık yer almaktadır. Öndeki figürün baş kısmı cepheden, diğer kısımları profilden verilmiştir. Kadın başı olarak betimlenen

11 Barnett-Falkner 1962, 25, pl.t.CXVI-CXVII.; Madhloom 1970, 10-11, pl.t.I/3, II/2, II/3.; Frankfort 1977, 157, fig.182-185

12 Barnett-Falkner 1962, 25, pl.t.CXIX. ; Madhloom 1970, 17-19. ; Barnett 1976, 14. , Frankfort 1977, 157, 164, 174 fig.182-185, 190-192.

13 Belli 1998, 35vd. lev.43-50, Çizim:17,31.

14 İşpuini Dönemine ait püskül dizili örnekler için bkz Belli, 1983, 330vdd. Lev.I., Resim:1,3. ; Seidl 1986, 309vdd., Abb.1-3. Taf.I.; 2004, 112 Abb.93.

figürün saçları örgülü şekilde omuzlara doğru uzanmaktadır. Oval biçimli yüz yapısında burun, ağız ve çene başarılı bir şekilde işlenmiştir (Çizim:2, Resim:5). Genel hatlarıyla figür donuk biçimde verilirken, arkadaki mitolojik yaratık dötrnala koşar pozisyonda ve öndekinden daha küçük ebatta betimlenmiştir (Resim:6).

Urartu Krallığı'nda göz siperliğinin hem bezemeli-bezemesiz hem de yazıtlı-yazıtsız olarak erken dönemlerden beri kullanıldığı bilinmektedir.¹⁵ Urartu göz siperlikleri genelde kürek formunda üretilmiştir. Bununla birlikte "T" şeklinde üretilen örneklerinin de bulunduğu iddia edilmiştir.¹⁶ Göz siperliklerinin amacı atların gözlerini korumak, yan yana olan hayvanların birbiri arasındaki ağız dalaşlarını önlemek¹⁷ ve gideceği istikamete rahatlıkla yönlendirmek için kullanılmış olmalıdır (Çizim: 5-C).

M.Ö. II. binyıl sonunda Mısır mezarlarında ilk kez kalın ahşaptan yapılmış göz siperliklerinin üzeri alçı ve altın levhalarla kaplanmış olarak ele geçirilmiştir. Ayrıca Tutankhamun'un (M.Ö.1366-1357) mezarından bir çift altın göz siperliği bulunmuştur.¹⁸ M.Ö.I. binyılda Yakınoğu'nun çeşitli bölgelerinde fildişi ve bronzdan göz siperliklerinin yoğun şekilde kullanıldığı bilinmektedir. Bunlar genellikle kürek biçimlidir¹⁹.

Yeni Asur Dönemi betimleme sanatında atlarda göz siperliklerinin kullanıldığı görülür. Asur kabartmalarında göz siperlikleri hiçbir zaman vurgulu bir şekilde tanımlanmamıştır. Bunlar küçük kürek biçimli plâkalar

15 Çeşitli türdeki göz siperlik örnekleri için bkz. Taşyürek 1975, 153, plt.XXXII/a, XXXIII/a-b. ; Belli 1977, 192, Resim:6. ; 1983, 342, Resim:4 lev.III/1. ; Salvini 1980, 183-184, tav.IV/b-c. ; Gropp 1981, 103, abb.5, taf.I/c. ; Seidl 1991, 84, fig.37/1-2, 87, fig.40-41. ; Merhav 1991, 98, fig.13, 110-111, fig.75-77. Seidl 2004, 107-108 Abb.80-82, Taf.27.

16 "T" şeklindeki Urartu at göz siperlikleri hakkında geniş bilgi için bkz. Sevin 1979, 111ddv. res/a-b, Resim:6.

17 Littauer-Crouwel 1979, 125, fig.60., fig.76

18 Mısır'da bazı göz siperliklerinin üzeri göz motifiyle bezenmiş ve bu göz motifi yarım bir daire ile çevrelenmiştir. Bu tarz göz siperliklerinin benzerleri Demir Çağında da Kuzey Suriye ve Kıbrıs'tan da bilinmektedir. Azarpay 1968, 12-13.

19 Littauer-Crouwel 1979, 125, fig.73. Göz siperliklerinin formu bakımından kalkan biçimli olarak tanımlanan örnekleri de bulunmaktadır. Bronz bir örnek Kıbrıs'ta bir at gömüsü üzerinde *in-situ* bulunmuştur. Ayrıca Kıbrıs'tan kürek biçimli göz siperliği için bkz. Crouwel 2002, 162, fig.2/6.

şeklinde olup yanaklık, boğaz ve alın bandı kayışının birleştirildiği noktada yer almaktadır. Bu türde göz siperlik tipi özellikle II. Assurnasirpal (M.Ö. 883-859) dönemi binek hayvanlarında görülmektedir.²⁰ Nimrud'da fildişinden göz siperlikleri bulunmuştur.²¹ Ele geçirilen göz siperliklerinin Asur tapınakları ve tanrı Asur için adanmış dinsel at modellerine ait olduğu belirtilmektedir. Bu görüşü parçalar üzerinde görülen dinsel içerikli betimlemelerde desteklemektedir.²² Yaprak ya da stilize edilmiş kulak biçimli objeler II. Assurnasirpal Dönemi kral arabalarını çeken atlarda benzer konumda görülürler.²³ Zincirli/Sam'al'da ele geçirilen taştan yapılmış bir at başında, göz siperliği açıkça kürek biçimlidir. Üzerinde yürür pozisyonunda bir sfenks görülmektedir. Bu türdeki göz siperliklerinin dinsel amaçlı olarak kullanıldıkları ileri sürülmüştür.²⁴ Levant ve Kıbrıs'dan pişmiş toprak modellerde de kürek biçimli göz siperliklerinin kullanıldığı bilinmektedir.²⁵

Kürek formundaki bu göz siperliğinin tam benzerini, Urartu sanatı içindeki Karlsruhe²⁶, Boston²⁷ ve Münih²⁸ örneklerinde görmek mümkündür. Karlsruhe ve Boston göz siperlikleri sağlam durumdadır ve üzerlerindeki mitolojik yaratıklar sağa yönelmiş durumdadır. Münih göz siperliğinin arka bölümü eksiktir. Münih örneğinde olduğu gibi incelediğimiz eserdeki figürler sola yönelmiş biçimde betimlenmiştir (Çizim:2, Resim:4). Bu örneklerin bir diğer ortak özelliği figürlerin alttan kabartma, üstten çizgi tekniğinin uygulanmasıdır. Karşılaştırdığımız göz siperlikleri M.Ö. geç 9. yüzyıl ile erken 8. yüzyıla tarihlendirilmiştir.²⁹ Her dört örnekte görülen kürek formu ve dişi sfenksin betimleniş şekli Kuzey Suriye'deki göz siperlikleri ile yakın

20 Littauer-Crouwel 1979, 125, fig.60., fig.76.

21 Ghirshman 1964, 58 fig.6.

22 Mallowan 1952, 23. ; Azarpay 1968, 13.

23 Littauer-Crouwel 1979, 125, fig.62. ; Madhloom 1970, Plate VII/1.

24 Kantor 1962, 94-95, Fig.2. ; Littauer-Crouwel 1979, 125, fig.64.

25 Littauer-Crouwel 1979, 125, fig.60.

26 Rehm 1997, 229, Abb.XXX.; Merhav 1991, 110 fig.75.

27 Merhav 1991, 110 fig.76.

28 Merhav 1991, 111 fig.77. ; Seidl 2004, 107, Taf.27/d.

29 Merhav 1991, 110-111, fig.75-77.

ilişki içindedir. Dolayısıyla göz siperliklerindeki M.Ö. II. binyılın ikinci yarısındaki Mısır etkisi hem Kıbrıs'ta hem de Suriye'de görülmektedir.³⁰ Dişi sfenks figürünün bezeme tekniği, Urartuların erken dönemlerinde Kuzey Suriye ile ilişkilerinin sonucunda alınmış olmalıdır. Çünkü daha sonraki dönemlerde üretilen göz siperliklerinde bu türden bezemelere pek rastlanmaz. İncelediğimiz örnekteki figürlerin gövde ayrıntılarının, özellikle üçgen biçiminde gösterilen kaburgalarının işleniş biçimi M.Ö. 9. yüzyılın sonlarına tarihlenen birçok Urartu Dönemi eseriyle benzerdir.³¹ I. Argisti (M.Ö.786-764) ve II. Sarduri (M.Ö.764-734) yazıtlı göz siperliklerinden bezeme tekniği açısından tamamen ayrılmaktadır.³² Dolayısıyla diğer benzer örnekler gibi M.Ö. geç 9.yüzyıl ile erken 8. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Diyarbakır Müzesi, Env. No. 20/2/75, Bronz At alın bandı parçası; Levha şeklindeki bant 9,5 cm. uzunluğunda, 2,8 cm. genişliğinde ve 0,1 cm. kalınlığındadır. (Çizim: 3. Resim: 7)

Süvari figürleriyle bezeli alın bandı parçasının sağ köşesinde bir perçin deliği bulunmaktadır. Parça üzerinde sola doğru koşan, öndeki eksik üç süvari yer almaktadır. Profilden işlenen süvariler, miğferli, kalkanlı ve çift mızraklıdır. Koşum takımları vurgulanan atlar oldukça gerçekçi işlenmiştir. Arka ayakları üzerinde dört nala koşar pozisyonda ve vücut hatları başarılı bir şekilde belirtilmiştir. Atların başı hafif öne eğik şekildedir. Koşum takımı olarak sorguç, alınlık, boyunluk ve göğüs plâkası(?) kullanılmıştır. Atların yeleleri düzgün tarama çizgilerle belirtilmiş, ön ve arka ayakları zarif bir şekilde vurgulanmıştır. Testisler ve üreme organlarının betimlenmiş olması, Urartular'ın orduda kısraklardan çok aygır kullanıldığını gösterir.³³ Süvari at üzerinde donuk ve statik işlenmiştir. Gözler badem şeklinde, burun ve ağız çizgilerle belirtilmiştir. Başlarında sivri konikli miğfer bulunmaktadır. Giysi olarak ayaklara kadar inen saçaklı uzun bir elbise görülmektedir. Süvari

30 Littauer-Crouwel 1979, 125 vdd.

31 Merhav 1991, 104, fig.64, 110-113, fig.75-80

32 Bu krallara ait yazıtlı göz siperlikleri için bkz. Belli 1977, 192, Resim:6. ; Seidl 1991, 84, fig.37/1-2; Seidl 2004, 107-108, Abb.80-82, Taf.27/a-b.

33 Tarhan-Sevin 1975, 49.

vücut aksına paralel olacak şekilde sağ eliyle çift mızrak tutmaktadır. Sol kollarıyla kalkan taşıyan süvariler ayrıca aynı kollarıyla dizginlere hâkim görünümündedir. Ayaklara olasılıkla sivri uçlu, yumuşak deriden çizmeler giyilmiştir (Çizim: 3, Resim: 7).

Alın bandındaki figürler at göğüslüğünde ve göz siperliğinde olduğu gibi alttan kabartma üstten çizgi tekniğiyle işlenmiştir. Alın bandı sağ ucunda ve muhtemelen sol ucunda bulunan perçin delikleriyle deri veya kumaş türü bir parça üzerine monte edilerek atın alın kısmında kullanılmış olmalıdır (Çizim:5-A, B, C, 6).

Alın bandımızın benzerini İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki iki örnekte görmekteyiz.³⁴ İncelediğimiz parça gibi bu iki örnekte alın bandının sağ kısmına ait olup üzerinde sola doğru koşar durumda süvariler işlenmiştir. Bütün örneklerde süvariler yukarıda özellikleri anlatılan türde işlenmiştir. Ancak bizim parçamızda atın sorguçları süpürge şeklindedir; bu özelliğiyle İstanbul örneklerinden ayrılmaktadır (Çizim:3). Diğer iki örnekte olduğu gibi incelediğimiz parçada süvariler kalkan ve mızrakla betimlenmişlerdir. Süvarilerin yönüne göre kalkan ya sağ ya da sol kol üzerinde tasvir edilmiştir. I. Argiştı (M.Ö. 786-764) ve II. Sarduri (M.Ö.764-734) Dönemi yazıtlı miğfer³⁵ ve sadaklar³⁶ üzerindeki süvari tasvirleriyle incelediğimiz at alınlığı parçasındaki süvariler karşılaştırıldığında benzeştikleri görülmektedir. Dolayısıyla parça bu kralların hüküm sürdüğü dönem içinde üretilmiş olmalıdır.

Diyarbakır Müzesi, Env. No. 1/43/93, Bronz At çingırağı; 10,2 cm. yüksekliğinde, 5,8 cm. ağız çapında ve 0,3 cm. kalınlığındadır.³⁷ (Çizim:4. Resim: 8)

At çingırağı içi boş döküm tekniğiyle üretilmiştir. Çan formu çingırağın ağız kısmı ezilerek oval hâle getirilmiştir. Piramidal şeklindeki çingırağın zirvesinde oval formu tutamak yer almaktadır. Tutamağın gövdeyle birleştiği

34 Tarhan-Sevin 1975 45vdd. lev.1-2.

35 Piotrovski 1967, fig.8, 30, pls.16-20. ; Seidl 2004, 69, Abb.29-30,

36 Seidl 2004, 90, Abb.56, Taf.17/a,c,d.

37 San 2007, 28vd.fig.12.

yerde dâhil olmak üzere çingirak yüzeyi beş kabarıklık silme bant ile dört kuşağa bölünmüştür. Gövdenin orta kuşağında dikdörtgen şeklinde eşit aralıklarla dört küçük pencere açıklığı yer almaktadır. Çingırağın omuz üzerindeki silme bantın hemen altında -çingirakta ses çıkarmaya yarayan ve dilinin takıldığı- karşılıklı demir çubuk kalıntısı bulunmaktadır (Çizim: 4, Resim: 8).

Çingiraklar üzerinde, zil sesinin daha rahat çıkmasını sağlamak için açıklıklara yer verilmiştir. Bu açıklıklar kare, dikdörtgen, üçgen ve ince uzun bir şerit şeklinde olabilmektedir. Bunların bir kısmının üzerine çivi yazısı ve hayvan başları işlenmiştir. Tek satırdan oluşan çivi yazıları, çingirakların tarihlendirilmesini ve gelişim aşamalarını göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu yazılar diğer Urartu eserlerinde uygulandığı gibi hangi kralın eşyası olduğunu da belirtmektedir. Şimdiye kadar ele geçirilenler arasında en eski örnek Menua (M.Ö.810-786) Dönemine ait olanıdır.³⁸ Bunun yanı sıra I. Arğişti³⁹ ve II. Sarduri'ye⁴⁰ ait çivi yazılı çingiraklar da ele geçirilmiştir. Ele aldığımız at çingırağı hem form hem de gövde üzerindeki pencere açıklıklarının bulunuş şekliyle Menua ile I. Arğişti Dönemi yazıtlı örneklerle benzetilmektedir.

Urartu çingiraklarının kullanım yeri ile ilgili verileri Urartu bezeme sanatında görmekteyiz. Bir miğfer⁴¹ ve birkaç kemer⁴² üzerindeki süvarilerde ve arabayı çeken atlarda genelde göğüs üzerine asılı olarak gösterilmişlerdir. Bu uygulamaya karşın, M.Ö. I. binyılda Yakındoğu betimleme sanatında genelde at çingirakları boyun altında betimlenmiştir. Assurbanipal (M.Ö.668-627) Dönemi Ninive kuzey sarayı C odası kabartmalarından birinde at çingirakları, boyun kayışında küçük, boyun altında ise büyük boyutlu olarak kullanılmıştır.⁴³ Asurluların kullandığı şekilde Urartular'da at çingiraklarını

38 Belli 1977, 201, Resim:9

39 Belli 1977, 203, Resim:10. ; Piotrovski 1967, fig.60. ; Seidl 2004, 115, Abb.86, 87-a.

40 Seidl 1991, 80, fig.60. ; Seidl 2004, 115, Abb.87-c., Abb.88.

41 Özgen 1983, 116-117, fig.11-12.; Rehm 1997, 211 Abb.386. ; Seidl 2004, 72, Abb.32.

42 Özgen 1983, 116, fig.10. Ayrıca incelemelerde bulunduğumuz Haluk Perk Müzesi'nde bir kemer üzerinde betimlenen atların göğüs üzerinde çingiraklara yer verildiği görülmüştür.

43 Littauer-Crouwel 1979, 117, fig.62

boyun altında kullanmış olabilirler. Ancak şu ana kadar hem görsel sanatlardaki veriler hem de arkeolojik veriler bunu desteklemekten uzaktır. Yukarıda bahsedilen metal eserler üzerindeki betimlemelerden yola çıkarak Urartular'ın at çingiraklarını at göğsü üzerinde kullandıklarını söyleyebiliriz.

Eskiçağda meydan savaşlarının en önemli silahları kuşkusuz savaş arabaları ve süvarilerdi. Bunun yanı sıra atlar devletlerin iç güvenlikleri içinde gerekliydi. Özellikle Yakınoğu'da M.Ö. I. bin yılda devletler at ve atçılığa önem veriyorlardı. Atlara önem verenler arasında kuşkusuz Urartular da bulunmaktaydı. Bırakmış oldukları hem görsel hem de yazılı kayıtlar bunu açıkça ortaya koymaktadır. Bazı yazılı kaynaklarda kralların çeşitli ülkelere yaptıkları seferler ve bu seferlerde ele geçirdikleri ganimetlerin listeleri yer almaktadır. Bunlar arasında atlar önemli bir yere sahiptir.⁴⁴ Ayrıca çeşitli metal eserler üzerinde genelde av ve savaş sahnelerinde sıklıkla tekrar edilen at ile ilgili tasvirler Urartuların atlara verdiği önemin bir diğer göstergesidir. İncelediğimiz at göğüslüğü ile at alın bandı üzerindeki atlar ile ilgili tasvirler bunu açıkça desteklemektedir.

Urartulular hem ordularında hem de günlük yaşamlarında kullandıkları atların koşum takımlarını genelde bronz ve demirden yapmışlardır. Bunlar devlet denetiminde çalışan çok sayıdaki maden atölyelerinin eseri olmalıdır. Üretilen eserler tek düze bir görüntü sergilemesine karşın, muhtemelen eserin kullanıldığı hayvan sahibinin de sosyal sınıfını yansıtır olmalıydı.

İncelediğimiz parçalarla birlikte, çeşitli müzelere ve özel koleksiyonlara dağılmış bulunan Urartu at koşum parçalarının sayısal çokluğu göz önüne alındığında, Urartular'ın atlara günlük hayatlarını kolaylaştırabilmek, devletin asayiş ve güvenliğini sağlayabilmek için özel önem verdiklerini söyleyebiliriz.

---

44 Urartu krallarının çeşitli ülkelere yapmış olduğu seferlerde ele geçirdikleri ganimetler arasında atlar önemli bir yere sahiptir. Atların sayıları için bkz. Payne 2006, 35vdd.

KAYNAKÇA

AZARPAY 1968, G. Azarpay, *Urartian Art and Artifacts A Chronological Study*, Los Angeles.

BARNETT 1976, Barnett, R. D., *Assyrian Palace Reliefs in the British Museum*, London.

BARNETT-FALKNER 1962, Barnett, R. D.,-Falkner, M., *The Sculptures of Assur-Naşir-Apli II (883-859 B.C.) Tiglath-Pileser III (745-727 B.C.) Eserhaddon (681-669 B.C.) from the Central and South-West Palaces at Nimrud*, London.

BELLİ 1977, O. Belli, "Van Bölge Müzesindeki Çivi Yazılı Urartu Tunç Eserleri" *Anadolu Araştırmaları IV-V (1976-1977)*, 177-212.

BELLİ 1983, O. Belli, "Urartu Kralı İşpuini'ye Ait Çiviyazılı ve Resimli Tunç Eserler" *Anadolu Araştırmaları IX*, 325-356.

BELLİ 1998, BELLİ, O., *Anzaf Kaleleri ve Urartu Tanrıları*, İstanbul.

BORN-SEİDL 1995, H. Born-U. Seidl, *Schutzwaffen aus Assyrien und Urartu*, Mainz.

CROUWEL 2002, J.H. Crouwel, "Chariots in Iron Age Cyprus" *Selected Writings on Chariots and Other Early Vehicles, Riding and Harness* (Edt. P. Raulwing) Leiden-Boston-Köln, 141-176.

ÇAVUŞOĞLU 2004, R. Çavuşoğlu, "Van Müzesi'nden Urartu Savaş Sahneli At Göğüslük Parçası" *Anadolu Araştırmaları XVII/2*, 67-77.

FRANKFORT 1977, FRANKFORT, H., *The Art and Architecture of the Ancient Orient*, London.

GHIRSHMAN 1964, R. Ghirshman, "Notes Iraniennes XIV: Deux Oeillères en Bronze des Rois d'Urartu" *Artibus Asiae* 27-1/2, 49-60.

GROPP 1981, G. Gropp, "Ein Pferdegeschirr und Streitwagen aus Urartu", *Iranica Antica Antiqua XVI/2*, 95-123.

KANTOR 1962, H.J.Kantor, "A Bronze Plaque with Relief Decoration from

Tell Tainat" *Journal of Near Eastern Studies*,21/2, 93-117.

LITTAUER 1979, M.A. Littauer, "New Light on The Assyrian Chariot", *Wheeled Vehicles and Ridden Animals in the Ancient Near East*, Leiden/Köln, 246-260.

LITTAUER-CROUWEL 1979, M.A. Littauer- J. H. Crouwel, *Wheeled Vehicles and Ridden Animals in the Ancient Near East*, Leiden/Köln

MADHLOOM 1970, T.A. Madhloom, *The Chronology of Neo-Assyrian Art*. London.

MALLOWAN 1952, M.E.L. Mallowan, "The Excavations at Nimrud (Kalhu), *Iraq XV*:1, 1-42.

MERHAV 1991, R. Merhav, "Pairing and Grouping of Chariot and Horse Gear" *Urartu A Metalworking Center in the First Millennium B.C.E.* (Ed. R. Merhav), 97-113. Jerusalem.

MEUSZYNSKI 1975, MEUSZYNSKI, J., "The Throne-Room of Aššur-našir-apli II. (Room B in the North-West Palace at Nimrud)", *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, 64/I. 51-73.

ÖZGEN 1983, E. Özgen, "The Urartian chariot reconsidered: I. Representational evidence, 9th-7th centuries B.C." *Anatolica X*, 111-131.

PAYNE 2006, M. R. Payne, *Urartu Çiviyazılı Belgeler Kataloğu*, İstanbul.

REHM 1997, E. Rehm, *Kykladen und Alter Orient*, Karlsruhe.

SALVİNİ 1980, M. Salvini, "Iscrizioni Cuneiformi Urartee su Oggetti di Metallo", *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* 22,181-190.

SAN 2007, O. San, "Some Urartian Bronze Artifacts From Diyarbakır Museum" *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 7, 21-34.

SCHAUENSEE 1989, M. de Schauensee, "Horse Gear From Hasanlu" *Expedition* 3/2-3, 37-52.

SEIDL 1986, U. Seidl, "Zu Einem Pferde-Pektorale des Ispuini" *Anadolu*

Araştırmaları X, 309-315.

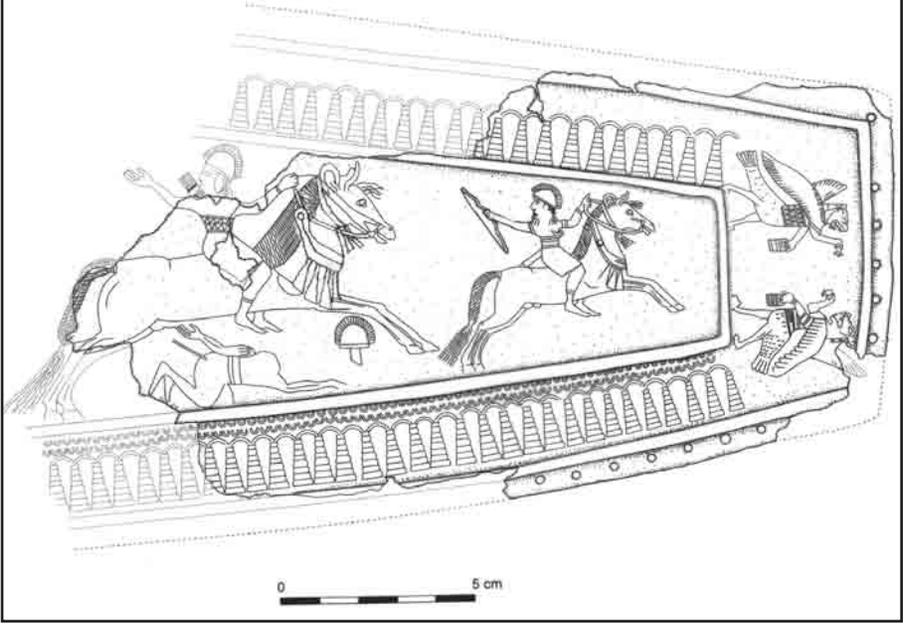
SEİDL 1991, U. Seidl, " Horse Trappings" *Urartu A Metalworking Center in the First Millennium B.C.E.* (Ed. R. Merhav), 79-96. Jerusalem.

SEİDL 2004, U. Seidl, *Bronzekunst Urartus*, Mainz.

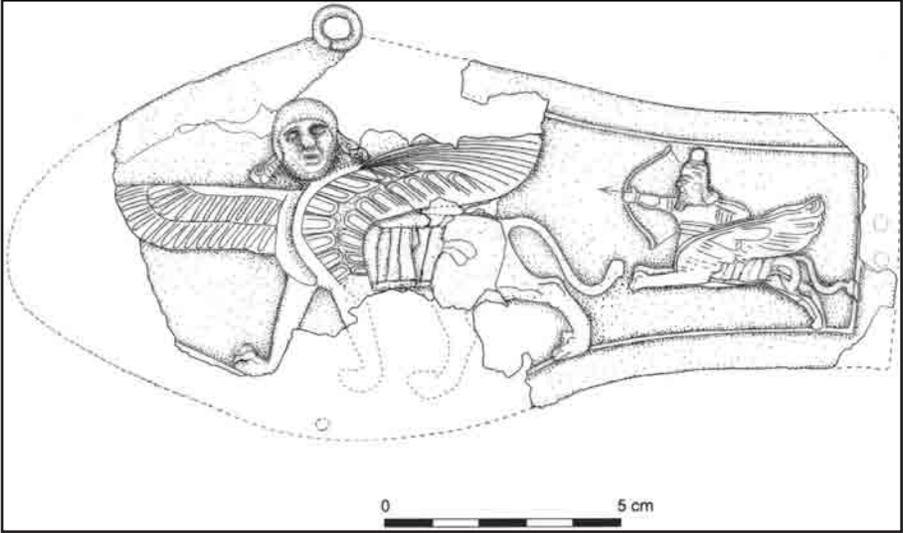
SEVİN 1979, V. Sevin, "Asur ve Urartu At-Koşum Takımları Üzerine Bir Not" *Anadolu Araştırmaları VI*, 111-121.

TARHAN-SEVİN 1975, M.Taner Tarhan-V. Sevin, "İstanbul Arkeoloji Müzesindeki Urartu Bronz At-Koşum Parçaları" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Enstitüsü Dergisi 6*, 45-62.

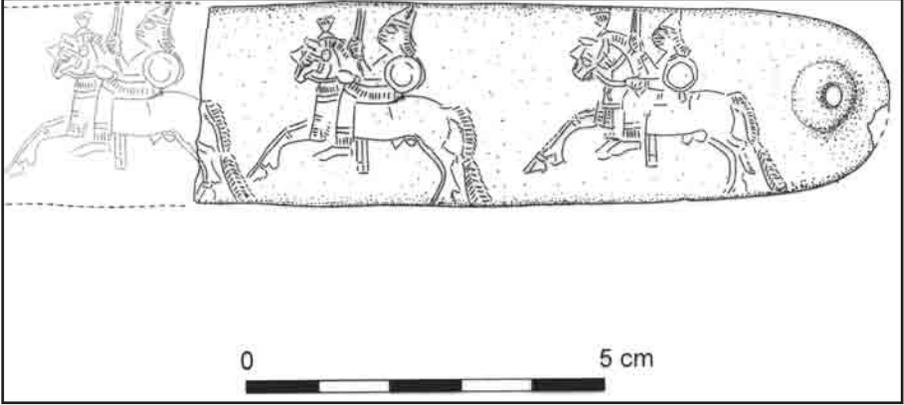
TAŞYÜREK 1975, O. Aytuğ Taşyürek. "Some Inscribed Urartian Bronze Armour" *IRAQ/37*: 151-155.

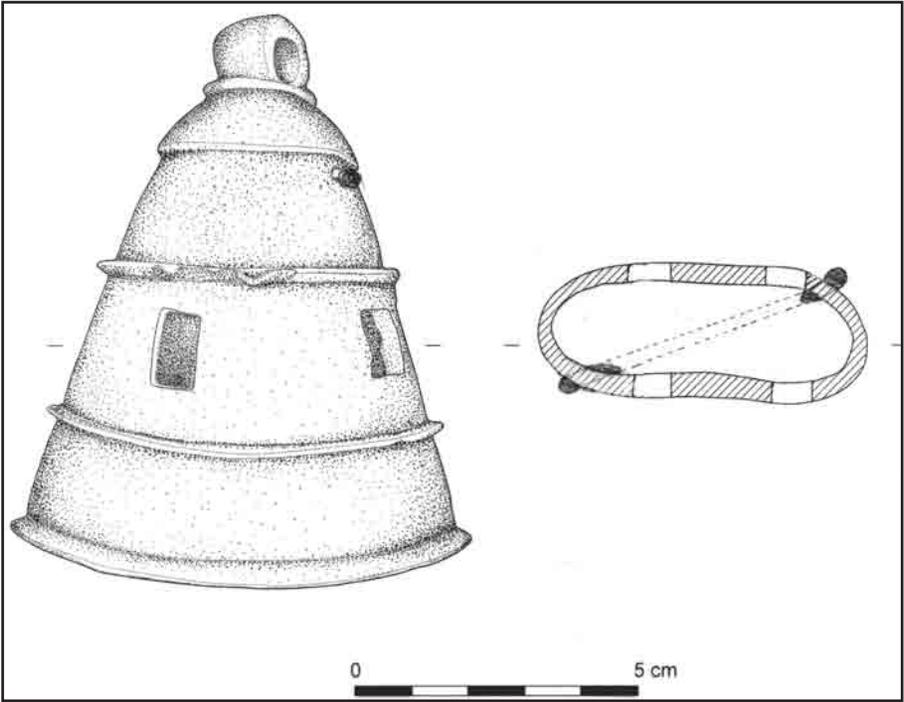
Çizim 1: At göğüslüğü

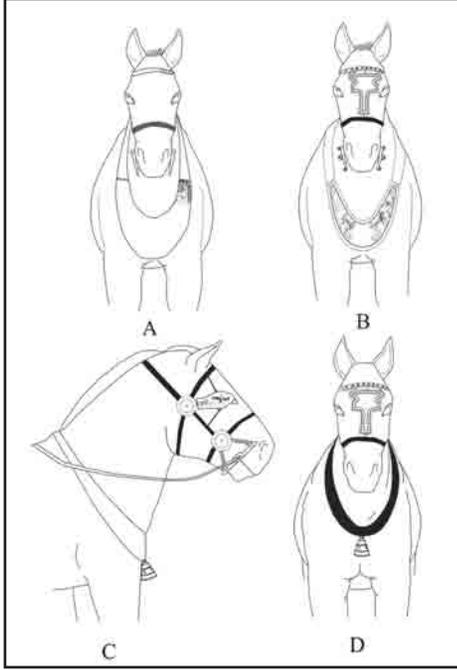
Çizim 2: At göz siperliği

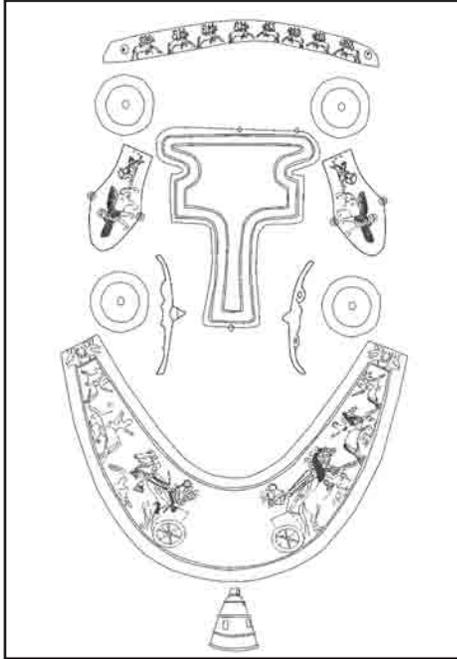
Çizim 3: At alın bandı

Çizim 4: At Çingrağı

Çizim 5: At göğüslüğü, göç siperliğı, alın bandı ve çingırağın at üzerindeki kullanım şekli

Çizim 6: Atın baş ve göğüs kısmında kullanılan metal koşum takımlarının dizilişi

Resim 1: At Göğüslüğü

Resim 2: Göğüslükten detay

Resim 3: Göğüslükten detay

Resim 4: At göz siperliği

Resim 5: Göz siperliğinden detay

Resim 6: Göz siperliğinden detay

Resim 7: At alın bandının önden ve içten görünüşü

Resim 8: At çingırağının cepheden ve yandan görünüşü

2008 YILI ISPARTA VE BURDUR YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Mehmet ÖZSAİT*
Nesrin ÖZSAİT
İsmail BAYTAK

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi adına Burdur, Isparta, Antalya ve Konya İlleri ve ilçelerinde başladığımız yüzey araştırmalarına bu yıl 02.09.2008- 04.10.2008 tarihlerinde, Isparta ve Burdur illerinde devam edilmiştir. Bölgede sürdürdüğümüz yüzey araştırmalarına İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Taşınabilir Kültür Varlıklarını Onarım ve Koruma Bölümü'nden Restoratör Burcu Kıyıcı ve Bakanlık temsilcisi olarak da S. Camcı katılmıştır.

Bu yıl, Isparta İli merkez ilçe, Uluborlu ile Senirkent İlçeleri'nin kasaba ve köylerinde çalıştık. Gönen ve Keçiborlu İlçeleri'nde başladığımız araştırmaları sonuçlandıramadık. Bu bakımdan bunları 2009'da tamamlamak düşüncesindeyiz. Burdur İli'ndeki çalışmalarımız, merkez ilçe, Yeşilova, Karamanlı, Tefenni, Kemer İlçeleri, kasaba ve köylerinde sürdürülmüştür.

Araştırmalarımızı destekleyen Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Dekanlığı'na, Suna - İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü yönetimine ve Enstitü Müdürü Sayın Kayhan Dörtlük'e, özveriyle çalışan ekibimize candan teşekkür ederiz. Ayrıca Isparta'daki araştırmalarımızda

* Prof. Dr. Mehmet ÖZSAİT, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, 34459 Vezneciler-İstanbul/TÜRKİYE.

Arkeolog Nesrin ÖZSAİT, Erenköy, Bayar Caddesi, Eser Apt. No: 7 Daire 24. 034734 Kadıköy-İstanbul/TÜRKİYE.

İsmail BAYTAK, Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Doktora Öğrencisi, Konya/TÜRKİYE.

değerli yardımlarını aldığımız Sayın Vali Şemsettin Uzun'a, Kültür ve Turizm Müdürü A.Kılıç'a, Müze Müdürü İ.Güceren'e ve Arkeolog Ö.Perçin'e, Yalvaç Müze Müdürü A.Harmankaya'ya, Senirkent Kaymakamı Sayın Niyazi Erten'e, Yassıören Belediye Başkanı Mehmet Bayındır'a, Öğretmen İsmet Baş'a, Gönen Kaymakamı Sayın Ayşe Şeyda Çağlar'a, Yazı İşleri Müdürü C. Ökmen'e, Rehber-Bekçi O.Özdemir'e, Koçtepe Köyü eski muhtarlarından, köy rehberi Durmuş Ciloğlu'na candan teşekkür ederiz.

Burdur'daki araştırmalarımızda ekimize değerli yardımlarda bulunan Burdur Valiliği'ne, Kültür ve Turizm Müdürü S.Erdoğan'a, Müze Müdürü H.A.Ekinci'ye, müze çalışanlarına, Karamanlı'da ekibimizin konaklamasına imkân sağlayan Belediye Başkanı İsmet Mergen'e, Tefenni Belediye Başkanı Metin Işıldar'a, Belediye elemanı Nuri Ural'a; Kemer İlçesi'nde ekibimize yardımcı olan Ramazan Başer'e yürekten teşekkür ederiz. Ayrıca, arazi çalışmalarımız sırasında büyük ilgi ve desteklerini gördüğümüz Tefenni, Çavdır ve Karamanlı İlçeleri Jandarma Komutanlıklarına ne kadar teşekkür etsek azdır.

I-ISPARTA İLİ ARAŞTIRMALARI

Isparta İli merkez ilçede yer alan Bozanönü ve Gelincik Köyleri'nde araştırmalar yaptık. Bunlardan Bozanönü Köyü'nde, Senirce-Bozanönü arasındaki eski göl sahasını araştırdık. Burada, Bozanönü Köyü'nün 1 km. kuzeyinde, üzerinde Kapalın yerleşmesinin bulunduğu Kır Dağı'nda 1.5 km. güneydoğusunda, Ada olarak bilinen alçak, iki yükselti vardır. Birbirinden 400 m mesafede olan I. Ada (GPS ölçümleri. H. 929 m, N 37 53 535; E 030 33 380) ve II. Ada (GPS ölçümleri. H. 927 m, N 37 52 885; E 030 33 266) üzerinde Roma Çağı yerleşmelerine tanıklık eden keramikler bulduk, (Resim: 1 ve 2). Bu yerleşmelerin 350 m. kadar batısında uzanan Bozanönü Dağı'nın doğu eteklerinde, yöresel olarak, Çardak Kaya İnlere adıyla tanınan bir doğal in, bir de kaya mezarı bulunmaktadır. Ağız açıklığı doğuya bakan kaya mezarının zemini toprakla dolu olduğundan, *klinesinin* olup olmadığını bilemiyoruz, (GPS ölçümleri. H. 35 m,N 37 52 819; E 030 33 088).

Bozanönü Köyü'nün, Isparta yönünden gelişte, yolun batısında yükselen Arap Dağı'nın doğu eteğinde, monoblok bir kayaya oyulmuş, iyi bir işçilik gösteren bir kaya mezarı daha bulunmuştur (Bozanönü Kaya Mezarı). Bozanönü Köyü'nün 2 km güneyinde olan ve ağız açıklığı güneydoğuya bakan bu mezar da, önceki gibi Roma Çağına tarihlenebilir, (Resim: 3). İç kısmı toprakla dolu olduğundan, bunun da *klinesinin* olup olmadığını bilemiyoruz.

Bozanönü Köyü'nde 1984 yılında tespit ettiğimiz ve adını üzerinde yerleşen şimdiki köyden dolayı Bozanönü Höyük (Büyük Yuğ Höyük) olarak verdiğimiz yerleşme ile yine köyün kuzeydoğusunda tespit ettiğimiz Karayuğ Höyük de ziyaret edilmiştir¹.

Senirce-Bozanönü araştırmalarımızı, bölgenin en eski yerleşme yeri olan Kapalıin (Üst Paleolitik=Aurignacien) çevresinde de sürdürdük. Burada, Kır Dağ'ın güney yamacında yer alan Kapalıin ve Kocain mağaralarının ovaya doğru uzanan alt kesimlerinde İlk Tunç Çağı yerleşmesine tanıklık eden keramikler bulduk, (GPS ölçümleri. H. 927 m, N 37 53 605; E 030 32 684). Bunların, Bozanönü ve Karayuğ yerleşmeleriyle birlikte bölgedeki yerleşim sürekliliğine işaret etmesi yönünden önemi büyüktür.

Ayrıca Isparta İli merkez ilçede, Isparta'nın 10 km. güneydoğusunda, Akdağ'ın 5 km. kuzeydoğusunda, Isparta Deresi'nin 100 m. kadar yakınında, Isparta'yı en kestirme olarak Ağlasun'a (Sagalassos) bağlayan, bugün stabilize olan bir yol üzerinde, Darı Deresi mevkiinde bir mil taşı ve hemen kuzeyinde bir Roma Çağı yerleşmesi tespit ettik, (Resim: 4). 48 x 175 cm. boyutlarında, yazıları okunamayacak kadar silinmiş, yedi satırlık Grekçe yazıtlı Mil taşı, görülebildiği kadarıyla, M.S. 3. yüzyıla ait olmalı. Yazıt ve yol üzerindeki çalışmalarımızı sürdürüyoruz, (Resim: 5). Yine, Isparta'nın 3 km. kadar güneyinde, 1634 m. yüksekliğindeki Hisar Tepe'nin üzerinde yaptığımız araştırmada, tepenin güneybatı eteklerinde Roma Çağı yerleşmesine ait az sayıda keramiğe rastladık.

Uluborlu İlçesi Araştırmaları

1 Özsait 1987: 323 vd., Res. 9-12.

Isparta'nın 65 km. kuzeybatısında yer alan Uluborlu İlçesi'nin merkezindeki kale ve çevresiyle birlikte, Dereköy, İleydağı, İnhisar, Küçük kabaca köyleri ve bölgenin en büyük ve aynı zamanda can damarı olan Kapı Dağı'nı oldukça ayrıntılı olarak araştırdık. Bunları ana çizgileriyle vereceğiz².

Uluborlu, Seleukos Nikator tarafından kurulduğu düşünülen Apollonia Mordiaeum'un territoriumu üzerindedir. İlk yerleşme kaledeydi, fakat geçen zaman içinde, en fazla tahribata uğrayan ve tadilat gören kesim kale olduğundan, keramikler dışında, kale içinde ilk devir yerleşmelerine ait bir kalıntıya rastlamak zordur. Bununla birlikte, o devre ait kanıtlar, kalenin geç devirde aceleyle yapılmış olan surlarının içindeki Hellenistik Çağa ait olan yazıtlı taşlar ve mimarî elemanlardır. İç savaşların sonunda yönetime hâkim olan Augustus'un getirdiği *Pax Romana* ve özellikle de M.Ö. 25 yılında kurulan Galatya Eyaleti'yle huzurlu bir hayatın başlaması, ticaretin sağlıklı olarak yapılması, böyle olunca da nüfusun artması, kaleden taşıp aşağı, yani ovalık kesime yerleşmeleri hızlandırmıştır. Bugün, Uluborlu'nun altında, hemen her tarafta bu yerleşimlerin kalıntıları, temel kazalarıyla gün ışığına çıkmaktadır. Uluborlu'nun 3 km. kadar doğusunda Kadı Kuyusu mevkiinde ortaya çıkarılan mimarî elemanlar da bunlardandır (Resim: 6) ve Apollonia'nın o devirdeki ihtişamını göstermektedir. Bunlardan başka, Apollonia'nın çevresinde çiftlik yerleşmeleri bulunmaktadır. Kısa araştırmamız sırasında bunlara iki örnek bulabildik.

Gucur Tarla

Uluborlu'nun 4 km. kuzeydoğusunda, Dereköy'ün 3.5 km. güneybatısında, Tavşan Tepesi'nin güney eteğinde, Guçur Tarla mevkiinde, geniş bir alanda Roma Çağı yerleşmesine ait keramikler bulduk. Yine bu kesimde mimarî elemanlar ve Roma Çağı mezar yapılarına ait kalıntılar vardır.

Koca Ardiç Mevkii

2 Uluborlu Belediye Başkanı Sayın Mehmet Ünverdi'ye ekibimize konaklama ve ulaşım yönünden yaptığı yardımlardan dolayı ne kadar teşekkür etsek azdır.

Gucur Tarla'nın 2 km. kuzeydoğusunda, Ardıçlıseki Tepesi'nin doğu eteğinde, Koca Ardiç Mevkii'nde Roma Çağı yerleşmesine ait keramikler görülmektedir. GPS ölçümleri: H 1057 m, N 38 06 365, E 030 26 949³.

Araştırmalar ilerledikçe, Antik Apollonia'nın Territoriumu'nda, Guçur Tarla ve Koca Ardiç gibi daha pek çok çiftlik yerleşmeleri bulunacaktır.

Dereköy Araştırmaları

Uluborlu'nun 9 km. güneydoğusunda yer alan Dereköy'ü ve çevresini araştırdık. Burada, Kale'yi inceledik ve bir kaya mezarı ile bir Roma Çağı yerleşmesi tespit ettik.

Kale Tepe

Dereköy'ün 4 km. kadar güneydoğusunda, Eski Dereköy'ün 2 km. güneyinde, 1180 m. yüksekliğinde bir tepe üzerinde yer almaktadır. Hemen hiçbir yapısı belli olmayacak şekilde tahrip edilmiş, bir taş yığını hâline sokulmuştur. Yüzeyinde Roma Çağı yerleşmesine ait keramikler bulunan kalenin, batısında, ancak 150 metrelik bir kısmında sur trasesi izlenebilmektedir. Burada birkaç Bastion ve Kurtin'in temelleri fark edilebilmektedir. Kalenin kuzey eteğinden Dereköy Deresi akmaktadır. Tepe kesiminde, GPS ölçümleri: H 1180, N 38 07 496, E 030 28 376. Etekte, dere kenarından GPS ölçümleri: H 1077, N 38 07 403, E 030 28 169, (Resim: 7).

Dertbaşı Kaya Mezarı

Dereköy'ün 1.5 km doğusunda, Dertbaşı Mevkiinde bulunan Kaya Mezarı, monoblok bir kayadadır. (Resim:8). Önünden akan Dereköy Deresi'nin de 25 m. güneydoğusundadır. Mezar, toprak zeminden 1.60 m. yüksekliktedir. Giriş açıklığı 58x85 cm. boyutları 198x228 cm. olan mezarın yüksekliği de 172

3 Uluborlu'nun bu kesimindeki araştırmalarımızda yardımcı olan Mustafa Akar'a candan teşekkür ederiz.

cm.dir. Semerdamlı ve *klinesizdir*, ağız açıklığı da batıya bakmaktadır⁴.

İshaklar Yerleşmesi

Dereköy'ün 2 km. batısında, İshaklar olarak bilinen yerde, oldukça geniş bir tarım arazisi ve yamaçta, bahçeler içinde Roma Çağı yerleşmesine ait az sayıda keramik bulunmaktadır.

İleydağı Köyü Araştırmaları

Uluborlu'nun 8 km. güneybatısında yer alan İleydağı Köyü içinde cami bahçe duvarına yerleştirilmiş olan ve kaliteli bir işçilikle yapılmış devşirme malzemeleri gördük (Resim: 9). Bunların köye nereden taşındığını araştırdık. Bu arada köyün çevresinde yer alan Eski Köyiçi Öreni'ni Büyük Yayla ve Kadiroğlunun Taş mevkiinde birer yerleşme tespit ettik, fakat Eski Köyiçi Öreni ve Sancar mevkiinde kayda değer bir buluntuya rastlamadık.

Büyük Yayla

İleydağı Köyü'nün 2 km. kuzeybatısında, Uluborlu Barajı'nın yukarı kesiminde, Kocapınar Kaynağı çevresinde Roma ve Geç Roma Çağı yerleşmelerine tanıklık eden ve en eskisi M.S. 2. ve 3. yüzyıl özellikleri taşıyan keramikler ile yapı tuğlaları ve kesme yapı taşları bulunmaktadır. Cami bahçe duvarında görülen kabartmalı parçaların da 1966 yılında Kocapınar çevresinden götürüldüğünü öğrendik. Bugün köyün içme suyu da buradan gitmektedir. GPS ölçümleri: H 1371 m, N 38 01 792, E 030 23 260.

Kadiroğlunun Taş

4 Dereköy Muhtarı Sayın Nazif Aldemir'e, ekibimize yaptıkları yardımlardan dolayı candan teşekkür ederim.

Köyün 3.5 km. doğusunda, Popa Çayı'nın güneyinde uzanan bir yamaçta Roma ve Geç Roma Çağı yerleşmesine ait keramik, kesme yapı taşları ve yapı tuğlaları görülmektedir. GPS ölçümleri: H 1245 m, N 38 03 418, E 030 24 610⁵.

İnhisar Köyü Araştırmaları

Uluborlu'nun 10 km. kuzeybatısında yer alan İnhisar Köyü'nde manzara güzel (1361 m.), kanyon vadi ortasından akan Kızıldere ve evler de çevreye ayrı bir güzellik katıyor. Burada, Kirse Koyağı-Topçılık ve Tek Mezar ile çevresini araştırdık, fakat kayda değer bir buluntuya rastlamadık.

İnhisar Kaya Mezarı

İnhisar Köyü'nün 5,5 km. güneydoğusunda, Uluborlu'nun 4 km batısında, Uluborlu-Keçiborlu yolunun 500 m. kuzeybatısındadır. İnhisar Köy yolunun 50 m. batısında ve yoldan 15 m. yüksekliğindeki kayalık sırt üzerindedir. 1.88 x2.35 m. boyutlarında, Semerdam şekilli, tek klineli, ağız açıklığı doğuya bakan mezarın, kenarları yazıtlı kapı girişi 0.53 x 0.93 m. boyutlarındadır. Tam olarak okunamayacak durumda olan yazıtların yazı karakterinden mezarın M.S. 3. yüzyılda yapıldığı anlaşılmaktadır.

Küçükkabaca Köyü Araştırmaları

Küçükkabaca Köyü, Uluborlu İlçesi'nin 7 km. kuzeydoğusundadır. Köy çevresinde yaptığımız araştırmalarda Kavak Kır, Küçükköy ve Tekkalık (Teknekalık) mevkilerinde, bölgenin tarihine ışık tutacak bilgiler elde edildi.

Kavak Kırı Mevkii

---

5 İleydağı Köyü araştırmalarımızda ekibimize yardımcı olan Ferit Tıǧlı'ya ve Uluborlu Müzesi görevlilerinden Ercan Tıǧlı'ya candan teşekkür ederiz.

Köyün 2 km. kuzeydoğusunda, Bulduk Tepesi'nin güneyinde, geniş bir alanda Roma Çağı yerleşmesine ait keramikler, yapı tuğlaları ve mimarî elemanlar görülmektedir (Resim: 10). Köy içinde görülen yazıtlı taşların da buradan taşındığını öğrendik. Batısından Köle Deresi akan ve yaklaşık olarak 120 X 200 metre boyutlarında olan yerleşmenin, 800 m. kadar kuzeybatısında da Kaynak Pınarı bulunmaktadır. Uskaca ağaç kaynağı, yerleşmenin doğusunda, üst kesimde Kızılkaya Tepesi eteklerinde Vicinin Pınarı, son yıllara kadar, tarihin her döneminde bölge refahının esasını oluşturan ürünün sağlanmasında ana etken olmuşlardır. Bu durumda su sıkıntısı olmayan, önündeki büyük, sulak ve verimli ovaya da hâkim olan yerleşme sakinlerinin refah durumunu buluntuların kalitesi de göstermektedir. Yerleşmeden taşınan yazıtlar ve mimarî elemanlar üzerindeki çalışmalarımız devam etmektedir. GPS ölçümleri: H 1127 m, N 38 07 853, E 030 29 748.

Küçükköy Yerleşmesi

Küçükkabaca Köyü'nün 500 m. doğusunda, Sinap Çayı'nın doğusunda, yamaçta, yer alan bir Roma Çağı yerleşmesidir. 300x500 m. kadar boyutlarında olan, bugün tarım amaçlı kullanılan yerleşmenin yüzeyi teraslanmıştır. GPS ölçümleri: H 1047 m, N 38 07 531, E 030 29 781.

Tekkaklık (Teknekaklık) Kaya Mezarı

Köyün 2,5 km. doğusunda, Kızılkaya Tepesi'nin alt eteklerinde monoblok bir kayaya oyulmuştur. Eşik ve *klinesi* olmayan, kapı açıklığı doğuya bakan mezarın boyutları 1.28x1.48 m., yüksekliği de 1.10 metredir. Roma Çağına ait olduğunu düşündüğümüz kaya mezarı, bölgede şimdiye kadar hiç görmediğimiz bir tekniğiyle yapılmıştır⁶. GPS ölçümleri: H 1024 m, N 38 07 635, E 030 30 342.

Bu mezarın 70 m. kadar güneybatısında 0.56 X 1.90 m. boyutlarında, ana kayaya oygu, kuzey-güney doğrultusunda, bir lâhit mezar (tekne mezar) da bulunmaktadır.

6 Küçükkabaca Köyü araştırmalarımızda ekibimize yardımcı olan Muhtar Ahmet Çelik'e candan teşekkür ederiz.

Kapı Dağı

Uluborlu İlçesi'nin güneydoğusunda yer alan Kapı Dağı oldukça kapsamlı olarak araştırılmıştır⁷. Kapı Dağı Yaylası'na çıkılmış, Kırkpınarlar kesimi görülmüş ve Popa (Pupa) Çayı'nın özünü oluşturan Üyüllü Kaynağı (1409 m.) ile çevresi incelenmiştir. Önceki dönemlerde, kaynağın önünden itibaren ana kaya üzerinde açılan kanalla, ana kayanın aşağı koda düştüğü kesimlerde ise, örülen set üzerinden kaynak suyunun taşındığı, mevcut kalıntılardan, anlaşılmaktadır. Bugün, kaynağın çıkış kesiminden itibaren döşenen demir borular içinde, Uluborlu'nun içme suyunun bir kısmı gitmektedir. Daha sonra Kapı Dağı'nın üst kesiminde (2400 m.) yaptığımız araştırmada, Kavil Pınarı çevresinde Roma Çağı yerleşmesine ait az sayıda keramik bulunmuştur. Burada, bu keramiklerin dışında herhangi bir mimarî elemana rastlamadık. Kayıtlardan Kavil Pınarı suyunun, demir borularla, 1872 yılında yapımı tamamlanan Cirimbolu Köprüsü üzerinden Uluborlu Kalesi'ne getiriliğini öğreniyoruz⁸. Buraya gelen su, 1927 yılında yapılan eklemelerle kale dışında, daha aşağı kesimlere taşınmıştır.

Senirkent İlçesi Araştırmaları

Isparta'nın 75 km. kuzeyinde yer alan Senirkent İlçesi'nde 1974 yılından beri aralıklarla çalışıyoruz⁹. Bu yıl da, Senirkent'in Ulugbey, Büyükkabaca ve Yassören kasabalarında araştırmalarımızı sürdürdük.

---

7 Kapı Dağı araştırmalarımızda ekibimize yardımcı olan bu kesimi bütün yükseltileriyle, yaylaları ve kaynaklarıyla bilen rehberimiz Muhittin Demir'e, aynı şekilde bizlere özveriyle yardımcı olan Şoför Hüseyin Hünük'e candan teşekkür ederiz. Isparta Müzesi arkeologlarından Özgür Perçin'in düşündüğü gibi, Kapı Dağı'nın her yöresinin adlarını bilen Muhittin Demir yardımıyla kabartma bir Kapı Dağı haritasının yapılması Uluborlu'ya ve yakın geçmiş tarihimize büyük hizmetlerden bir tanesi olacak, o günleri yaşayanların da hatıraları tazelenektir.

8 Demirdal 1968: 107 vd. Bu eseri bize sağlayan kıymetli hocamız İsmet Baş'a yürekten teşekkür ederiz.

Uluğbey Kasabası Araştırmaları

Uluğbey Kasabası'nın içinde, Seyit Veli Baba Sultan Türbesi ve Camii bahçesinde, çevredeki Hellenistik ve Roma Çağı yerleşmelerinden taşınan yazıtlı-yazıtsız mimarî elemanlar ve steller üzerinde çalıştık. 2009 yılı araştırmalarımızda bunları tamamlamak düşüncesindeyiz.

Senirkent'in 4 km. kuzeyinde yer alan Uluğbey'in 3 km. batısında bulunan Çakmak Tepesi'nin üstünde Hamam Düzü olarak bilinen kesiminde Roma yerleşmesine ait keramik ve yapı tuğlaları bulduk. Yerleşme önemli ölçüde tahrip edilmiştir. GPS ölçümleri: H 1080 m, N 38 07 888, E 030 30 684.

Uluğbey'in 5 km. Çakmak Tepesi'nin de 2 km. batısında, Emenardıç Tepesi'nin güney eteklerinde, bugün tarım arazisinin ortasında yer alan Taşharman Mevkii'nde, oldukça geniş bir alanda Roma Çağı yerleşmesine ait keramik ve yapı tuğlaları görülmektedir, GPS ölçümleri: H 1075 m, N 38 08 195, E 030 30 352¹⁰.

Büyükkabaca Kasabası Araştırmaları

Senirkent'in 11 km kuzeydoğusunda yer alan Büyükkabaca Kasabası'nda kısa süreli bir araştırma yaptık. Burada Belediye Parkı'nda gördüğümüz Roma Çağına ait mimarî elemanları ve yazıtları inceledik. Bunların Demirliönü Mevkiinden geldiği öğrendik. Kasabanın 3 km. kuzeydoğusunda, Senirkent-Yalvaç yolunun 100 m. kuzeybatısında, Demirli Taş Tepesi'nin güney eteğinde bulunan Demirliönü yerleşmesini inceledik. Bugün Mustafa Diler'e ait olan ve bağ-bahçe olarak kullanılan bu kesimde Roma Çağı yerleşmesine ait keramikler ve yapı tuğlaları görülmüştür. Bir kısmı ekilmiş ve ağaçlandırılmış olan yerleşmenin boyutlarını saptayamadık, GPS ölçümleri: H 960 m, N 38 10 624, E 030 39 986. Belediye parkındaki mimarî elemanlar ve yazıtlar üzerindeki çalışmalarımızı sürdürüyoruz.

9 Özsait 1990: 381 – 389; Özsait-Özsait 2007:159–165.

10 Uluğbey Kasabası ve çevresinde yaptığımız araştırmalarda ekibimize yardımcı olan Belediye Başkanı Sabri Sarkaya'ya, Fen İşleri Müdürü Veli Günay'a candan teşekkür ederiz.

Yassıören Kasabası Araştırmaları

Senirkent İlçesi'nin 5 km. doğusunda yer alan Yassıören'de, 1974 yılından beri aralıklarla çalıştık. Burada Yassıören'in 1,5 km. güneybatısından akan Değirmen Deresi'nin yukarı vadisinin batısında yer alan Mandas Kırında 1974 yılında, orta büyüklükte, bir İlk Tunç Çağı yerleşmesi (Mandas Höyük) tespit ettik¹¹. Bu kesime antik Tymandos kenti lokalize edilmişti. Barla Dağı'nın Yassıören Ovası'na bakan yüzünde, güneydoğuda Sığırcık Tepesi, orta kesimden akan Değirmen Deresi ve batıda Dikmen Tepe'nin (1373 m.) eteğindeki Mandas Kırı arasında uzanan bu geniş düzlük, zaman içinde, sel sularının ve derenin taşıdığı kum ve çakılla dolmuştur, (Resim: 11). Bugün Yassıören Belediyesi'nin kum - çakıl ocağı olan bu kesimin yüzeyinde az sayıda Roma Çağı keramiği ile bazı mimarî elemanların ve geç devire ait bir duvar kalıntısı dışında, *in situ* hiç bir şey görülmemektedir. Burada, 2007 yılı sonlarında, kum çekimi sırasında gün ışığına çıkarılan (iki parça halinde, ortadan kırılmış), 184 cm. boyunda, on bir satırlık Grekçe bir yazıt kentin önemini göstermektedir. İmparator Caracalla'nın (M.S.211-217) şerefine dikilmiş olan bu anıtın piramidal yapısı, onun üzerinde bir heykel olduğunu da anımsatıyor¹².

Ayrıca, Yassıören Kasabası'nda eski ilkokulun ön ve arka bahçelerinde mimarî ve yazıtlı yapı taşları da bulunmaktadır. Bunların yaygın olarak görülmesi yanı sıra, son derece iyi bir işçilik göstermesi de bize Tymandos kentinin M.S. 2. ve 3. yüzyıllarda ne kadar gelişmiş olduğunu kanıtlamaktadır. Yine Yassıören'in pek çok yapısında, bağ ve bahçelerin duvarlarında, çeşme yapılarında kente ait mimarî elemanlar kullanılmıştır.

İmparator C. Aurelius Valerius Diocletianus zamanında (M.S. 284-305) eyalet statüsüne kavuşan Pisidya'da (*Provincia Pisidia*) Antiokheia kenti metropolis oldu. Bu arada İmparatorun emri ile Tymandos da *polis* yani, Roma şehir hukukuna kavuştu. Buna göre, Tymandoslular, 50 *decurion*lu

11 Özsait 1990: 383, Resim: 6 ve 7.

12 Özsait- Bru-Labarre 2009: 187-192; Özsait 2009: 117 vd.

(üyeli) bir meclis kurma hakkını kazandılar. Burada eyalet valisi'nin sıkı denetiminden uzak olarak, yerleşmelerinde iç bağımsızlığı elde etmiş oldular. Bundan böyle, *aedilisler*, *quaestorlar* ile yönetim kademeleri için gerekli olan kendi memurlarını (*magistratus*) seçebileceklerdi. Bu büyük imtiyaz, eyalet valisinin denetiminden uzak olan kentin, ticaret yolları üzerinde bulunması nedeniyle de, çok fazla gelişmesini sağlamıştır.

Yassıören'den Eğirdir Gölü'nün (Hoyran kısmı) batı sahilinde, Kayaagzı'na, biraz kuzeyde Ulağı Höyüğe kadar uzanan geniş alanda (Harita: 1), Tymandos territoriumu içinde yer alan Alcibar çevresinde ve Alcibar Kalesi'nde Roma Çağı yerleşmesine tanıklık eden keramikler de yaygın olarak görülmektedir. Aynı şekilde, Yassıören Kasabası'nın 2,5 km. doğusunda yer alan Delipınar tümülüsleri de, buluntuları M.Ö. 6. yüzyıla kadar çıksa da¹⁴, bölgenin kültür tarihi yönünden ilginç bir görünüm sergilemişlerdir. İşaret edilen bu kalıntıların ve yazıtların ışığı altında kentin tarihini yazmaya dönük çalışmalarımız devam etmektedir.

II- BURDUR İLİ ARAŞTIRMALARI

Burdur İli, Merkez, Yeşilova, Karamanlı, Tefenni, Kemer ve Çavdır İlçeleri, kasaba ve köylerinde araştırmalar sürdürülmektedir. Yeşilova İlçesi'nin Yarışlı Köyü kapsamlı olarak çalışmalarımız devam etmektedir.

Burada İlk Tunç Çağı yerleşmesi üzerinde kurulmuş olan Yarışlı Köyü'nün 1 km kuzeybatısında yer alan ve 1974 yılından beri tanıdığımız Takina nekropolünü (1062 m.) ayrıntılı olarak inceledik. Yine Yarışlı Köyü'nün 700 m. kuzeyinde, nekropol alanının da 400 m. doğusunda 1040 m. yüksekliğinde yer alan ve Asar Tepe olarak bilinen Takina yerleşim alanını ziyaret ettik, (Resim: 12). Gerek nekropol ve gerekse yerleşim alanı (Akropolis) üzerindeki yoğun tahribat çukurları çevresinde Roma Çağı yerleşmesine ait keramikler görülmüştür. Konu üzerinde çalışmalarımızı sürdürmekteyiz.

13 Özsait- Bru-Labarre 2009: 193 vdd.

14 Özsait-Özsait 2007:159-165.

Burdur İli, Karamanlı İlçesi araştırmalarımızda, ilçenin 6km. güneydoğusunda, Bozçay (antik *Lysis*) vadisinin kuzeybatısında Gebice Evleri (Resim: 13) ve Çelikler Evleri ile ikisinin ortasında, Hacı Hasan'ın Kuyusu mevkilerinde üç Roma Çağı yerleşmesi tespit ettik. Bu kesimde tarlalar içinde, 60 - 90 cm. arasında değişen yüksekliklerde dokuz ezgi taşı da bulunarak incelenmiştir.

Aynı şekilde, Karataş Gölü'nün çevresinde geçen yıllarda başladığımız araştırmalarımıza bu yıl da devam ettik. Gölün güneyinde, Karamanlı-Kemer ilçeleri arasındaki arazi kesiminde, "Kanal Arkası Burun" olarak tanınan mevkide (yöresel olarak da Demirkapı Höyüğü), ve Aktepe - Değirmenönü mevkilerinde Roma Çağı yerleşmelerine ait keramikler bulduk. Burada ve Karataş Gölü çevresinde 2009 yılında daha kapsamlı olarak çalışmak düşünceindeyiz.

Burdur İli, Çavdır İlçesi'nin Küçükalan Yaylası'nda bir Roma ve Geç Roma Çağı yerleşmesi tespit edilmiştir.

Burdur İli, Tefenni İlçesi'nin kuş uçuşu 18 km. kadar batısında ve geçen yıl tespit ettiğimiz Aliyürek Tepesi'nin üzerinde Yayla Kalesi ya da Yayla Kayası olarak bilinen Demir Çağı yerleşmesine bu yıl da gidilmiştir. 1903 m. yüksekliğindeki tepenin hemen karşısında yer alan tepede, yapı tuğlalarının yanı sıra, kütle halinde maden cüruflarına rastlanmıştır.

Burdur İli, Kemer İlçesi'nin 6 km. güneydoğusunda yer alan Asarcık Yaylası-Akpınar Yaylası'nda çok geniş bir alana yayılmış yerleşmesi ve nekropol alanı ile bir kent görünümünde olan Asarcık yerleşmesini bularak inceledik (Resim: 14). Çevrede yoğun olarak Roma yapı elemanları, lâhitler ve keramikler bulunmaktadır. Akpınar Yaylası'ndan sonra, Akpınar Boğazi geçildi, Türkmen mezarlarının bulunduğu Tahtalı Başı, Kırkçam Tepe'den sonra Söbüce Yaylası'na gelindi. Burada, mezarlık (1891 m.) ve yayla çevresi araştırıldı. Sonuçta, Söbüce Köy Camii yanından açılan yolun kıyısında (1880 m.) ve çevresinde Demir Çağı ve Roma Çağı yerleşmesine ait keramikler bulduk.

Korkuteli İlçesi'nin Çomaklı Kasabası ile Kemer İlçesi arasında yer alan Dikmen Tepesi'ni, kısa süreli de olsa araştırdık. İlk kez 1994 yılında

araştırdığımız Dikmen Tepesi'nin (1587 m.), bugün daha fazla tahrip edildiğini gördük. Geniş bir yayılım gösteren yerleşmenin hemen her tarafı kaçak kazı çukurlarıyla dolu. Vakit darlığından ve arazinin çok engebeli olmasından dolayı istediğimiz şekilde araştıramadığımız bu yerleşme yerinde önümüzdeki yıllarda çalışmayı düşünüyoruz.

2008 yılı çalışmalarımızda da yine, bölgenin yerleşim arkeolojisi ve kültür envanteri yönünden önemli bulgular elde edilmiştir.

KAYNAKÇA

- DEMİRDAL, S., 1968, *Bütünüyle Uluborlu "Monografi"*, İstanbul.
- ÖZSAİT, M., 1987, "1984 ve 1985 Yılı Isparta Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları", *Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü 4. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 26-30 Mayıs 1986, Ankara, 323-3
- ÖZSAİT, M., 1990, "1987 ve 1988 Yılı Senirkent Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları", *Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü 7. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Antalya, 18-23 Mayıs 1989, Ankara, 381-389.
- ÖZSAİT, M., 2009, "Burdur ve Isparta 2008 Yılı Yüzey Araştırmaları", *ANMED, Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri -7: News of Archaeology from Anatolia's Mediterranean Areas*, Antalya, 115-121.
- ÖZSAİT, M- H. BRU-G. LABARRE, 2009, " La constitution civique de Tymandos", *Anatolia Antiqua* XVII, 187-207.
- ÖZSAİT, M.- N. ÖZSAİT, 2007, "Delipınar Mezar Stelleri / Grave Stelae from Delipınar", *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia*, İstanbul 20-21 Mayıs 2005, ed. İ. Delemen, s.159-165.

Harita 1: Kuzeybatı Pisidya yerleşmeleri

Resim 1: Bozanöntü: 1. Ada

Resim 2: Bozanöntü: 2. Ada

Resim 3: Bozanözü Kaya Mezarı

Resim 4: Darı Deresi yerleşmesi keramiklerinden örnekler

Resim 5: Isparta, Darı Deresi Mevkii, mil taşı ve Roma yerleşmesi

Resim 6: Uluborlu: Kadı Kuyusu Mevkii

Resim 7: Dereköy: Kale

Resim 8: Dereköy: Dertbaşı Mevkii Kaya Mezarı

Resim 9: İleydağı Köyü: Cami bahçe duvarı

Resim 10: Küçükkabaca Köyü:
Kavak Kırığı Mevkii

Resim 11 Yassıören :
Tymandos Kenti
yayılm alanı

Resim 12: T a k i n a :
Nekropolden; geri
planda Yarışlı Gölü
havzası

Resim 13: Karamanlı İlçesi:
Gebice Mevkii

Resim 14: Kemer İlçesi:
Asarcık Yaylası,
Nekropol

REPORT ON THE RESULTS OF AN EPIGRAPHIC SURVEY IN THE CAYSTER VALLEY IN OCTOBER 2008

Marijana RICL*

From the 13th to the 29th of October 2008, I conducted an epigraphic survey in the Cayster (mod. Küçük Menderes) valley. During the survey I was accompanied by Miss Bahar Alpvrural (Efes Arkeoloji Müzesi), who served as the government representative, and Miss Sevgiser Akat from Ege Üniversitesi. It is a pleasure to thank them both for their help and support. Thanks are also due to the following institutions and individuals who made this survey possible: Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Turkey for generously giving permission to continue work in the Cayster valley, Professor Gerhard Dobesch from the Kleinasiatische Kommission in Wien for supporting this project, and last but not least, to Professor Hasan Malay for inspiration and unfailing help in every situation. The survey was conducted within the framework of a project entitled "History and Epigraphy of the Cayster Valley in Antiquity".

The project "History and Epigraphy of the Cayster valley in Antiquity" aims to investigate the historical development of southern Lydia situated between the Tmolos (Bozdağ) and the Messogis (Aydın Dağları) ranges, with the main urban centres at Hypaipa, Dios Hieron, Nikaia, Koloe and Palaiapolis. Several epigraphic surveys and studies devoted to the ancient inscriptions preserved in the museums of Tire and Ödemiş will provide the starting point for an evaluation of this region's history. After the conclusion of the project's second year, 138 inscriptions have been recorded and studied in the field and in the above-mentioned museums. Eighty-four of these inscriptions are presently unpublished and will find their place in the future corpus of the region.

During the two-week period of our 2008 survey, 40 towns and villages were visited in search of published and unpublished epigraphic monuments.¹

* Marijana RICL, University of Belgrade, Philosophical Faculty, Čika Lyubina 18-20, 1100 Beograd / SERBIA, mricl@eunet.rs

1 They are Karatekeköy, Akkoyunlu, Turgutlu, Mahmutlar, Eskioba, Bayındır, Tokatbaşı,

We were able to locate fourteen inscriptions – three published ones² and eleven unpublished ones.

Eleven newly-found inscriptions fall into the following categories:

The first group is made up of four rock-cut inscriptions, three of which come from the same place – a hill known as Taştepe situated above the village of Karateke NW of Tire; the same place was visited for the first time during the 2007 survey. These rock inscriptions obviously served to mark the boundaries between two regions or perhaps the limits of temple-lands, since they all consist of two tall letters – an *omikron* and a *rho* – standing for ὄρος; the fourth inscription was pointed to us by a villager from Pınarlı köy in the hilly region north of the Küçük Menderes river, at a place called Çatak. Consisting of two lines, this inscription is damaged on the right side (Fig. 1): the second line probably contained one of the Greek names commencing in Ἄριστ.

The group of public inscriptions consists of a long Hellenistic list of male names engraved on a tall marble stele seen at Alanköy in the hilly region NW of Hypaipa in the direction of Mt. Tmolos (Fig. 2). The top of the stele is broken off and the first ten preserved lines are weathered and nearly illegible. One of the names near the end of the stele belongs to a *logistes*. Despite its condition, this inscription is the most important discovery made during the 2008 survey in the Cayster valley.

The group of private inscriptions embraces three items: the best preserved one is this funerary stele of Horaia daughter of Demetrios, praised as *eusebes*, *philotheos* and *hagne* (or pious, loving god and chaste): Ὠραία Δημητρίου τοῦ Φωκίωνοῦ εὐσεβή, φιλόθεο, ἀγνή (Fig. 3). The epithet *philotheos* appears in an inscription from Gölde/Incesu in north-east Lydia (*TAM V 1, 457*): [Τα]πιανδὸς Γλαῦκοῦ καὶ Ἀμμωνιῆ φιλόθεοι Μηνὶ Μοτυλείτῃ εὐχαριστ[ί]αν ἔθοντο, and as the name of a cult-

---

Fırınlı, Eski Furunlu, Çiftçi, Kızılcaova, Elifli, Zeytinova/Falaka, Çatal/Güzelim tepe, Hasköy, Çırpı, Canlı, Çıplakköy, Alanköy, Pınarlı, Derebaşı, Gaziler, Lütüfler/Mutüler, Kızılkeçili, Hisarlık, Mehmetler, Halka köy, Küçükkale, Büyükkale, Kürşak, Alacalı, Işıklar, Ayaklıkırı, Hasançavuşlar, Işıklı, Kürdüllü, Peşrefli/Fata, Gökçen, Göllüce, Bulbuldere.

2 *IK 17, 1, 3290* (transferred by us to the Tire museum), 3509; *IK 17, 2, 3856*.

association (φιλόθελαι) in an inscription from Hypaipa (SEG 30, 1382C).

From Pınarlı köy, the village where we were shown the above-mentioned rock-cut inscription with a Greek name, comes a broken funerary stele with a fragmentary relief (Fig. 4). Finally, a friend from the village of Küçükale brought us his transcription of a late-Hellenistic/early Imperial funerary stele of one Artemidoros, son of Antiochos.

A single Latin inscription was seen at Hasköy NW of Tire, at an old cemetery abounding in architectural remains, including columns. The only inscribed stone we were able to locate at this site is a broken marble block with a fragmentary inscription recording one of the numerous Greek names ending in YLLOS.

Among this year's finds are also two early-Byzantine inscriptions. The first and the more important one is a marble *tabla* or game-board for *ludus latrunculorum* or backgammon, with an inscription in a sunken field with border (Fig. 5). The inscription is arranged in six fields, each consisting of 6 squares, with a letter carved in each one. The inscription reads: [´H] τάβλα, τέρψι· | [i³] πέζη, μη χόλα, | [i χ]ολᾶ, μη πέζε. *Game-board, enjoyment: if you play, do not get angry, if you get angry, do not play.* A very similar game-board, with the same arrangement of words but different text, comes from Ephesos itself:⁴ ἡ τάβλα χρυσῶ ἀπωλία τέρψιν ἔχουσα πολλήν. On the Latin side, we have, e.g., a *tabula* with the text *vincis gaudes, perdis ploras, sile et recede*,⁵ and another with the words *ludere nescis, perdis ploras, vincis gaudas*.⁶

The last find made during the 2008 survey is an architectural fragment with the beginning of an inscription: τὸ ἔργον τοῦτο ἐπὶ ...

3 For this kind of *iotacism*, cf., e.g., *JÖAI* 1 (1898) Bbl., 110 no. 6 (Perinthos): ἐξὸν δὲ οὐδεὶ ἐῖναι ἕτερον τινα καταθέσθαι[ι ἢ] παρορύξαι τι τοῦ τάφου, ἰ οὖν, δώσει τῇ πόλι * ψ´; *ibid.* 112 no. 10: ἰ τι´ ἕτερον πολμήσι καταθέσθε...; *SEG* 14, 829 (Syria, 227 AD): ἰ τι´ ἄν βάλῃ κόπρον ἐν τῷ λιθοστρώτῳ τῷ κὲ ἀγορ{ρ}ᾶ.

4 J. Keil, *Ephesos. Ein Führer durch die Ruinenstätte*⁵, Wien 1964, 111=R. Merkelbach, *ZPE* 28, 1978, 48-50=SEG 28, 877=IEph 556.

5 *RE* XIII 1927, col. 2004, s.v. Lusoria tabula (Lamer).

6 Dessau 8626; cf. also *RE* XII 1924, s.v. Latrunculorum ludus (K. Schneider).

Fig.: 1

Fig.: 2

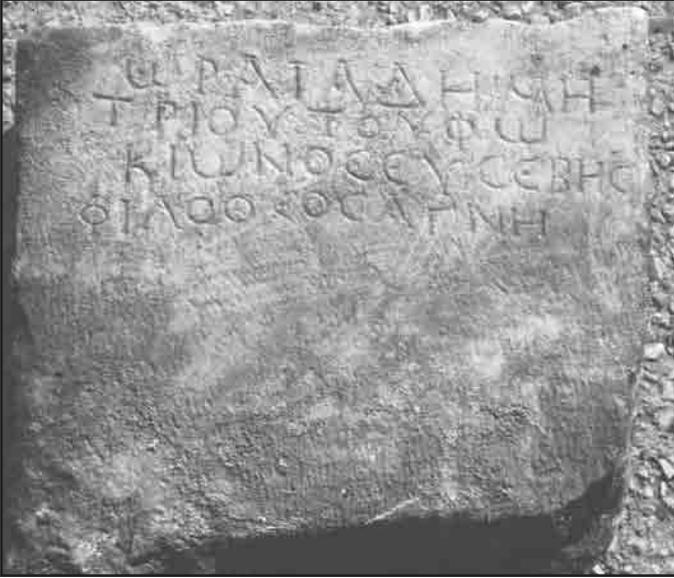

Fig.: 3

Fig.: 4

Fig. : 5

GREEK INSCRIPTIONS IN THE MUSEUM OF TIRE

Marijana RICL*

In September 2008, I was able to study eighty-one Greek inscriptions in the Museum of Tire.¹ The study was conducted within the framework of a project entitled “History and Epigraphy of the Cayster Valley in Antiquity”.

The project “History and Epigraphy of the Cayster valley in Antiquity” aims to investigate the historical development of southern Lydia situated between the Tmolos (Bozdağ) and the Messogis (Aydın Dağları) ranges, with the main civic centres at Hypaipa, Dios Hieron, Nikaia, Koloe and Palaiapolis. Several epigraphic surveys and studies devoted to ancient inscriptions preserved in the museums of Tire and Ödemiş will provide the starting point for an evaluation of this region’s history. After the conclusion of the project’s second year, 138 inscriptions have been recorded and studied in the field and in the above-mentioned museums. Eighty-four of these inscriptions are presently unpublished and will find their place in the future corpus of the region.

Of the eighty-one inscription stored in the garden of Tire Museum, forty-two were previously published.² They were all discovered in the modern towns and villages located in the valley of the Cayster river (mod. Küçük Menderes) and in the ancient city of Hypaipa north of the river.³ Most of the

---

* Marijana RICL, University of Belgrade, Philosophical Faculty, Čika Lyubina 18-20, 1100 Beograd / SERBIA, mricl@eunet.rs

1 It is a pleasure to thank the following institutions and individuals who made this study possible: Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Turkey for generously giving permission to work in the Museum of Tire, Professor Gerhard Dobsch from the Kleinasiatische Kommission in Vienna for supporting this project, the Director and the staff of Tire Museum and Professor Hasan Malay for their help in every situation.

2 *IK* 17, 1, 3215-3217(b); 3219; 3231; 3233; 3239-3240A; 3241-3244; 3254; 3260-3261; 3263; 3279; 3288A; 3291B; 3293; 3295-3296; 3299-3300; 3308; 3312; 3320; 3322-3325; 3333; 3511; 3710; 3712-3712A; 3729; 3821A; 3865; *SEG* XLVIII 805.

3 Akçaşehir (2 inscriptions), Bayındır (1), Büyükkale (6), Eskioba (anc. Almoura) (2), Fırınlı (1), Halka köy (1), Hisarlık köy (1), Hypaipa (1), Kahrat (1), Kaleköy (1), Kiraz (3), Kirseli (1), Kırtepe (1), Kurşak (1), Mahmutlar (1), Mehmedler (1), Peşrefli köy (1), Tire (11), Turgutlu (1), unknown finds-pots (4).

published inscriptions belong to the Imperial period; only a quarter, namely, ten funerary inscriptions⁴ and one possible votive text⁵ can be dated to the late Hellenistic/early Imperial period.

All late-Hellenistic funerary inscriptions are typical representatives of their category, i.e., concise, with only the name(s) of the deceased and once in a while a greeting formula $\chi\alpha\acute{\iota}\rho\epsilon/\chi\alpha\acute{\iota}\rho\epsilon\tau\epsilon$. Nearly all are decorated with relief-representations of the deceased and his/her family-members.⁶ Only in two instances additional information on the origin of the deceased/dedicant is provided. One was a Thessalian, the other a Macedonian.⁷

Of the remaining thirty-one published inscription, thirty come from the Roman Imperial period⁸ and one⁹ from the early-Byzantine period. The less numerous public inscriptions comprise honorary inscriptions set up by cult associations and local *katoikiai*,¹⁰ boundary-stones of Ephesian Artemis,¹¹ public dedications,¹² and proconsular edicts;¹³ they all provide valuable information on the cult of Artemis in Ephesos and its vicinity, on its organization and finances, on Ephesian elite families and their benefactions in and around their native city, on the local cults, the village life, the names of ancient villages, diverse activities of Roman authorities, etc. The funerary inscriptions, on the other hand, supply information on the personal names, the structure of ancient families, the occupation, legal and social status of their members, the forms of funerary monuments, the local traditions surrounding the cult of dead, the legal protection of the grave, the historical geography of the Cayster valley and the public institutions in its towns and villages, including Ephesos itself.

---

4 *IK* 17, 2, 3240A, 3241, 3243, 3244, 3261, 3291B, 3295, 3729; *SEG* XLVIII, 804-805.

5 *IK* 17, 2, 3299.

6 *IK* 17, 2, 3240A, 3241, 3261, 3291B, 3295, 3729; *SEG* XLVIII 804-805.

7 *IK* 17, 2, 3291B and 3299.

8 *IK* 17, 2, 3215, 3216, 3217, 3219, 3231, 3233, 3239, 3240, 3242, 3254, 3260, 3263, 3279, 3293, 3296, 3300, 3308, 3312, 3320, 3322, 3323, 3324, 3325, 3333, 3511, 3710, 3712, 3712A, 3821A, 3865.

9 *IK* 17, 2, 3288A.

10 *IK* 17, 2, 3263, 3233, 3239,

11 *IK* 17, 2, 3511.

12 *IK* 17, 2, 3865.

13 *IK* 17, 2, 3217.

The museum of Tire presently houses thirty-nine unpublished Greek inscriptions. Twenty-six of these, mostly of unknown provenance, but without doubt originating from the same general region as the above-mentioned published inscriptions, are epitaphs. These late-Hellenistic and Imperial inscriptions acquaint us with the following individuals: [...]*nios* son of Apollonios, Menodoros son of Menodoros, Sanno daughter of Dionysios, Olympias daughter of Hikesios, Nikaia daughter of Attalos, Menekrates, Timarchos son of Menandros, Quintus Gai filius, Pheidon and Moschion, Asiarches, anonymous children of Asklepiades, family-members of one Dionysios, Hermogenes son of Paramonos, family of Hieron and his wife Kleopatra, Kalliste daughter of Hermogenes, Dionysios son of Menekrates, Meltine, her husband Epaphras and their son Hephaistion, Apollonios son of Charixenos, slave *saltuarius* Hermes, buried by his masters, Artemo daughter of Menophilos, Philologos, his wife Myrto and their son Damas. We also have five funerary monuments whose owners remain anonymous.

New funerary inscriptions normally fail to provide far-reaching information, since they typically contain only the name(s) of the deceased and his/her family members. Among the more interesting monuments is the one featuring Hieron, his wife Kleopatra, their sons and descendants (Fig. 1): some time after the original inscription was engraved, a new one was appended, declaring that the family-tomb was restored and reused by a relative named Isidoros (he uses the phrase *κατὰ τὸ συγγενικόν* to justify this action) and (his wife?) Daphne; a third inscription extended the right of burial in the same tomb to his children and grandchildren.

Another funerary inscription (Fig. 2) informs us that a *saltuarius* Hermes was buried by his masters at his birth-place, while a monument brought from the site of an ancient village settlement (Fig. 3) features the word *πρυτανεικό* own in an unknown context. The word could refer to a former *prytanis* or to a local *prytaneion* and it could also represent the personal name Prytanikos attested in Ephesos Finally, on a new late-Hellenistic stele (Fig. 4) we now have a third attestation of the rare female name Sanno, previously encountered only in two Hellenistic inscriptions from Athens.¹⁴

14 Cf. *LGPN* II s.v.

The group of unpublished inscriptions dealing with cult issues numbers six items. Five of these are private dedications. One was dedicated to Zeus Soter Karpodotes by two brothers for their patron, his son and themselves, another to Hekate by an unknown dedicator, a third to Kybele by Hermes son of Mnesitheos, a fourth – a small marble throne – to an unknown deity by Diokles and Aulos, and the fifth possibly to Apollo, unless the form Λητοῖδης attested there represents a personal name. The last inscription from this group is a boundary-stone of an estate belonging to Ephesian Artemis erected in accordance to the orders of Emperor Trajan and later partly erased. This stone is an exact copy of an already published boundary-stone for Artemis found at the same site as the new stone (Turgutlu)¹⁵ and also kept in the museum of Tire.

The remaining seven unpublished inscriptions form a heterogeneous group. An interesting inscription dated to 233/4 or 270/1 AD records the payment of a *summa honoraria* of 5000 *denarii* for the office of *komarches* in Dideiphyta (this village community possibly belonged to the territory of Hypaipa).¹⁶ The sum was paid by a father on behalf of his son. In the same inscription we find an individual named Dionysios son of Kroisos, member of a prominent family from Hypaipa attested in another published inscription¹⁷.

Two marble columns preserved in the Museum of Tire, brought from the same unknown site and set up in the reign of Emperor Decius are unfortunately both damaged. On the first one we have one or two erased inscriptions, the first preceded by a date in the first year of the Emperor (249 AD). The second column carries another damaged inscription set up by [Aurelios] Moschas from Hypaipa in unknown circumstances.

The remaining three unpublished monuments from the museum of Tire are damaged beyond understanding, and the last one is an early-Byzantine *ex-voto*.

The group of unpublished anepigraphic, illegible or broken monuments from the museum of Tire is made up of three door-stones, two votive monuments, and fourteen funerary stelai.

15 *IK* 17, 2, 3511.

16 Most of the inscriptions featuring this *katoikia* come from the modern village Kireli (*IK* 17, 2, 3851 (Titeiphyta), 3852 (Titeiphyta), 3855, 3857 (Dideiphyta)).

17 *IK* 17, 2, 3854 (Aur. Kroisos, son of Dionysios, from Hypaipa).

Fig. : 1

Fig. : 2

Fig. : 3

Fig. : 4

APAMEIA, DOKIMEION VE KOTIAEION YAZITLARI

Thomas DREW-BEAR*

2008 yılında yaptığım yüzey araştırması süresince bana gösterilen yakın ilgi ve destek için Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürü Sayın Orhan Düzgün başta olmak üzere, tüm Genel Müdürlük personeline, Afyon Müze Müdürü Sayın Mevlüt Üyümez'e, Kütahya Müze Müdürü Sayın Metin Türktüzün'e, Yalvaç Müze Müdürü Sayın Ali Harmankaya'ya, ve ayrıca Kültür ve Turizm Bakanlığınca, bu yüzey araştırmamda Bakanlık temsilcisi olarak görevlendirilen Çanakkale Arkeoloji Müzesi uzmanlarından Arkeolog Sayın Musa Tombul'a gösterdiği özveri ve gayretinden dolayı içtenlikle teşekkür ederim. Geçen yıl Phrygia'da sürdürdüğüm yüzey araştırmam esnasında bulduğum muhtelif yazıtlardan birkaç örneği sunacağım.

Apameia (Dinar)

Augustus döneminde yaşamış coğrafyacı Strabo'ya göre iç Anadolu'nun en önemli ticaret merkezlerinden biri olan Apameia (şimdi Afyon İli Dinar İlçesi) ile başlayacağım. Geçen senelerdeki bildirimimde Dinar'da yeni bulduğum Apameia yazıtlarından sıklıkla bahsetmişim, makalelerimde de bu kent ile ilgili muhtelif yazıtlar yayınladım. Burada bir daha, Dinar'dan çıkan bir yazıttan bahsetmek istiyorum. Bu eser Dinar İlçesi'ndeki Sosyal Sigortalar Hastanesi'nin önünden çıkmıştır ve şimdi Afyon Müzesi'nde korunmaktadır. Yazıt, kare şeklinde bir blok üzerinde yer almaktadır (Resim: 1). Türkçe çevirisi şöyledir:

*Ey kadın doktor Eutykhis'in kahramanlaşmış (kocası) Onesimos, iyi adam, elveda!
- Ölenler arasında ceset olsam bile, kahrolan eşimin acısını, beni içine alan toprağın
yabancılığı gibi, hissediyorum.*

* Prof. Dr. Thomas DREW-BEAR, 31 rue Royale, 69001, Lyon/FRANCE.

Dinar Sosyal Sigortalar Hastanesi'nin önünden çıkan bu yazıtta dikatimizi çeken ilk şey: anıtın bir *iatreine*, yani "kadın doktor" tarafından dikilmiş olmasıdır. Evet, bilindiği gibi bu hastanenin etrafında büyük bir Roma mezarlığı yer alıyordu. Rahmetli Afyon Müzesi Müdürü Ahmet Topbaş tarafından *Revue archéologique* 1987'de yayınlanmış, görkemli yüksek kabartmalı lâhit, aynı muntikadan çıkmıştır. Ayrıca kadın doktorlar ile ilgili yazıtlar oldukça nadirdir, ve bu Eutykhis herhalde epey tanınmış bir kişi olacak ki, baba adını vermeden ancak kendi adını vermektedir. Bu yazıtın ikinci ilgi noktası, metnin, normal mezar formülünden sonra ("heros" yani "kahramanlaşmış" ölen kişi ifadesi sıklıkla kullanılır) bir şiir ile devam ediyor olmasıdır. Dikkatle bakıldığında, yazıtın, aynı zamanda bir diyalog da içerdiği görülür. Mezar taşı önünde duran yolcu, ilk önce bu metni okuyup yüksek sesle konuşuyor: "Ey, kadın doktor Eutykhis'in kocası Onesimos, iyi adam, artık kahramanlaşmışsın, elveda!" Onesimos yolcuyu şöyle cevaplıyor: "Artık sadece bir ceset olduğum hâlde, yurdumdan uzakta ölüp gömüldüğüm için beni içine alan toprağın yabancılığının acısını nasıl hissediyorsam, kahrolan eşimin acısını da aynı şekilde hissediyorum". Belki Onesimos'un kendisi de doktordu ve mesleğiyle ilgili herhangi bir maksatla son uzun yolculuğuna çıkmıştı. İncelediğimiz bu yazıt, böyle bir durumda gerçek bir mezar taşı olamaz: çünkü metin "yabancı toprak beni içine aldı" diye bunu açık ve kesin belirtir. Onesimos Apameia dışında gömüldüğüne göre, bu taş sadece bir "cenotaph" ("boş mezar") olabilir: yalnızca, ölen kişinin hatırasını kendi şehrinde yaşatmak maksadıyla bu anıt dikilmiştir. Sonuç olarak bu yazıt, Apameia şehrinin sosyal yaşamı ve kültür seviyesi hakkında bize değerli bilgiler vermektedir.

Prymessos (Süğlün)

Afyon Kocatepe Üniversitesi Rektörlüğü ve İscehisar Belediye Başkanlığı'nın ortaklaşa düzenlediği 2. Uluslararası Dokimeon Mermer Heykel Sempozyumu'na katılmam münasabetiyle tanıştığım Afyon Kocatepe Üniversitesi beden öğretmeni Dr. Rıfat Yağmur'un yakın bir zaman önce

bulduğu bir yazıt kopyası dikkatimi çekti. Teklifim üzerine Dr. Yağmur tarafından bu yazıtlı stel fragmanı Afyon Müzesi'ne getirilmiştir. Bu keşif çok önemlidir çünkü, söz konusu taş, oldukça nadir bulunan, Hellenistik Devre ait bir Frigce yazıt içermektedir (Resim: 2).

Frig dili her ne kadar okunursa da - o devirde Frigce yazarlar Grek alfabesini kullanırdı - Frigce metinler halen anlaşılmalıdır, çünkü dil henüz çözülmemiştir. Bundan dolayı bu yazıt tercüme edilemez, ama İscehisar'ın kuzeyinde, 20 sene önce bulunmuş olup, şimdi Afyon Müzesi'nde korunan erken Hellenistik devre ait Frigce yazıtlı stelin yanına konan bu eserle, bilinen Hellenistik Dönem Frigce yazıt sayısı ikiye çıkmıştır. Diğer bilinen Hellenistik Frigce metin gibi, bu da bir mezar yazıtıdır. Metnin içerikleri arasında bu mezara zarar verenlere karşı bir lânetlemenin yer alması beklenir. Bu yazıtın, Afyon Kocatepe Üniversitesi Ahmet Karahisari kampusu içindeki ağaçlandırma çalışması sırasında, yüzeyi kazılmış bir höyükten çıkmış olduğu tespit edilmiştir. Sözü edilen bu yerleşke, muhtemelen, antik devirlerde ancak köy biçiminde olan Afyonkarahisar'ın bölgesel merkez rolünü oynayan Prymnessos şehrinin topraklarına ait idi.

Dokimeion (İscehisar)

Dokimeion (bugünkü İscehisar) şehri, Hellenistik Dönemin başlangıcında, Büyük İskender'in generallerinden Dokimos tarafından kurulmuştur. Şehrin kuruluş sebebi, günümüzde Bacakale denilen mevki civarındaki beyaz ve menekşe mermer yatakları idi. Nasıl ki, yazıt ve anıtları için Hititler bazaltı, Frigler ise tufü kullanmışlarsa, aynı amaçla, Grekler ve Romalılar da daima mermere ihtiyaç duymuşlardı.

Ama Hellenistik mermer ocaklarından hiçbir iz bulamıyoruz. Bunun nedeni, Bacakale civarında Roma İmparatorluğu'nun en büyük mermer ocaklarının yer almasıydı. Bu konu ile ilgili daha önceki bildirimimde anlattığım gibi, buradan mermer bloklar ve sütunlar, sadece Anadolu'daki önemli şehirlere değil, bütün antik dünyaya ve bilhassa Roma şehrine kadar

ihraç ediliyordu. Roma'ya yakın Ostia limanının mermer depolarında ve Tiber Nehri kıyılarında, Dokimeion'dan, aynen ocaklardan çıktığı gibi istiflenen birçok menekşe mermer blok ve sütun günümüze ulaşmıştır. Mermer, Romalılar tarafından, İsehisar'dan Kuzey Afrika'ya kadar götürülmüştür: örneğin, duvar kaplama plâkaları olarak kullanılan İsehisar mermeri üzerine kazılmış Dokimeion yazıtları, Libya'da Lepcis Magna şehrinin Roma merkez hamamlarının kazılarında bulunmuştur (bak: Christol ve Drew-Bear, "De Lepcis Magna à Aizanoi: Hesperus procurateur de Phrygie et l'administration des carrières de marbre", Actes du congrès *Le monde romain à travers l'épigraphie: méthodes et pratiques*, éd. J. Desmulliez et Chr. Hoët-van Cauwenberghe, 2005, s. 189-216), ve genel olarak Libya'daki kazılardan çıkmış olan Roma heykellerinin çoğunluğu İsehisar mermerinden, Dokimeion'lu heykeltraşlar tarafından üretilmiştir.

Bu ocaklar Roma imparatorlarının özel mülkiyeti olarak, imparatorluğun "devlet memurları" (yani imparatorların köleleri ve azatlıları) tarafından yönetiliyordu. Dokimeion mermer ocakları, Roma İmparatorluğu'nun en büyük mermer ocakları olduğu için, bunların sorumluları olan azatlılar imparatorluk seviyesinde öne gelen yöneticiler arasında sayılıyordu. Örneğin, şimdi Afyon Müzesi'nde korunan, Şuhut'tan (Synnada) çıkmış, bu azatlılardan biri olan Claudius Onesimus'un oldukça görkemli mezar anıtı (Resim: 3) bu "memurların" kişisel zenginliğini ispatlar. Böylece Dokimeion şehri, mermerin getirdiği zenginlikten faydalanamadı, çünkü kazançlar doğrudan Roma devlet hazinesine aktarılıyordu. Netice olarak üretilen binlerce mermer heykel, heykelcik ve yüksek kabartmalı lâhdin neredeyse tümü ihraç edilmiştir. Günümüzde, ünik olarak İsehisar cadde ve meydanlarında sergilenen, Roma ocaklarından çıkmış yüzlerce ham madde blok ve sütun üzerindeki Lâtince yazıtlar bu idarî düzen hakkında bize çok ayrıntılı bilgiler verir (Resim: 4).

İsehisar'da sergilenen bu Lâtince idari yazıtları, ocakların içindeki yönetim ile ilgilidir: kaç adet blok veya sütun, ocakların hangi bölümünden, Roma'daki *consul*'lara göre hangi tarihte, hangi ocak ekibi tarafından, hangi

atölye şefinin nezareti altında çıkarılmıştır. Doğal olarak, etkili bir yöneticilik, var olan stokların durumunun bilinmesini gerektirir. Bundan dolayı, ocaklarda her beş senede bir genel sayım gerçekleştiriliyordu: siparişe hazır bulunan kaç adet x uzunluğunda sütun, kaç adet y ebadında blok mevcut? Tabii ki, bu ham madde sütunlar ve bloklar bir kere ocaklardan gönderilmişse, bu yazıtların artık önemi kalmıyor ve inşaat şantiyelerinde işlendiklerinde siliniyorlardı.

Afyonkarahisar Müzesi'nin tüm personelinin fedakârca çalışmaları sonucunda bu yüzlerce eser, İscehisar beldesini boydan boya ikiye bölen 6 km.lik bir yol üzerindeki refüjlere ve ayrıca, Belediye bahçesi ve etrafındaki yeşil alan ve tarihi Selçuk Köprüsü önündeki küçük alana konulup sergilenmektedir. Bütün bu taşlar Bacakale diye adlandırılan Roma mermer ocaklarından, günümüzde yapılan mermer çıkarma çalışmaları sürecinde ele geçirilmiştir (Resim: 5). Bu eserlerle ilgili, fotoğraf, yazıt kopyalama, ölçülendirme gibi gerekli tüm bilgileri bir veritabanına yerleştirmek ve böylece, öncelikle taşların dağılımını tespit etmek ve bu dağılımın planını çıkarmak için çalışmalara başlanmıştır. Çekilen fotoğraflar üzerinden, eserlerin dijital ortamda ölçülü çizimleri de yapılmaktadır.

Kotiaion (Kütahya)

Arkeolojik bakımdan çok zengin Kütahya bölgesinden şimdiye kadar çok sayıda yazıtlı mermer anıt (heykel kaideleri, adaklar, mezar taşları) elimize geçti. Ama Kütahya Tugay Müzesi'nde, çağdaş müzeciliğe uygun şekilde sergilenen dört yüz küsur antik seramik eser, bu bölgenin pişmiş toprak vazolarının da ne kadar çok ve çeşit açısından bol olduğunu gayet etkili bir şekilde belirtmektedir. Bahsettiğimiz pişmiş toprak eserlerin büyük çoğunluğu iyi korunmuş durumdadır. Bu nedenle, bu seramik eserlerin, genel olarak mezarlardan çıkarılmış olduğunu tahmin edebiliriz.

Sözünü ettiğimiz seramik eserlerin küçük bir kısmı *graffito* şeklinde yazıtlar taşımaktadır: yani, fırında pişirildikten sonra üzerlerine sivri bir âlet ile harfler veya çizimler kazınmıştır. Tabii ki bu graffiti, halkın günlük yaşamı

ile ilgili konulara ışık tutar. Bunlardan örnek olarak, Kütahya Müzesi'nde sergilenen, Roma Dönemine, yani M. S. II. yüzyılın ikinci yarısı veya III. yüzyılın ilk yarısına ait bir vazo dikkatimizi çeker. Bu vazonun çok iyi korunmuş olmasından, bunun da Roma Dönemine ait bir mezardan çıkmış olduğu sonucuna varabiliriz.

Bu vazonun iki tarafı yazılıdır. Grekçe harflerle, bir yönde (Resim: 6): "Bu hayırı Agathon verdi", diğer yönde ise (Resim: 7): "Marcus'a aittir" yazısı okunmaktadır. Bu küçük yazıtlara ilâveten, her iki tarafta da bir çizim yer alır. Bu çizimler ve onlarla ilgili yazıtlar, bizi Roma Dönemi Anadolu şehirlerinin şenlikleri içine sokar. Çünkü bu çizimlerde, çok belirgin bir şekilde, iki ayrı gladyatör sınıfı betimlenmektedir. Üst solda (Resim: 6) Lâtince *retiarus* sınıfına mensup bir gladyatör sağa doğru ilerleyip mücadeleye girmektedir. Bir *retiarus*'un iki silâhı vardı, çizimde de birisini ellerinde tutuyor: deniz tanrısı Poseidon veya Neptunus'un balık tutmak için kullandığı üç çatalı zıpkın, diğer silâhı ise, sağlam bir ağ idi. Bu ağı atıp karşısında bulunan gladyatörü hapsederek etkisiz hale getirip onu zıpkını ile vurmağa çalışıyordu. Vazonun sağında, bu *retiarus*'a saldıran farklı sınıftan bir gladyatör betimlenmektedir: bu gladyatör tipinin Latince ismi ise *provocator*'dur. Bu ağır silahlı savaşçı, sol kolunda büyük bir kalkan, sağ elinde ise bir hançer tutuyor, ayrıca, çizimde belirtilmeyen bir miğfer de başını koruyordu, sağ bacağı ise zırhlı idi. İlk bakışta bu ağır zırhlı *provocator*, tamamen zırhsız *retiarus*'a göre daha fazla hayatta kalma imkânına sahip görünebilir. Ama saldırmak için tek silahı olan kısa kılıcı, *retiarus*'un uzun saplı zıpkını ile ta önüne atılabilen ağa karşı kendini savunmasına bazen yetmiyordu. Her bir gladyatörün taktiği, düşünülebildiği gibi, mecburen ne kadar farklı olmak zorunda olsa da, sonuç olarak iki tarafın yaşama şansları yine de hemen hemen eşitti. Gladyatör dövüştü bu sahnede, iki gladyatör arasında, zafer simgesi olan bir palmye dalı da betimlenmektedir.

Gladyatör betimlemelerinin altında, silâhsız ve zırhsız, ama çok uzun bir sırık tutan üçüncü bir adam görülmektedir. Bu kişi hakemdir. Roma Döneminin gladyatör müsabakalarında da, bizim futbol maçlarımızda

olduğu gibi, bir hakeme ihtiyaç duyuluyordu, çünkü her iki cins müsabaka da tecavüz edilemez kurallara göre gelişir. Kendi hayatları için savaşanlara fazla yaklaşmamak maksadıyla hakemlerin ellerinde uzun bir sırk bulunmaktaydı: bununla, kurallara karşı hareket eden gladyatörleri birbirinden uzaklaştırıyor veya yasak hareketlerden men ediyordu. İki tecrübeli gladyatörün başbaşa geldiği anda, birisi - büyük ihtimalle - lme gidiyordu. Ne heyecanlı! Mücadele, bugünkü futbol maçlarında olduğu gibi boş puanlar kazanmaya hedeflenmiyordu - bu maçların sonucu, hayat ya da lmd. İçte bu sonuç nedeniyle, günümüzün futbol müsabakalarında yer alan futbolculara beslenen hayranlıktan daha fazla olarak, Antik Dönemde halkların gladyatrlere hayranlığı kolayca anlaşılabilir.

Ama bu gladyatör maçları, oldukça para gerektiren bir olaydı: Çünkü uzun seneler boyunca gayet pahalı eğitim görmüş bir uzman gladyatör tek bir maçta lveriyordu. Bu nedenle, halklar her ne kadar gladyatör maçlarını seviyorduydu da, bunlar genel olarak oldukça nadirdi. İçte bizim vazomuz, gördüğümüz iki gladyatr savaştıran, hayırsever muhterem adamın ismini iln eder: “Bu hayrı Agathon verdi!”. Kendi şehrine - elbette antik Kütahya yani Kotiaeion’a - bu gladyatörleri getiren ve sıradışı eğlencenin finansmanını sağlayan Agathon, cömertliğinden dolayı hemşehrilerinin arasında elbette büyük gurur ve şöhret kazanmıştır. Bunu bizim de kabul etmemiz lazım: Agathon girdiği bahsi kazanmıştır çünkü, iki bin sene sonra biz onun isminden hâlâ bahsetmekteyiz.

Vazonun arka yüzünde ikinci bir çizim ile diğer bir yazıt bulunmaktadır (Resim: 7). Beşer parmağı ayrı ayrı betimlenmiş iki eli uzanmış bir erkek figürü ayakta duruyor, yanında yine bir palmiye dalı görülmektedir. Bu kişinin adı da yanında yazılmıştır: “Marcus’un” (vazosu?). Belki Marcus bu maçın hatırası olarak bu vazoyu satın alıp kendi ismini kazdırmıştır. İkinici, belki daha cazip bir varsayım: Bu izim ile yazıttan “Marcus’un” (palmiyesi), yani Marcus’un zaferi anlaşılabilir. Ama Marcus’un gladyatör takımı yok. O zaman Marcus, zafer kazanan gladyatörün antrenörü müydü? Bu yorum, palmiye dalının neden yanında betimlendiğini belki izah eder: Çünkü antrenör, yetiştirdiği gladyatrrn zaferini tabii ki paylaşıyordu.

Hayırsever Agathon'un ismini biliyoruz, ama onun savaştırdığı, birisi ölmüş olan gladyatörler bizim için isimsiz kalmıştır. Fakat Kütahya Tugay Müzesi'nde sergilenen sunakların biri, Kotiaieion şehrinde savaşmış olan bir gladyatörün hatırasını bize canlandırır (Resim: 8). Kabartmasız, üst kısmı piramit şeklinde işlenmiş sunak üzerine kazınmış yazıtın tercümesi şöyledir: "Hapleros. üçüncü kademeli *provocator*: 13 galibiyet". Yüksek bir kademeye ulaşan bu gladyatörün ismi "Hapleros", Türkçe tercümesiyle "Tek Aşk", elbette babasının verdiği ismi değildi. Bizim sinema yıldızlarımızın yaptığı gibi, Hapleros da kariyerine başladığı zaman bu adı muhakkak kendisi için seçmiştir. Gerçekten, bizim futbolcu kahramanlarımız gibi, Hapleros ve diğer başarılı gladyatörler her kızın gözdesiydi ve tabir caizse bu gladyatörlerin hayatı oldukça renkliydi. Bu "Tek Aşk" on üç maçta zafer kazanmış, yani on üç insan öldürmüştü; ama daha şanslı bir rakibi, Kotiaieion şehrinde yer alan bu on dördüncü savaşında onun hayatına son vermiştir. Acaba vazomuzda betimlenen *provocator*, yine Hapleros olmasın? Kimbilir?

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

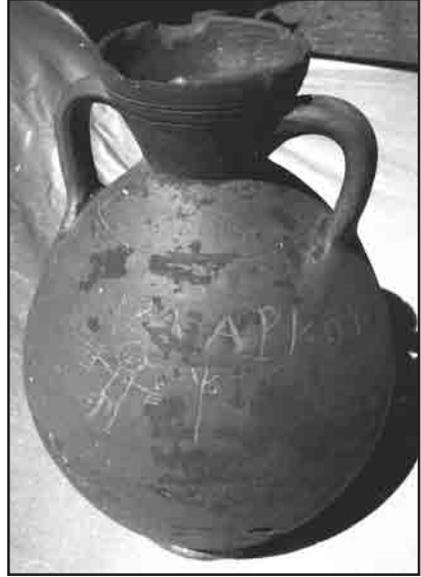
Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

DEĞERLİ BİLİM ADAMI

Genel Müdürlüğümüzce her yıl düzenlenen “Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu”nda sunduğunuz raporlar, bu yıl da kitap olarak basılacaktır.

Göndereceğiniz rapor metinlerinin aşağıda belirtilen kurallara uygun olması, kitapların zamanında basımı ve kaliteli bir yayın hazırlanması açısından önem taşımaktadır.

Yayın Kuralları

1. Yazıların A4 kağıda, 13x19 cm. lik bir alan içinde 10 punto ile, başlığın 14 punto ile tirelemeye dikkat edilerek, Arial ya da Times fontu ile 10 sayfa yazılması,
2. Dipnot numaralarının metin içinde belirtilerek sayfaların alt kısmına 8 punto ile yazılması,
3. Dipnot ve kaynakçada kitap ve dergi isimlerinin italik yazılması,
4. Çizim ve fotoğrafların toplam adedinin 15 olması, CD'ye JPG veya TIFF olarak 300 pixel/inch, renk modlarının CMYK veya Grayscale olarak kaydedilmesi, kesinlikle word sayfası olarak düzenlenmemesi,
5. Haritalar (Harita: .....), Çizimler (Çizim: .....), Resimler (Resim: .....)olarak belirtildikten sonra altlarına yazı yazılması ve kesinlikle levha sisteminin kullanılmaması,
6. Yazılara mutlaka isim, unvan ve yazışma adresinin yazılması,
7. CD'ye kaydedilmiş metnin çıktısının da gönderilmesi ve çıktı ile CD kaydının uyumlu olması (aksi hâlde CD kaydı esas alınacaktır),
8. Raporların sempozyum esnasında teslim edilmesi veya en geç 1 Ağustos gününe kadar

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Araştırmalar ve Yayınlar Şubesi Müdürlüğü

II. Meclis Binası Ulus/Ankara

adresine gönderilmesi gerekmektedir.

Yayın kurallarına uymayan veya geç gelen yazılar kesinlikle yayınlanmayacak ve iade edilmeyecektir.

Bilgilerinizi rica eder, çalışmalarınızda başarılar dileriz.

Not: Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sonuçları Toplantısı kitaplarına Bakanlığımızın www.kultur.gov.tr adresinden ulaşılabilir.

DEAR COLLEAGUES

The reports which you will submit during the International Symposium of Excavations, Surveys and Archaeometry will be published as usual.

In order to receive a qualitative print and to complete the publication on time, we kindly request you to send the texts of your reports within the context of form mentioned below:

- The writings to be on A4 paper, not exceeding the writing space of 13.5x19 cm, with Arial or Times font in 10pts. Kindly pay attention to using dashes (-) when necessary in the text, and the text to be maximum 10 pages
  - * The title to be written in 14 pts, bold,
  - * Footnotes to be written below the text, with their numbers indicated within the text, in 8 pts at the page where it is mentioned,
  - * At the footnotes and the bibliography, the names of the books and the periodicals to be written in Italic character.
- The total number of the drawings and the pictures to be at most 15. If it is possible, you are requested to scan the photographs and to save on CD as JPG on a separate file out of the text with 300 pixel/inch; colour of mods of these photographs must be CMYK or Grayscale; photographs to be taken by digital camera,
- Please write (Drawing) for the drawings (Fig.) for the figures, pictures, and (Map) for the maps as subtitle and please do not use table system.
- Kindly write your name, title and communication address on the papers.
- Please send the print out of the text that together with loading the text on a (new) diskette or CD.
- The print out of the text you will send and the text in the diskette or CD, should be compatible, (or else the text in the diskette/CD will be accepted) with each other.

Kindly give your texts during the symposium or send until August 1, to the below address:

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Araştırmalar ve Yayınlar Şubesi Müdürlüğü,
II. Meclis Binası Ulus/Ankara

The reports which do not follow the rules or are sent late, will not be published and will not be given back.

Note the books of the Symposium are available on www.kultur.gov.tr

